

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE

VALODA – 2024

***Valoda
dažādu kultūru
kontekstā***

**XXXIV Zinātnisko rakstu krājums
Proceedings of Scientific Readings
XXXIV**

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS „SAULE”

2024

VALODA – 2024. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXXIV Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2024. 238 lpp.

Rakstu krājumā „**Valoda – 2024. Valoda dažādu kultūru kontekstā**” iekļauti XXXIV starptautiskās humanitāro zinātņu konferences „Janvāra lasījumi” materiāli.

Krājumā publicēti raksti par latviešu, lietuviešu, krievu, angļu, vācu u. c. valodas dažādu līmeņu parādībām: diahroniskie, sinhroniskie un kontrastīvie pētījumi, tulkošanas, lingvokulturoloģiskie un sociolingvistiskie jautājumi.

Visi raksti tiek anonīmi recenzēti.

Atbildīgā redaktore

Svetlana Polkovņikova (Daugavpils Universitāte)

Redakcijas kolēģija

Inna Adamson (Tallinas Universitāte)

Ina Druviete (Latvijas Universitāte)

Olga Iermachkova (Svēto Kirila un Metodija universitāte Trnavā)

Rūta Kazlauskaite (Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija)

Jeļena Koņicka (Viļņas Universitāte)

Jelizaveta Kostandi (Tartu Universitāte)

Anatolijs Kuzņecovs (Daugavpils Universitāte)

Regīna Kvašīte (Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija)

Ilze Oļehnoviča (Daugavpils Universitāte)

Vilma Šaudiņa (Daugavpils Universitāte)

Literārie redaktori un korektori

I. Oļehnoviča (angļu val.), J. Butāne-Zarjuta (latviešu val.),

V. Šaudiņa (lietuviešu val.), A. Kuzņecovs (krievu val.)

Māksliniece: S. Kukle Maketētājs: SIA „RA Drukātava”

Redakcijas adrese

Humanitāro un sociālo zinātņu fakultāte, Parādes ielā 13, Daugavpils,

LV-5401, Latvija

e-pasts: hszf@du.lv

Kopš 2013. gada rakstu krājums „**Valoda. Valoda dažādu kultūru kontekstā**” iekļauts „EBSCO Publishing” Starptautiskajā humanitāro zinātņu resursu datubāzē (Humanities Source International Database).

LANGUAGE 2024. Language in Various Cultural Contexts. Proceedings of Scientific Readings XXXIV Ed. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press „Saule”, 2024. 238 p.

„**Language 2024. Language in Various Cultural Contexts**” contains Proceedings of International Scientific Conference in the Humanities XXXIV.

This selection is devoted to the phenomena of various levels in Latvian, Lithuanian, Russian, English, German etc. languages, and represents works in diachronic, synchronic and contrastive linguistics. It also includes the issues on the research carried out into lingvo-cultural and sociolinguistic fields.

The articles are evaluated by anonymous reviewers.

Editor

Svetlana Polkovņikova (Daugavpils University)

Editorial Board

Inna Adamson (Tallinn University)

Ina Druviete (Latvian University)

Olga Iermachkova (University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava)

Rūta Kazlauskaitė (Vilnius University Šiauliai Academy)

Jelena Konicka (Vilnius University)

Elizaveta Kostandi (Tartu University)

Anatoly Kuznecov (Daugavpils University)

Regina Kvašytė (Vilnius University Šiauliai Academy)

Ilze Oļehnoviča (Daugavpils University)

Vilma Šaudiņa (Daugavpils University)

Editorial Address

Humanitāro un sociālo zinātņu fakultāte, Parādes ielā 13, Daugavpils,
LV-5401, Latvija
e-mail: hszf@du.lv

Collection of scientific articles „**Language. Language in Various Cultural Contexts**” is indexed in „EBSCO Publishing” Humanities Source International Database since 2013.

Saturis / Contents

DIACHRONIJA UN AREĀLIE PĒTĪJUMI

Елизавета КОСТАНДИ. Отражение социообразующей функции праздничных практик в речи староверов Эстонии (The Reflection of the Social-Forming Function of Holiday Practices in the Speech of Old Believers in Estonia) 7

Анатолий КУЗНЕЦОВ. О времени вторичного смягчения согласных в славянских языках (The Time of Appearance of Paired Palatalized Consonants in Slav) 13

Валентина ЩАДНЕВА. Названия западно-причудской кухни на фоне псковской кулинарной лексики (Names of Western Peipsi Cuisine against the Background of Pskov Culinary Vocabulary) 18

Elga SKRŪZMANE. Daudzveidīgā *uguns* G. Manceļa „Postillā” frazeoloģiskā aspektā (III) (Diverse Phrases with *uguns* ‘fire’ in the „Postill” by G. Manzel: the Phraseological Aspect (III)) 24

Anna STAFECKA. Ar faunu saistītā leksika augšzemnieku dialekta Nautrēni izloksnē (Fauna-Related Lexis in the Nautrēni Subdialect of High Latvian) 30

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI UN TULKOŠANAS JAUTĀJUMI

Donata BERŪKŠTIENĒ, Aušra JANKAUSKAITĒ, Vytautė VITKAUSKIENĒ. A Comparative Analysis of Human and Machine Translations from English into Lithuanian: The Case of Culture-Specific Items in *Blackberry Wine* by Joanne Harris (Lyginamoji kultūrinių realių *žmogaus* atlikto ir mašininio vertimo iš anglų kalbos į lietuvių Joanna Harris romane „Gervuogių vynos”, analizė) 37

Andrejs DAŅIĻINS. Aspazijas dzejas tulkojumi krievu valodā periodiskajos izdevumos Latvijā 1920.–1930. gados (Translations of Aspazija’s Poetry into Russian in Periodicals in Latvia in the 1920s–1930s) 51

Valerii KREMENCHUTSKYI. „Bridgehead” of Understanding in Context of Term Translation in Science Fiction („Placdarms” zinātniskās fantastikas terminu tulkošanas kontekstā) 60

Regīna KVAŠĪTE. Kultūrspecifiskā leksika latviešu daiļliteratūras tulkojumos lietuviešu valodā (Culture-Specific Lexis in Translations of Latvian Fiction Literature into Lithuanian) 67

Evelīna ĶIRŠAKMENE. Pants, lombards un translācija: mašīntulkošanas nedienas ar viltusdraugiem (Pants, lombards un translācija: the Troubles of Machine Translation with False Friends) 84

Ivars OREHOVS. Somijas zviedru dzejnieces Edītes Sēdergrānas daiļrade tulkojums Latvijā (Works of the Finnish-Swedish Poet Edith Södergran in Translations in Latvia)	92
Viorika ŠESTAKOVA, Daiva ZAVISTANAVIČIENĒ. The Peculiarities of Eenergy Sector Term Translation in English and Lithuanian (Energetikos sektoriaus angliškų ir lietuviškų terminų vertimo ypatumai)	101
Virginija TUOMAITĒ, Marija VĒŽIENĒ. Navigating the Legal Labyrinth: Insights into Challenges of Translating Legal Texts (Klaidžiojimas teisės labirintuose: įžvalgos apie teisinių tekstų vertimo iššūkius)	108
SINHRONIJA: LINGVOKOGNITĪVAIS, LINGVOKULTUROLOČISKAIS UN SOCIOLOGISTISKAIS ASPEKTS	
Ina DRUVIETE. Dažas konceptu izpratnes un terminoloģijas problēmas kognitīvajā lingvistikā (Some Conceptual and Terminology Issues in Cognitive Linguistics)	115
Lingita Lina HENRITIUSA. Laiki mainās – valoda mainās: politikorektas latviešu valodas loma mūsdienu Daugavpils sabiedrībā (Times Change – Language Changes: the Role of Politically Correct Language in Modern Daugavpils Society)	122
Solveiga LIEPA, Ilze OĻEHNOVIČA. Let's Play with Food: Puns in Printed Advertisements (Parotālāsimies ar ēdienu: vārds spēle pārtikas drukātajos reklāmas sludinājumos)	136
Dace MARKUS. Mazākumtautību latviešu valodas apguves aktualitāte pirmsskolā (Topicality of Latvian Language Acquisition by Minorities in Pre-School Education)	151
Solveiga SUŠINSKIENĒ. Grammatical Metaphor as a Semantic-Functional Device in Mass Media Discourse (Gramatinē metafora kaip semantinė-funkcinė priemonė žiniasklaidos tekstuose)	157
Marija VĒŽIENĒ, Virginija TUOMAITĒ. From Hashtags to Syntax: Diving into Linguistic Discourse on Social Networking Platforms (Nuo žymų su grotelėmis iki sintaksės: žvilgsnis į kalbinį diskursą socialinių tinklų platformose)	166
SINHRONIJA: LEKSISKAIS, SEMANTISKAIS UN STILISTISKAIS ASPEKTS	
Vilija CELIEŠIENĒ, Virginija STANKEVIČIENĒ. Neautorinės kalbos raiška studentų akademinuose tekstuose: citavimo stilių taikymas skirtingose studijų programose (Expression of Non-Authorial Language in Students' Academic Texts: Application of Citation Styles in Different Study Programmes)	175

Sintija ĶAUKĪTE. Grafiskie līdzekļi prozā, publicistikā un elektroniskajos saziņas līdzekļos (Graphical Means in Prose, Mass Media, and Electronic Media)	181
Rūta KAZLAUSKAITE. Poezijas aktualizācija (Foregrounding in Poetry)	188
Dite LIEPA, Evija LIPARTE. Krievijas-Ukrainas karu raksturojošie eifēmismi un disfēmismi 2022. gadā (Euphemisms and Dysphemisms Characterizing the Russia-Ukraine War in 2022).....	199
Ilga MIGLA. Mājputnu nosaukumi latviešu valodas frazeoloģismos (Names of Domestic Birds in Latvian Phraseology)	208
Svetlana POLKOVNIKOVA. Vērtējuma funkcionāli semantiskā kategorija zinātniskajā tekstā (Functional Semantic Category of Assessment in Scientific Text)	215
Jolanta VASKELIENĒ. Naujadarai ir jū vaidmuo Ričardo Gavelio romānā Vilniaus pokeris (Neologisms and Their Role in Ričardas Gavelis' Novel <i>Vilniaus pokeris</i> [Vilnius Poker]).....	222

Елизавета КОСТАНДИ
(Тартуский университет)

Отражение социообразующей функции праздничных практик в речи староверов Эстонии

Summary

The Reflection of the Social-Forming Function of Holiday Practices in the Speech of Old Believers in Estonia

This paper is part of a broader research on contact phenomena in the speech of the Russian-speaking population living in Estonia, particularly Old Believers. It focuses on the relationship between linguistic and non-linguistic factors, i.e., speech and actions. The current contribution aims to analyse the Old Believers' narratives recorded between 1923 and 2023 and demonstrate how the informants describe their actions in connection with folk and civil calendar holidays. The analysis reveals that these descriptions perform an important social-forming function, allowing for the construction of „we” versus „they” opposition, which delineates the boundaries between „their” and „others” within the society. The analysis indicates that some linguistic features (such as text structure, grammatical and lexical elements) appear consistently in many narratives by different informants, which allows for the standardisation of such narratives.

Key words: *language contacts, Estonia, the Russian diaspora, holiday practices*

*

Календарь является социально значимым фактором, организующим как каждодневные, так и иные циклы жизни отдельного человека и общества. Народный календарь – обязательная составляющая традиционного уклада жизни, часто в его основе лежат конфессиональные календари, определенным образом «приспособленные» к повседневной жизни. В разное время и в разных обществах любой календарь имеет свою специфику. Особую роль при этом играют праздники или иные каким-то образом отмеченные точки или отрезки календаря – начало и завершение работ (сбора урожая, ловли рыбы), сезонные циклы чего-либо (дождей, штормов), этапы жизни человека (детство, совершеннолетие). При анализе феномена праздника возможны разные подходы: праздничная культура рассматривается как ритуал (Э. Тайлор, М. Бахтин, Д. Фрейзер), как институт поддержания общественного порядка, форма коллективной памяти (Б. Малиновский, Д. М. Генкин), как механизм потребления (Ж. Бодрийар, П. Бурдьё) и т. д. Выбор подхода в значительной мере обусловлен характером социума, календарь которого исследуется. Говоря о русской диаспоре Эстонии, отметим, что некоторые особенности темпоральных характеристик в целом и календаря в частности, находящие отражение в речи, рассматривались нами ранее [Костанди 2015а, 2015б]. Местные особенности проявлялись, в частности, в названиях и описании праздников, в речевых практиках, связанных с праздниками, материал же, представляемый ниже, ранее с этой точки

зрения не анализировался и как целое не был нигде представлен, потому кратко охарактеризуем его.

Нами использовались многочисленные записи речи староверов Эстонии, первые из которых относятся к 1923-му году, последние сделаны в 2023-м. Материал охватывает столетие, однако распределен в его рамках неравномерно. В 1920–30-е годы проходили отдельные экспедиции, в основном фольклористов Тартуского университета (ТУ), в сельские регионы востока Эстонии, граничащие с Россией. Здесь издавна проживает значительная часть коренного русского населения Эстонии, в том числе староверы, с конца XVII века бежавшие на территорию современной Эстонии и заселявшие часть западного побережья Чудского озера. Собранный в ходе экспедиций материал хранится в Эстонском литературном музее. В конце 1940-х годов постепенно начинают проводиться студенческие диалектологические практики, в ТУ регулярные с середины 1950-х и до середины 1980-х годов. За тридцать лет был собран материал, хранящийся в архиве кафедры русского языка ТУ. В 1990-е местные русские говоры не были в центре внимания большинства исследователей, однако и в то время осуществлялись отдельные исследования и собирался речевой материал. С начала 2000-х годов и по настоящее время говор староверов Эстонии вновь активно исследуется, этому был посвящен и ряд научных проектов кафедры русского языка ТУ. В ходе работы создан аудиоархив диалектной речи. Таким образом, имеющийся материал охватывает столетие, хотя и с некоторыми лакунами.

Анализ этого материала показал, что в нем регулярны отдельные высказывания, фрагменты или развернутые рассказы о праздниках традиционного календаря (Пасха, Троица, Иванов день, Петров день, Рождество и др.). Респонденты говорят о праздниках и о различных связанных с ними действиях, объединяющих членов данного социума и отличающих их от иных, тем самым выполняющих социообразующую функцию. Речь при этом идет как о более отвлеченных вещах, связанных в первую очередь с религиозной составляющей, важной для староверов как этноконфессиональной группы, так и о практической деятельности, касающейся «обычных» бытовых дел – уборка, стирка, приготовление каких-то блюд, работа на огороде, посещение родственников и т. п. В статье сосредоточимся на последних, которые для краткости будем называть праздничными практиками, хотя они не всегда являются частью праздника, а могут, например, предшествовать празднику или следовать за ним. Проявления социообразующей функции таких практик и их отражения в речи разнообразны и требуют детального описания, наша цель – дать обзор явления и привести некоторые примеры, насколько это позволяет объем статьи. Нас интересуют не столько сами практики, сколько языковые характеристики, то, как об этих практиках говорят, соответственно, ниже мы опираемся на речевой материал.

Традиционный календарь староверов Эстонии в целом, разумеется, совпадает с общерусским, однако у него есть особенности, связанные с местными условиями, например, с соседством староверских деревень или их частей с русскими же, но не староверскими и с эстонскими. Важно и то, что староверские поселения расположены на довольно узкой прибрежной полосе Чудского озера и на острове Пийриссар того же озера, своей земли у их жителей всегда было мало, мужчины занимались в

основном рыболовством и отхожим промыслом, преимущественно строительными работами, женщины – домашним хозяйством и огородничеством. Поэтому, скажем, сбор урожая в таких условиях событие менее значимое, чем, например, зимний лов рыбы. Важно и то, что староверские деревни в Причудье в основном расположены близко друг к другу, порой переходят одна в другую, и даже сами жители не всегда знают точно, где заканчивается одна деревня и начинается другая. Три деревни, в которых живут русские и эстонцы, староверы и не староверы, находятся на относительно небольшом острове Пийриссаар, образуя сообщество островитян. В результате, само расположение поселений содействует определенной организации социума. Свою роль играет и государственная принадлежность региона, разная в разные времена, но всегда это пограничье и сосуществование народов, языков, культур. Рассмотрим некоторые местные праздничные практики, значимые для организации социума, и их отражение в речи.

Обобщая наблюдения над материалом, можно выделить три основных вида практик, границы между которыми не строгие, но с некоторыми оговорками могут быть установлены. Во-первых, это действия, или практики, **отдельного** человека (как вариант, возможно, семьи), которые так же по отдельности выполняются всеми или многими членами социума. Во-вторых, это **совместные** действия, выполняемые либо относительно большой группой людей с общими признаками (гендер, профессия, возраст и др.), например, женщинами, рыбаками, молодежью, либо всеми или большинством жителей деревни / региона. Отдельно можно выделить практики, которые, по словам старовером, **отличают** их, разграничивая «своих» и «чужих», в итоге также способствуя единству «своих». Названные практики могут сочетаться, трансформироваться, переходить одна в другую. Они не только объединяют и отграничивают «свой» социум, но и структурируют его, способствуя выделению и организации групп людей, установлению иерархии, связей внутри сообщества. Рассмотрим, как это отражается в речи староверов, сосредоточившись на практиках, наиболее близких к «обычной» жизни.

Как пример **действий, совершаемых по отдельности**, но примерно одинаково всеми, приведем следующий. Жилища староверов всегда отличались чистотой, постоянно поддерживаемой хозяйками. Ежедневная и еженедельная уборки были обязательны, как и предпраздничные, особенно основательные перед Рождеством и Пасхой. Поддержание чистоты включает и стирку белья, одеял, половиков и т.д., также регулярную и обязательную перед праздниками. О таких уборках и стирках рассказывают многие жительницы причудских деревень¹:

- (1) *Перед праздником начинаем бляться. Шпалёрам <обоями> обтягиваем, моем вязде – настоящая приборка.* БРЗ, 1963.
- (2) *Бывало, как к Паске – так прибираешься: и стулья все моешь, и обтираешь, и ноги <ножки мебели>, и ухваты, и лопаты, и всё, все чёрни <чёренки, рукоятки> мыли, и вилки чистили, и самовары чистили.* М.КЛК, 2011.

¹ Примеры сопровождаются сокращенными названиями населенных пунктов Западного Причудья, в которых они записаны: БРЗ – Березье; ВРН – Воронья; КЛК – Кольки; М.КЛК – Малые Кольки; ЛБЦ – Любницы. После места записи указан ее год. В примерах сохранены основные особенности диалектной речи, в угловых скобках даны пояснения некоторых слов и форм.

- (3) А.К.²: *Просто мыли, как праздник. Улицу подмясти, самовар начистить. И.: Вот очень интересно, это тоже к любому празднику, да? Р.П.: Вообще-то и в субботу каждую. А.К.: Да, каждую субботу, ну так воскресенье – праздник. Р.П.: Именно что чистота вот эта... А.К.: Это заложено уже, да. ВРН, 2017.*

В приведенных и во множестве аналогичных примеров не только говорится об обязательной предпраздничной уборке, но и используются языковые средства-интенсификаторы, подчеркивающие обязательность, регулярность, тщательность выполнения действий: ряды однородных членов предложения и синтаксически, порой и лексически, однотипных предложений (*обтягиваем, моем; и стулья, и ноги, и ухваты, и лопаты, и всё; моешь и обтираешь; и вилки чистили, и самовары чистили; улицу подмясти, самовар начистить*); союзы, частицы, местоимения, междометия, вводные слова (*бывало, вязде, так, и..., и..., и..., всё, все, вообще-то, ну так, вот эта, уже, да*). Содержат примеры и оценочные высказывания (*настоящая приборка; чистота ... это заложено уже*). В примерах 1–3 и во всем материале регулярно, рассказывая о своих действиях, говорящие используют множественное число глаголов (*начинаем, обтягиваем, моем, мыли, чистили*), обобщенно-личные предложения (*прибираешься, моешь, обтираешь*), придавая тем самым действию обобщенный характер. Использование инфинитива (*подмясти, начистить*) может дополнительно подчеркивать обязательность действия. Таким образом, данная предпраздничная практика представлена в речи как регулярная, обязательная, одинаковая для многих и, соответственно, характеризующая все сообщество староверов.

Подобное как по содержанию, так и по языковым характеристикам видим и в рассказах о стирке, которая могла быть и совместной. Способствовала этому близость большого озера, где раньше полоскали любое белье, а тяжелые вещи (половики, покрывала, одеяла и др.), стирка которых обычно была частью предпраздничной уборки, выносили на берег и стирали там:

- (4) *Бывало, там стирают и половики, и одеялы, раньше одеяло-то было без пододеяльников, и всё стирают. Половики были такие самотканые во всех <у всех>. И там на озере шлопаются <возятся> всё, всё делаю<т>. ВРН, 2003.*
- (5) *Ну раньше, помню, бабушки пойдут двое, одеялье на плечо и на берягу стирали. КЛК, 2014.*
- (6) *Выносили большие скамейки, и вот женщины, бабки уже, подолы здесь, были всё... сарафаны-то ходили... длинные, вот здесь приколот на эту и тогда друг перед другом стирают половики. Была как-то же фотография, не знаю, куда теперь это задето, так интересно, несколько тише человек, и там на озере все в стирке. М.КЛК, 2018.*

В примерах 4–6 также используется множественное число глаголов (*стирают, шлопаются, делают, пойдут, стирали, выносили, были, приколот, стирают*), существительных, поддерживающих указанием на множество предметов и участников семантику совместности (*половики, одеялы, бабушки, скамейки, женщины, бабки, подолы, сарафаны*). Ту же функцию выполняют местоимения (*все, всё*). Есть

2 В фрагментах разговоров с несколькими участниками приводятся их инициалы, буквой И. обозначен интервьюер.

и прямая информация о совместности действия (*пойдут двое; друг перед другом; несколько тишелонок; все в стирке*), обычности, повторяемости (*бывало; ну раньше, помню*).

В нашем материале есть много рассказов отдельных респондентов о своих действиях, которые обычно так же выполняются и многими или всеми староверами, например, это относится к работе на огороде, приуроченной к праздникам, к приготовлению разных блюд и праздничных ритуальных угощений, к праздничной одежде и др., однако ограниченность объема статьи не позволяет рассмотреть больше примеров

Говоря о **совместных действиях**, приведем пример рассказов об особенностях празднования Масленицы, в которых говорящие подчеркивают, что это общий праздник, проходивший поочередно во всех деревнях региона проживания староверов:

- (7) *Масленица была всегда вот она по деревням. Один день в одной деревне, другой день в другой деревне. И вот ну, типа вот я сегодня пойду в соседнюю деревню там к кому-то в гости. Вот как-то так было у нас. <...> А потом общий был как бы. <...> Они общий делают, если неделя вся масленичная, там каждый день гулять можно, в каждой деревне. А в пятницу обычно делают здесь вот, у нас.* КЛК, 2021.

В прежние времена таким же образом катались на лошадях:

- (8) *Ой, у нас в Масленицу какие катки были! Катались на лошадях, а молодежь ходили под ручку, гуляли. Да, много людей. А лошадей тогда! Один перед одним! <...> В нас <у нас> один день, в Казепели – другой день. В Вороньи в среду, в Казепели в четверг, а в нас в пятницу только катка была.* М. КЛК, 2005.

Совместные праздничные действия объединяли и структурировали социум, например, устанавливая очередность праздника, катаний на лошадях по деревням. Здесь также ограничимся приведенными примерами, хотя в материале есть много рассказов о совместных действиях – об общем празднике на острове Пийриссаар на Петров день, о праздновании Иванова дня, о начале выпаса скота на Егория, о сборах в Причудья на праздники всех родственников, в том числе давно не живущих здесь и др. Разумеется, нечто похожее могло происходить в любых регионах, однако местная специфика отчасти связана с расположением деревень, практически переходящих одна в другую, и наличием «общего» озера.

Староверские, а шире – все русские деревни Причудья отличаются от эстонских тем, что для эстонских деревень с их хуторской организацией не характерно расположение домов в ряд, потому и совместные праздники организуются иначе, что тоже влияет на формирование «своего» пространства и «своего» социума.

Разного рода краткие замечания или целые рассказы респонденты посвящают и тому, что, в связи с праздниками, **отличает их от других**. Так, многие говорят, что на Масленицу не пекли блинов:

- (9) *На Маслену блинов не пекли, вечером стол не убирали.* ЛБЦ, 1975.

- (10) *А вот на Масленицу блины – я не знаю, откуда это вот пришло к нам. Это всё-таки откуда-то оно, оттуда, наверное, пришло, из России большие или вот. Ну не наше это, нет-нет-нет. Нет. И у эстонцев*

тоже такого нету, что блины были бы. Нет-нет. КЛК, 2020.

Традиционное пасхальное угощение – пасха у староверов отличается от более привычной творожной пасхи, она выпекается из семи лепешек, рассказов о чем в записях очень много, приведем лишь один пример:

(11) Р.: **У нас, нет-нет-нет, и это кулич.** И.: *То есть не кулич, она пасха у вас называлась.* Р.: **Кулич – православные.** И.: *У вас пасха, да.* Р.: **А у нас пасха.** И.: *И она из теста всегда.* КЛК, 2020.

Рассказывают респонденты и о праздничной одежде, например:

(12) А.К.: **Да. В Троицу светлая одежда – жёлтая, белая, это в Троицу.** Р.П.: *Ну раньше-то одежда.* Т.С.: **Ну такого нет, как в Белоруссии, Украина, вышивать.** Р.П.: *Не, нет.* ВРН, 2017.

Еще одна повторяющаяся тема – посещение кладбищ в праздничные дни, рассказывая о чем, староверы тоже отмечают отличие от других:

(13) Т.С.: **Единственное отличие у нас с православным Троицким праздником – вообще ни на одном празднике у нас на кладбище не пьют.** А.К.: **Нет. Вот этого у нас нет.** Р.П.: *Вообще никогда.* А.К.: *У нас если в Пасху или в Троицу – яйцо кладут на могилу. И в могилку конфетку положат, крупу посыпят, пасочки посыпят, а чтобы пить там!* Т.С.: *Мне приходилось бывать там в Лаврах в России, там – трупом обратно.* ВРН, 2017.

Как видно из примеров, и при описании различных отличий используются частично однотипные языковые средства и приемы: местоимения (*у нас, там, это, такое*), отрицание («чужого») (*не пекли, не наше, нет, не пьют*), противопоставление / сопоставление (*откуда-то из России, не наше это, и у эстонцев нету, такого нет, как в Белоруссии, Украина, отличие с православными, там, в Лаврах, в России*). Аналогично и во многих других примерах «свое» отделяется от «православных», от эстонцев, от других стран, чаще всего от России. При этом направление сопоставлений может меняться, по каким-то признакам «свое» может сближаться с «чужим» или, напротив, дистанцироваться от него.

Таким образом, характер праздничных практик и их представленности в речи являются важным фактором объединения и структурирования социума, чему содействует и относительная стандартность и повторяемость языковых средств, используемых в рассказах о таких практиках.

ЛИТЕРАТУРА

Костанди, Е. Специфика пространственно-временной локализации в условиях диаспоры (русский язык в Эстонии). *Культурный ландшафт Пограничья: прошлое, настоящее, будущее*. Псков: изд-во Псковского гос. ун-та, 2015 (а), с. 140–148.

Костанди, Е. Категория темпоральности в «обыденном» языке: сопоставительный аспект. *Rusistica Latviensis 5. Slavica – 2015: filoloģijas pētījumi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015(6), 79.–85. lpp.

Анатолий КУЗНЕЦОВ

(Даугавпилсский университет)

О времени вторичного смягчения согласных в славянских языках

Summary

The Time of Appearance of Paired Palatalized Consonants in Slav

The author argues that the palatalization of Old Russian consonants followed by front vowels occurred not in the 11th – 12th centuries before the loss of jers but much earlier – prior to the second and third palatalization of the velar consonants *k, *g, and *x. He provides the following evidence: the third palatalization resulted from inter-syllabic assimilation, where a preceding syllable with a palatalized consonant influenced the following syllable. After the disintegration of the diphthong *ěj > *ě-j, the vowel *ě shifted to a higher position and became ĭ after a palatalized consonant. The consonant clusters in *rekti and *mogti could undergo palatalization only if *t had already been palatalized. The pronoun сь – cego, with a unified stem, arose from sь – š''-ego and preserved its palatalized paradigm. After vowel contraction in the suffix of the imperfect tense (идѣше < идѣаше), palatalized consonants were retained before the phoneme a.

Key words: *palatal and palatalized consonants, appearance of paired palatalized consonants, semi-soft consonants*

*

Подтермином *вторичное смягчение согласных* в истории русского языка понимается развитие дополнительной мягкости у твердых согласных индоевропейского и праславянского происхождения перед гласными переднего ряда. Вторичным его называют потому, что ранее в дописьменный период те же согласные в сочетании с *j-ом, а заднеязычные *k, *g, *x еще и в позиции перед или после гласных переднего ряда (I, II и III палатализации заднеязычных) испытали *переходное* смягчение, его считают первичным. Таким образом результатом первичного смягчения были палатальные непарные согласные, а результатом вторичного смягчения стали палатализованные парные согласные.

Вопрос о времени вторичного смягчения до сих пор окончательно не решен. Первоначально, опираясь на описание одного русского говора Тотемского уезда норвежским лингвистом Олафом Брокком [Брок 1907: 75–89], в котором он отметил наличие в говоре мягких согласных меньшей степени палатализованности, чем в литературном языке, Ф. Ф. Фортунатов [Фортунатов 1957: 18] и А. А. Шахматов [Шахматов 2002: 60] выдвинули предположение, что в старославянском и праславянском твердые согласные перед гласным переднего ряда становились *полусмягченными* или *полумягкими*.

С.Б. Бернштейн считал, что еще до появления первично мягких согласных твердые согласные в позиции перед передними гласными получили «незначительное

смягчение, которое мы определяем как полумягкость. Однако полумягкость не выполняла в языке никакой функции. <...> В ранний период развития самостоятельных славянских языков начался новый процесс ассимиляционного смягчения согласных перед гласными переднего ряда. Началось сближение полумягких и мягких согласных» [Бернштейн 1961: 238-239]. Во многом эта интерпретация отражает традиционное истолкование процесса и его этапов и не имеет каких-либо веских доказательств. Опора на орфографию древнерусских памятников письменности оказалась слабой: йотированные и нейотированные буквы после «мягких» и «полумягких» согласных употребляются непоследовательно. Смущает в первую очередь сам термин *полумягкие согласные*.

Еще в начале XX века Олаф Брок писал:

«Согласные зубные раздѣляемъ на видоизмѣненіе «твердое», т.е., съ артикуляціей корональной <...>, и на видоизмѣненіе «палатализованное», т.е., съ артикуляціей дорсальной, но так, что кончикъ языка не спускается еще пассивнымъ образомъ отъ зубной области. Послѣднее видоизмѣненіе представляетъ переходную ступень отъ «твердыхъ» зубныхъ къ переднимъ образованиямъ нѣбнымъ («палатальнымъ»; прошу отмѣтить разницу «палатализованный» и «палатальный»), отъ которыхъ оно, однако, акустически не всегда вполне ясно разграничено.

Согласные нѣбные представляютъ собой вообще, внутри каждого изъ вышеуказанныхъ рядовъ, цѣпь однородныхъ образований, переходящихъ другъ въ друга безъ опредѣленного разграниченія, и поэтому позволяющихъ лишь чисто субъективное распредѣленіе. Данные славянской рѣчи даютъ по моему праву различать группы твердонѣбную («палатальную») и мягконѣбную («велярную»), а подъ первую дальѣ зоны: «крае-палатальную», «передне-палатальную» («j-овую») и «задне-палатальную» [Брок 1910: 24].

Артикуляционные характеристики разных мягких согласных ученые стали активно обсуждать и описывать в 70-е годы XX столетия, см., например, [Чекман 1970; Чекман 1979: 44–129; Кузнецова 1977: 96–102]. Эти уточнения учитывались как в диалектологии, так и в истории славянских языков. Но термин *полумягкие согласные* продолжает использоваться в исторической фонетике параллельно с терминами *палатализованные* и *палатальные*, см. [Галинская 2014: 83–84]. Уточнение по этому поводу дал В. Н. Чекман, сопоставляя веляризованность русских твердых согласных с твердыми невеляризованными согласными других славянских языков (южнославянских и чешского): «„полумягкость“ мы трактуем как „твердость“, „невеляризованность“» [Чекман 1979: 45–46]. Но в таком случае следует отказаться от темы полумягких согласных. Обзор различных точек зрения см. в [Попов 2020: 55–66].

Перенесение в праславянскую эпоху полумягкой артикуляции твердых согласных не представляется убедительным. Интересно, что исследователи предлагают два решения вопроса о времени вторичного смягчения: 1) процесс прошел в дописьменную эпоху, т.е. в праславянский период, 2) процесс осуществлялся в XI–XII в. до падения редуцированных уже в отдельных славянских языках. В учебной литературе по истории русского языка обычно представлена вторая точка зрения. В отношении первого решения можно заметить: если смягчение прошло уже в праславянском, надо ли предполагать два этапа – этап полумягких и затем этап

мягких согласных. В. К. Журавлев, например, пишет однозначно: «Последовательное смягчение согласных перед передними гласными старше первой палатализации: $T' > T_p$ » [Журавлев 1983: 127].

Одним из доказательств того, что твердые согласные становились мягкими перед гласными переднего ряда уже в праславянский период, может служить третья палатализация заднеязычных. Обычно считается, что $*k$, $*g$, $*x$ переходили в мягкие свистящие (исключение – переход в польском $*x > \dot{s}$) под влиянием предшествующих гласных $*i$, $*y$, $*e$. Однако логичнее здесь видеть влияние всего предшествующего слога (силлабемы/группофонемы), а не просто гласного: $*u-l'i-ka > u-l'i-c'ä$. Иначе не понятно, как слог с «полумягким» (читай – твердым) согласным смог повлиять на переход заднеязычного следующего слога в палатальный или палатализованный. Т.е. бодуэновская палатализация является следствием межслоговой ассимиляции. Не могу при этом согласиться с одинаковым способом транскрипции в виде палатальных шипящих и свистящих результатов палатализаций: $\dot{c}'$, $\dot{z}'$, $\dot{s}'$ и c'' , z'' , s'' . Свистящий характер согласный приобретает благодаря округлой щели, которую язык способен артикулировать дорсальной частью, а не средней частью спинки. Следовательно «мягкий» $\dot{c}$ может быть или альвеолярным, или краепалатальным, т.е. эта «палатальность» не среднеязычная. Так что результаты 3-ей палатализации – это палатализованные свистящие или краепалатальные, а не палатальные среднеязычные, которые являются шипящими.

Кстати, остается неясным вопрос об изменении $*\dot{e} > b/\dot{l}$, которое входило в состав дифтонга $*\dot{e}i$, в период монофтонгизации разделенного слоговой границей: $*gost\dot{e}i-un > gost\dot{e}-j\dot{y} > gosti\dot{y}$. Если же признать согласные $-st-$ уже палатализованными в эпоху монофтонгизаций, то сужение гласного $*\dot{e} > b/\dot{l}$ между мягкими согласными становится объяснимым. Сохранение $*\dot{e}$ перед j в формах $je-j\dot{e}$ и проч. объясняется аналогией с парадигмой $je-go$ и проч.

Обычно с процессом смягчения согласных йотом объединяют и изменение $*kt$, $*gt$ перед гласными $*i < *ei$ и $*e$: $mo-gti$, $pe-kti$, $d\dot{b}-kti$. Результат, конечно, совпадает с йотовым смягчением, но причины не раскрываются. Но здесь опять-таки надо признать, что согласный $*t'$ уже был палатализованным, регрессивно влиял на предшествующий заднеязычный: $pe-k't'i$; однако к артикуляции заднеязычного ближе зона твердого неба, и вся группа становилась палатальной: $pe-k''t'i > pe-\dot{k}''i$ или $pe-\dot{t}''i$. Точно так же группы $*kw$ и $*gw$ в словах типа $*kw\dot{e}_t\dot{y} < *kwoit-$ сначала получали палатализованный $*w'$, а затем палатализованный свистящий.

Особенно интересен уникальный пример с указательным местоимением *сь*, *си*, *се*. А. Мейе [Мейе 1951: 353–354], М. Фасмер [Фасмер 1987: 591–592], П.Я. Черных [Черных 1993: 150] этимологизируют корневой элемент как индоевропейский палатальный $*\dot{k}$ который в centum-языках дал k , а в satem-языках $s/\dot{s}$, например: лат. *cis* (предлог), *citra* (предлог и наречие) ‘по сю сторону’, *citer* ‘посюсторонний’, греч. σήμερον ‘сегодня’. Славянские формы могут содержать основу $*s\dot{i}-$, $*sje-$, $*s\dot{y}je-$, вторая из которых должна была дать $*\dot{s}e-$. Но шипящий был вытеснен свистящим, представленным в именительном падеже. Интересно, что в латышском языке наоборот основа со свистящим была вытеснена основой с шипящим – *šis* [Karulis 1992: 345–346]. Замечательно, что в праславянском основа со свистящим стала оформляться по мягкому варианту склонения: *сь* – *сего* – *семоу* и т.п., даже во мн.

числе: *сѣхъ*, *симъ* и т.д. (ср. склонение *въсь*, которое было оформлено позже – после II и III палатализаций – и во мн. числе шло по твердому варианту, хотя и с мягким согласным). Как известно, сатемные результаты после появления *х* отвердели (ср. *сѣто* < *kent-*), а в таком случае как мы должны трактовать мягкость в местоимении *сѣ*? Как полумягкость?

В дополнение к этому можно упомянуть также наречие *сѣмо*, построенное по той же модели, что и *камо*, *тамо*, *ямо* и др. Все местоименные основы были твердыми и восходят к индоевропейскому тв. п. ед. чис.: **k̑ō-* [ЭССЯ 1983: 136–137], а основа **sē* представляет собой мягкую параллель к ним, следовательно правильно ее транскрибировать **s'ē-*. В старославянской письменности запись *сѣмо* (произносилось [s'ämo = s'ämo]) могла уже соотноситься с образованиями на *-амо* как позиционный вариант после мягкого согласного. Но в др.-рус. языке форма произносилась [s'ëmo], а позиционный после мягкого вариант *само* / *самъ* появляется позднее. И в латышском языке сохраняются формы *še*, *šeit* с возобладавшей шипящей основой.

Еще одно свидетельство наличия палатализованных согласных в дописьменную эпоху – формы нестяженного и стяженного имперфекта уже в Остромировом евангелии. Например, фиксируются варианты *бѣ|ахъ* 45615-16 – *бѣаа|хъ* 1163-4 – *бѣаахъ* 4129-10; первый из них отражает старославянскую орфографию так же, как *бѣхъ* 924, но писец явно читал везде [б'ä(а)ху]. Точно так же фиксируются формы *идѣаше* 922 – *идѣаше* 466 – *идѣаше* 3467 – *идѣше* 18216, ср. с ними формы с палатальной основой: *мо|лѣахъ* 8627-8 – *мо|лѣаахъ* 3262 – *мо|ла|хъ* 41218-42a1. Согласно описаниям фонематической системы X–XI вв. звуки [ä] и [a] ассоциируются в одну фонему во флексиях существительных мягкого и твердого вариантов: *земля* – *вода*, а [ä], появившееся не месте [e], сохраняло свой фонемный статус и определяло качество предшествующего согласного – «полумягкость». Но в суффиксе имперфекта начальный гласный не был носовым. Уподобление и стяжение гласных [ëa] приводило к единственной ассоциации двух *a* – переднего [ä] и непереднего [a]. Можно ли здесь говорить о влиянии гласного переднего ряда на мягкость согласного? Или мягкость согласного уже является независимой?

Таким образом, «вторичное смягчение» это процесс дописьменной эпохи, и скорее всего он проходил до монофтонгизации дифтонгов после качественных изменений долгих и кратких монофтонгических гласных. А появление «полумягких» согласных в современных русских говорах может быть воздействием иноязычного субстрата.

ЛИТЕРАТУРА

- Бернштейн, С. *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*. Москва: Издательство АН СССР, 1961, с. 238–239.
- Брокъ, О. *Очеркъ фізіологіі славянської рѣчи* (Энциклопедія славянської філології. Випуск 5.2). Санктпетербургъ: Типографія Императорской Академіи Наук, 1910, с. 24.
- Брокъ, О. «Описание одного говора изъ югозападной части Тотемского уѣзда». *Сборник ОРЯС Императорской Академіи Наук*, т. LXXXIII, № 4. Санктпетербургъ: Типографія Императорской Академіи Наук, 1907, с. 75–89.

- Галинская, Е. *Историческая грамматика русского языка. Фонетика. Морфология*. Москва: URSS, 2014, с. 83–84.
- Журавлев, В. Относительная хронология праславянских процессов по данным внешней и внутренней реконструкции. *Славянское языкознание. IX Международный съезд славистов*. Киев, сентябрь 1983 г. Доклады советской делегации. Москва: Наука, 1983, с. 127.
- Кузнецова, А. Типология палатального ряда в русских говорах. *Диалектологические исследования по русскому языку*. Москва: Наука, 1977, с. 96–102.
- Мейе, А. *Общеславянский язык*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1951, с. 353–354.
- Попов, М. Вторичное смягчение полумягких согласных. *Историческая грамматика русского языка: Энциклопедический словарь*. Под ред. В.Б. Крысько. Москва: ИЦ «Азбуковник», 2020.
- Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. В четырех томах. Том III (Муза – Сят). Изд. второе, стереотипное. Москва: Прогресс, 1987, с. 591–592.
- Фортунатов, Ф. Лекции по фонетике старославянского (церковнославянского) языка. Ф. Ф. Фортунатов. *Избранные труды. Том 2*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1957, с. 18.
- Чэ́кман, В. *Гісторыя проціпастаўленняў на цвёрдасці–мяккасці ў беларускай мове*. Мінск, 1970.
- Чекман, В. *Исследования по исторической фонетике праславянского языка. Типология и реконструкция*. Минск: Наука и техника, 1979, с. 44–129.
- Черных, П. *Историко-этимологический словарь современного русского языка. Том II. Панцирь – Ящур*. Москва: Русский язык, 1993, с. 150.
- Шахматов А.А. *Очерк древнейшего периода истории русского языка*. Репринтное издание. (Энциклопедія славянської філології. Випуск 11.1.). Москва: Индрик, 2002, с. 60.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 9 (*jъz–*klenъje)*. Под ред О.Н. Трубачева. Москва: Наука, 1983, с. 136–137
- Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca divos sējumos. II, P–Ž*. Rīga: Avots, 1992, 345.–346. lpp.

Валентина ЩАДНЕВА
(Тартуский университет)

Названия западно-причудской кухни на фоне псковской кулинарной лексики

Summary

Names of Western Peipsi Cuisine against the Background of Pskov Culinary Vocabulary

The article compares the names of the traditional cuisine among the Old Believers of the Western Peipsi region and the inhabitants of the Pskov region. The purpose is to identify linguistic differences and similarities in the food-related vocabulary of these two neighbouring territories. The study considers the names of food products, dishes, qualities, actions, etc. The analysis reveals that, despite the territorial proximity and a common linguistic basis, discrepancies exist in both the set of lexemes and their meanings. Some dialecticisms from the Western Peipsi region (including Estonian borrowings) are not recorded in Pskov sources – and vice versa. At the same time, the vocabulary exhibits many similarities in form and meaning. The similarities, as well as the differences, are qualitatively diverse. We observe not only complete equivalences but also partial coincidences in the number of meanings of words and the nuances of their semantics.

Key words: dialecticisms, Western Peipsi culinary vocabulary, Pskov culinary vocabulary, similarities and differences between lexicons

*

Статья посвящена сопоставлению наименований традиционной кухни староверов Западного Причудья и жителей Псковской области. Комплекс западно-причудских диалектизмов и их качества обсуждаются на фоне лексики, представленной в изданиях: 1) «Псковский областной словарь с историческими данными» и 2) «Традиционный быт псковских крестьян (Опыт регионального этнолингвистического словаря)». Следует уточнить, что словники названных изданий количественно ограничены: первый словарь еще не имеет всех томов, а объем второго небольшой. По этой причине не все интересующие нас западно-причудские слова удалось сопоставить с псковскими.

Объект исследования – семантически различные диалектизмы, связанные с питанием. **Цель** сообщения – выявить языковые сходства и различия кулинарных названий на двух соседствующих территориях. В исследовании учитывались наименования пищевых продуктов, блюд, оценок, качеств гастрономических реалий, а также времени и действий, связанных с приготовлением и приемом пищи. Тем самым принимались во внимание слова разных частных тематических групп и разных частей речи.

Анализ диалектных лексем проводился с учетом а) наличия / отсутствия параллелизма с лексикой общелитературного языка, б) происхождения диалектных

лексем, в) лингвистических особенностей диалектизмов: фонетических, морфологических, словообразовательных, лексико-семантических.

Традиционная кухня представляет собой культурное наследие, ибо привычное питание – это одно из наиболее естественных проявлений национальной культурной идентичности человека [Воевода 2009: 61]. Старообрядцы сберегали свои традиции и в религиозной жизни, и в быту, который регулировался религиозными канонами. Стремление староверов защитить свою веру способствовало поддержанию традиционных кулинарных особенностей, ибо религиозные обычаи накладывали разные ограничения на кухню староверов Западного Причудья, диктовали особые требования к еде и продуктам, что менее существенно для большей части населения Псковской области.

Как известно, в былые времена староверам не позволялись покупные продукты, вошедшие в моду после 17 в.: чай, кофе, картофель – «чертовы яйца». Ещё в конце 19 в. осуждались чаепития как «поганных стран обычай», самовар – «идол языческий, ципящая и дымящая змея, а чашки да стаканы – его дети чертенята» [Калласте]. Староверам запрещалось и использование сахара. Следствием этого запрета стало появление в Причудье своего лакомства – вареного сахара (в молоке или сливках).

Со временем многие ограничения были отменены, и употребляющих чай, картофель перестали относить к еретикам, ибо «в Святом писании эти продукты не упоминаются, и ересью нигде не называются» [Калласте], чай лучше спиртного, а картофель выручал в голодный год. Тем самым пищевые табу уступили место частичному «обмирщению»: обычный сахар и другие ранее не позволявшиеся продукты стали для староверов обыденными. При этом «обмирщение» проявилось как в самих кулинарных, так и в языковых заимствованиях, хотя кровавые вёрсты – из-за крови – и в наше время часть староверов воспринимает как неприемлемое блюдо.

Общий состав лексикона диалектоносителя

В кулинарном лексиконе жителей обеих обсуждаемых территорий весомое место занимают не только диалектные слова, но и общерусские. Условно можно выделить следующие группы лексем:

1. Общерусские слова:

- а) исконно русские слова,
- б) заимствованные из разных языков в разное время и ставшие общерусскими лексемы.

2. Диалектные слова:

- а) диалектные модификации русских по происхождению слов,
- б) диалектные модификации давно заимствованных лексем,
- в) русские лексические диалектизмы,
- г) региональные заимствования из эстонского языка, а также некоторые немецкие, шведские слова, вошедшие в говор через посредство эстонского.

Характеристики перечисленных групп учитывались в ходе сопоставительного анализа псковского и западно-причудского лексикона.

1. Общерусские слова

Будучи вербальной базой русского языка, как исконно русские слова (например, **блин, варенье, глазунья, дрожжи, кисель, лепёшка, мука, пирог, ржаной, шкварки, щи, хлеб** и др.), так и заимствованные лексемы (например, **булка, клёцки, компот, крахмал, маргарин, омлет, пюре, салат, суп, шпик** и др.), вошедшие в разное время в фонд литературного языка, разумеется, широко представлены в речи и псковских, и западно-причудских жителей. При этом языковые единицы названных подгрупп на обеих обсуждаемых территориях не отличаются в употреблении. В то же время немалая часть исконно русских, а также ранее заимствованных и уже адаптированных слов давно стала основой для появления разных диалектных вариантов, формирующих частные группы диалектизмов.

2. Диалектные слова разных групп

В Западном Причудье диалектизмы, входящие наравне с общерусскими словами в состав кулинарной лексики региона, в целом формируют четыре различные группы диалектных слов: кроме упомянутых выше двух групп разнообразных по форме диалектных вариантов, порожденных частью исконно русских и давно заимствованных слов, в состав диалектизмов старообрядческого говора входят также русские лексические диалектизмы и эстонские модифицированные заимствования. Поскольку каждый тип диалектных слов имеет свои особенности, рассмотрим каждую группу отдельно, с указанием того, что именно на сопоставляемых территориях является специфическим в употреблении, а что совпадает. Напомним, что сравнивались лишь те схожие языковые единицы, которые зафиксированы и в записях западно-причудского говора, и в псковских изданиях.

2.1. Варианты исконно русских слов

Диалектные варианты исконно русских слов в Западном Причудье разнообразны по форме и при этом довольно многочисленны: 1) фонетические варианты: **ржаной** → **аржаной**; **укроп** → **кроп**; **простокваша** → **простокіша**; **студень** → **стюдень**; 2) словообразовательные варианты: **глазунья** → **глазұха**; **белок** → **белудок**; **желток** → **желудок**; **плотва** → **плотка**; 3) морфологические варианты: **баранка** (мн. ч. **баранки**) → **баранок** (мн. ч. **барашки**); **кочань** → **кочанья** и **кочны**; **яблоко** → **яблок** (муж. род. ед. ч.); 4) лексико-семантические варианты: **похлёбка** — всё, что хлебают ложкой; **пряник** — любое мелкое выпекаемое кондитерское изделие, печенье разной формы. Хотя в западно-причудском говоре обнаружено лишь два приведенных лексико-семантических варианта, они представляют интерес тем, что имеют более широкую семантику, чем в литературном языке. Например, **похлёбка** в русском литературном языке — это обычно горячее первое блюдо, суп, заправленный мукой, крупой или картофелем, а в говоре **похлёбкой** могут именовать и холодные кисель и компот. При этом некоторые информанты предпочитают называть **похлёбкой** только сладкие блюда, в частности густой клюквенный кисель, который готовили на поминки. Аналогичная ситуация наблюдается и с лексемой **пряники**: в говоре это не только собственно пряники, выпекаемые из специального пряничного теста, но и какое угодно небольшое печенье вообще. К сожалению, проверить, как

обстоит дело с этими словами на псковской территории, выяснить на данный момент невозможно по указанной ранее причине.

Анализ показывает, что в целом немалое количество вариантов исконно русских слов в Западном Причудье и Псковской области формально и семантически совпадает, хотя есть и частные отличия, например, причудскому *желудок* в псковском словаре соответствуют два варианта: *желудок* и *желуток*; *глазухой* же может называться и каша из ячменной крупы и гороха.

2.2. Варианты общерусских заимствований

Диалектные модификации общерусских заимствований представлены в Западном Причудье фонетическими вариантами: *кардамон* → *гардамон*, *крыжовник* → *кружовник*, *клёцка* → *клёчка*, *крахмал* → *трахмал* / *трухмал*, *паштёт* → *пастёт*, *шпик* → *шпёк*.

Подобные видоизменения в Западном Причудье и Псковской области также могут совпадать и по форме, и по значению. Однако отдельные причудские фонетические варианты в псковских словарях соответствия не находят, например, форма *гардамон* отсутствует.

2.3. Русские лексические диалектизмы

Данная разновидность диалектных слов в Западном Причудье многочисленна; ограничимся некоторыми примерами: *быки́* *мн. ч.* / *бычки́* *мн. ч.* — *крупные клецки из толокна и вареного картофеля*; *ва́рка* — *сваренная горячая жидкая пища, любой суп*; *вя́лый* — *вяленый, высушенный на солнце, на ветру*; *голодова́ть* — *голодать, недоедать*; *го́лью* — *есть без хлеба, ничем не заедая, а также ничем не сдобривая, не запивая*; *гу́ньба́* — *тмин*; *гу́стяха* — *густая каша из ржаной или ячменной муки, сваренная на воде*; *дро́чёна* — *пресная лепешка на яйцах, молоке — и с добавлением обваренного протертого картофеля*); *измя́тина* — *жидкость, остающаяся после сбивания сметаны в масло, пахта*; *коко́ра* — *большая пресная лепешка из остатков хлебного теста*; *коро́вина* — *говядина*; *крупёнь* / *крупёня* — *суп с крупой или жидкая каша — обычно с молоком*; *обари́вать* — *обваривать, ошпаривать, обдавать или заливать кипятком*; *обча́хнуть* / *оча́хнуть* — *обсохнуть, освободиться от стекающей жидкости*; *перехва́тка* — *завтрак*; *помáчка* — *жидкая кашицеобразная подлива из творога, картофеля*; и многие другие слова. Как перечисленные здесь, так и целый ряд других лексических диалектизмов в Западном Причудье и Псковской области практически совпадают по форме и семантике.

Но иногда, как в случае с западно-причудским *дрямина* — *нежирное, постное мясо, мякоть без сухожилий и сала, у псковского соответствия наблюдается несколько иной фонетический состав: дрянина*. При этом порой и западно-причудские, и псковские языковые единицы могут быть одинаково многозначными, в частности *замари́вать* / *замори́ть* означает и *заливать кипятком, настаивая под крышкой, заваривать, пропаривать, и гасить угли*. Однако в псковском лексиконе нередко обнаруживается больший набор частных значений, чем в западно-причудском, например, слово *гу́ньба́* в Западном Причудье зафиксировано в значении *тмин*, а на псковской территории *гу́ньбой* могут называть и *тмин*, и *укроп*, и *мяту*. Тем самым

кроме абсолютного сходства существуют разнообразные вариации соответствий.

Встречаются и слова, казалось бы, близкие, но формально и семантически в полной мере не совпадающие: западно-причудское слово **накрóмок** — *горбу́шка, первый, отрезанный с краю кусок хлеба* в псковском словаре отсутствует, но в нем есть **накрóмочек** — *край хлеба, корочка*. Отсутствуют в псковском словаре и такие западно-причудские лексемы, как **бычи́ный** — *бычий*, **кава́лок** — *кусок хлеба, ломо́ть*.

Особо следует отметить, что внешне похожие лексические диалектизмы порой могут совсем не совпадать семантически, являясь своего рода межтерриториальными омонимами. К подобным случаям относятся такие западно-причудские слова, как 1) **кру́тины** — *сдобные булочки в виде закрученного теста*; в псковском словаре есть слово **крути́на** — с иным ударением и значением «одежда»; 2) **корь** / **ко́журá** / **скорлу́пá** / **шкорлу́пá** / **шкорлу́хá** / **шелухá** / **шалу́шка** / **шкурá** / **шума́**; из этого ряда недифференцированно употребляемых западно-причудских номинативных параллелей удалось сопоставить (из-за отсутствия всех томов псковского словаря) два слова: **ко́журá**, относящееся на псковской территории лишь к плодам (картофелю, свёкле), а также **корь**, в псковском говоре означающее только детскую болезнь; 3) **наго́льный** (хлеб) — *чистый, из одной муки, без добавок*; в псковском словаре это слово используется в отношении одежды, дерева, местности.

Таким образом, говорить о полном сходстве двух лексиконов невозможно, несмотря на их общую основу и то, что среди староверов немало выходцев именно из псковских земель.

2.4. Эстонские заимствования

На фоне слов русского происхождения количество региональных эстонских заимствований в области кулинарии сравнительно невелико, однако они не только отражают специфику западно-причудского говора, но и активно употребляются в быту: **кёрта** — *вареная каша из ржаной муки*; **кли́мпы** — **клёцки**; **кровяные вóрсты** — *кровяная колбаса*; **максó** — *печень налима*; *печень рыбы*; **ро́пка** — *холодная болтушка из толокна на воде или молоке*; **ря́йма** — *салака*; и др.

Среди заимствований имеются лексемы с рядами фонетических вариантов, например, **ба́рбара**, **лаба́рбер**, **раба́рбар**, **раба́рбер** — *ревень*; **лы́сса** / **лысь** / **клы́сса** / **хлысь** — *обезжиренное сепаратором молоко*. В последнем случае интересно то, что староверы предпочитают использовать разновидности эстонского заимствования, хотя имеется и местный русский диалектизм **прогоня́нка**, и русское литературное соответствие **обра́т**.

Особый случай представлен в блоке вариантов **кя́ки** / **кя́кки** / **ке́кки** — *отваренные в кипятке колобки или жареные лепешки из смеси ржаной муки и свиной крови*. Это единственное западно-причудское слово, которое отражено и в псковском лексиконе, правда, лишь в Печорском районе, который когда-то входил в состав Эстонии. Любопытно, что в записях речи староверов зафиксировано только множественное число, в то время как на псковской территории — и единственное, и множественное: **кя́ка** и **кя́ки**.

Кроме того, в данной группе есть и два однокоренных заимствования из немецкого языка; это можно объяснить тем, что в прежние времена староверы работали

на территориях немецких мыз: **фры́штык** / **фрю́штук** — *завтрак, перехвátка, фры́штыкать* — *завтракать*.

Наблюдения показывают, что причудскому говору свойственно наличие диалектных лексических параллелей, в состав которых могут входить: 1) только слова русского языка: **кожу́ра** / **корь** / **шкорлупа́** / **шкорлу́ха** / **шелуха́** / **шалу́шка** / **шкúрка** / **шúма**; 2) иноязычные и русские слова: **лы́сся** / **лысь** / **клы́ссь** / **хлысь** — **прогоня́нка**; **ро́пка** — **болту́шка**; **фры́штык** — **перехвátка**; 3) только иноязычные слова, например, разноязычные названия блюда из муки: **клёчки** (немецкого происхождения) — **кли́мпы** (шведского происхождения).

Заключение

Сопоставительный анализ блока лексем «кухонной» тематики показал, что, несмотря на близость двух обсуждаемых территорий и общую языковую основу, существуют не только сходства, но и различия — как в наборе лексем, так и в их значениях. При этом часть причудских лексем в псковских источниках не зафиксирована — и наоборот; так, в Западном Причудье есть слово **корь** с широким значением (*кожура, скорлупа, шелуха*), зато в Псковской области имеется название **бары́шка** (*круглая булочка без начинки*).

Обычно у псковских слов наблюдается больше лексических и словообразовательных параллелей (синонимов, вариантов), чем в Западном Причудье. Это можно объяснить расхождением в численности диалектоносителей и в количестве записей, полученных при сборе материала.

В то же время совпадений лексики по форме и значению достаточно много. Вместе с тем сходства, как и различия, многообразны по набору и лексем, и их значений, то есть выявляются разнородные вербальные и семантические разновидности. При этом кроме полных тождеств типа **коро́вина** (*говядина*), **пома́чка** (*жидкая кашцеобразная подлива из творога, картофеля*), есть и частичные соответствия по количеству значений слов, а также по нюансам их семантики. Даже общерусское **квас**, представленное в Причудье лишь литературным значением «напиток», на псковской территории имеет целый ряд разных значений.

Проведенный анализ в целом свидетельствует о том, что на обеих территориях диалектоносителям свойственно богатое словотворчество, включающее образность, красочность и эмоциональность слов и их вариантов.

ЛИТЕРАТУРА

- Воевода, Е.В. Национальные блюда как отражение национального быденного сознания. *Лингвострановедение: методы анализа, технология обучения*. Сб. научный статей. Ч. 2. Москва: МГИМО-Университет. 2009, с. 61–69.
- Калласте. Available: <https://aslend62.livejournal.com/4606.html> (Дата обращения: 11.04.2023).
- Псковский областной словарь с историческими данными. Вып. 1–28. Под ред. Б. А. Ларина [и др.]. Л.–СПб. 1967–2020.
- Традиционный быт псковских крестьян (Опыт регионального этнолингвистического словаря). Ред. Н. В. Большакова. Псков: ЛОГОС Плюс, 2012.

Elga SKRŪZMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Daudzveidīgā *uguns* G. Manceļa „Postillā” frazeoloģiskā aspektā (III)*

Summary

Diverse Phrases with *uguns* ‘fire’ in the „Postill” by G. Manzel: the Phraseological Aspect (III)¹

In G. Manzel's „Postill”, the phrase *elles uguns* (‘hell-fire’) is one of several types of fire mentioned. This expression is not limited to its literal meaning but also suggests potential for a figurative interpretation and allows for polysemous readings, encompassing a broad spectrum of contextual synonyms. In the „Postill”, when the subordinate phrase *elles uguns* is combined with another stable word combination, it acquires a greater degree of generalization and additional expressive nuances in its transferred meaning. For instance, using the idiom *ar miesu un dvēseli* (‘with body and soul’) or the simile *kā prauls* (‘like a piece of rotten wood’) introduces potential phraseological neologisms (such as *iemest ar miesu un dvēseli elles ugunī* (‘to throw into hell-fire along with body and soul’) and *kļūst ar miesu un dvēseli elles ugunī kā kāds prauls* (‘entering hell-fire with body and soul, like a piece of rotten wood’)). These phrases shift the balance of meaning more toward the figurative meaning, particularly as they are applied in more modern contexts.

In some instances, literal and figurative shades of meaning coexist. The images created in these phrases are capacious enough to encompass both meanings, distinguishable only through context and the reader's interpretative insight and perceptiveness.

Key words: *coordinative word group, subordinate word group, phraseological unit, synonymy, context, stylistic expression*

*

Rakstā turpināta tēma par Georga Manceļa (*Georg Mancelius*) sprediķu krājumā „Lang-gewünschte Lettische Postill” (1654; „Ilgi gaidītā latviešu postilla”²) sastopamajiem stabilajiem vārdu savienojumiem ar leksisko komponentu *uguns*; vērtēts to frazeoloģiskums, kā arī frazeoloģismu struktūras īpatnības, variantums un nozīmes izpratne. Analizētā vārdkopa *elles uguns* specifiskā sprediķu konteksta dēļ uzrāda neparastākas nozīmes nianšes, atspoguļojot kā konkrētas autora, tā laikmeta īpatnības. To neviennozīmība pēc statusa un nozīmes apliecina valodas polisēmijas un funkciju attīstību un rosina interesi gan par konkrētiem frazeoloģismiem, gan tieši par „Postillas” frazeoloģismiem, gan senajiem tekstiem.

* Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) atbalstu.

¹ This work is supported by state research programme „Letonika – Fostering a Latvian and European Society” project „Diversity of Latvian Language in Time and Space” (№ VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

² Turpmāk rakstā „Postilla”.

„Postillas” *elles uguns* nozīme

„Postillā” *elles uguns* ir tikai viena no nosauktajām ugunīm, kas norāda uz atšķirīgas pārnestās nozīmes potenciāla klātbūtni, neaprobežojoties tikai ar tiešo nozīmi: *Vs .. Luhkchanu buhß taß Kungs JĒfus muhßšo Paehnis / unnd appackfch to Ähnu šawa Krufsta buhßsim mehs beß Kaitas / und attrafßsim mehs šcheitan dßßstrumu prett to Vgguni tahß Deewa Dußmibas / prett to Vgguni muhßßas nhemeerighas Širrds / irr prett to Vgguni tahß Elles*.³ (LP1 372–373, 28–1) Tāpat uguns var radīt atšķirīgas nozīmes un intensitātes asociācijas, tomēr ar elli (vai *elles uguni*) saistīta negatīva tēlainība.

Vārdkopas *elles uguns* izpratnei būtisks ir pašas *elles* jēdziens (elle ‘vieta, kur mirušo grēcinieku dvēseles izcieš sodu; velnu mājoklis; pekle’ [Tezaurs.lv]; ģen. *elles*; adj. nozīmē; sar. ‘ļoti liels; ļoti grūts; arī briesmīgs’ [Tezaurs.lv]). „Postillā” minētās *elles uguns* tiešās nozīmes lietojumi jēdzieniski vistuvāk saistīti ar izpratni par Dieva sodu (‘dieva nolemts sods’ [Tezaurs.lv]), kas vispārināti formulējams ‘taisnīgs, pelnīts sods’. G. Manceļa *elles uguns* definīcija vienlaikus ir daudzpusīga un konkrēta, jo norāda gan uz reāliem objektiem, gan abstraktu garīguma dominantu: .. *Deews par teem Beßdeewigheem lix liet Sibbiņus / Vgguni / unnd Šāhras .. tad Winjo Semme par dāggošču Picki taps / katters nei Deenas nei Naktis ißdßßies.. Winjo Meefßu mohzieß taß Kungs (Deews) ar Vgguni / tee dex unnd kaux muhßchighe / tee dex / bett muhßchighe nhe=šadex. Tapehtz arridßan taß Elles Vgguns tohp dāhwähtz muhßchiegs Vgguns / nhe ween tadehß ka taß patz muhßcham nhe ißdßeest / bett irr tadehß / ka taß tohßß / katrus taß dabu / muhßcho muhßchohß dādfena*. (LP2 155, 10–20; sk. arī LP2 155, 10–20; LP3 74, 28–30; LP1 401, 11–12)

Piemērā minēto kontekstuālo sinonīmu daudzums un dažādība, kā arī nianšu precizēšanai izmantotie apzīmējumi norāda uz daudznozīmības potenciālu, tuvāk raksturojot uguni, degšanas procesu un tajā iesaistītos elementus.

Sinonīmi

„Postillā” daudzviet līdzās vārdkopai *elles uguns* fiksējama kontekstuālu sinonīmu virkne – gan lietišķi fiksējošu, gan metaforiski daiļrunīgu. Tie nosauc pēc nozīmes līdzvērtīgus lielumus, tos pielīdzinot vai saistot ar *elles uguni*. Kontekstuālo sinonīmu daudzums paver iespēju variēt un interpretēt nozīmes pārnese pakāpi kā no autora, tā lasītāja skatpunkta. Piem.: .. *Deewa Dußmibu unnd to Nahwu / Lahftu / Jßbaile / Šohdu / Elles Vgguni*. (LP1 346, 11–12); .. *pestietz tapt no Deewa Dußmibas / no Ghrākeem / no Wälla Wallftas / und Elles Vgguni / ka ween zaur to Wahrdu JĒfu Chrißti*. (LP1 34, 3–5) Šajā uzskaitījumā iekļautais pēdējais lielums *elles uguns* kļūst par visas nosauktās kontekstuālo sinonīmu rindas virsjēdzienu.

Vārdkopu variantus atšķir leksēmu izvēle un gramatiskās struktūras maiņa (piem., biedruzīmes lietojums, skaitlis, konstrukcijas ar prievārdu): *uguns liesma(s), uguns-liesmas, elles uguna-liesma, ugunis no debesīm, mūžīga uguns*. Piem.: *Ja tee [grēcinieki] .. nahx py Wällu / unnd winja Wallftiba` / Elles Vgguny / und .. kaux: Eß zeeßchu leelas Mohkas eekfchan šcheem Vgguns Lähßmeem*. (LP2 25, 2–6); arī *eekfchan Vgguns=Lähßmeems* (LP1 442, 29–30); *Elles Vgguna=Lähßma`* (LP1 317, 20–21); *ar Vgguni no Däbbäßu šädädfenaht* (LP1 203, 14; sk. arī LP2 16, 15); .. *kattri ļaun gir darrijußchi / .. eefß tee muhßchigha` Vgguny / kaß Wällam šataißeets gir und winja Engheßeem*. (LP2 54, 21–23); ..

3 Piemēri saglabāti vietnes <http://www.korpuss.lv/senie/toc.jsp> rakstībā, tikai § [Jeßus] aizstāts ar f [JĒfus]. Aiz piemēra norādīts „Postillas” daļas, lappuses un rindas kārtas numurs.

tohip eekfchan to muhfchighu Vgghuny eemāfts. (LP2 281 {261}, 6).

Lielāka ekspresivitātes intensitāte *elles uguns* izpratnē „Postillā” kā Dieva soda izpausme raksturota tēlainu kontekstuālā sinonīmu rindā, pielīdzinot *elles uguni* laicīgai sodībai, mūžīgai nāvei, otrai nāvei, mūžīgai pazušanai, mūžīgām mokām vai dūmiem un kvēpiem, zankīm, kur *uguns* un *sērs*. Sk. piem.: *Nhe ween laizighu Šohdibu* [pelnījis] / *bett irr to muhfchighu Nahwu* / *Elles Vgguni* / *und to muhfchighu Pafufšchanu*. (LP1 401, 11–12); [Grēcinieka] .. *Dafļa buhš Elles Vgguny* / *tanny Sangky kurr Vgguns und Šahras dāgg* .. / *katters gir ta ohtra Nahwe*. (LP2 117, 29–30); [Velniem] .. *buhš tōw Elles Vgguny* / *moziet muhfchighe muhfcham* / *und tee Duhmi und Quāpi tawas Mohzibas zellšeeß aukfcham muhfchighe muhfcham*.. (LP1 442, 19–21)

Kā Bībelē, tā „Postillā” *elles uguns* piesaistīta velnam, un precīza konteksta dēļ definējama netipiska nozīme ‘velna alga’, kas kā kontekstuāls sinonīms paplašina *elles uguns* nozīmes izpratni: *Kaß tam* [velnam] *štrahda* / *tam dohß Wings Allghu* / *Elles=Vgguni* / *muhfchighas=Mohkas*. (LP2 37, 15–17) Šāds apzīmējums noteikti ir iedarbīgāks par tradicionālo norādi.

Apkaime

„Postillā” vārdkopa *elles uguns* galvenokārt izmantota tiešajā nozīmē kā Dieva soda instruments, pakāpeniski laika gaitā iezīmējot virzību uz vispārīnošu nozīmes izpratni un formulējumu ‘taisnīgs, pelnīts sods’. Plaši lietotajā tiešajā nozīmē sprediķu iedarbīguma labad vārdkopa *elles uguns* attiecīgi papildināta ar dažādiem atbilstoša satura komponentiem, piem., *ciest, iet, knaibīt, mest, mocīt, (no)pelnīt, spīdzināt, vārdzināt* u. tml. – un nosauc konkrētas darbības, piem.: .. *taß* [negodīgs] *ar Meeßu unnd Dwehšel Wälla Naggohß tohp turrāht* / *und taß to pehtz ghalla muhfchighe knaibieß und spiedfenaß Elles Vgguny*. (LP1 303, 1–3); *Wällam nodohtini bijufchi tam by tohß spiedfinaht unnd wahrdfinaht Elles Vgguny*.. (LP2 329 {309}, 30–31); .. *ja=zeesch* *Deewa Šohdu dhe ween šcheit laizighe* / *bett irr muhfchighe Elles Vgguni und Mohkas*. (LP2 12, 13–14)

Līdzīga nozīme vērojama arī iepriekš minētajos sinonīmu rindas piemēros *nākt elles ugunī*; (*ie*)*iet mūžīgā ugunī*; *iemest mūžīgā ugunī*; *sadedzināt ar uguni no debesu*.

„Postillā” vispusīgi atklāts un gan lietišķi, gan metaforiski daļrunīgi raksturots dažāda *elles uguns* upuru loks. Sprediķos tiek uzrunāti klausītāji/lasītāji un nosaukti konkrēti subjekti – *bagāts vīrs, bezdievīgs cilvēks*, [kāda] *dvēsele* u. tml., piem.: [Jēzus] .. *gir mums* .. *atpēstijīß no tahn Mohkahm und no to Kaunu* / *ko mums muhfchighe Elleß Vgguny zeeß by*.. (LP3 113, 26–28); .. *baggahtz beßdeewiegs Wiers* *Elles=Vgguny mohziets*.. (LP1 59, 8–9); .. [Judas] *Dwehšele* *Elles Vgguny py wißseem Wälleem gir und no teem kluht mohzita*. (LP1 119, 11–12); *Ko to Beßdeewigho Dwehšeles* *Elles=Vgguny zeeß*.. (LP3 20, 1); *Deews Paftara` Deena` šow itt širrdighe unnd barrghe attreepseeß prett wißseem Beßdeewigheem Zillwäkeem* / *tohß Elles Vgghuni eemāfdams*.. (LP2 419 {399}, 14–15; sk. arī LP1 211, 6–7; LP2 281 {261}, 8–10)

Ar īpašu izteiksmīgumu izceļas metaforiski raksturoti dažādu tematisku grupu vienumi (nezāles – *mārnaka, usne, pērkone, nikna zāle*; arī *pelavas*, arī *vīnazars*), parasti neveidojot frazeoloģisku nozīmes pārnese. Šādos gadījumos pārnests nozīmes lietojums attiecas tikai uz tieši nosauktiem vai pielīdzinātiem grēciniekiem, kurus sagaida spoži aprakstītas ciešanas; piem.: .. *paftara` Deena`* .. *Šoghis Jēfus Christus* .. *tahß Mahrnakas* / *Všchkas* / *Pährkonus unnd wißu nicknu Sahl weena` Kušchky šašeeß* / *und Elles Vgguny ee=mettieß*.

(LP2 424{404}, 20–23; sk. arī LP1 203, 13–14); .. *nickna Sahle Kuhlišchoß šeeta und Elles Vgguny eemāsta / turr tha deggs / bett muhſchighe nhešadeggs / ghrufdehß und beß ghallu Mohkas zeetieß*. (LP1 200, 18–20); [Dievs] .. *tohß Pällus / taß gir tohß Beßdeewighus ar muhſchighu Vgguni šadādſenahß*. (LP1 202, 28–29); .. *taß* [grēcinieks] *kluhß nohft mästs / ka kahds Wiēna=Sarrß / und šakalltieß / ja taß kluhß (Elles) Vgguny ee=mäfts*. (LP1 246, 25–26)

Frazeoloģismu potenciālismi un frazeoloģismi

Atsevišķos gadījumos „Postillā” paralēli saskatāmas tiešās un pārnestās nozīmes nianšes. Vārdu savienojuma radītais tēls ir tik ietilpīgs, ka ietver gan tiešo, gan pārnesto nozīmi. To izšķir tikai konteksts un lasītāja/klausītāja uztveres un izpratnes līmenis. Piem.:

kļūt / iemest pie vellu elles ugunī ‘iznīcināt’ (?)

.. *ko pa=liedfātu taß Zillwākam / kad Wings wißas Paßšaules Manntu dabbuitu / und tomāhr pehtz winja Dwehßſele py Wällu Elles Vgguny kluhtu?* (LP1 293, 17–19) Līdzīgus secinājumus rosina dažviet apskatītā procesa pakāpeniska intensifikācija: [Dievs] .. *nhe ween tōw no=šwillina / bett wißkim Elles=Vgguny tōw ee=mätt*. (LP1 265, 11–12)

(no)pelnīt elles ugunī ‘saņemt sodu’ (?)

Ko eßi tu ghrākodams pelliņis? Ar weenu Wahrdu šackoht: Elles Vgguns taws Nopällns. (LP3 74, 28–30; sk. arī LP1 401, 11–12; LP2 111, 13–14)

(sa)degt elles ugunī ‘ciest’ (?)

.. *nhe buhtu Deews par Winjas* [Ievas] *apſchälojeeß / muhſchighe by winjai ar sawu Wieru Elles Vgguny deekt*. (LP3 129, 28–30); .. *dfiewo ka Chriſtitam Zillwākam klahjahß / Zittate tu Elles Vgguny dexi / unnd muhſcham nhe ša=dexi*. (LP3 162–163, 31–1)

Kopumā G. Manceļa laikā fiksējams tiešās nozīmes (degt ‘1. būt uguns iedarbībā..’ [Tezaurs.lv]) lietojums, tomēr ar laika atstarpī „Postillā” saskatāma daļēji sakrītīga saistība ar vārda *sadegt* pārnesto nozīmi (1.6.): ‘intensīvi garīgi darbojoties, kļūt tādām, kam izsīkst visi spēki; intensīvā garīgā darbībā tikt aizvadītam (par mūžu)’ [Tezaurs.lv], bet Bībeles kontekstā uzsverts garīguma trūkums, tādējādi veidojas citāda, vārdnīcās nefiksēta nozīmes nianše ‘nesaprātīgi rīkojoties, nonākt līdz bezjēdzīgam un garīgi tukšam mūža noslēgumam’.

iemest ar miesu un dvēseli elles ugunī ‘sodīt, nodot iznīcībai’

Vārdkopas *elles uguns* paplašināšanai iekļauta arī idioma *ar miesu un dvēseli*. „Postillā” tai piemīt okazionāli nianšēta nozīme ‘pilnībā, pilnā mērā, pilnīgi, pavisam’ (parasti ‘dedzīgi, aizrautīgi, ar visām domām un jūtām, ar visu būtni’ [Tezaurs.lv; LfV 716]), kā rezultātā tapis frazeoloģisma potenciālisms, ar pievienotajiem komponentiem iegūto papildu kvantitāti mainot arī nozīmes nianšu un attiecību proporcijas par labu pārnestajai nozīmei: .. *Deewam mums by Elles Vgguny ar Meeßu und Dwehßſel eemeft*. (LP1 554, 7–8) Šādus secinājumus liek izdarīt citi līdzīgi paplašināti vārdu savienojumi.

kļūst (ie)mests ar miesu un dvēseli elles ugunī kā kāds (malkas) prauls ‘bezpaldzīgi ciest’

Ar jau minēto idiomu un salīdzinājumu *kā kāds praulis* plašāk izvērstā vārdkopa zaudē konkrēto lietišķību, iegūst vispārīgāku un ekspresīvāku pārnestās nozīmes nianšes, kas ļauj šo vārdu savienojumu atzīt par okazionālu frazeoloģismu: [Grēcinieks] .. *kluhß ka kahds nhe labbs Kohx ar Šacknehm nozirrfis / wiß ißpohſtiets / und ar Meeßu und Dwehßſel Elles Vgguny ka kahds Praulis / wißseem Wälleem preekſcha` mäfts / turr taß dex / unnd*

muhschighe nhe ša=dex. (LP1 181, 21–25); *Ja [grēko] .. kluhfti Elles Vgguny / ka kahds Mallkas=Praulis ee=māfts / tad zittam nhe weenam dohd to Wainu / ka tōw pašscham.* (LP1 259, 7–9)

Līdzīgi ar spilgtu ekspresiju izceļas ne tikai kā komponenti iekļautie frazeoloģisma **elles prauls** varianti ('nekam nederīgs cilvēks, nelietis' [Tezaurs.lv; LKFV 150]), bet arī **elles pagale** 'grēcinieks' (citur šaurāka nozīme 'nejauka, nesaticīga sievietē' [VIV 194], *kā elles pagale* 'saka par nekaunīgu, izaicinošu cilvēku' [SISV 162]). To „Postillā” raksturo izceltais nozīmes pārnesums, akcentējot praula un pagales kvalitātes atšķirību, kuru pamanāmāku padara sastatījums un arhaiskā konteksta konkrētā piesaiste elles ugunij (un praulam): .. *teem [blēžiem] buhß ka Praulam / ka šapuwußcham Kohkam nozirrstam / und Elles=Vgguny par Elles=Paggal ee=māştam tapt.* (LP2 165, 29–31)

elles uguni dzert 'plītēt'

Vienotā tekstā uzskatāmi fiksējamas vārdkopas **elles uguns** un leksēmas **dzirksteles** nozīmju nianšu mijiedarbība frazeoloģiskā rakursā. Nozīmes pārmaiņas izriet no autora izmantotās **dzirksteles** semantiskās saistības ar **uguni** (**dzirkstele** 'degošas vai kvēlojošas vielas atsevišķa daļiņa' [Tezaurs.lv]), bet „Postillā” **dzirkstele** ieguvusi konteksta nosacītu pārņemto nozīmi 'nosliece, kāre, tieksme', un abu jēdzienu mijiedarbības rezultātā izmantotā gradācija ir iedarbīga metafora: .. *tomähr gir tee leeli Ghräki / ickdeenas .. dfiewodams riet und plieteht / .. gir winjam [bagātam vīram] scheitan Dfirsele allafsch Kackla` bijufßi / pehtz winjam Elles Vgguns par Dferruma=Naudu pa pillam kluhß.* (LP2 30, 21–25) Šāds konteksts vārdu savienojumam **elles uguni dzert** piešķir frazeoloģisku nozīmi 'plītēt', piem.: *Vnd ja tu nhe attfahßi no Plieteschans / tad tu ar šcho baggatu Wieru Elles Vgguni dferrßi.* (LP2 22, 6–7)

Laika gaitā vārdkopa **elles uguns** ieguvusi nozīmi 'degvīns'. Tā vēl fiksēta izloksnēs [VIV 453]. Mūsdienās labāk zināms ir **ugunsūdens** [Tezaurs.lv], zaudējot zīmīgo norādi par saistību ar elli.

atmaksāt ar elles uguni 'sodīt'

Vārdkopas iespējamā pārnēstā nozīme konteksta ietvarā atklāj daudznozīmības potenciālu un fiksē neparastākus okazonālu frazeoloģismu variantus „Postillā”. Piem., biežāk sastopams lietojums: [Dievs] .. *paßtara` Deena` .. nomaxahß tōw ka tu pellnijiß eßi / ar Elles Vgguni / und muhschigham Mohkahm.* (LP1 378, 9–12)

nomaksāt elles uguni 'likt ļoti smagi ciest; piesaistīt Dieva sodam'

Līdzīgā kontekstā uztverama nedaudz atšķirīga pārnēstās nozīmes nianse: .. *strahdajam ar Ghräkeems / und kallpojam tam Wällam / katters mums pehtz Elles=Vgguni nomaxahß.* (LP1 246, 14–16)

(elle) spļauj zilus ugunus 'panākt kāda iznīcināšanu, bojāeju'

Ar elles personifikāciju vārdkopā dominē nepārprotama pārnēstā nozīme: *Wißi Wälli baudahß to Kunghu Jefum uswahreht und nomahkt / tha Elle atpleßch šawu Riekl / puhßch und spļauß ilßus Vggunus us Chriftum / ghribädama to apriet.* (LP3 24, 4–6)

Laika gaitā šis vārdu savienojums ieguvis pārliecinošu frazeoloģisma statusu, to apliecina vārdnīcas (**spļaut uguni** (**zilas ugunis**) sar. 'būt ļoti saniknotam, aiz dusmām nevaldīt par sevi' [LFV 1282]; **spļaut baltu** (**zilu, zaļu**) **uguni** [LKFV 27]; ar norādi sar. [Tezaurs.lv]).

Radošu cilvēku interpretācijā vārdkopa **elles uguns** katra laikmeta kontekstā iegūst jaunas nozīmes nianšes. To apliecina dažādi literāti, tostarp G. Mancelis un mūsdienu

autori, iedzīvinot sākotnējo Bībeles izpratni par Dieva sodu (Edvarts Virza „Straumēnos”: .. *tas, ko rakstīja par mūžīgu degšanu elles ugunīs, viņiem [Zemgales saimniekiem] bij stingra tiešamība.* [Virza 1989: 158]) līdz poētiskam skaudra izmisuma raksturojumam (Jānis Ziemeļnieks: *Kā elles uguns briesmīgas ir šaubas..* [Letonika]). Mūsdienās vārdkopa tiek retāk lietota un tieši tāpēc top iedarbīgāka.

Secinājumi

G. Mancela „Postillā” *elles uguns* ir viena no nosauktajām dažādām ugunīm (*tās Dieva dusmības u., mūsas nemierīgas sirds u., tās elles u.*), kas neaprobežojas tikai ar tiešo nozīmi un norāda uz pārnestās nozīmes potenciāla klātbūtni – daudznozīmīgas izpratnes iespējamību, aptverot plašu kontekstuālo sinonīmu loku.

Vārdkopa *elles uguns*, kas „Postillā” paplašināta ar citu stabilu vārdu savienojumu, iegūst lielāku vispārinājumu un ekspresīvākas pārnestās nozīmes nianšes. Piem., izmantojot idiomu *ar miesu un dvēseli* vai salīdzinājumu *kā prauls*, veidojas frazeoloģisma potenciālisti (*iemest ar miesu un dvēseli elles ugunī; kļūst ar miesu un dvēseli elles ugunī kā kāds prauls*), mainot nozīmes nianšu proporcijas par labu pārnestajai nozīmei (jo tuvāk mūsdienām, jo vairāk).

Atsevišķos gadījumos „Postillā” paralēli saskatāmas tiešās un pārnestās nozīmes nianšes. Vārdu savienojuma radītais tēls ir tik ietilpīgs, ka ietver gan tiešo, gan pārnesto nozīmi. To izšķir tikai konteksts un lasītāja/klausītāja uztveres un izpratnes līmenis.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Letonika – *Letonika.lv. Latviešu literatūras interneta bibliotēka. Darbi.* Pieejams: <https://letonika.lv/literatura/Reader.aspx?r=168>
- LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca.* Rīga: Avots, 2000.
- LKFV – Caubuliņa, D., Ozoliņa, N., Plēsuma, A. *Latviešu-krievu frazeoloģiskā vārdnīca = Латышско-русский фразеологический словарь.* Rīga: Liesma, 1965.
- LP1, LP2, LP3 – Mancelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill.* Rīga: 1654. Pieejams: <https://senie.korpuss.lv/>
- Postilla – Mancelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill.* Rīga: 1654. Pieejams: <http://korpuss.lv/senie/lv/>
- SISV 2001 – Putniņa, M., Timuška, A. *Sinoles izlokšnes salīdzinājumu vārdnīca.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001.
- Tezaurs.lv – *Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca.* Pieejams: <http://www.tezaurs.lv>
- Virza 1989 – Virza, E. *Straumēni.* Rīga: Liesma, 1989.
- VIV – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainīžu izlokšnes vārdnīca. 2. sēj.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.

Anna STAFECKA

(LU Latviešu valodas institūts)

Ar faunu saistītā leksika augšzemnieku dialekta Nautrēnu izloksnē*

Summary

Fauna-Related Lexis in the Nautrēni Subdialect of High Latvian

The article examines fauna-related vocabulary in the Nautrēni subdialect of High Latvian dialect and provides insight into this lexico-thematic group.

The lexico-thematic group related to fauna is one of the most diverse groups in the Nautrēni subdialect. The motivation of fauna lexis is analysed and etymological notes are provided. The motivation for names of fauna can be based on different features (appearance, behaviour, voice etc.).

A large number of words are identical to those in Standard Latvian or represent its phonetic or morphological variants. Fauna-related lexis is formed from words that are identical to Standard Latvian or their corresponding phonetic transformations, phonetic dialecticisms, morphological dialecticisms, lexical and semantic dialecticisms.

The article primarily focuses on lexical dialecticisms that differ from Standard Latvian. There are many lexical dialecticisms (with fewer semantic dialecticisms), especially regarding bird names.

Based on the material examined, it can be concluded that the core of this lexico-thematic group consists of inherited words, often related to Lithuanian. Only a few borrowings from Slavic and German languages have been identified. Many names have disappeared (rarely found in the speech of the older generation) or have vanished altogether. Nevertheless, the euphemism for snake *tārps* 'worm' is still found in the speech of various speakers.

Key words: *Latvian dialectology, dialectal lexis, fauna-related lexis*

*

Ar faunu saistītā leksiski tematiskā grupa ir viena no daudzveidīgākajām grupām latviešu valodas augšzemnieku dialekta Nautrēnu izloksnē. Tāpat kā citās izloksnēs, izdalāmas vairākas leksiski tematiskās apakšgrupas, kuru motivācijas pamatā var būt dažādas pazīmes.

Rakstā sniegts ieskats faunas nosaukumu leksiski tematiskajā grupā. Aplūkoti gan savvaļas dzīvnieku, gan mājdzīvnieku nosaukumi, īpašu uzmanību veltot leksiskajiem dialektismiem jeb apvidvārdiem, kas ir plašāk sastopamā dialektismu daļa (plašāk sk. Laua 1969: 162–181).

Faunas vispārīgais apzīmējums izloksnē ir *kustuone* (*kustūn'ā*). To kā vispārīgu nosaukumu attiecina gan uz dzīvo dabu kopumā, piemēram, *ostoīl' ejā s' ēn' t' ebr' ī vusa kustūn' ā īt gulātu, tūorp' i sal' ēin īškā, a d' iud' es' m' it p' iktā mārta otkōn l' ēin ūorā*, gan uz atsevišķām dzīvnieku grupām, piemēram, asinssūcējiem kukaiņiem (*kořstā lāikā m' ežā dāudz'*

* Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) atbalstu.

kustūn'is'), mājdzīvniekiem (*zyřgus, gūs', vuřkys – t'iergā sav'ādā vusaīdu kustūn'i*).

Jāpiebilst, ka liela daļa ar faunu saistītās leksikas izloksnē ir identīti vai fonētiski atbilstoši vārdi latviešu literārajai valodai, piemēram, *bite, blusa, kuode, ērce, slika (sl'ikys zam t'ēta t'ēin uorā nu z'am'is')*, *uods (ūds)*, *cīrulis, zīlīte, žube, pele, žurka, zaķis (začs)*, *vilks, lācis*.

Visai daudz ir fonētiski atšķirīgu vārdu jeb fonētisko dialektismu, piemēram, *dzēle* 'dēle', *kamane, mūsa (mūsa)* 'muša' (*mūs'ēņa, mūs'ēņa, aprāug sova svuot'ēņa!* t.dz.), *plakts* 'blakts' (*plac' dz'eivuo s'ēņoik kūka s'īnois i gūtois*), *vuts* 'uts' (*vutojās, vutu vāicōi*), *brusaks* 'prusaks' (*brusak'i i c'ierc'in'i dz'eivuo ustoboīs s'ēņoik*).

Daudz ir faunas nosaukumu morfoloģisko variantu jeb morfoloģisko dialektismu salīdzinājumā ar literāro valodu. Tie var būt no literārās valodas atšķirīgi piedēkļi lietvārdu darināšanai, piemēram, nosaukumi ar senākās cilmes piedēkli *-in-*: *lapsine (pūn't laps'in'is' p'er'ekl'i itais'ieš, c'īži s'īrd'eigys)*, *lielā lapsine (leluo laps'in'ā)* 'sirsenis', *perine (vista)*, *zuosins (zūsyns)*, *pīlins (peilyns)*, ar piedēkli *-il-*: *ķirmilis (k'irm'il's')* 'ķirmis' (< liet. *kirmēle* ME II 384) (*k'irm'il'i sagraūzušš komūdu. k'irm'il'i – tēi jāu kūka nalāim'ā, ād gūltys, ka bārza, cāurumus izād*), *-al-*: *vabale* 'vabole' (*vabal'ā žvūrgdama 'dūkdamā' āiss-kr'ā*), *-iv-*: *vardive (vařd'iv'ā)* 'varde', *-ul-*: *rubulis, kūrmulis (acagr'iz'ā iskapc' pļāunūl', ka dāudz'i kūrmuļu rokomu. kūrmul'i sabaduš vusu pļovu)*, *-ūk-* un *-ūkl-*: *zirnūķš (z'iernyūķš)* un *zirnūklis (z'iern'iūkl'is')* 'zīrneklis' (*z'iern'iūkl'u t'eiklu pūln'i styur'i*). Dēminatīvus darina ar piedēkli *-eņ-* (*atskr'ā t'el'eņš āi zvāigzn'i p'ir'i, atskr'in kod i pa d'iv'eji t'el'en'i*).

Sastopami no literārās valodas atšķirīgi lietvārdu celmi. Tā, piemēram, medus bites (*Apis mellifera*) apzīmēšanai sastopama gan *e*-celma, gan *ī*-celma forma – *bite* un *bits* (*b'ic'*), piemēram, *iva b'eja smūordam loba, na b'it'āi i madu n'ās't'*. t.dz.; *bit'ām mūošu c'irm'in'i, kūr jānūos mūot'is' izaūg; b'ic' sazapyna motūs i ikūd'ā goļvā; kryta b'iczyřgām v'iersā*. Medus šūnu nosaukums ir *o*-celma lietvārds *šūni* (*šūnvi*) – *s'ēņoik nab'eja mac sv'īd'is', tāipat izmaīdz'ā nu šūnu madu*. Vārds *taurenis* (izloksnē *taurīnc*) savukārt ir *o*-celma, bet *skudre* – *e*-celma lietvārds.

Vairāki nosaukumi, kas literārajā valodā ir salikteņi, izloksnē parasti ir vārdkopas. Tā, piemēram, briežs jeb briežu kaulmušas nosaukums izloksnē ir vārdkopa *brīžu vuts* (*ka stāigois'i s'ien'ās vōi ūgois, br'īžu vutu p'il'ēin drāb'ās'*).

Liela daļa ar faunu saistītās leksikas ir apvidvārdi jeb leksiskie dialektismi. Vispirms kukaiņu nosaukumi. Iepaļai vabolei, kas pārtiek galvenokārt no laputīm un parasti ir ar punktotu muguru, literārajā valodā ir nosaukums *mārīte*. Visbiežāk Latvijā sastopama ir septiņpunktu mārīte (*Coccinella septempunctata*) un divpunktu mārīte (*Adalia bipunctata*). Nautrēnu izloksnē to sauc *Dieva guoteņa* (*D'iva gūt'ēņa*). Tai ir semantiska paralēle ar lietuviešu *Dievo karvytė* 'Dieva gotiņa' (*D'iva gūt'ēņa – mozs kukāin'eīts, sořkōns ār māl'n'im pūn'k'ēn'im*).

Pļavu sienāža (*Decticus verrucivorus*) nosaukumu veido vārdkopa *siena kaza* (*s'ina koza*) – *bār'n'i loksta 'lēkā' k'eī s'ina kozys*.

Lietenes jeb aklā dundura (*Chrysozona pluvialis*) apzīmēšanai ir vairāki nosaukumi. Biežāk izplatīts ir *aklācis* (*oklac's'*) – *oklač'i, p'izam'āt'ā oklaču, zyřgs spořdoīs, vus-vāiroik s'ina lāikā*. Sastopama vārdkopa ar komponentiem *akls* un *dundurs* – *aklais dundurs* (*oklūs' dūndurs*), kā arī substantivējušos adjektīvu *aklais* (*oklūs'*) – *pūlnc oklūs, i gūs' byz-oj. vosorā kořstā lāikā oklū zyřg'im nadūd m'īra*. Nosaukumu motivācijas pamatā ir īpašības

vārds *akls*, jo šie kukaiņi, sūcot asinis, parasti ir viegli nositami, jo *neredz* apdraudējumu.

Bitei līdzīgs kukainis, kas dzeļ mājlopiem (sevišķi govīm), ir *durine* (*dur'in'ā*) – *ikūddā dur'in'ā gūv'āi, āst'ā gāisā i nūskr'ā pac'ēlu* 'prom'. ME I 519 šis vārds reģistrēts no kaimiņu izlokšnes Bērzpils. Pamatā laikam darbības vārds *durt* (radot sāpes).

Kašķa ērcītes (*Sarcoptes scabiei*) apzīmējums *skutele* (*skut'el'ā*) saistāms ar vārdu *skust* ME III 907, sal. arī latv. izlokšņu *skutulis*, *knislis*. *knies* u.c., liet. *kutulys* 'щекотка' (ME II 330) – *skut'el'is' lūp'im, mož'i k'e'i vogul'en'i. gūv'im vairoik ir, i sun'im, i kač'im iļ'ēin*.

Knišļa (*Simulium equinum*) nosaukums izlokšnē ir *masala* (*mosola*), sal. austrumlietuviešu *māšala* ME II 564 (*mosolys s'ejoi* (šeit: lidinās') *bor'im, vasāls komūls', tai i s'ejoi. ka ūd'i vōi mosolys s'ejoi, byūs' lobs lāiks. vusi ūd'i, masal'en'is' l'āja gāužys asaren'is' t.dz.*).

Kāpostu balteņa (*Pieris brassicae*) kāpura nosaukums *spradzis* (*spradz's'*) atbilst liet. *sprāgis* 'Erdfloh' (ME III 1007) – *spradz'i nūjād'ā vusus kūopustus*.

Nosacīti šajā grupā varētu ietvert arī dažus ar bitēm un bišķopību saistītus nosaukumus, piemēram, bišu izlūku darbību jaunas mājvietas meklējumos sauc *uokstuone* (*ūkstūn'ā*), sal. *uokstīt*, *uōst* (liet. *uosti* 'ost, ostīt, smaržot') ME IV 415, 421 – *b'ēis'ā ūkstūn'ā itymā tukšejā kūzulā 'stropā' d'iu r'āiz'is', dūmūom, ka jaunūos b'ic' i-īs', a nāigūo*. Bišu spietošanu izsaka ar vārdu savienojumu *laist bērnu* (*laīs'r' bārnu*) – *b'it's' laiž bārnu* 'spieto', *sazam'āt'ā b'īšu sp'its l'ipā'pošā v'iersyūn'ī*. Bišu stropam ir vairāki nosaukumi. Par senāko uzskatāms guļstropa nosaukums *gulinis* (*gul'in's'*), kas bija guļus novietots izdobts blūķis (*tāvām b'ic' b'ēja gul'īnūs*), bija izplatīts nosaukums *kuozuls* (*kūzuls*), ko J. Endzelis hipotētiski saista ar *kuozavs* (< kr. *κυζοαβ*, ME II 350) – *b'īšu skap'eišus s'ēņoik sāuc'ā pār kūzulym*.

Gliemeža apzīmējumiem (gan gliemim ar spirālveida čaulu, gan kailgliemezim) Nautrēnu izlokšnē ir vārdi *glum'in'ā* un *glum'ēiza* (*glum'in'ā izāt s'ien'ām cāurumus*).

Plēsēju un grauzēju nosaukumi Nautrēnu izlokšnē ir identī ar literāro valodu vai tai fonētiski atbilstoši vārdi (*sešks* (*saskys*), *pele* (*pāl'ā*), *žurka*). Kā leksiskais dialektisms minams sikspārņa (*Chiroptera*) nosaukums *plikspārnis* (*plykspuor'n's'*), kura motivācijas pamatā varētu būt īpašības vārds *pliks* un lietvārds *spārns*.

Rāpuļu un abinieku nosaukumu apakšgrupā ir vairāki leksiskie dialektismi: krupja (*Bufo vulgaris*) nosaukums *rupucis* (*rupuc's'*); sal. liet. *rupužē*, sk. LVDA 1999, 30. kartes komentāru, *vardivu kurcumi* (*vardivu kūrcumi*, kas atvasināts no darbības vārda *kurkt*) 'varžu ikri' (*vařd'ivu kūrcum'i 'ikri' grūovūs vōi oporūs*); *pārnīcēns* (*pūorn'eīcāns* 'kurkulis' (sal. izl. *pārnīca* 'pavārnīca'; šūgot *c'īži dāuc' pūorn'eīcānu, jīm taīdys garys ast'eīt'is'. dr'eīži byūs' mozys vařd'iv'eīt'is'*); *šķirzļats* (*šķierzlots*) 'ķirzaka' (*Lacerta agilis*), plašāk sk. LVDA 1999, 34. kartes komentāru. Čūskas (*Serpentes*) apzīmēšanai joprojām pazīstams ir tabu vārds *tārps* (*tūorps*) – *beja cylvāk'i, kas prota nūrunoīt' apvārdot', ka ic'ierā tūorps cylvākām vōi lūpām; sořkon'is' tūorps. tūorpa zūomaūklys/zūomaūkts 'nomestā āda' – apl'ei ār sp'irtu, ka mugora vōi kūojis suōp, mūozōi 'smērē'. tūorpa zūomaūklu skāiļ'ājā ka c'īži lobys zuōl'is', tūorps ka nūzamāuc, uōdu nūmat, ār sp'irtu vōi brand'iv'eīnu apl'ei, ka k'eīda rāna nadz'eja vōi pūyūžņūoja, lyka kluōtyn.*). Mūsdienās lieto arī nosaukumu *cūška* (*c'iuška*). Čūsku sugas diferencē pēc to krāsas – *mēlnais tārps* 'zalktis' (*Natrix natrix*) (*māln'is' tūorps toža kūš*), *sarkanais tārps* (*sořkon'is' tūorps 'odze'* (*Vipera berus*). *r'āiz'i pļuovu s'īnu, izalūc'ā v'īna sořkonūo c'iuška i t'īpat' nūzamāuc'ā, atn'ežu zūomaūklu' is sātu*).

Zebiekstes (*Mustela nivalis*) nosaukums *lāsīca* (*lūos'eīca*) ir slāvisms, < kr. *ласица* ME II 441) – *gon'i b'eidoīs, ka lūos'eīca gūvu nasakūš*.

No zivju nosaukumiem kā identī ar latviešu literāro valodu vai tai fonētiski atbilstoši vārdi minami *asaris* (*asār's*), *vēdzele* (*v'ādz'āl'ä*) – *ār būlstaku dāuz'ā pa sakn'ām*, *dzyna z'ius' uorā*, *v'ādz'āl'is'*, *v'iēžus ār*.

Dažu zivju nosaukumi ir leksiskie dialektismi, piemēram, ālanta (*Leuciscus idus*) nosaukums *škaunadze* (*Ičā dz'eivuo škāunadz'is'*, *p'i Lāigolys*, *kūr plotoika up'ā*), karūsas (*Carassius carassius*) nosaukums *kugre* (*kugr'ā*) – *kugr'is'* *sāžoukā* 'dīķī' *aūdz'ēi*.

Zivju nosaukumu leksiski tematiskajā apakšgrupā varētu iekļaut arī zivju zvīņu nosaukumu *zvīgznas* 'zvīņas' (sal. *zvīgznīt* 'mirdzēt, spīdēt, zaigot' ME III 779) – *zv'ēigznys z'iv'im nūskoba*).

Putnu (*Aves*) vispārīgs nosaukums izloksnē ir *putini* (*putyn'i*) – *putync*, *spūstus* 'slazdus' *tāis'ājā*, *kūr putyns g'iva*. Vairāki nosaukumi ir identī ar latviešu literāro valodu vai arī fonētiski atbilst tai, piemēram, *apuogs* (*opūgs*), *baluodis* (*bolūd's*), (*bezdelīga b'ezd'el'eiga*) – *runoj*, *ka l'ēi sāta nad'āks'*, *kūr b'ezd'el'eigys p'er'ekļus tāisa*; *cielava* (*c'ilova*), *cīrulis* (*c'ēirūls'*), *ķivīte*, *lakstīgala* (*laks't'eigola*), *vārna* (*vūorna*), *zīlite* (*z'ēil'eit'ā*), *zvirbulis* (*zv'ierbul's'*), *žagata* (*žogota*).

Reģistrēti daži fonētiskie dialektismi, piemēram, *zēgūze* 'dzeguze' (*Cuculus*), kā pamatā ir dzeguzes balss atdarinājums – *pavasār'ī na-āj najādus'ā uorā nu r'ēita*, *zag'iūz'ā āisk'iukois'*, *najaūks'i l'ela*. Strazda (*Sturnus*) nosaukums *strads* (*strods*) veidots ar disimilāciju no *strazds* (ME III 1080) – *strod'im kūzulus* 'būrišus' *sal'ik p'i sātu*. *stikuots* (*stykūts*) 'ķikuts' (*Gallinago media*) sal. ar *ķikuts* un *stikāns* (ME III 1067) – *stykūt' l' dz'it' tāi: m'ā-ā, mo-zoik'i pār vūornu*. *styku*, *styku*, *m'ā-ā* – *klāiguo bār'n'i*.

Šajā leksiski tematiskajā apakšgrupā ir visai daudz leksisko dialektismu. Kovārņa nosaukums *čēgāns* (*čāguons*) 'kovārnis' (*Corvus monedula*), iespējams, ir onomatopoētisks vārds (sk. LVDA 1999, 37. kartes komentāru) – *čāguon'i čāgoj*, *p'er'ekļus tāisa i ūlys d'iēj škūrstynūs*, *bazn'ēcys tūrņūs*. EH II 628 no Nautrēniem dots kovārņa nosaukums *škuorstalēns. Arī mūsdienās no vecākās paaudzes pierakstīta tautasdziesmas rinda *bār'n'i, mun'i škūrstalān'i*.

Pūces (*Strix aluco*) nosaukuma *peļēda* (*palāda*) motivācijas pamatā *pele* + *ēst*, tas atbilst liet. *peļēda* (ME III 196), sk. arī LVDA 1999, 38. kartes komentāru – *palāda m'iekš // m'āks k'eī jārs*.

Rubeņa (*Lyrurus tetrax*) nosaukumi *rubulis* (*rubul's'*) un *rubins* (*rubyns* – retāk) acīmredzot ir onomatopoētismi – *rubyn'i rubynoj* vai *rubul'i vařd* 'vārās' – *rubuļus sūov'ā*, *slūkys sūov'ā*. *vařd k'eī rubul's'* (par cilvēku, kurš ātri un neskaidri runā). Rubeņu mātītes nosaukums *rubisnīca* (*rub'isn'eica*) atvasināts ar izskaņu *-ica* (*-eica*) no *rubins* – *rub'isn'eicys i rubul'i gaill'i* – *pūrā jī dz'eivoj*; *gūoju pa m'ežu rubuļu sūd'eitu* (t.dz.), līdzīgi arī tautasdziesmā sastopamais medņu mātītes nosaukums *medisnīca* (*med'is'n'eica*) – *med'is'n'eica Dīva lyudze*, *kab lapseņu suņs nūreitu*; *tei apēde medisneicai vusu pulku medisnīku*. Savukārt medņu mazuļu apzīmējums *medisnieks*, iespējams, ir individuāls darinājums vai arī novecojis vārds, citos vākumos nav reģistrēts.

Meža piles (*Anas platyrhynchos*) nosaukums *raudīve* saistāms ar īpašības vārdu *rauds*, *ruds*, liet. *raūdas* 'sarkans', plašāk sk. ME III 483 – *rāud'iv'is' sūov'ā*, *azarūs jūos vairoik*.

Putnu nosaukumu apakšgrupā reģistrēti daži aizguvumi. Tas ir baltā stārķa (*Ciconia ciconia*) nosaukums *starks* < viduslejavācu *stork*, sal. arī liet. *starkas*, *stérkas*, senprūšu *starkis* (ME III 1045), sk. arī LVDA 1999, 36. kartes komentāru, arī dadziša (*Carduelis carduelis*) nosaukums *stiglītis* (*st'igl'eic'*) ir aizguvums no vācu valodas, sal. **stiglīt(i)s* <

vācu *Stieglitz* (ME I, 379) – *st'ig'l' eiši dzalton'i k'ei dz'en' eiši kulasatā jīm izb'ār'ā zuōl'is' sāklys. vosorā jūs nāu.*

Lauka irbes (*Perdix perdix*) nosaukums *kurapatka* ir aizgūvums no slāvu valodām, sal. kr. *kyponamka*, baltkr. *kypanamka*, poļu *kuropatwa* – *kurapatkys bor'im dz'eivuo, kūr gryūd'i b'eja.*

Kā novecojis pierakstīts ērgļa nosaukums *erelis* (*er'el's'*), sal. kr. *орел*, baltkr. *арол*, poļu *orzeł* – *er'el's, s'eņoik tyka dz'ierdāts tāids vūords.*

No māļputniem kā leksiskie dialektismi būtu minami tītara nosaukumi – *kurkins* (*kuřkynč*) 'tītaru tēviņš', sal. liet. izlokšņu *kuřkinas* (EH I 677) – *kuřkynč c'īži s'īrd'eigs; kurka* 'tītaru mātīte' un *kurkalēns* (*kuřkalāns*) 'tītaru mazulis' (*kuřka ār kuřkalān'im; aūdž'ā s'eņoik, c'īži vuōr'eig'i putyn'i, c'ikām moz'i*). Kā novecojis minams pērļu vistiņas slāviskais nosaukums *cacarka*, sal. baltkr. *цэцапкi*, krievu *цэцапка* (*b'eja i s'eņoik tāidys mozys v'is't'en'is', pār cacarkòm sāuc'ā*).

Vēl šajā ar putniem saistītajā leksiski tematiskajā apakšgrupā varētu ietvert leksēmu *mī[kst]čaulis* (*m'eičaul's'*) 'ola ar mīkstu čaumalu vai bez tās' (*m'eičaul's' – ka ūlu nūd'iēj vysta, pl'āv'ā v'in', b'es čāula*) un slāvisko vanckara nosaukumu *zāperis* (*zūop'er's'*) < kr. *занопток* 'sapuvusi ola' (ME IV 699) – *ka ūla āisparāta, soka, zūop'ers'; mos šugod v'is't'eņū, vus'i gaill'eiši, zūop'er'i toža b'eja.*

Vairāki meža dzīvnieku nosaukumi ir identīti ar latviešu literāro valodu vai fonētiski atbilst tai, piemēram, *lapsa* (*lopsa*), *vāvere* (*vūov'er'ā*), *zaķis* (*začs*), *vilks* (*vylks – vylku v'il'ks'n'ā* 'bars' – *stāigoi v'īnu vydu vylki v'il'ks'n'ī gāudoīdam'i*), *lācis* (*luōc's'*).

Šajā grupā sastopami daži semantiskie dialektismi. Tā stirnas (*Capreolus capreolus*) nosaukumu veido vārdkopa, kuras komponenti ir *mežs* un *kaza* (*m'eža koza*).

Reinis Bērtulis, balstīdamies uz leksēmu *briedis* un *alnis* reģistrējumiem senākajos latviešu un lietuviešu rakstu avotos un vārdnīcās, analizē šo leksēmu semantiku dažādos laika posmos un secina, ka liet. *elni(a)s* 'staltbriedis' un *briedis* 'alnis' ir saglabājušas senāko nozīmi, bet latviešu valodā vārdi *briedis* un *alnis* 20. gadsimtā ieguvuši pretēju nozīmi – *alnis* 'alnis' (*Alces alces*), *briedis* 'staltbriedis' (*Cervus elaphus*) (Bērtulis 1968: 169). Savukārt vārds *briedis* Nautrēnu izloksnē apzīmē gan alni (*Alces alces*, sal. arī liet. *briedis* 'alnis'), gan arī staltbriedi (*Cervus elaphus*), bet vārds *alnis* nav raksturīgs izloksnei un pazīstams tikai no latviešu literārās valodas (*lāikām k'eīdu br'īd'i nūsūov'ā*).

Lielākā daļa mājdzīvnieku nosaukumu ir identīti ar latviešu literārās valodas vārdiem vai fonētiski atbilst tiem, piemēram, mājdzīvnieki *kaķis* (*kačs*), *suns* (*sūn'c'*), *zirgs* (*zyrgs*), *govs* (*gūs'*), *cūka* (*cūka*), *kaza* (*koza*).

Kā vispārīgu nosaukumu mājlopu apzīmēšanai līdzās vārdam *luops* (*lūps – āizalaīd'ā ai lūp'im is tuōl' ejūom gan'eībom*) vecākās paaudzes runātāji retumis lieto vārdu *kustuone* (*kustūn'ā*), piemēram, *kustūn'āi gryūts tāidā kořstumā*. Visai daudz leksisko dialektismu ir ar zirgu (*Equus caballus*) saistītajā leksikas apakšgrupā. Labs zirgs, jo īpaši rikšotājs, senāk bija katra saimnieka lepnums. Rikšotāja nosaukums *risaks* (sal. liet. *risakas* 'rikšotājs'), no tā veidotais atvasinājums *risā* 'rikšiem' vēl 20. gadsimta beigās bija visai plaši sastopams – *rysak'i tūlāik* 'tad' [pirms II pasaules kara] *moksūo oston'i sūm't'i latu; zyfgs rys'ā v'in', sūlūs nagūo*. Zirga gaitu raksturo arī vairāki citi darbības vārdi. Ātru zirga skrējienu straujos lēcienos (aulekšiem) raksturo no darbības vārda *lēkt* atvasinātais apstākļa vārds *lēkšniem* (*l'iekšn'im*) – *l'iekšn'im āisskr'ā raitn'ik'i* 'jātnieki'; *zyfgām p'eicku k'ei parūoda, tāi zyfgs l'iekšn'im*. Zirga lēnu, vieglu skriešanu apzīmē darbības vārdi *lecīnēt* (*l'ec'in'ār'*), saistāms

ar lēkt ME II 444) – *l'ec'in'ā* zyr̥gs vusu *c'ēlu*, pusām sūlūs nagūo, *l'ec'in'ā* tai v'igl'i skrājā; un ļokšāt (*ļokšoīt'*) – *ļokšūo i ļokšūo z'īrdz'en'č* vusu *c'ēlu*.

Grūsnu ķēvi vai ķēvi, kurai piedzimis kumelš, apzīmē ar vārdu *kumelnīca* (*kum'ēl'n'eica*) – *loba kum'ēl'n'eica*, *kotru godu jaūnc kum'ēļ's*; *kum'ēl'n'eicu nalyka p'i gryūta doŋba*.

Kā novecojis izloksnē reģistrēts mīlināms apzīmējums mazam kumeliņam *sugulītis* (*sugul'eic'*) – *mozu kum'el'eņu tai pasāuc: sugul'eit', sugul'eit'!*

Zirgu, kuram piemīt kaite, kas saistīta ar kaprīzēm, niķiem, sauc *zatonnieks* (*zatōnn'iks*) vai *zirgs ar zatonu* (*zyr̥gs ar zatonu*) – *zatōnn'iks*, *zyr̥gs ar zatonu* – *pār tyltu nagryb īt' i komota 'saku' naļāun izl'ikt'*; *cyts otkōn zatōnn'iks gūlstās vazumā p'i z'ām'is' i nazac'ēl, a dor'i, kū gryb'i*.

Zirgi var būt diezgan fiziski rupji, it īpaši ērzeļi, tie savā starpā var spārdīties, kost un dzenāt viens otru. Izloksnē tam ir apzīmējums *ērzeļi griežas* (*ierz'el'i gr'īžās*) – *baīl'eīgs skots, ka ierz'el'i gr'īžās, kr'āp'is' kūojoīs 'stāvus' stūov, tys tām r'ēiklī kūš, n'i zv'ikšōnys, n'i kūo*.

Vecam, vārgam zirgam izloksnē ir apzīmējums *krēklis* (*kr'iekl'is*) – *kr'iekl'is' v'in' taīds irā, kas t'ī pār zyŋgu, vacc kr'iekl'eic'*.

Zirga skaustam izloksnē ir nosaukums *kausla* // *kausva* – *kāusla zyŋgām īt nu placu kāula, kūr pos'edl'is' 'sedulku' l'ik v'īrsā. nūtryna kāusvu ar pos'edl'ām*.

Jēdzienu 'zirgu apkalt' izsaka ar vārdu *kaustēt* (*kaūs't'āt'*) – *kaūs't'āt' zyŋgu. p'i kālva aizbrāuc'ā zyŋga kaūs't'eitu*.

Govs (*Bos taurus*) raksturošanai ir vairāki apzīmējumi. Govs, kura vienu gadu netiek aplecināta, tiek saukta *pārslaucine guovs* (nosaukumā senais īpašības vārda piedēklis *-in-*) – *pūorslāuc'in'ā gūs' – gūs' palyka nāplaīsta 'neaplecināta', pūorslāuc'in'ā palyka, v'īnu godu b'es p'ina*. Savukārt govij, kas ir ļoti nobarojusies un nedod pienu, izloksnē ir apzīmējums *leiva* (*l'eīva – l'eīva – gūs', kas nadūt p'ina, nūzabarūos'ā*). Izloksnē kā novecojis pierakstīts darbības vārds *nuokrist* 'nobeigties (parasti par govi)' – *nūkryta gūt'eņa, žāl, tai lab'i p'ina d'āv'ā*.

Lai apzīmētu ilgstošas, skaļas, dobjas (parasti liellopiem raksturīgas) balss skaņas, lieto vārdu *maurot* (*māuroīt'*) – *gūs' māuroj, iļ'g'i naslāukta vōi napadz'īfd'eita*. Savukārt klusinātas, ilgstošas skaņas apzīmēšanai (īdēšanai) lieto darbības vārdu *mūdēt* (*mūd'āt'*) – *gūs' styga da vādara, dūygdamys, mūd'eīdamys 'īdēdamas' guo*.

Buļļa nosaukums izloksnē ir *vērsis* (*v'iers's'*) – *v'ierši vār byūt' c'īži s'īfd'eīg'i 'dusmīgi'*. Vārds *bullis* izloksnei nav raksturīgs.

Aitas (*Ovis aries*) nosaukums izloksnē ir *vuška* (sal. liet. *avūžē* (ME IV 677)), bet auna – *vucins* (*vucyns*), sk. LVDA 1999 50. un 51. kartes komentāru. Ālavas aitas apzīmēšanai lieto vārdu *ālavīca* // *vālavīca* (*ūolav'eica* // *vūolav'eica*) *ūolav'eica* // *vūolav'eica* – *i tai, i tai sac'ā. ūolav'eica vuška – nav jāru*.

Arī cūkas (*Sus*) un sivēnu raksturojumam izmantoti dažādi nosaukumi, piemēram, *dzīves cūka* (*dz'eiv'is' cūka*) 'cūka, kuru paredzēts turēt vēl vismaz gadu' – (*dz'eiv'is' cūka, ka nakova rud'in'i, atstuō iz dz'eiv'is' pār z'īmu. s'eņoīk cūkys pa d'īy god'i tur'ā; baruoklis* (*barūkl'is'*) – *cūku vōi syvānu lab'i barōi, nūkaūn, soka, nūkaūn barūkl'i; kilins* (*k'īl'ync*) 'paaudzies sivēns' – *syvāna sāuc'ā pār k'ilynu. taīds pa-aūc'c', jāu k'ēil's'; dzjoks* (*dz'ōks*) – *syvān'im ūl'b'ikus ai rūkom samaīga. dz'ōks, vōi, k'eīd'i mun'i dz'ōk'i. sāuc'ā syvānus: dz'ōk!, dz'ōk!*

Sivēnus ar nokarenām ausīm apzīmē ar vārdu *lēpāusis* (*lāpāus's'*, sal. *lēpt* 'vīst, novīst' ME I 738) – *lob'i syvān'i, lab'i āt, lāpāuši taīd'i, lāpōm āus'im*.

Secinājumi

Uz aplūkotā faunas leksiski semantiskās grupas materiāla pamata var secināt, ka tās kodolu veido mantotā leksika. Ar faunu saistītajā leksiski tematiskajā grupā Nautrēnu izloksnē liela daļa vārdu ir identīti ar literāro valodu vai ir tās fonētiskie vai morfoloģiskie varianti. Daudz leksisko (mazāk semantisko) dialektismu, jo īpaši putnu nosaukumos; paralēles nereti atrodamas arī lietuviešu valodā.

Faunas leksiski semantiskās grupas apskats liek secināt, ka leksika mainās, leksiskie dialektismi pamazām zūd, to vietā ienāk literārās valodas vārdi. Taču, neskatoties uz to, visu paaudžu runā konstatēts eifēmisms čūskas apzīmēšanai *tārps*, arī *sarkanais tārps* 'odze'.

LITERATŪRA UN AVOTI

Bērtulis 1968 – Bērtulis, Reinis. Par lietvārdu *briedis* un *alnis* semantiskajām attiecībām latviešu un lietuviešu valodā. *Latviešu leksikas attīstība. LVU zinātniskie raksti, 86. sējums*. Rīga: Zinātne, 1968, 159.–174. lpp.

EH I–II – Jānis Endzelīns, Edīte Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha „Latviešu valodas vārdnīcai”* 1–2. Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938; 2, Rīga: Grāmatu apgāds, 1946.

Karulis 1992 – Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca 1–2*. Rīga: Avots, 1992.

Laua 1969 – Laua, Alise. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne, 1969.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002)*, elektroninis variants. Red. kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, <http://www.lkz.lt>.

ME I–IV – K[ar]ļa Mūlenbacha *Latviešu valodas vārdnīca* 1–4. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.

Donata BERŪKŠTIENĖ, Aušra JANKAUSKAITĖ, Vytautė VITKAUSKIENĖ
(Vytautas Magnus University)

A Comparative Analysis of Human and Machine Translations from English into Lithuanian: The Case of Culture-Specific Items in *Blackberry Wine* by Joanne Harris

Summary

A Comparative Analysis of Human and Machine Translations from English into Lithuanian: The Case of Culture-Specific Items in *Blackberry Wine* by Joanne Harris

The aim of the paper is to compare human and machine translation of culture-specific items [CSIs], focusing specifically on flora, food and drink entities. The research uses *Blackberry Wine* by Joanne Harris [2000] and its translation into Lithuanian by Milda Dyke [2006] as a case study. The paper explores the strategies employed in rendering CSIs and evaluates the adequacy and quality of both human and machine translations. The analysis of the translation of the selected CSIs by the translator is performed following the descriptive and analytical approach. The evaluation of machine translation is conducted manually, using *Google Translate* and *DeepL* to assess the accuracy of machine-generated translations. The study contributes to understanding the effectiveness of machine translation systems in accurately translating culture-specific items, which is crucial for cross-cultural communication and localization. By comparing human and machine translations, the research sheds light on the capabilities and limitations of machine translation in handling culture-specific content compared to human translators.

Key words: *culture-specific items [CSIs], human vs. machine translation, Google Translate vs. DeepL, translation strategies, translation adequacy and quality*

Santrauka

Lyginamoji kultūrinių realiųjų žmogaus atlikto ir mašininio vertimo iš anglų kalbos į lietuvių Joanna Harris romane „Gervuogių vynas“, analizė

Šio straipsnio tikslas – atlikti kultūrinių realiųjų vertimo analizę, lyginant žmogaus atliktą vertimą su mašininio vertimu. Analizei pasirinktos kultūrinių realiųjų kategorijos apima florą, maistą ir gėrimus. Tyrimui analizuojamas Joanne Harris romanas *Blackberry Wine* [2000] ir jo vertimas į lietuvių kalbą, kurį atliko Milda Dyke [2006]. Straipsnyje nagrinėjamos kultūrinių realiųjų vertimo strategijos ir vertinama tiek žmogaus atlikto vertimo, tiek mašininio vertimo tinkamumas ir kokybė. Pasirinktų kultūrinių realiųjų vertimo, kurį atliko žmogus vertėjas, variantų analizė atlikta pasitelkiant aprašomąjį ir analitinį metodus. Mašininio vertimo sistemų *Google Translate* ir *DeepL* pateikti kultūrinių realiųjų vertimo variantai analizuoti rankiniu būdu, siekiant įvertinti mašininio vertimo tikslumą. Šis tyrimas padeda geriau suprasti, ar mašininio vertimo sistemos yra pajėgios tiksliai perteikti kultūrinės realijas iš vienos kalbos į kitą, o tai svarbu tiek tarpkultūrinės komunikacijos, tiek lokalizavimo kontekste. Darbe lyginant žmogaus atliktą kultūrinių realiųjų vertimą su

mašininio vertimo sistemų pateiktais kultūrinių realių vertimo variantais buvo atskleistos mašininio vertimo sistemų galimybės ir trūkumai.

Raktiniai žodžiai: *kultūrinės realijos, žmogaus atliktas vertimas, mašininis vertimas, Google Translate, DeepL, vertimo strategijos, vertimo tinkamumas ir kokybė*

*

Introduction

Translation has traditionally held a leading role in facilitating communication between languages, serving as a means to exchange knowledge and culture. When translation poses challenges in comprehension, essentially hindering communication between different nations, it is deemed unsuccessful. Thus, the process of conveying the message from the source text [ST] to the target text [TT] is recognized as a complex task, demanding a variety of the translator's skills. Firstly, translators must adhere to the linguistic norms of the target text to ensure smooth readability. Secondly, they must navigate the nuances of the target culture to ensure the translated piece resonates culturally with the intended audience. Hence, the cultural and sociocultural aspect of translation has been one of the major concerns of linguistic scholars.

Currently, the translation of diverse literary genres from the source text [ST] into the target text [TT] elicits questions about translation quality. In this regard, a theory of translation linked with the science of comparative linguistics, which reveals the divergent linguistic structures between the source language [SL] and the target language [TL], emerges as a valuable tool. One of the fundamental matters in the theoretical framework of translation is the notion of **translation strategies**. Various theorists provide diverse interpretations of this term. However, most scholars admit that translation strategies are useful means employed by translators when literal translation does not work. According to A. Chesterman [1997], strategies are *conceptual tools*, types of process to achieve a *good translation*: they are related to *how the translator manipulates the linguistic material in order to produce an appropriate target text* [Chesterman 1997: 92]. As is well-known, the choice of a certain translation strategy is influenced by the purpose of the TT, the TT reader, generic and textual constraints of a text and the importance of the cultural item itself. Thus, the choice and application of a particular strategy by a translator is potentially conscious and goal oriented.

Nowadays, however, as technology is advancing, the translation process has also undergone significant changes. In addition to traditional human translation, machine translation and the use of computer-assisted translation tools are becoming increasingly common. Machine translation and computer-assisted translation [CAT] tools have become increasingly widespread in a variety of fields, including literary translation, medical and legal translation, and even software localization [Taivalkoski-Shilov 2018; Vieira et al. 2020; Costales, 2021], to name but a few. These changes in the translation area have received a lot of attention from scholars who have focused on the evaluation of the accuracy and fluency of machine translation, specific challenges in machine translation, evaluation metrics that perform a deeper semantic and syntactic analysis of the output of the machine translation engines as compared to human translation, as well as translation technology training. It should be noted that the research landscape surrounding machine translation

and CAT tools is diverse and multidisciplinary, encompassing fields such as linguistics, artificial intelligence, and computer science. However, as technology continues to advance, further studies are needed to explore the full potential of machine translation in improving translation processes across different domains. Small-scale research presented in this paper **aims to** contribute to the ongoing discourse on machine translation by comparing and contrasting human and machine translation of culture-specific items [CSIs] related to flora, food and beverages in *Blackberry Wine* by Joanne Harris [2000] and its translation into Lithuanian by Milda Dyke [2006]. In the course of the research, two machine translation engines – *Google Translate* and *DeepL* – were used.

To achieve the aim of the research, the following **research objectives** were formulated:

1] to identify the translation strategies [according to the classification of Eirlys E. Davies [2003] used in the human and machine translation of culture-specific items related to flora, food and beverages.

2] to investigate whether the strategies used in machine translation, namely by *Google Translate* and *DeepL* are the same or different from those used in human translation.

3] to manually evaluate the quality of the machine translation of culture specific items related to flora, food and beverages.

This paper is based on a qualitative study. A method of comparative and contrastive descriptive analysis was used as the research approach to reveal the use of particular translation strategies in the translation of items from the ST to the TT and to examine the equivalence and quality of machine translation in terms of conveying the original meaning as compared to human translation of the same entities. As this is a pilot study, only a limited number of examples, i.e., 20 different CSIs related to flora, food and beverages out of the total 319 cases identified in the whole novel, were randomly selected for the analysis, which can be considered as a limitation of this research.

Culture-Specific Items: Classification and Translation Strategies

A **culture-specific item** refers to any object, concept, behaviour, or idea that is unique or particularly significant within a specific cultural context. These items are often deeply rooted in the customs, traditions, values, and beliefs of a particular group of people and may not have direct equivalents or the same level of importance in other cultures. Culture-specific items can range from tangible objects like traditional clothing or cuisine to abstract concepts like religious rituals or social norms. Understanding and respecting culture-specific items is crucial for effective cross-cultural communication and interaction. It is also an essential aspect of the realm of literary translation.

The classification of CSIs by different translato-logists varies. For the current study, the selection of culture-specific items in the novel aligned with Newman's [1988] categorization of culture-specific items:

[1] *Ecology*

[2] *Material culture (artefacts)*

[a] Food

[b] Clothes

[c] Houses and towns

[d] Transport

[3] *Social culture*

[4] *Organisations, customs, activities, procedures, concepts*

[a] Political and administrative

[b] Religious

[c] Artistic

[5] *Gestures and habits*. [Newmark 1988: 95; italics in the original]

CSIs belonging to the categories of ecology and material culture are of great importance for the present analysis as the translation of the names of flora, food and drinks are abundant in Joanne Harris' novel *Blackberry Wine*. They are of utmost importance since they serve as means by which the author provides an insight into a persons' background, character, family and upbringing. The names of food and drink references also display cultural aspects of the society.

According to Newmark, translation challenges stemming from culture-specific terms emerge because they are inherently tied to a particular culture and are contextualized within a cultural tradition [Newmark 1988: 78]. Therefore, translation strategies serve as methods to translate culture-bound terms from the SL into the TL.

In the present study, Eirlys E. Davies's [2003] classification and taxonomy of translation strategies is used as the given scholar's research focuses on the translation of cultural phenomena. According to Milda Danytė, Davies's translation strategies *have an advantage of being abstract and simple in formulation* [Danytė 2006: 204]. It should be noted that this is a follow-up study based on our previous work on this novel where we researched the translation strategies employed by the translator Milda Dyke. Davies defined the following translation strategies: **preservation, addition, omission, localization and transformation** [Davies 2003: 72–89]. The following is a brief description of the translation strategies:

Preservation is a translation strategy when a ST item is preserved in a TT without any changes or is changed phonologically [Davies 2003: 72–73]. There are cases when a translator cannot find a close equivalent in the target culture and, for this reason, decides to maintain the ST term in the translation [Davies 2003: 72–73].

Addition is meant to keep the original item but supplement the text with additional information when simple preservation leads to obscurity [Davies 2003: 78], whereas omission is defined as the *omission* of a problematic CSI [Davies 2003: 79]. This strategy is sometimes justifiable because the inclusion of a recondite CSI into the TT might create inconsistency and a confusing effect [Davies 2003: 80].

Localization helps a translator to replace the source CSIs with references familiar to the reader in the target culture [Davies 2003: 84]. It may happen that the meaning of a CSI is lost when applying this strategy.

Transformation is an alteration or distortion of the original [Davies 2003: 86]. A translator chooses to use this strategy when it is difficult to understand the true meaning of an item of the ST, but which cannot be omitted.

The findings of the earlier analysis of the translation strategies employed in the Lithuanian translation of CSIs in the novel revealed that the most frequent strategy used by the human translator was **preservation**. It led to the conclusion that the translator intended to approximate the source text as much as possible.

Based on the selected specific types of CSIs and the above-mentioned translation strategies identified in the human translation of the novel under study, this paper evaluated the effectiveness of machine translation in handling and accurately conveying these cultural elements.

Machine Translation: An Overview

In recent years, significant progress has been made in the field of machine translation. What started as a rule-based translation system and later developed into a statistical machine translation system, has evolved into a neural machine translation system, which, as noted by Sepesy Mirjam Maučec and Gregor Donaj, *is paving its way into the translation industry* [Maučec & Donaj 2019: 5].

The most popular neural machine translation systems that have been used extensively in the field of translation include *Google Translate* and *DeepL*. Although *DeepL* is a newer translation engine, researchers have noted that it tends to outperform *Google Translate* as it provides a more accurate and fluent output [Burchardt et al. 2020; Hidalgo-Ternerero 2020; Ginel & Theroine 2022].

Even though neural machine translation systems have been seen as effective tools in the translation of different types of texts, there are issues that still need to be tackled. As observed by Maučec and Donaj, *machine translation approaches are not equally successful for all language pairs* [Maučec & Donaj 2019: 6]. This is especially true for morphologically rich languages, as such languages are problematic for machine translation engines, especially in the case when one needs to translate from a less morphologically complex language [e.g., English] to a more morphologically complex one [e.g., Lithuanian] [ibid.]. This often leads to difficulty in handling syntactic and structural divergencies between languages, which can result in inaccuracies in translation [Kulkarni et al. 2013]. It has also been observed that ambiguous words in language can be an obstacle for machine translation systems [Popović & Castilho 2019]. Similarly, items that are unique to a particular culture and have no direct equivalents in other languages pose a challenge to machine translation systems as the translation of such culture-bound elements demand careful consideration and specialized techniques to ensure accurate and culturally appropriate translation.

Despite some problems that have arisen in the field of machine translation, the rapid development of machine translation systems has contributed to a general improvement in the translation quality, which has become a subject of interest to many researchers. It should be highlighted that most studies assessing machine translation performance aim to evaluate fluency and adequacy/accuracy of the machine-generated output. Typically, two evaluation metrics have been employed: manual evaluation and automatic evaluation [Maučec & Donaj 2019]. Manual evaluation, also known as human evaluation, involves experts in translation and linguistics who assess fluency [conformance to TL norms, such as grammar and clarity] and adequacy/accuracy [how well the TT reflects the source content] on a 5-point scale [Maučec & Donaj 2019: 8]. Conversely, automatic metrics, like METEOR, TER, BLUE and NIST utilize algorithms to measure translation quality but require reference translations for comparison [ibid.]. Since the present study focuses on the analysis of the translation strategies of the specific linguistic category, i.e. CSIs, the human evaluation metrics were chosen to examine the translation output for the CSIs in the light of the translation strategies employed by the human translator, without referring to the 5-point scale.

As the present pilot study offers a discussion of the role of machine translation in the literary domain, it should be emphasized that CAT tools and machine translation in the translation of fiction is an area that is still at an early stage of research. As noted by Costa and Silva [2020], literary translation has often been seen as an artistic work of re-creation, which has led many to the debate whether machine translation of literary texts is generally

possible. This debate reflects the complexity of literary translation, which extends beyond language to include cultural nuances and the author's unique voice. Such complexity is further compounded when dealing with CSIs, which are deeply rooted in the cultural context of the SL and are characterized by cultural connotations and a lack of direct equivalents. This paper aims to contribute insights into this evolving field and bridge existing gaps in research on the intersection of machine translation and literary translation.

Analysis of Machine and Human Translation of the Selected CSIs in the Novel

To carry out a comparative and contrastive analysis of the human and machine translation of CSIs, 319 CSIs were first identified in the novel and then classified according to Newman's [1988] categorization of CSIs. Based on Davies's [2003] classification of the translation strategies used to render CSIs, all the identified CSIs were grouped according to different translation strategies employed by the human translator. For the purposes of this paper, a total of 20 randomly selected CSIs were chosen. To facilitate the discussion process, these CSIs were analysed in three groups, namely food items, drink items and flora items. It should be noted that all the CSIs chosen for the analysis were input to *Google Translate* and *DeepL* together with their linguistic context, i.e., in the TT sentences in which they appeared. The human translation output and machine translation output are organized and presented in the tables below.

Food Items

The example in **Table 1** shows that the novel translator Milda Dyke used the translation strategy of *localization* to render the meaning of *scallops* in the ST.

Table 1

ST: <i>For five days they lived on apple pie, ice cream, fried fish and scallops.</i> [91]	
TT: <i>Penkias dienas jie valgė obuolių pyragą, ledus, keptą žuvį ir su grietine paruoštas bulves</i> [BT: <i>potatoes cooked with sour cream</i>]. [95] [localization]	
<i>Google Translate</i>	<i>DeepL</i>
Šukutės [BT: <i>scallops</i>] preservation	Šukutės [BT: <i>scallops</i>] preservation

Whereas the machine translation of the item with both *Google Translate* and *DeepL* gives its direct translation in Lithuanian *šukutės*. The choice of *localization* translation strategy by the translator seems justifiable, since replacing *scallops* with 'su grietine paruoštos bulvės' [*Back translation* (BT) – potatoes cooked with sour cream] approximates the meaning of the given CSI to the local Lithuanian context of the target reader. In *Google Translate* and *DeepL* machine translations, the meaning of the item is preserved as it would be in any other context and the target reader may not fully understand the idea. Thus, in this case, the human translation seems more effective.

Table 2

ST: <i>Take dinner with us. Try my wife's gésiers farcis. [144]</i>	
TT: – <i>Pavakarieniausite su mumis. Paragausite mano žmonos gésiers farcis, įdarytų skilvelių [BT: stuffed gizzards]. [149] [preservation + addition]</i>	
Google Translate	DeepL
<i>Trymywife'sgésiersfarcis</i>	<i>gésiers farcis</i> preservation
transformation	

In **Table 2**, there is a peculiar case of the CSI in French, which the author of the novel decided to keep in the French language to underline its belonging to the French culture and cuisine. For a Lithuanian reader with no knowledge of French, the item is absolutely not clear. Therefore, the translator decided to add the explanation of that dish *įdarytų skilvelių* [BT: *stuffed gizzards*]. However, the French name *gésiers farcis* is also maintained to preserve the specific French cultural connotation. The machine translation of *gésiers farcis* show that the tools did not find the suitable equivalents in Lithuanian. Notably, *Google Translate* interpreted it as part of the earlier phrase in the sentence and transformed it to the meaningless item *Trymywife'sgésiersfarcis*, while *DeepL* left it as in the original. Consequently, *DeepL* here appears to be a more functional instrument as it was capable to correctly recognize the CSI's language and that it was kept in French in the English sentence for specific purposes.

Table 3

ST: <i>Over coffee and petits fours the headache subsided and Jay was able to grasp the third ad of the conversation once more. [145]</i>	
TT: <i>Po kavos ir petits fours, pyragaičių [BT: small cakes], galvos skausmas atslūgo, ir Džei vėl įstengė apčiuopti pokalbio giją. [151] [preservation + addition]</i>	
Google Translate	DeepL
<i>keturkojai</i> [BT: fourleged]	<i>pyragaičiai</i> [BT: small cakes] preservation
transformation	

One more case of the use of French name of the dish in the TT can be observed in **Table 3**. As in the previous example [see **Table 2**], translation strategies of *preservation* and *addition* were employed by the translator. Here too, *petits fours* is clarified to the target reader by adding the Lithuanian diminutive form of the noun *pyragaičių* [BT: *small cakes*]. The translation by *Google Translate* demonstrates complete transformation and misinterpretation of the item. *DeepL*, however, gives the correct equivalent of the original French item in Lithuanian. This is another case when *DeepL* appears to be more efficient compared to *Google Translate*.

Table 4

ST: [...] <i>stuffing sweets and chocolate bars into their mouths, pocketing the money. (44)</i>	
TT: [...] <i>kemšasi į burnas saldinius ir šokoladą [BT: chocolate], bruka į kišenes pinigus. [46] [omission + preservation]</i>	
Google Translate	DeepL
<i>šokoladinės plytelės</i> [BT: chocolate bars] preservation	<i>šokolado plytelės</i> [BT: chocolate bars] preservation

One more translation strategy, i.e., *omission* can be traced in the human translation of *chocolate bars* in the ST [Table 4]. The translator chose to leave out *bars* probably for a smoother flow of the sentence since there is a list of two items which are single words in Lithuanian, not word combinations as *chocolate bars* in English. Both tools of machine translation give the same equivalent of the phrase preserving its direct meaning in Lithuanian. Admittedly, *Google Translate* uses the adjective + noun combination [*šokoladinės plytelės*], while in *DeepL*, it is noun + noun [*šokolado plytelės*]. Both cases are equally effective in terms of rendering the meaning. However, the stylistic side of the TT is not taken into account in the machine translation.

Drink Items

As illustrated in Table 5, a noun phrase *a different vintage* is translated by the human translator as *kitos rūšies vynų* [BT: *other types of wine*], where the meaning of the item has been preserved by adding a more explicit idea to the most frequent beverage of the novel which in most cases brought different daydreaming memories for the main character.

Table 5

ST: <i>But this story begins with a different vintage.</i> [14]	
TT: <i>Tačiau ši istorija prasideda nuo kitos rūšies vynų</i> [BT: <i>other types of wine</i>]. [14] [preservation + addition]	
<i>Google Translate</i>	<i>DeepL</i>
<i>kitoks derlius</i> [BT: <i>a different yield</i>] transformation	<i>kitoks derlius</i> [BT: <i>a different yield</i>] transformation

When rendering the CSIs related to beverages, both machine translation engines behave in a similar way. The prevalent translation strategies in the machine translation output are *transformation* and *preservation*. The tendency to employ the strategy of transformation in the machine translation is clearly illustrated in the examples provided in Table 5 above and in Table 6 below. As seen in Table 5, both *Google Translate* and *DeepL* provide a more general equivalent for *vintage*, i.e., *derlius* [BT: *yield*], which does not actually refer to the type of wine. Thus, in this case, the machine translation engines do not accurately capture the intended meaning of the original.

Table 6

ST: <i>Jey went in and ordered a blonde.</i> [118]	
TT: <i>Džei jėjo į kavinę ir užsisakė blonde, šviesaus alaus</i> [BT: <i>blonde, light beer</i>]. [121] [preservation + addition]	
<i>Google Translate</i>	<i>DeepL</i>
<i>blondinė</i> [BT: <i>blonde – a woman with blonde hair</i>] transformation	<i>blondinė</i> [BT: <i>blonde – a woman with blonde hair</i>] transformation

The example *a blonde* is rendered in human translation as *blonde, šviesaus alaus* [BT: *blonde, light beer*] [Table 6]. This case illustrates two combined translation strategies: *preservation* where the item *a blonde* has retained its form and addition of *šviesaus alaus* which functions as a specification. A blonde drink is usually a blonde alcoholic cocktail with ingredients such as cream, liqueur, vodka or vermouth, etc., and has different names

for adding various ingredients: *Blonde Bombshell*, *Blonde Jenny*, *Blonde Moment*, etc. However, in this case, a full name of *a blonde* is *Pure Blonde* [<https://www.pureblonde.com.au>]. This specific example shows how important it is for a human translator to have a good understanding of the target culture.

The original meaning of the culture-specific item *a blonde* has been distorted in the machine translation output. In both *Google Translate* and *DeepL*, a type of wine is translated as *blondinė* [BT: *blonde – a woman with blonde hair*], which refers to a type of a woman, but not to wine. This suggests that the machine translation systems under analysis fail to capture the subtleties of the ST, which is not the case in human translation.

However, there are examples that illustrate the ability of the machine translation systems to accurately render culture-specific items related to beverages. In the examples provided in **Table 7** and **Table 8** below, both *Google Translate* and *DeepL* follow the same translation strategy of *preservation* that is employed by the human translator to render the specific references to beverages.

Table 7

ST: <i>In his haste to offer hospitality he had forgotten this; a bottle of sweet Sauternes was the last [...]</i> [178]	
TT: <i>Skubėdamas pamišo, jog pabaigė paskutinį butelį saldžiojo Sauternes</i> [BT: <i>a bottle of sweet Sauternes</i>]. [187] [preservation]	
Google Translate	DeepL
<i>saldaus Sauternes butelis</i> [BT: <i>a bottle of sweet Sauternes</i>] preservation	<i>butelis saldaus Sauternes</i> [BT: <i>a bottle of sweet Sauternes</i>] preservation

As illustrated in **Table 7**, *a bottle of sweet Sauternes* becomes *butelį saldžiojo Sauternes* [BT: *a bottle of sweet Sauternes*], which illustrates the case of preservation. Here, the human translator has retained the brand name of sweet wine *Sauternes* expecting the target reader to know the beverage. The same strategy used in machine translation helps to faithfully render the cultural reference, except for the fact that *DeepL* outputs a more accurate translation equivalent in terms of syntax.

Table 8

ST: <i>At five o'clock he abandoned the idea of sleep and went to the cafeteria, where he bought an espresso, a couple of croissants and a sugar fix of Poulain chocolate.</i> [70]	
TT: <i>Penktą valandą ryto atsisakė minties užmigti ir nuėjo į kavinę, kur nusipirko espresso kavos</i> [BT: <i>espresso coffee</i>], <i>porą trapių raguolių ir karšto šokoladinio gėrimo</i> [BT: <i>hot chocolate drink</i>]. [74] [addition]	
Google Translate	DeepL
<i>espreso</i> [BT: <i>espresso</i>] preservation <i>cukrus Poulain šokolado</i> [BT: <i>sugar of Poulain chocolate</i>] preservation	<i>espreso kava</i> [BT: <i>espresso coffee</i>] preservation + addition "Poulain" šokolado su cukrumi [BT: "Poulain chocolate with" sugar] preservation

An espresso is rendered by Milda Dyke as *espreso kavos* [BT: *espresso coffee*]. Even though *an espresso* is well-known for the target reader, *kavos* has been added by the human translator to specify the item. The same translation strategy of *addition* is applied by *DeepL*, whereas *Google Translate* simply preserves the original one-word form.

Another example of a specific type of drink, namely *a sugar fix of Poulain chocolate* is rendered in the human translation as a generalization *karšto šokoladinio gėrimo* [BT: *hot chocolate drink*] and a footnote including explanation is provided in the TT. In capturing the cultural nuances related to the type of drink which is made of chocolate, both *Google Translate* and *DeepL* retain the name of the chocolate brand *Poulin* [*DeepL* even uses quotation marks to show this], but fail to relate it to the type of a drink, which results in a nonsensical word-for-word conversion in the output of *Google Translate* and a reference to a type of food instead of the type of drink in the variant provided by *DeepL*.

Flora Items

The translation of culture-specific items related to flora requires profound cultural understanding of plant symbolism, expertise in botanical terminology and plant taxonomy and linguistic fluency to capture nuances in plant characteristics. As the examples in tables below show, the translation of flora items poses challenges not only to the machine translation systems but also to the human translator.

As can be seen in **Table 9**, the references to plants such as *cloves*, *pennyroyal*, *rowan twigs* are translated by the human translator as *dobiliukas* [BT: *clover*], *taškuotoji mėta* [BT: *pennyroyal*], *šermukšnio šakelės* [BT: *rowan twigs*]. The prevailing translation strategy here is *preservation*.

Table 9

ST: <i>Like chewing cloves to cure toothache, or pennyroyal for a sore throat, or rowan twigs to keep away evil spirits.</i> [54]	
TT: <i>Kaip kad, sakykime, sukramtytas dobiiliukas</i> [BT: <i>clover</i>] [transformation] <i>nuima danties skausmą, taškuotoji mėta</i> [BT: <i>pennyroyal</i>] [preservation] <i>gydo skaudančią gerklę, o šermukšnio šakelės</i> [BT: <i>rowan twigs</i>] [preservation] <i>atbaido piktasias dvasias [...]</i> [57]	
Google Translate <i>gvazdikėliai</i> [BT: <i>cloves</i>] preservation <i>gražgarstės</i> [BT: <i>arugula</i>] transformation <i>rausvos perukai</i> [BT: <i>pink wigs</i>] transformation	DeepL <i>gvazdikėliai</i> [BT: <i>cloves</i>] preservation <i>varnalėšos</i> [BT: <i>burdock</i>] transformation <i>varnalėšų šakelės</i> [BT: <i>burdock sprigs</i>] transformation

The novel translator Milda Dyke uses diminutive forms when translating these items, such as *dobiliukas* [BT: *clover*] or *šakelės* possibly to appeal to the small size of these items and in this way to show what feelings gardening can bring to the characters of the book. The term *cloves* has been transformed in the TT as *dobiliukas* [BT: *clover*], which distorts the meaning of the original item. Originally, *cloves* have been used in medicine to relieve toothache. Contrary to the human translation, both *Google Translate* and *DeepL* provide a literal, but accurate translation of this item. However, the strategy of *transformation* applied in both machine translation systems to render *pennyroyal* and *rowan twigs* does not allow to capture the intended meaning of the ST as in the provided machine translation output the culture-specific items are replaced by other items, which results in a loss of cultural specificity and accuracy.

Flora items such as *thyme*, *cologne mint*, *rosemary* and *basil* [**Table 10**] are translated literally by the human translator as *čiobrelis* [BT: *thyme*], *Kelno mėtos* [BT: *Cologne mint*],

melisos [BT: lemon balm], *rozmarino* [BT: rosemary], *baziliko* [BT: basil] as the translator has not found any difficulty in finding the correct equivalents of the ST items in the TT because they simply exist in the target culture.

Table 10

ST: [...] there was <i>thyme</i> and <i>cologne mint</i> and <i>lemon balm</i> and <i>rosemary</i> and great drifts of <i>basil</i> . [222]	
TT: <i>Turėjo ir čiobreliai</i> [BT: thyme], <i>Kelno mėtos</i> [BT: Cologne mint], <i>melisos</i> [BT: lemon balm], <i>rozmarino</i> [BT: rosemary], <i>gausiai baziliko</i> [BT: basil]. [232] [preservation]	
Google Translate	DeepL
<i>čiobreliai</i> [BT: thyme] preservation <i>odekolono mėtos</i> [BT: eau de cologne mint] transformation + preservation <i>melisos</i> [BT: lemon balm] preservation <i>rozmarinai</i> [BT: rosemary] preservation <i>bazilikas</i> (BT: basil) preservation	<i>čiobreliai</i> [BT: thyme] preservation <i>mėtos</i> [BT: mint] omission + preservation <i>melisos</i> [BT: lemon balm] preservation <i>rozmarinai</i> (BT: rosemary) preservation <i>bazilikai</i> (BT: basil) preservation

Similar tendencies can be observed in the machine translation output, as both machine translation systems have opted for the strategy of *preservation*, which also prevails in the human translation of the items presented in **Table 10**. It only should be noted that the translation of the specific type of mint, i.e., *cologne mint*, was challenging to *Google Translate* and *DeepL*, which is illustrated by the choice of the transformation strategy in the case of *Google Translate* and the omission strategy in the case of *DeepL*. The inability to accurately translate such specific terms demonstrates the limitations of current machine translation systems when dealing with highly specialized or culturally specific vocabulary.

The example in **Table 11** illustrates the use of the *preservation* strategy in human translation, which results in the retention of exactly the same linguistic form of an item in the TL. It should be noted that *tuberosa rosifea* is a reference to a non-existent plant in real life; it is a kind of imaginary plant introduced in the ST. Retaining such reference to a fictional plant in the TT ensures the preservation of the intended meaning and context of the ST.

Table 11

ST: 'You know, there's still a good old crop of <i>tuberosa rosifea</i> growing under that railway bridge.' [135]	
TT: <i>Žinai, tos tuberosa rosifea, kuri augo po senu geležinkelio tiltu, dar ten tebėra gausiai</i> . [139] [preservation]	
Google Translate	DeepL
<i>tuberosa rosea</i> preservation – change in spelling	<i>tuberosa rosifea</i> preservation

The same *preservation* strategy is prevalent in the machine translation output; however, in the equivalent provided by *Google Translate*, the spelling of the phrase has been changed. In contrast, the translation in *DeepL* closely preserves the spelling of the phrase, demonstrating a higher level of accuracy and adherence to the preservation strategy compared to *Google Translate*.

Another example of a culture-specific item related to flora, namely *ripe blackberries*, has been rendered by the human translator as *gervuogių* [BT: *blackberry*] by omitting the adjective *ripe* and treating this piece of information as not so important in the TT [Table 12]. The omission of the adjective *ripe* in the translation of *ripe blackberries* may not significantly impact the overall meaning of the text, but it does affect the sensory experience that the author intended to convey to the reader.

Table 12

ST: [...] a whiff of smoke, maybe, or the faint scent of ripe blackberries . [331]	
TT: [...] dūmo kvėptelėjimas, gal silpnas gervuogių [BT: <i>blackberry</i>] kvapas. [344] [preservation + omission]	
Google Translate	DeepL
prinokusios gervuogės [BT: <i>ripe blackberries</i>] preservation	prinokusios gervuogės [BT: <i>ripe blackberries</i>] preservation

However, the *preservation* strategy used in both *Google Translate* and *DeepL* output has helped to produce a more accurate translation, in which the cultural and sensory connotations associated with the word *ripe* are preserved.

As shown in Table 13, one more culture-specific item related to flora, namely *loganberries*, a hybrid of blackberries and raspberries, are translated by the human translator as *gervuogių* [BT: *blackberries*]. In this case, the translator has opted for the *globalization* strategy and used a more general word in the TL. Such a translation choice makes the content of the TT relatable, but the accuracy of the translation is lost.

Table 13

ST: He had his back turned, leaning over a patch of loganberries with secateurs in one hand [...] [72]	
TT: Buvo nusisukęs nugara, pasilenkęs prie gervuogių [BT: <i>blackberries</i>] plotelio, su krūmų karpymo žirklėmis rankoje. [76] [globalization]	
Google Translate	DeepL
loganuogės preservation	šilauogės [BT: <i>blueberries</i>] globalisation

In the case of the machine translation of *loganberries*, the translation results of the two machine translation systems differ. *Google Translate* has rendered the item by phonetically matching the initial sounds of the original item, i.e., transliterating a part of the word, and translating the final part of the original word into the equivalent in the TL [*logan* + *uogos* [BT: *berries*]]. This approach might require the TT readers to decipher the intended term, which might hinder their comprehension. In contrast, *DeepL* has employed a more general concept, which might facilitate easier understanding in TT readers. However, translation by using a broader term may sacrifice the nuances associated with the original term, resulting in a loss of cultural richness in the TT.

Conclusions

The study focused on the comparative and contrastive analysis of the human and machine translation [offered by *Google Translate* and *DeepL* of 20 CSIs related to flora, food and beverages. The research findings show that the most frequent strategy in machine translation systems, both *Google Translate* and *DeepL*, is **preservation**. At times, it occurs

with other strategies, such as *addition* and *transformation*. Interestingly, this corresponds to the conventional human translations of CSIs in the novel, which exhibit the application of preservation as the most frequent strategy. *Transformation* is the second most often encountered strategy in machine translation. It occurs when an item is translated literally, and the meaning is not adapted to the context. Therefore, the whole idea is transformed and altered. The strategy of *globalization* emerges only in a few cases in *DeepL* output when a more peculiar item is translated with its equivalent, wider-spread and more general name.

The strategies that are absent in machine translation are *localization* and *creation*. It can be argued that this is because the given strategies involve creative work and knowledge of the cultural background of the target readers, which machine translation is not capable of. The analysed examples demonstrate that machine translation may struggle with context and subtle linguistic nuances, whereas human translation tends to produce higher-quality translations, with attention to detail, grammar, style, and tone.

The findings of the manual evaluation of the translation equivalents of the selected CSIs suggest that the output of *DeepL* is more fluent and accurate than that of *Google Translate*. In terms of the effectiveness and quality of machine translation, it is effective when the direct translation of culture-specific items is sufficient and there is no need to adapt the meaning to the context.

It can be concluded that machine translation cannot replace human translation, but it can serve as a tool to increase productivity in the translation process by opening new opportunities for translators. Such a relationship between human translators and machine translation technology might enrich the translation landscape and offer avenues for innovation in the ever-evolving field of translation.

LITERATURE

- Burchardt, A., Lommel, A. & Macketanz, V. A new deal for translation quality. *Univ Access Inf Soc* 20, 2021, 701–715 pp. Available: <https://doi.org/10.1007/s10209-020-00736-5>
- Costa, C. B. & Silva, I. A. L. On the Translation of Literature as a Human Activity par Excellence: Ethical Implications for Literary Machine Translation. *Aletria*, Belo Horizonte, 2020, 30[4], 225–248 pp. 2020eISSN: 2317-2096DOI: 10.35699/2317-2096.2020.22047
- Costales, A. F. The Role of Computer-Assisted Translation in the Field of Software Localization. *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies*, 2021, 8, 179–194 pp. Available: <https://doi.org/10.52034/lanstts.v8i.250>
- Danytė, M. Lithuanian Translations of Canadian Literature. *Darbai ir dienos*. 2006, Vol. 45[I], 204 p.
- Davies, E. E. A Goblin or a Dirty Nose? *The Translator: Studies in Intercultural Communication*, 2003, 9 [I], 72–84 pp.
- Ginel M. R. & Theroine S. Machine Translation and Gender Biases in Video Game Localisation: A Corpus-Based Analysis. *Journal of Data Mining and Digital Humanities*, 2022. Available: <https://doi.org/10.46298/jdmhdh.9065>
- Hidalgo-Tertero, C. M. Google Translate vs. DeepL: analysing neural machine translation performance under the challenge of phraseological variation. Mogorón Huerta, Pedro (ed.). *Multidisciplinary Analysis of the Phenomenon of Phraseological Variation in Trans-*

lation and Interpreting. MonTI Special Issue 6, 2020, 154–177 pp.

Kulkarni, S. B., Deshmukh, P. D., & Kale K. V. Syntactic and Structural Divergence in English-to-Marathi Machine Translation. *International Symposium on Computational and Business Intelligence*, 2013, 191–194 pp. doi: 10.1109/ISCBI.2013.46

Maučec, M. S. & Donaj, G. [2019]. Machine translation and the evaluation of its quality. A. Sadollah, & T. S. Sinha [Eds.] *Recent Trends in Computational Intelligence*, 2019, IntechOpen, 1–20 pp. Available: <https://doi.org/10.5772/intechopen.89063>

Newmark, P. A *Textbook of Translation*. London and New York: Prentice Hall, 1988, 94–95 pp.

Popovic, M. & Castilho, Sh. Are Ambiguous Conjunctions Problematic for Machine Translation? *Proceedings of Recent Advances in Natural Language Processing*, Varna, Bulgaria, Sep 2–4, 2019, 959–966 pp. Available: https://doi.org/10.26615/978-954-452-056-4_111

Taivalkoski-Shilov, K. Ethical Issues Regarding Machine[-Assisted] Translation of Literary Texts. *Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice*, 2019, VOL. 27. 689–703 pp.

Vieira, L. N., O’hagan, M. & O’Sullivan, C. Understanding the Societal Impacts of Machine Translation: A Critical Review of the Literature on Medical and Legal Use Cases. *Information, Communication & Society*, 2021, 24[11], 1515–1532 pp. Available: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2020.1776370>

<https://www.merriam-webster.com> [Last accessed 16 April 2024]

<https://www.pureblonde.com.au> [Last accessed 17 April 2024]

Andrejs DAŅIĻINS
(Latvijas Universitāte)

Aspazijas dzejas tulkojumi krievu valodā periodiskajos izdevumos Latvijā 1920.–1930. gados

Summary

Translations of Aspazija's Poetry into Russian in Periodicals in Latvia in the 1920s–1930s

This article focuses on translations of the renowned Latvian poetess Aspazija into Russian, as published in periodicals of the Latvian Republic during the interwar period (1920–1930). These Russian translations of Aspazija's poetry were the first to be published in independent Latvia in that period. Some of these translations in periodicals were published for the first time and are unique, while others are reprints of earlier translations. The primary focus of this research is on translations of Aspazija's poetry into Russian, published in Latvian periodicals (in Russian). The purpose of this research is to conduct a comparative analysis of selected translations with the Aspazija's original works. The secondary objectives include providing a brief history of periodicals and offering information about the translators. Unfortunately, these authors and translations remain largely unexplored and are unfamiliar to the general reader today. In this context, this study is significant for Russian-Latvian literary relations.

Key words: *Aspazija, poetry translation, Latvian and Russian literary relations, Periodicals*

*

Ievads

Aspazijas dzejas tulkojumi krievu valodā periodiskajos izdevumos Latvijā 1920.–1930. gados ir maz pētīta tēma. Faktiski starpkaru periodā Latvijas Republikas laikā Aspazijas atdzejojumi krievu valodā periodiskajos izdevumos tika publicēti pirmo reizi. Daži Aspazijas tulkojumi un to autori mūsdienās ir aizmirsti; pētījumā ir svarīgi pievērst uzmanību šim aspektam.

Raksta mērķis ir tulkojumu salīdzinošā analīze ar Aspazijas oriģināldarbiem, veikta arī dzejoļu identifikācija (dažos periodiskajos izdevumos nebija norādīta atsauce uz Aspazijas oriģināldzejoļiem). Pētījuma sekundārie uzdevumi ir īsa periodisko izdevumu vēsture, informācija par tulkotājiem. Pētījuma metodes: salīdzinošā un vēsturiskā metode.

Pamats

Nozīmīgākais latviešu rakstnieku tulkojumu izdevums krievu valodā 20. gadsimta pirmajā pusē ir „Latviešu literatūras krājums”, kurā publicēti 11 Aspazijas dzejas tulkojumi. „Latviešu literatūras krājums” pirmo reizi tika publicēts 1916. gadā; redkolēģijas dalībnieki bija krievu rakstnieki V. Brjusovs un M. Gorkijs.

Uzmanība jāpievērš nenovērtējamajam ieguldījumam, ko šī krājuma izdošanā sniedza V. Brjusova labs draugs – latviešu rakstnieks Viktors Eglītis. Viņš palīdzēja izvēlēties autorus un dzejoļus, veidoja parindeņus, kas, protams, bija nepieciešami visiem krievu rakstniekiem, kuri strādāja ar krājumu.

Jāpiemin, ka „Latviešu literatūras krājuma” izstrādāšanas laikā starp V. Brjusovu un V. Eglīti radās konflikts. Iespējams, galvenais konflikta iemesls bija tas, ka šajā krājumā V. Eglīša daiļrades tulkojumi netika iekļauti. Strādājot kopā ar citiem latviešu literātiem, V. Eglītis bija neapmierināts ar autoru un viņu daiļrades atlasī, kā arī citām niansēm. Jāpiemin, ka šajā krājumā pirmoreiz publicētie tulkojumi pēc tam tika pārpublicēti starpkaru Latvijas periodiskajos izdevumos [Александрова 2018: 288–306], padomju laikā šie tulkojumi tika pārpublicēti izdevumā „Антология латышской поэзии” (Latviešu dzejas antoloģija) 1955. gadā un „Антология латышской поэзии” (Latviešu dzejas antoloģija divos sējumos) 1959. gadā. Ar Aspazijas tulkojumu atlasī antoloģijai nodarbojās krievu dzejnieks Sergejs Šervinskis (agrāk strādāja pie „Latviešu literatūras krājuma” kopā ar V. Brjusovu).

Jāpiemin, ka padomju laikā Aspazijas daiļrade apzināti nebija augsti vērtēta. Tas bija saistīts ar to, ka padomju varu neapmierināja dzejnieces politiskā darbība Latvijā starpkaru periodā, kā arī tas, ka dzejniece ideoloģiski attālinājās no „Jaunās strāvas” ideāliem pēc 1905. gada notikumiem [Cimdiņa 2016: 23–37].

Pēc Pirmā pasaules kara un politiskajiem satricinājumiem Latvijā un Krievijā literārie kontakti starp rakstniekiem notika pasīvi. Tomēr starpkultūru dialogs vietējā līmenī Latvijā saglabājās, aktīvi notika komunikācija ar t.s. baltās emigrācijas pārstāvjiem. Laika posmā no 1918. līdz 1940. gadam lielu ieguldījumu krievu un latviešu literārā saskarsmē sniedza vietējie periodiskie izdevumi krievu valodā, kas Latvijā iznāca līdz 1940. gadam.

Pateicoties izdevīgajam Latvijas ģeogrāfiskajam stāvoklim, starp Rietumiem un Austrumiem veidojās savdabīgs „starpkultūru tilts”. Rīga kļuva par vienu no ārzemju centriem ar pārstāvētu krievu emigrācijas kopienu (tās rindās bija gan baltās kustības emigranti, gan vietējie krievi). „Latviešu literatūras krājums” kļuva par nozīmīgu pamatu turpmākajiem krievu un latviešu literārajiem sakariem. Pirmās republikas laikā daži atdzejojumi vairākkārt pārpublicēti vietējā krievu periodikā: piemēram, laikrakstos „Сегодня”, „Рижский курьер”, „Балтийский альманах” un citos [Абызов 1990: 94].

Latvijā bija samērā liela krievvalodīgā diaspora. Pateicoties šiem periodiskajiem izdevumiem, krievu un latviešu literārie sakari starpkaru periodā saglabājas; tajos publicēti daudzi vērtīgi tulkojumi, kritiskas atsauksmes par vietējās un pasaules literatūras jaunumiem. Populārākie periodiskie izdevumi bija laikraksti „Сегодня”, „Слово”, „Утро”; žurnāli „Для вас”, „Перезвоны” un daudzi citi.

Jāatzīmē, ka krievu periodiskajos izdevumos Latvijā tika izmantota pirmsrevolūcijas ortogrāfija. Analogiska situācija bija arī citos krievu emigrantu izdevumos. Tas norādīja uz revolūcijas nepieņemšanu un balto identitāti.

Visbiežāk Aspazijas tulkojumi krievu valodā šajā periodā tika publicēti laikrakstos „Сегодня” un „Рижский курьер”. „Сегодня” bija Latvijas krievu valodā iznākošs neatkarīgs laikraksts, kas tika izdots Rīgā no 1919. gada 17. augusta līdz 1940. gada 21. jūnijam. Tas bija lielākais un populārākais krievu laikraksts Latvijā, mērķauditorija bija ne tikai krievu emigranti, bet arī vietējās krievu kopienas pārstāvji. Rezultātā laikrakstu formāli nav iespējams identificēt tikai kā emigrantu krievvalodīgo presi. Laikraksta dibinātāji bija J. Brams un B. Poļaks.

Savukārt avīze „Рижский курьер” tika izdota tikai četrus gadus: no 1920. līdz 1924. gadam, galvenais redaktors bija D. Zaborovskis. Šī laikraksta izdošana notika, pateicoties Polijas finansējumam; kad 1924. gadā tas tika pārtraukts, publicēšana vairs nebija iespējama [Абызов 1997: 3–33].

Pārpublicējumi

Kā jau tika minēts, daži Aspazijas krievu tulkojumi no „Latviešu literatūras krājuma” vairākkārt pārpublicēti starpkaru Latvijas periodiskajos izdevumos. Aspazijas dzejoļa „Visaugstāko!” S. Šervinska atdzejojums „Наивысшего” publicēts laikrakstā „Рижский курьер” 1924. gadā (Nr. 968), bet „Mēness starus stīgo” atdzejojums „Лунный свет” – laikrakstā „Рижский курьер” 1924. gadā (Nr. 971 un Nr. 982); tas pats dzejolis pārpublicēts arī laikrakstā „Сегодня” 1933. gadā (Nr. 116).

V. Hodaševiča tulkojums „Небытие” (Nebūtība) tika publicēts 1924. gadā laikrakstā „Рижский курьер” (Nr. 96), kā arī laikrakstā „Газета для всех” 1936. gadā (Nr. 5). V. Brjusova atdzejojums „Сказочка” (Pasaciņa) (saglabāts pseidonīms V. Spaskijs no „Latviešu literatūras krājuma”) tiek pārpublicēts laikrakstā „Рижский курьер” 1924. gadā (Nr. 97). Šajā gadā V. Brjusovs nomira, un šis traģiskais notikums tika spilgti atspoguļots Latvijā gan krievu, gan latviešu periodiskajos izdevumos [Александрова 2018: 288–306].

Ī. Ostroumova tulkojums „В лунном свете” (Bāl-Mēnessiņš) publicēts laikrakstā „Рижский курьер” 1924. gadā (Nr. 97), kā arī laikrakstā „Сегодня” 1933. gadā (Nr. 116).

V. Ivanova atdzejojums „Молитва” (Lūgšana) tika publicēts laikrakstā „Рижский курьер” 1924. gadā (Nr. 971).

N. Ašukina atdzejojums „Где?” (Kur?) publicēts laikrakstā „Рижский курьер” 1924. gadā (Nr. 971).

Jāpiebilst, ka ar krājumu strādājošie tulkotāji nebija vietējie krievi, pastāvīgi nedzīvoja Latvijas teritorijā. Acīmredzot šī iemesla dēļ neviens no viņiem nezināja latviešu valodu, lai tulkotu pilnvērtīgi bez starplīnijas tulkojumiem vai konsultācijām ar latviešu autoriem. Lai gan krievu rakstnieks V. Brjusovs mazliet zināja latviešu valodu (šis fakts atspoguļots viņa sarakstē ar latviešu literātiem un memuāros), mūsdienās nav iespējams novērtēt viņa reālo valodas prasmi; diez vai viņš bija spējīgs patstāvīgi atdzejot sarežģītus latviešu dzejas tekstus [Sproģe, Vāvere 2002].

Jauni Aspazijas tulkojumi

Svarīgi atzīmēt, ka Pirmās republikas periodā vietējos krievu laikrakstos tika publicēti arī pilnīgi jauni Aspazijas atdzejojumi, kurus veica jau vietējie krievu un latviešu literāti. V. Tretjakova atdzejojums „Сказочка” (Pasaciņa) tika publicēts laikrakstā „Сегодня” 1923. gadā (Nr. 100), dzejolis „Одна” (Viena) – laikrakstā „Сегодня” 1930. gadā (Nr. 310).

V. Jurēviča tulkojums „Советы Солнца и Месяца” (neidentificēts) publicēts laikrakstā „Сегодня” 1923. gadā (Nr. 275), dzejolis „Морской ветер” (Jūras vējš) laikrakstā „Сегодня” 1924. gadā (Nr. 63), dzejolis „Солнце идёт” (neidentificēts) – laikrakstā „Сегодня” 1924. gadā (Nr. 193), dzejolis „Чёрно-колдовская ночь” (Raganu nakts) – laikrakstā „Сегодня” 1929. gadā (Nr. 76).

E. Virzas atdzejojums „Сон” (Sapnis) tika publicēts laikrakstā „Рижский курьер” 1924. gadā (Nr. 968).

V. Babina tulkojums „Родина” (Dzimtene) publicēts žurnālā „Балтийский альманах” 1924. gadā (Nr. 4) [Абызов 1990: 94].

Viktors Tretjakovs (1888–1961) bija Latvijas krievu emigrācijas rakstnieks, publicists un dzejnieks. Dzimis Kijivas apgabalā, tur arī sācis savu literāro karjeru. Diemžēl pēc 1917. gada oktobra revolucionārajiem notikumiem viņš bija zaudējis īpašumu un vairs nevarēja turpināt savu daiļradi Padomju Savienībā. V. Tretjakovs izvēlējās Latvijas virzienu emigrācijai, jo šeit jau dzīvoja viņa radnieks, kurš palīdzēja iekārtoties jaunajā vietā.

Dzīvojot Rīgā, V. Tretjakovs turpināja nodarboties ar tulkošanu, regulāri publicējot vietējos laikrakstos latviešu literātu darbu atdzejojumus. Paralēli pats rakstīja dzeju un nodarbojās ar glezniecību.

1931. gadā izdota V. Tretjakova latviešu dzejnieku tulkojumu krājuma pirmā daļa: „Латышские поэты в переводах Виктора Третьякова”; ar grāmatas izdošanu nodarbojās izdevniecība „Valters un Rapa”. Minētā krājumā bija iekļauti pieci Aspazijas tulkojumi krievu valodā [Narodovska 2016: 322–331].

Šajā kontekstā ir svarīgi norādīt, ka Aspazijas tulkojumus („Pasaciņa” un „Viena”) V. Tretjakovs krievu periodiskajos izdevumos pirmo reizi publicēja divdesmitajos gados laikrakstā „Сегодня”, ar kuru V. Tretjakovs aktīvi sadarbojās.

Vidvuds Jurēvičs (1892 – nāves gads nav precīzi zināms) dzimis Samārā, studēja mehāniku Rīgas Politehniskajā institūtā, kuru tomēr neabsolvēja. Vēlāk ieguva muzikālo izglītību Maskavas konservatorijā. 1923. gadā V. Jurēvičs pārceļas uz dzīvi Latvijā. Šajā periodā viņš nodarbojas ne tikai ar muzikālo, bet arī ar literāro darbību, publicējot tulkojumus un aktīvi sadarbojoties ar krievu laikrakstu „Сегодня” [Абызов 1990].

Edvards Virza bija ievērojams latviešu literāts, tulkotājs un publicists. Divus gadus Maskavā studēja ekonomiku, taču pēc 1905. gada notikumiem atgriezās Latvijā un sāka intensīvi lasīt krievu literatūru, īpaši simbolistu daiļradi, paralēli aktīvi piedaloties Latvijas cīņā par neatkarību. E. Virza bija labi pazīstams ar V. Eglīti un Kārli Skalbi. Pirmās republikas laikā strādāja daudzos laikrakstos, Dailes teātrī un Izglītības ministrijā. Devis lielu ieguldījumu starpkultūru attiecībās, tulkojot Raiņa, Aspazijas un daudzu citu latviešu rakstnieku darbus krievu valodā. Faktiski viņš bija pirmais latvietis, kurš pārtulkoja Aspazijas dzeju krievu valodā [Sprōge, Vāvere 2002].

Diemžēl par V. Babina personību un biogrāfiju mūsdienās gandrīz nekas nav zināms, izņemot to, ka viņš publicēja savus tulkojumus pirmskara laika krievu periodikā.

Dažu Aspazijas tulkojumu salīdzināmā analīze

Aspazija „Jūras vējš”

Baltiem, platiem zīda spārniem,
Vakarblāzmas apzeltītiem,
Pārklāj visus nogurušos. –
Baltiem, platiem zīda spārniem,
Maigākiem par zirnekļaudiem,
Apsedz visus ievainotos.
Pārklāj, apsedz, ietin visus,
Kam vairs dzīvē ceļa nava,
Ņem uz baltiem, platiem spārniem,
Aiznes projām nebūtībā –
[Aspazija dzejas izlase 2015: 131]

В. Юревич «Морской ветер»

Снежно-белыми крылами,
Озарёнными закатом,
Всех усталых осеняет!
Крыльями, как шёлк шумящий,
Что нежнее паутины,
Прикрывает раны сердца!
Прикрывает, осеняет,
Всех, кому нет доли в жизни,
На широких белых крыльях
Прочь в небытие уносит.
[Сегодня 1924 № 63: 3]

Dzejoļa nosaukums ir saglabāts burtiski, turklāt tā ārējais astrofiskais noformējums. Atskaņa nav saglabājusies, saglabāts oriģināla ritms trohajs. V. Jurēvičs savā tekstā ievieš arī izsaukumus, kurus oriģinālā nav.

Semantiski tulkojums diezgan precīzi atbilst oriģinālam: aprakstīta liriskās autore, „prāta plūsma” un romantiskās asociācijas, kuras ir saistītas ar jūras vēju. Tomēr tulkojumā ir neprecizitātes. Pirmajā rindā V. Jurēvičs maina spārnu vizuālo aprakstu, izmantojot frāzi „снежно-белыми крылами”, rezultātā zūd Aspazijas oriģinālais epitets „baltiem, platiem zīda spārniem”. Tulkojumā ir vairāk koncentrācijas uz balto krāsu. Nākamajā rindā V. Jurēvičs nedaudz maina nozīmes akcentu, izmantojot īpašības vārdu „озарёнными” savā versijā, nevis burtisko „позолоченными” („apzeltītiem”). Tomēr šis aspekts ir nenozīmīgs, jo veido krievu lasītāja prātos līdzīgu asociatīvu rindu, kuru izmantoja Aspazija (saistītu ar vakarblāzmu). Ceturtajā rindā V. Jurēvičs ievieš papildu vārdu „trokšņains” („шумящий”), kura oriģinālā nav, rezultātā tiek pārkāpts lasītāja priekšstats par aprakstīto vēja tēlu kā harmonijas personifikāciju. Jāpiebilst, ka ceturtā rinda Aspazijas versijā ir pirmās rindas atkārtojums – tulkotājs nesaglabā to un atdzejo citādāk. Sestajā rindā V. Jurēvičs izmanto papildu epitetu: „раны сердца” (burtiski – sirds brūces), lai gan oriģinālā minēts tikai „всех раненных” („visus ievainotos”), kas maina priekšstatu par kontekstu: tiek papildus pievienots sirds tēls.

Kopumā V. Jurēviča tulkojums ir samērā precīzs, izņemot to, ka viņš savā atdzejojumā mazliet konceptuāli nomaina dažus tēlus.

Aspazija „Sapnis”

Nakts ... Bangas šķīst... un vētra kuģi svaids;

Melnš rēgodamies – **bezdzibenis gaida...**

Es cieši turu mastu apķērusi,

Un dvēse mana, sapņos nogrimusi,

Ne briesmas jūt, ne tumsību, ne šausmas,

No melnā atvara, no vilnu drausmas,

Kur dzīvība ar nāvi mainās,

Tā skata paceļamies zelta ainās:

Mazs namiņš, lūk, uz zaļa aploka

Kā pērle pretī mirdz no gliemeža;

Visapkārt viņam **vijolītes** dīgst,

Tas kuplā zālē it kā viņos slīgst.

Pār viņu saule izlej siltus starus,

Un vecā, kuplā liepa durvju priekšā

Ir savijusi savus zarus

Par ēnainu un zaļu lapu jumu

Pret dienas karstumu un nogurumu;

Un mazās mājas istabiņā iekšā

No skaņām bērnu balsīm atskan sienas,

Man mazas rociņas ap kaklu slienas,

Un mīļas balsītes sauc mani «māti»

Tur rimtu drudža sakarsētie prāti,

Tur būtu viņa laimes sala,

Э. Вирза «Сон»

Играет буря кораблём моим,

Раскрылась бездна чёрная подним,

Я крепко мачту обняла руками.

Душе моей, замороженной снами,

Не слышен моря шум, ни ветра вой:

Из мрака волн, из бездны роковой

На фоне чёрном водяной равнины

Пред ней несутся светлые картины.

Вот окружённый **рощей** луг,

На нём избушка старая. Вокруг

Все уголки **цветов** душистых полны;

Над ними травы вьются будто волны,

И солнце льёт поток своих лучей.

Раскидистая липа у дверей

Шумит чуть слышно, домик наполняя

Благоуханьем и прохладой мая.

Из-за опущенных оконных штор

Несётся детский смех и разговор,

И голоса: «О, мама» шепчут нежно

Здесь пылкий ум бы мыслил безмятежно,

Здесь был бы остров счастья, где зефир

Лишь нарушает тишину и мир

Kur valda klusība un miers bez gala.
Tur pasauls troksnis vairs nav sadzirdams;
Un gars, no apguruma atspirdams,
No mūžu dzidrās dzelmes dzertu, dzertu –
Tur daimoni vairs mani nenotvertu,
Kas nāves zāles manās krūtīs lēja
Un pekles versmē jūtas izkaltēja,
Tur dvēse, patvērumu atradusi,
Vairs izbailes un šausmas nejustu,
Tur nevainība mani sargātu,

И где не слышен жизни вихорь шумный.
И, отдыхая здесь, мой дух безумный
Пил бы из светлого ключа веков.
Здесь не нашёл меня бы демон вновь,
Которому бы лучшая отрада
Была меня сжигать в пучине ада.
Обитель верную бы обрела
Моя душа, столь полная бессилья,
И белые раскрыв над мною крылья,
Меня бы здесь невинность стергла.

Pār mani baltos spārnus izpletusi — —
Klau! Jūra krāc, mans sapnis jūk,
Un bangas veldamās šļāc un brūk
No nāvīgi niknās sacīkstes,
Kur plosās vētra un nakts, un mans es ...
Tam spēkam, kas bezdibeņus jauc,
Mana dvēsele gavilēs pretī trauc:
Tik vētrā elpot! Tik vētrā būt!
Gars sevī bezgala dziņu jūt;

Но сон мой гибнет, – огромны и злы
Над морем встают и рвутся валы,
От схватки жестокой, где вышли на бой
Ночь, буря, **хаос**, мой **дух роковой**,
И в мраке, в котором свет звёздный потух,
Летит торжествуя мятежный – дух!
Борьбы он жаждет, желает он
И ночью и бурей быть окружён!
[Рижский курьер 1924 № 968: 2]

Prom mieru! Prom prieku! Prom atdusu!

Ņem, laime, man visu, ko devi!
Mans sapni, ja tevī es dzīvotu,
Es tomēr — — samītu tevi!
[Aspazija. Kopoti raksti 1985: 72]

Tulkojuma nosaukums burtiski atbilst oriģinālam. Tomēr vizuāli tekstā ir dažas izmaiņas: Aspazijas oriģināls ir astronomisks dzejolis, savukārt E. Virza to sadala trīs strofās, pirmā sastāv no 8 rindām, otrā no 24, bet trešā no 8 rindām. Starp citu, Aspazijas oriģinālā ir 46 rindiņas, savukārt E. Virzas versijā tikai 40. Taču ritmiski dzejoļi ir samērā līdzīgi – nav noteikts patmērs.

Semantiski E. Virzas tulkojumā adekvāti tiek atspoguļots Aspazijas dzejoļa saturs: cīņas ar jūras stihiju uz kuģa, krāsains dabas apraksts un liriskās varones sapnis. Skaidri ir redzams, ka E. Virzas lēmums „sadalīt” savu versiju strofās ir motivēts: pirmā strofa atbilst cīņai ar stihijām, otrā (garākā) – tieši varones sapnim, bet trešā – varones atgriešanās realitātē. No šī aspekta var teikt, ka E. Virzas versija ir loģiskāka nekā oriģināls.

Jāpievērš uzmanība tam, ka E. Virzas tulkojuma samazināšanās dēļ atšķiras oriģināla un tulkojuma rindu korelācija. Pirmajā rindā E. Virza izslēdz burtisku precizējošu ievadu: „Ночь... Волны разлетаются...” Tādējādi lasītāja prātā nav asociācijas ar nakts telpu, kas vēl vairāk paspīlgtina oriģināla pirmās strofās „drūmumu”. Otrajā rindā burtiskā vārda vietā „бездна ждёт...” E. Virza lieto frāzi „Раскрылась бездна чёрная”, rezultātā bezdibeņa tēls nav personificēts. Piektajā rindā, kur oriģinālā tiek aprakstīts varones iekšējās sajūtas trūkums, E. Virza raksta: „Не слышен моря шум, ни ветра вой”, ir mainīts akcents no

varones iekšējās pasaules uz ārējo. Septītajā rindā E. Virza tulko „Kur dzīvība ar nāvi mainās” uz „На фоне чёрном водяной равнины”. Šis oriģināla aspekts ir ļoti svarīgs, jo Aspazijas dzejoļa telpā bezdibenim ir fatālistiska funkcija. E. Virza cenšas šo aspektu atspoguļot ar citām metodēm, bet rezultātā tas nav tik traģiski.

Otrās strofas sākumā E. Virza nekoncentrē uzmanību uz „mazā namiņa” tēlu un nesalīdzina to ar pērli. Turklāt viņš samazina to nozīmību tulkojuma telpā, aizvietojot ar „избушка старая”. Tālāk E. Virza lieto vārdu „цветы”, nevis „vijolītes”, vispārinot tēlu. Analizējot tulkojuma nobeigumu, varētu teikt, ka E. Virza neatspoguļo Aspazijas vairākkārt atkārtoto izsaucienus. Pateicoties izteiktai ekspresijai, Aspazija uzsver dramatisko nobeigumu.

Tulkojuma semantika ir diezgan precīza un atbilst oriģinālam. Tomēr E. Virza dažreiz izmanto jaunus tēlus, kā rezultātā lasītājam, kas nav pazīstams ar oriģinālu, varētu būt citas asociācijas un iespaids.

Aspazija „Dzimtene”

Kā savu dzimteni lai tēloju?
Tai augstu kalnu nav, ne strāvu platu,
Kas citas zemes sidrabjostās jož,
Ne lielisku un krāšņu dabas skatu,
Tai rožu maz, tik nātras asi kož ...
Un tomēr — svešumā, **aiz krastiem tāliem**,
Kur dienas it kā raudot aust un riet,
Saur smagiem, pelēktumšiem miglas vāliem
Tā man kā gaiša laimes sala šķiet.
Es garā redzu viņu mirdzošu,
Kā apvītu ar **staru vainagu**.

Sirds man tik pilna žēlām atmiņām:
Tui dzimtenē silt siltāk saules stari,
Un maigāk **lietutiņš** tur zemē līst,
Tur pavasarī dūcot bišu bari
Pa baltiem ķiršu ziediem apkārt klīst.
Es atminu vēl mežā šauro taku
Un mīlo vietīņu zem ābeles,
Es redzu zaļo mauru sētai blaku,
Kur izkravāju bērnu spēlītes
Pat tumšā naktī turp ja noietu,
Es katru akmentiņu atrastu.

В. Бабин «Родина»

Что мне сказать о родине моей?
Там нет ни гор, ни рек широководных,
Что серебром в других краях текут,
Величья нет и нет красот природных.
Там мало роз, крапивы только жгут,
И всё ж теперь — далеке, **за морями**,
Где, как в слезах, проходит день за днём,
Она, сквозь мглу, сияет мне в тумане
Желанным, светлым, счастья островком.
В мечтах она, блистая, мне видна,
Лучами **звёзд кругом** оплетена.

Душа моя исполнена тоски:
Там солнце яркое теплее греет
И свежий **дождь** нежнее на землю льёт.
Весной, жужжа, по вишням пчёлы реют,
Среди цветов свиваясь в хоровод.
Ещё в лесу мне помнится дорожка
И яблони любимой **помню тень**,
И вижу я лужайку под окошком,
Где в детских играх коротала день.
Ночной порой — пусть всё покроет мгла, —
Я каждый камешек бы там нашла.

To brīdi, dzimtene, vēl atminu.
Kad tavas durvis manim cieti vērās.
Man, izstumtai, bij svešu sliksni mīt;
Es mieru meklēju tad citās sfērās,
Un smagās brūces sāka lēni dzīt. –
Es atmodos un jutu jaunu dziņu,
Un garā tevi pāraugu es sen,
Kā meita pāraug sirmo māmulīņu.
Bet sirds pie tevis mani dzītin dzen,
Es tev pie kājām raudot noslīgstu:
„Ak, kaut tu mani vēlreiz uzņemtu!”
[Aspazija dzejas izlase 2015: 41]

Тот миг, о родина, запомню я,
Как предо мной твои закрылись двери,
В изгнании я, чужбина мне приют;
Искала я покоя в вашей сфере –
Но раны те не скоро заживут.
Восстала я с приливом новой силы –
Тебя я вижу, будто наяву,
Но снова сердце горестно заныло
И лишь к тебе стремленьем я живу.
У ног твоих хотела б я рыдать:
«Благослови меня, отчизна – мать!»
[Балтийский альманах 1924 № 4: 8]

V. Babina tulkojuma nosaukums atbilst oriģinālam. Vizuāli arī dzejoļi noformēti vienādi: 3 strofas, katra sastāv no 11 rindiņām. Ritms saglabāts – jamps. Saglabāta arī jautājošā intonācija dzejoļa sākumā un izsaukuma intonācija dzejoļa beigās. Tomēr atskaņas imitācija netiek atspoguļota precīzi.

Semantiski tulkojums ir diezgan identisks: tiek krāsaini aprakstītas Aspazijas dzimtās vietas un daba ar nostalģijas motīvu.

Pirmās strofas sestajā rindā Babins pārfrāzē frazeoloģisko vienību „aiz krastiem tāliem”, aizvietojot to ar loģiski saistīto „за морями”. Tomēr ir arī neprecizitātes: pēdējā rindā V. Babins maina oriģinālo „staru vainagu” uz vispārīgāku „звезд крылом”, jo burtiskais tulkojums krieviski padarīs poētisko tekstu nedabisku.

Otrās strofas sākumā V. Babins nomaina sākotnējo sirds tēlu uz dvēseles tēlu (души), lai gan burtiski tulkot tādu tēlu krievu valodā ir iespējams. Trešajā rindā vārdam „lietutiņš” (дождь) neizmanto deminutīva formu. Septītajā rindā pievieno ābeles ēnas tēlu, kura oriģinālā nav (kad tiek aprakstīta liriskās varones vieta zem ābeles). Trešās strofas astotajā rindā V. Babins diezgan labi pārfrāzē salīdzinājumu, aizvietojot „Kā meita pāraug sirmo māmulīņu” ar „Но снова сердце горестно заныло”. Tiek izmantota teikuma modulācijas tehnika, kad oriģinālā cēlonis mainās uz sekām, rezultātā lasītāja prātā parādās identisks emociju uzliesmojums [Комиссаров 1990: 172]. V. Babins dzejoļa beigās vērsas pie dzimtenes personificētā tēla, lai gan Aspazija to nedara. Tātad tulkojumu var saukt par diezgan precīzu, semantiskie zaudējumi nav ievērojami.

Secinājumi

Latvijas periodiskajos izdevumos 1920.–1930. gados bija publicēti 15 Aspazijas atdzejojumi krievu valodā. 7 no tiem pārpublicēti no „Latviešu literatūras krājuma” (V. Brjusovs bija viens no galvenajiem redaktoriem).

Savukārt 8 no Aspazijas tulkojumiem krievu valodā bija pilnīgi jauni, ar tulkojumiem strādāja vietējās krievu kopienas pārstāvji, kā arī latviešu dzejnieks E. Virza (pirmais latvietis, kurš krieviski atdzejoja Aspazijas darbus).

Kopumā gan pārpublicējumi, gan jaunie tulkojumi ir kvalitatīvi un atspoguļo Aspazijas daiļradi krievu lasītājiem. Neprecizitātes rodas valodu lingvistisko atšķirību dēļ. Tulkojumiem veiksmīgi izdevās pārvarēt atšķirības, bieži vien improvizējot ar nozīmi, cenšoties saglabāt Aspazijas rokrakstu. Pētījuma laikā netika identificēti 2 atdzejojumi „Советы

Солнца и Месяца” un „Солнце идёт”. Tā kā minētie divi tulkojumi bija atdzejoti divdesmitajos gados, ir pamats pieņemt, ka šie dzejoļi ir no Aspazijas agrīnās daiļrades.

LITERATŪRA

Aspazija. *Dzejas izlase*. Red. Daina Randare. Rīga: Zvaigzne ABC, 2015.

Aspazija. *Kopotī raksti*. 1. sēj. Rīga: Liesma, 1985.

Aspazija un mūsdienas: Dzimums, nācija, radošie izaicinājumi. Zinātniskā redaktore Ausma Cimdīņa. Rīga: Zinātne, 2016.

Cimdīņa, A. Aspazijas izaicinājums zinātnei un tēvzemei. *Aspazija un mūsdienas: Dzimums, nācija, radošie izaicinājumi*. Zinātniskā redaktore Ausma Cimdīņa. Rīga: Zinātne, 2016, 23.–37. lpp.

Narodovska, I. „Tāda es esmu...”: Aspazijas dzejas tulkojumi krievu valodā. *Aspazija un mūsdienas: Dzimums, nācija, radošie izaicinājumi*. Zinātniskā redaktore Ausma Cimdīņa. Rīga: Zinātne, 2016, 322.–331. lpp.

Sproģe, L., Vāvere, V. *Latviešu modernisma aizsākumi un krievu literatūras „sudraba laikmets”*. Rīga: Zinātne, 2002.

Абызов, Ю. *Русское печатное слово в Латвии 1917–1944 гг.: био-библиографический справочник, часть 1–4*. Stanford, 1990.

Абызов, Ю. *20 лет русской печати в независимой Латвии. Русские в Латвии. История и современность*, выпуск 2, 1997, с. 3–33.

Александрова, Э. *К истории перевода Вячеслава Иванова для «Сборника латышской литературы»*. Литературный факт. № 7, 2018.

Антология латышской поэзии. Ред. Вл. Невский. Рига: Латвийское государственное издательство, 1955.

Антология латышской поэзии. В 2-х томах. Ред. Л. Бенде. Ленинград, 1959.

Балтийский Альманах. 1924. № 4; 1928. № 1.

Комиссаров, В. *Теория перевода: (Лингвистические аспекты)*. Москва: Высшая школа, 1990.

Рижский курьер. 1924. № 968; 1924 № 971; 1924. № 982.

Сборник латышской литературы 1916. Под ред. В. Брюсова, М. Горького. Петроград: Кн. изд. Парус А.Н. Тихонова, 1916.

Сегодня. 1923. № 100; 1923. № 275; 1924. № 63; 1924. № 193; 1929. № 76; 1930. № 310; 1933. № 116.

Третьяков, В. *Латышские поэты в переводах Виктора Третьякова*. Рига: Вальтер и Рапа, 1931.

Valerii KREMENCHUTSKYI
(Daugavpils University)

„Bridgehead” of Understanding in Context of Term Translation in Science Fiction

Summary

„Bridgehead” of Understanding in Context of Term Translation in Science Fiction

The purpose of the research is to determine the scope of the „bridgehead” of understanding in relation to the terms used in science fiction texts across different languages. This concept is derived from William A. Foley’s book on anthropological linguistics where the researcher gives a corresponding title to a subchapter. Selected examples of real and occasional terms in the source and the target languages were analysed in the context of their similarities and differences. It was found out that the terms of both categories in English, Russian and Spanish possess a considerable number of common characteristics. The reasons for this similarity include their shared etymology, the goal of scientific discourse to facilitate the scientific communication and the close connections between science fiction works across various literatures. These results serve as a testimony of a significant scope of the „bridgehead” of understanding in science fiction. This phenomenon contributes to easier translation of the relevant works.

Key words: „bridgehead” of understanding, science, science fiction, real terms, occasional terms, translation

Kopsavilkums

„Placdarms” zinātniskās fantastikas terminu tulkošanas kontekstā

Pētījuma mērķis ir noteikt jēdziena „placdarms” izpratni saistībā ar zinātniski fantastisko tekstu terminiem dažādās valodās. Jēdziens aizgūts no Viljama A. Folijs grāmatas par antropoloģisko valodniecību. Pētījumam atlasītie reālu un okazionālu terminu piemēri analizēti līdzīgu un atšķirīgu pazīmju kontekstā. Tika atklāts, ka abu kategoriju terminiem angļu, krievu un spāņu valodā piemīt ievērojams skaits kopīgu īpašību; līdzības iemesli ir etimoloģija.

Pētījuma diskursa mērķis – veicināt zinātnisko komunikāciju, uzsverot ciešo saikni starp zinātniskās fantastikas darbiem. Rezultāti reprezentē jēdziena „placdarms” izpratnes apjomu zinātniskajā fantastikā, kas savukārt veicina attiecīgā žanra literāro darbu tulkošanu.

Atslēgas vārdi: „placdarms”, zinātne, zinātniskā fantastika, termini, okazionāli termini, tulkošana

*

INTRODUCTION

The paper is dedicated to the concept of the „bridgehead” of understanding with regard to real and occasional terms in science fiction works. The presented research primarily

considers linguistic and translation issues related to the mentioned concept.

For the case study, the science fiction utopia novel „Туманность Андромеды” (1957) by Ivan Yefremov, along with its translations into English („Andromeda: A Space-Age Tale” (1959) and Spanish („La Nebulosa de Andrómeda” (1973) was selected. A total of 150 terms and term-related units from the source and target texts were used as the material for this paper. The methodological framework primarily consists of descriptive, comparative and contrastive methods.

„BRIDGEHEAD” OF UNDERSTANDING AS A CONCEPT

Throughout human history, it has been impossible to find two identical personalities or cultures. People possess various distinctions in their backgrounds. Nevertheless, regardless of the differences between any number of individuals, they will always share certain similarities. This statement gives us an impetus to dwell on the issue of understanding between two or more persons who speak different languages and represent different cultures.

The topic is thoroughly discussed in the field of anthropological linguistics. The American scientist William A. Foley [1997: 171–172] introduced the notion of the „bridgehead” of understanding in the title of the subchapter in his book. As one may see from the researcher’s explanations, the „bridgehead” of understanding is a basis common for at least two languages or cultures. Its absence would make translation as a phenomenon completely impossible. Still, there is a possibility of translation. Meanwhile, the degree of the given possibility varies from one case to another.

Consequently, we may assume that the „bridgehead” of understanding is not equal across different lexical layers. Its scope depends on the following criteria:

- linguistic similarities and differences;
- similarities and differences in cultural tradition;
- main objective of the discourse.

The main hypothesis is that there is a significant scope of the „bridgehead” of understanding in science fiction works. In this research, the „bridgehead” of understanding is compared within real and occasional terms. The author of the article intends to use randomly selected lexical units to clarify the scope of the „bridgehead” of understanding.

REAL TERMS

First, let us examine the „bridgehead” of understanding regarding real terms. The following table presents lexical units selected from the source text in Russian and their corresponding translations in English and Spanish.

Table 1. Selected examples of real terms. Sources: „Туманность Андромеды” (1958), „Andromeda: A Space-Age Tale” (1959), „La Nebulosa de Andrómeda” (1973).

шкала	dial	limbo graduado
счётчик	meter	contador
биллион	billion	billón
автомат-приёмник	automatic receiver	receptor automático
радиус	radius	radio

передатчик	transmitter	emisora
зеркальный экран отражательный экран	mirror screen reflector screen	pantalla reflectora
защитный экран	protective screen	capa protectora
метеорит	meteoroid	meteorito
электронная расчётная машина	electronic computer	calculadora electrónica
навигатор	navigator	astronauta
расстояние	distance	trayectoria
рукоятка	lever	clavija
экипаж	crew	tripulación
тяготение	pull	fuerza de atracción
поле гравитации	gravitation field	campo de gravitación
нерв	nerve	nervio
орбита	orbit	órbita
фильтр экрана	filter on the screen	filtro superpuesto en la pantalla
земная атмосфера	terrestrial atmosphere	atmósfera terrestre
спектральный класс	spectral class	clase espectral
мощность передачи	power of transmissions	potencia de emisión
фокус	focus	foco
оптический прибор	optical instrument	aparato óptico
материк	continent	continente

As one may observe, the collected examples include a high number of international words. These words predominantly derive from Ancient Greek (*автомат, метеорит; automatic, meteoroid; automático, meteorito*) and Latin (*радиус, гравитация; radius, gravitation; radio, gravitación*) as the sources of enrichment for European languages. Moreover, English and Spanish, two out of three languages in the focus of the research, have the majority of their vocabulary rooted in classical languages.

It is also important to note that the lexical units of Ancient Greek and Latin origin have entered certain languages through other modern languages. For example, a significant number of words in all the three languages of concern are borrowed from French, a Romance language. However, upon closer examination, a major part of these words appear to have their roots in Latin (as it may be noticed in case of the terms *нерв, nerve, crew, orbit, trayectoria*). Furthermore, Latin itself served as a mediator for the spread of lexical units from Ancient Greek (*электронный, electronic, electrónico*).

The general trend of using borrowings from classical languages is even more pronounced in the field of science. Let us first analyse the peculiarities of the source language. Russian corresponds to the specified pattern, as a significant number of real terms include borrowings from Ancient Greek and Latin. However, native words (*передатчик,*

расстояние, рукоятка) still constitute a considerable part of the lexical units used in scientific discourse. Furthermore, borrowed words frequently have native equivalents (*гравитация – тяготение*).

On the one hand, a large share of native lexical units makes translation more demanding. The translator is required to remember words and phrases that are graphically and phonetically distinct from the units of the target text. On the other hand, the presence of international equivalents reduces the frequency of encountering native words, making the translator’s work considerably easier.

Next, the features of the target languages under consideration should be investigated. Among the three languages considered in this article, English has the lowest proportion of native words in its scientific vocabulary. Considering the provided examples of real terms, only one unit out of 25 (*pull*) has Old English origins. Regarding Spanish, as a Romance language, it is evident that Old Spanish derives from Latin. Consequently, a significant share of terms of Latin origin can be viewed as, to some extent, native for Modern Spanish.

The increased share of borrowed words in the field of science has objective reasons. First, the scientific discourse cannot be isolated from the manifestations of the language in other areas of human life and must align with general linguistic patterns. Additionally, the uniformity of terminology across different languages enables speakers belonging to scientific circles to exchange the ideas more easily and reach mutual understanding more quickly.

When considering the scientific discourse in general, clarity, objectivity and coherence must be emphasised as its principal characteristics. No ambiguous wording is acceptable in scientific works, and each concept should have a clear definition and explanation. Scientists have to establish causal relations in their writing. The nuances in various cultural traditions do not seriously influence the essence of scientific discourse as a universal phenomenon.

One should also bear in mind that the overarching goal of science in general is to achieve progress. Scientific communication, facilitated by maintaining common linguistic features – particularly international words – contributes to complying with the specified goal. The process of translation becomes significantly less demanding if the source and target languages share lexical units with identical or similar roots. The time saved in finding an appropriate word allows the translator to focus more on effectively applying the given term.

OCCASIONAL TERMS

Occasional lexical units are the second category examined in the context of the „bridgehead” of understanding in this paper. As with Table 1, the terms taken from all the texts under consideration are investigated.

Table 2. Selected examples of occasional terms. Sources: „Туманность Андромеды” (1958), „Andromeda: A Space-Age Tale” (1959), „La Nebulosa de Andrómeda” (1973).

анамезон	fuel anameson	anamesón
планетарное горючее	planetary fuel	combustible planetario
спорамин	sporamin	sporamina

звездолёт	spaceship	astronave
лунная ракета	lunar rocket	lunnik
бомбовый маяк	bomb beacon	faro-bomba
бомбовая наблюдательная станция	observation bomb beacon	estación-bomba de observación
станция-робот	robot	estación-robot
независимый год	independent year	año independiente
электронная машина-мозг	electronic brain	máquina-cerebro electrónico
астронавигатор	astronaut	astronauta
защитное энергетическое покрывало	power screen	revestimiento energético de protección
спиролёт	helicopter spiral helicopter	espiróptero
кор	corus	kor
биодоза	unit	biodosis
ионно-триггерный мотор	ion trigger motor	motor iónico a chorro
зависимые часы	clock showing dependent or ship's time clock showing spaceship time	reloj dependiente
К-частица	K-particle	partícula K
волновой луч фотонный луч	waves ray photon ray	rayo ondular rayo fotónico
изограва	isograde	curva de intensidad de la atracción

In many respects, the occasional lexical units follow the same patterns observed in real terms. Once again, there is a significant number of international words containing units of Ancient Greek (*планетарный*, *planetary*, *planetario*) and Latin (*станция*, *observation*, *estación*) origin. Another characteristic shared by both real and occasional terms in this research is the role of Latin as a mediator in borrowing the lexical units originating from Ancient Greek (*бомба*, *bomb*, *bomba*).

A great deal of similarity in the use of borrowings can also be observed within both semantic groups of terms, as noted in the earlier sections describing the peculiarities of real terms in each of the three languages considered. However, the proportion of native lexical units in the English translation (*ship*, *year*, *brain*) is higher when rendering occasional terms from the original work.

This feature can be explained by the fact that words of native origin persist in every lexical layer. Regardless of their quantity, native lexical constitute indispensable part of any discourse. This especially refers to common words, which are always more accessible

to audiences not directly involved in scientific activities, including, *inter alia*, a significant portion of science fiction readers.

Occasional units may sometimes be translated by using real terms (*звездолѐм* – *spaceship*, *astronave*; *acmponaβuzamop* – *astronauta*, *cnynonѐм* – *helicopter*). One of the reasons could be the ambiguous nature of the terms created by the author of the source text. This ambiguity is evident in the case of the pair *cnynonѐм* – *helicopter*. In contrast to other numerous examples of self-created terms, Ivan Yefremov provided no definition or explanation of this lexical unit. As a result, readers of his book, including translators, cannot clearly determine whether the novelist meant a spiral helicopter, a helicopter with a spiral trajectory, or another type of vehicle with different features.

Such circumstances prevent translators from fully understanding the original lexical unit. Nevertheless, they generally find solutions to the challenge. In the given example, George Hanna decided to translate the occasional term by using a real lexical unit. The translator possibly shifted the meaning that Ivan Yefremov laid in the word and evidently made the latter less stylistically attractive. One may observe that the main meaning of the source text unit was preserved. Still, the term of the target text does not reflect the stylistic features of the science fiction discourse as the source text unit does. Meanwhile, the readers of the translation will scarcely feel such a shift as they will encounter a significant number of new words even without the considered term.

Taking into account the development of science fiction as a literary genre, one may notice that it has developed in various parts of the world, including English-, Russian- and Spanish-speaking countries. Herbert George Wells, an English writer, is one of most frequently mentioned representatives of the genre, alongside Edgar Allan Poe, Ray Bradbury, Isaac Azimov, and others. Meanwhile, the Spanish novelist Enrique Gaspar y Rimbau introduced the concept of the time machine for the first time in his novel *El anacronópete*.

What concerns science fiction in Russian, researchers point to a significant number of works in the genre dating back to the era of the Russian Empire. The list of the authors of that period includes Vladimir Odojevsky, Alexander Kuprin, Alexander Bogdanov, Valery Bryusov and Thaddeus Bulgarin. However, Soviet science fiction proved to be more prolific, reaching its peak in the second half of the 20th century.

Although the pace of the genre development varied in the literatures in question, there is a notable level of interest in science fiction as a common feature. Moreover, authors were continuously inspired by the works of their predecessors and contemporaries, which only deepened the similarities in their background. This allows tracing close connections between works of science fiction literature in different countries.

When considering the objectives of science fiction texts, they are notably different from the goals of scientists. The authors of this genre try to express their own vision of present or future realities. These writers may feel only partially satisfied or even highly disappointed with the current state of science, therefore they create new realia and terms to describe them.

In such cases, authors may forget to clarify the meanings of new lexical units, thus creating difficulties for both native speakers and translators. While readers are generally encouraged by the opportunity to interpret ambiguous occasional terms in their own way, thus stirring their imagination, translators must find solutions for these linguistic ambiguities. Those translating literary works try and cope with the emerging obstacles despite the

fact that the extent of their success may vary. Furthermore, the strong presence of scientific discourse in science fiction plays an important role for translators' opportunities.

CONCLUSION

Real and occasional terms in all the three languages examined share a considerable number of peculiarities. Several reasons can be identified for this phenomenon. Firstly, these units have common etymology as international words, Ancient Greek and Latin being the main source of their origin. Secondly, the goal of facilitating scientific communication, as declared by academic circles, requires the uniformity of scientific discourse. Thirdly, the presence of the science fiction genre in various world literatures, as well as the same concepts encountered in different literary works, increases the already high number of similarities. These factors allow for the assertion of a significant scope of the „bridgehead” of understanding in science fiction. In spite of certain differences and challenges, translators have a basis for easier translation of science fiction works. While some translation solutions may shift the meaning and stylistic characteristics of the source unit, readers of the target text will hardly notice these slight changes.

LITERATURE

- Efremov, I. *La Nebulosa de Andrómeda*. Translated by A. Herraiz. Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1973. 360 p.
- Foley, W. A. *Anthropological Linguistics: An Introduction*. Hoboken: Wiley-Blackwell, 1997. 514 p.
- Yefremov, I. *Andromeda: A Space-Age Tale*. Translated by G. Hanna. Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1959. 376 p.
- Yefremov, I. *Tumannost Andromedy*. Moskva: Molodaya gvardiya, 1958. 368 p.

Kultūrspecifiskā leksika latviešu daiļliteratūras tulkojumos lietuviešu valodā

Summary

Culture-Specific Lexis in Translations of Latvian Fiction Literature into Lithuanian

The aim of the article is to analyse the use of culture-specific lexis in Latvian prose and the trends of its translation into Lithuanian from a linguistic-cultural perspective. The research was conducted using descriptive methods. The prose of Daina Avotiņa, Rasa Bugavičute-Pēce, Nora Ikstena, Laima Muktupāvela, and Māra Zālīte along with the translations of their works into Lithuanian served as the sources, but the choice of objects was determined by the examples found in the sources.

An important part of Latvian culture-specific lexis consists of onyms. From anthroponyms, first names are considered, from zoonyms – the names of dogs, cats, cows, horses and poultry (chickens), from toponyms, household names are more widely considered, and from ergonyms – the names of companies and press publications. New trends were identified in the translations, such as the replacement of first names with Lithuanian analogues, etc.

Appellatives are divided into two groups: 1) concepts of history (historicisms) and 2) names of cultural and household objects. The considered historicisms, including also actualized ones, are either translated into Lithuanian in form, or commented upon by citing Lithuanian cultural equivalents, less often translated. Domestic realities are relatively widely represented by the names of dishes, which are usually translated in the translations but are sometimes accompanied by commentary. However, in some cases, the words chosen are not accurate.

The choice of translation strategy was influenced by the specificity of fiction as a source text and its addressee. Some errors by the translators were also noted, although the purpose of this study was not to analyse the language of the translations comprehensively.

Key words: translations of fiction literature, culture-specific lexis, the Latvian language, the Lithuanian language

*

Ievads

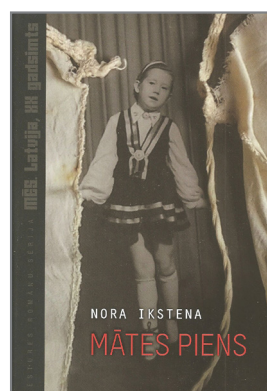
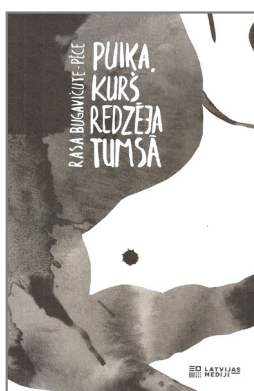
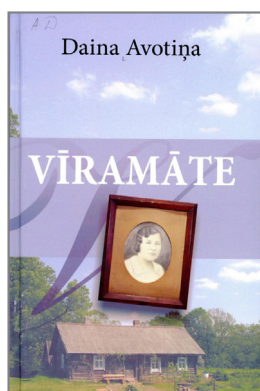
Viens no latviešu un lietuviešu kultūru daudzveidīgo kontaktu izpausmes veidiem ir daiļliteratūras popularizēšana Latvijā un Lietuvā, tulkojot to otrajā baltu valodā. Latviešu daiļliteratūras tulkojumus lietuviešu valodā dažādos aspektos pēta literatūrzinātnieki, kulturologi, arī valodnieki, kas pievērš uzmanību galvenokārt tulkojumu valodai un tās izteiksmes līdzekļiem [plašāk sk. Gaižūns 2008; Kvašīte 2008; 2016; 2018; 2020; 2022; Kvašytė 2012b].

Raksta mērķis – lingvokulturoloģiskā skatījumā analizēt leksikas, nosacīti sauktas par kultūrspecifisko leksiku, lietojumu latviešu (avotvalodas) prozā un tās atveidojumu tulkojumos lietuviešu valodā (mērķvalodā). Pētījuma objekts ir daļa vides raksturotāju: onīmi (īpašvārdi) – antroponīmi, zoonīmi, toponīmi, ergonīmi – un apelatīvi (sugasvārdi) – historiski, kā arī dažādu mūsdienu sadzīves parādību un priekšmetu nosaukumi. Pētījums veikts ar sastatāmo un aprakstošo metodi, par avotiem izmantojot latviešu prozas tulkojumus lietuviešu valodā (to atlasei bija gadījuma raksturs): sastatītas vārdu nozīmes avotvalodā un mērķvalodā, noskaidroti un salīdzināti atveides principi dažādos tekstos.

Īss avotu pārskats

Atjaunotās neatkarības gados (no 1990. līdz 2023. gadam), kā liecina nesen apkopotie dati par latviešu daiļliteratūras tulkojumiem lietuviešu valodā, Lietuvā izdots pāri par 100 grāmatu – gan prozas tulkojumi, gan atdzejojumi, tostarp arī vairākas agrāk atdzejotās dzejas antoloģijas [LGLV]. Pēdējā laikā pārtulkots diezgan daudz jaunākās latviešu prozas, kas pārsvarā arī izmantota pētījumā. Šādas izvēles pamatmotīvs ir vēlēšanās iepazīt latviešu daiļliteratūras aktualitātes, taču reizēm salīdzinājumam piesaistīta vecākos tulkojumos konstatētā kultūrspecifiskā leksika. 2023. gads Lietuvā bija pasludināts par latviešu literatūras tulkojumu gadu, šis pētījums iekļaujas tā daudzveidīgo pētniecības darbu klāstā.

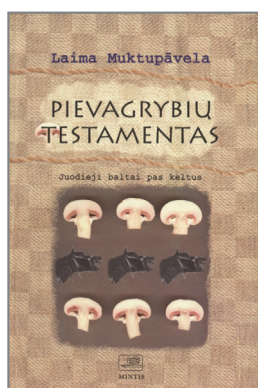
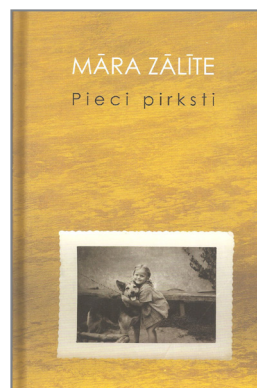
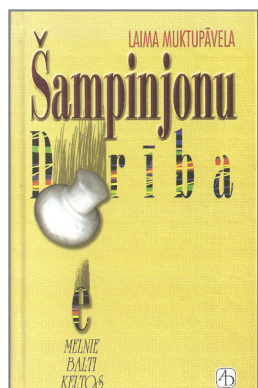
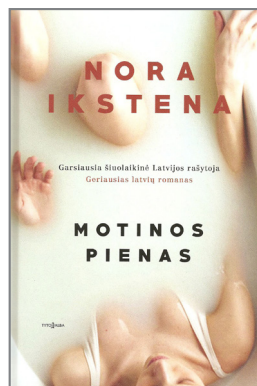
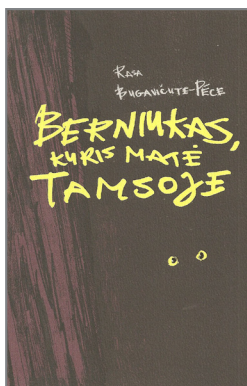
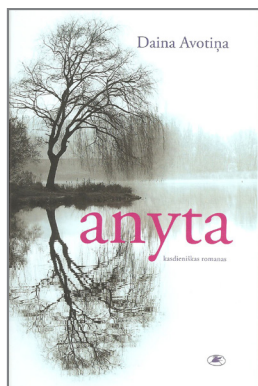
Par avotiem izmantoti šādi daiļdarbi: Dainas Avotiņas romāns „Vīramāte” (2011) un tā tulkojums „Anyta” (tulkojusi Brone Balčiene (*Bronė Balčienė*); 2018), Rasas Bugavičutes Pēces „Puika, kurš redzēja tumsā” (2019) un tulkojums „Berniukas, kuris matė tamsoje” (tulkojis Audrjus Musteikis (*Audrius Musteikis*); 2019)¹, Noras Ikstenas „Mātes piens” (2015) un tulkojums „Motinos pienas” (tulkojusi Laura Laurušaitė (*Laurušaitė*); 2019), Laimas Muktupāvelas „Šampinjonu Derība” (2002) un tulkojums „Pievagrybių testamentas” (tulkojusi Dzintra Elga Irbīte (*Irbytė*); 2003), kā arī divi Māras Zālītes romāni – „Pieci pirksti” (2013)², „Paradīzes putni” (2018) un tulkojumi „Penki pirštai”, „Rojaus paukščiāi” (abus tulkojusi Ērika Druņģīte (*Erika Drungytė*); attiecīgi 2016. un 2021. gadā)³ (sk. att.).

1 Publicēta šī tulkojuma recenzija [Kvašytė 2023].

2 Izmantots otrais, 2018. gada izdevums.

3 Rakstā avotu saīsinājumi veidoti pēc to nosaukumiem, taču vairāki saīsinājumi sakrīt, tāpēc tiem pievienoti burti: PPa – *Paradīzes putni*, PPb – *Pieci pirksti*, PPc – *Penki pirštai*, MPa – *Mātes piens*, MPb – *Motinos pienas*, PTa – *Puisēns, kurš redzēja tumsā* un PTb – *Pievagrybių testamentas*.

Att. Latviešu prozas oriģinālu un to lietuviešu tulkojumu grāmatu vāki.

Onīmi tulkojumos

Nozīmīgu kultūrspecifiskās leksikas slāni veido antroponīmi, zoonīmi, toponīmi, ergonīmi. Rakstā lielāka uzmanība pievērsta tikai dažiem onīmu veidiem: priekšvārdiem (antroponīmiem) un mājdzīvnieku, mājlopu un mājpūtņu vārdiem (zoonīmiem), savukārt no toponīmiem – mājvārdiem, bet no ergonīmiem – atsevišķu preses izdevumu un uzņēmumu nosaukumiem.

Antroponīmi, resp., daiļdarbos lietotie personu priekšvārdi, uzvārdi, arī iesaukas, tulkojumos kopumā atveidoti atbilstoši teorētiskajām latviešu īpašvārdu lietuviskās atveides nostādņēm, tomēr analizētajos avotos daži gadījumi atšķiras no tradicionālās pieejas. Piemēram, R. Bugavičutes-Pēces lietotie priekšvārdi tulkojumā atveidoti ar lietuviešu analogu: galvenais varonis *Jēkabs* (no ebreju *Jākobs* [Siliņš 1990: 173] tulkojumā kļūst par *Jokūbas* (no latinizētā ebreju vārda *Jacobus* [Kuzavinis, Savukynas 1994: 207], bet viņa rotaļlieta (izdomātais draugs) *Matiaass* (no ebreju *Mateuss* [Siliņš 1990: 234] – par *Matijas*: „*Vai, Jēkabs jau jums ir zelta puisēns, tik rātņu bērnu man nav nācies redzēt [..]*” PTa 18 – *Oi, jūsu Jokūbas – augins berniukas, tokio gero vaiko dar nesu mačusi [..]*” BT 16; *Beigu beigās visu nedēļu pavadu, [..] spēlējoties ar transformerīti, ko esmu nosaucis par Matiasu (vārdu dzirdēju „Komisārā Reksī”) PTa 64 – Galiausiai visą savaitę praleidžiu [..] žaisdamas su transformeriuku, kurį pavadinau Matiju (vardas iš „Komisaro Rekso”) BT 56. Domājams, ka šādu izvēli ietekmēja daiļdarba adresāts – pusaudži –, taču konsekvences tulkojumā nav, jo citu personāžu internacionālās (grieķu, ebreju vai latīņu) cilmes priekšvārdu attiecīgie latviešu saīsinājumi (plašāk [Siliņš 1990]; sal. lietuviešu atbilstmes [Kuzavinis, Savukynas 1994]) lietuviskoti: *Kad Krisītis ar Klāvu un Matīsu ienāk manā pasaulē [dzīvoklī] un ar interesi to nopēta [..]* PTa 98 – *Krisytis su Klavu ir Matysu įžengia į mano pasaulį [butą] ir ima jį tyrinėti BT 82; Jā, man patīk Lienes [..]* PTa 127 – *Taip, man patinka Lienes [..]* BT 105; *Viss notika pie Maijinas – viņas tālajā pirtī. Maijas vecāki mistiskā kārtā bija izdomājuši, ka viņi grib, lai viņas [= viņu] bērns labāk dzertu mājās, nevis kaut kur nost no acīm [..]* PTa 140 – *Viskas vyko pas Maijinik – jos atokioje pirtelėje. Maijos tėvai kažkaip mistiškai nusprendė, kad jų vaikas verčiau tegeria namuose, negu kur nors toli nuo akių [..]* BT 116. Citos pētījuma avotos šāda priekšvārdu pārveidošana netika pamanīta.*

Zoonīmi izvēlētajos avotos pārstāvēti samērā plaši: mājdzīvnieku (suņu un kaķu) vārdi⁴, mājlopu (zirgu un govju) un mājpūtņu (vistu) vārdi.

Suņi tiek saukti gan parastos, tradicionāli populāros vai no citiem kontekstiem zināmos vārdos, reizēm izmantojot deminutīvus (mīļvārdiņus), gan autoru izdomātos vārdos: *Un pa starpu [kaķiem] bija arī viens suns – Tobias [..]* PTa 40 – *O tarp jų [katinų] dar buvo įsiterpęs šuo – Tobijas BT 34; – Ripsi, Ripsi! – Laura ir atspirgusi un visu ceļu grib daužīties ar melno sunīti PPb 40 – – Ripsi, Ripsi! – Laura jau atkuto ir jai visų kelių norisis dūkti su juodu šuneliu PPc 38; *Jaunais Dags – tā vācietis bija kucēnu iesaucis, un Netei tas vārds patika – izauga par īstu skaistuli un patiesi bija draudzīgs gan pret cilvēkiem, gan pret veco Kiku, tomēr arī mājas sarga uzdevumu Dags, kad bija pieaudzis, pildīja godam V 79 – Mažasis⁵ Dags – taip vokietais buvo pavadinęs šuniuką, o Netei tas vardas patiko – užaugo tikras gražuolis ir iš tiesų buvo draugiškas**

4 Internacionālajā terminoloģijā attiecīgie zoonīmu paveidi ir kinonīmi [VPSV 2007: 182] un felinonīmi (par tiem plašāk sk. Bankavs 2003; Štrausa 2021).

5 Tulkojumā atšķiras semantika: latv. *jaunais* (liet. *jaunasis*) lietuviešu valodā kļuvis par ‘mazais’ (liet. *mažasis*).

ir žmonēms, ir nukaršusiam Kikui, vis dėlto namų sargo pareigas *D a g a s*, kai paūgėjo, atlikdavo gerai A 77; *K i k s* izkašņājis padziļu bedri blakus Mairas puķudārziņam un, tajā iegulis, valgo mēli izkārīs, elsāja V 27 – *K i k a s*, išsirausęs giloką duobę prie Mairoso gėlių darželio ir jon atsigulęs, šnopavo iškorę drėgną liežuvį A 27; *Kamēr Nete* vēl negāja skolā, viņas vienīgais draugs un rotaļu biedrs bija suns *K i k i ņ š* [...] V 19 – *Kol Netē* dar nelankē mokyklos, vieninteliai jos bičiuliai ir žaidimų draugai buvo šuniukas *K i k a s* [...] A 21. Pēdējā piemērā redzams, ka latviešu deminutīvu lietuviešu valodā kompensē nomenklatūras vārda deminutīvs *šuniukas* ‘sunītis’, lai gan tikpat labi derētu suņa vārda deminutīvs *Kikutis*.

Pētījuma avotos ir samērā daudz kaķu vārdu – tradicionālu vai dažādi motivētu: *Kamēr Nete* vēl negāja skolā, viņas vienīgais draugs un rotaļu biedrs bija [...] *kaķene* ar *gauži* parastu kaķu vārdu – *M i n c e* V 19 – *Kol Netē* dar nelankē mokyklos, vieninteliai jos bičiuliai ir žaidimų draugai buvo [...] *katē* labai paprastu vardu – *M i n c ē* A 21; [...] *M u r i s* ir manas mamas bērnības kaķis PTa 34 – [...] *M u r k l y s* – mamos vaikystės katinas! BT 30; „*Nujā, mums bija M u r k a* un tad vēl viena *M u r k a*, un vēlāk vēl *R a i b u l i s*...” PTa 39 – „*Na taip, mes turėjome M u r k q*, tada dar vieną *M u r k q*, o vėliau *R a i n i u k q*...” BT 34. Tradicionālajiem felinonīmiem pieskaitāmi divi no pieciem populārākajiem vārdiem *Muris* [Bankavs 2003: 29], bet kaķa izskats ir bijis par pamatu vārdam *Raibulis* (plašāk par kaķu vārdu izvēles motivāciju sk. Štrausa 2021). Tulkojumos *Muris* atveidots ar lietuviešu valodas ekvivalentu *Murklys*, acīmredzot saistot to ar darbības vārdu *murkti* ‘murrāt’, savukārt vārdi *Murka* un *Mince* nav tulkoti (sal. R. Ezeras romāna tulkojumā arī ir *Murka* [Kvašīte 2022: 47])⁶. Latviešu valodas īpašības vārda *raibs* nozīme lietuviešu valodā ir gan ‘margas’ (*marga karvė*), gan ‘raibas’ (*raiba višta*) [LLKŽ 2003: 597], taču neviena no atbilstmēm netiek lietota kaķa apspalvojuma apzīmēšanai, tāpēc *Raibulis* tulkots ar lietuviešu valodas īpašības vārda *rainas* ‘raibs, svītrains, strīpains’ deminutīvu *Rainiukas*. Ojārs Bušs, analizēdams suņu vārdus, ir uzsvēris, ka „viena no raksturīgām grupām ir vārdi, kas veidoti no citu dzīvnieku sugu apzīmējumiem” [Bušs 2019: 312]. Šis princips izmantots arī kaķu vārdos, turklāt R. Bugavičutes-Pēces tekstā atklāta vārda izvēles motivācija: *Es viņu* [kaķīti] *sauktu par Vi l k u*, *jo viņš izskatās pēc vilka, tikai ir kaķis* [...] PTa 36 – *Aš jī* [kačiuka] *vaadinčiau Vi l k u*, *nes jis panašus į vilką, nors yra tik kačiukas* [...] BT 30.

Govju un zirgu vārdus mēdz tieši vai netieši saistīt ar apspalvojuma apzīmējumiem, un parasti tie tiek tulkoti, piemēram, *Br ū k l e n e* ir *uzpūtusies!* [...] *Br ū k l e n ī t*, *gosniņ manu!* – *Mīma nobijusies vaimanā* [...] PPa 37 – *Br u k n ē* *išputo* [...] *Br u k n y t e*, *mano karvyte!* – *išsīgandusi dejuoja* [...] RP 44. Šo vārdu pētījumā par mājdzīvnieku vārdiem kā sarkanbrūnas krāsas govju vārdu latviešu valodā minējis Alģirds Sabaļausks [Sabaliauskas 1968: 138]. Izpētītajos avotos vairāk govju vārdu netika konstatēts (sal. vairāk to bija R. Ezeras romānos un to tulkojumos [Kvašīte 2022: 46]; plašāk par govju vārdiem sk. Zemzare 2011). Zirga vārds *Bēris* veidots no krāsas apzīmētāja īpašības vārda *bērs* „gaiši līdz tumši sarkanbrūns, arī brūns ar melnām krēpēm, asti un kāju apakšējo daļu” [Roze 2015: 412], kam lietuviešu valodā atbilst [*juod*]*bėris* ‘kas tamsiai bēras (*apie arkli ar kumeli*)’ [LKŽe]: *B ē r i s* ir *pelnijs tādū pašu Dieva lemtu aiziešanu kā tu un es* V 13 – *B ē r i s* *nusipelne tokio pat Dievo skirto galo kaip tu ir aš* A 14.

6 Jāņem vērā, ka avotos ir tulkojuši dažādi tulkotāji, kuriem varēja būt savs skatījums uz vārdu izvēli un motivācija, tāpēc nav pamata vispārināt kādu no tendencēm.

Mājputnu – vistu – vārdi sastopami M. Zālītes romānā „Paradīzes putni”: *Uz laktām tup un vēl saldi sapņo Pērle, Melnā, Biksīte, Jubilāre, Zeltīte un Cekulīte* PPa 140–141 – *Ant laktų tupi ir dar saldžiai sapnuoja Perlytė, Juodoji, Kelnėtoji, Jubilatė, Auksiukė ir Kuodžiukė* RP 168. Tulkojumā dominē deminutīvi, pat ja avotvalodā tādu nebija, piemēram, *Pērle* – *Perlytė*. Izvēloties šādu okazonāli darinātu atbilstmi, atrisināta dzimšu nesaderība latviešu un lietuviešu valodā, kur *perlas* ‘pērle’ ir vīriešu dzimtes lietvārds. Savukārt vārds *Biksīte* atveidots ar īpašības vārdu *kelnėtoji* ‘bikšainā’, lai gan, tāpat kā latviešu valodā, varētu izmantot okazonālu atvasinājumu *Kelnytė* (pēc analogijas ar iepriekš minēto lietuviešu *Perlytė*). Pārējie vistu vārdi tulkojumā diezgan precīzi atspoguļo avotvalodas vārdu semantiku, taču arī tos varētu atveidot ar citiem atvasinājumiem, izmantojot tuvāku deminutīvpiedēkļa *-ite* atbilstmi *-ytė*: *Auksytė, Kuodytė*.

Toponīmu grupā īpašu interesi rada mājvārdi – onīmi, kas nav raksturīgi Lietuvai, kur lauku viensētas (mājas) netiek sauktas vārdos. Mājvārdi Latvijā tradicionāli tiek rakstīti pēdīnās, taču daiļliteratūrā tā darīts samērā reti, arī analizētajos tulkojumos tāds lietojums gandrīz nav sastopams (izņēmums ir D. Avotiņas romāns). Mājvārdi parasti tulkoti, papildus neskaidrojot to rašanās motivāciju vai tml., izņemot gadījumus, kad par to nozīmi vai kādu citu aspektu ir runa avottekstā: *Avotu logi aizklāti biežām segām* PPb 91 – *Šaltinių langai užtraukti storomis antklodėmis* RP 109; *Netes vecāteva uzvārds bija Līdaciņš, un viņa mājas sauca par „Līdākām”* [...] V 15 – *Netės senelio pavardė buvo Lydacinis, o jo sodyba vadinosi „Lydžiai”* A 17. Šis ir viens no retajiem gadījumiem, kad tulkotāja izvēlējusies vienu no lietuviešu literārās valodas sinonīmiem: *līdaka* – *lydeka, lydys, lydekis* (tarm.), *lydekaitis* (tarm.) [Lyberis 2002: 239]. Konstatēti arī daži saliktas struktūras mājvārdi, ko veido divi vārdi: *Māju, tāpat kā agrāk, sauc Pīeci Pīrksti. Nevar jau māju katru dienu saukt citā vārdā. Var iznākt kā ar Muļķiem* [...] *Jaunajiem saimniekiem māju vārds nepatīk, un viņi tās pārdēvē par Dzintariem. Nu visi tās mājas sauc par Dzintara Muļķiem un mājas iemītniekus tāpat* PPa 42 – *Namus, kaip ir anksčiau, vadina Penkiais Pirstais. Juk negalima namų kasdien vis kitaip pavadinti. Gali nutikti kaip su Kvailiais* [...] *Naujiems šeimīninkams namų pavadinimas nepatiko ir jie pervadino į Gintarus. Tai dabar visi tuos namus vadina Gintarus Kvailiais, kaip ir pačius šeimīninkus* RP 50–51.

Vairākos gadījumos tulkojumos konstatēti neprecīzi mājvārdu atveidojumi, piemēram, latviešu valodas daudzskaitļa vietā ir vienskaitlis (*Tēti, es iešu uz Upītēm, labi?* PPa 111 – *Tėti, eisiu į Upytę, gerai?* RP 133), citreiz nav izvēlēta precīzākā atbilstme ([...] *lūdzis „Smiltiņas” ierādīt Mairai Riekstainei par jauno mājvietu* V 117 – [...] *išprašė „Smiltynę” paskirti Mairai Riekstainei kaip naują vietą gyventi* A 113). Lietuviešu vārda *smiltynė* nozīme ir ‘smiltaine’, savukārt latviešu deminutīva *smiltiņas* tulkojumi – ‘smēliukas; smiltelē’. Jāatzīmē, ka pirmais lietuviešu deminutīvs mājvārdā izskatītos dīvaini, taču derētu otrais – „*Smiltelės*”. Divu citu mājvārdu tulkojumi D. Avotiņas romānā ir pēc būtības nepareizi: „*Vecaisilu” suns patiesi nošauts* [...] *To visu savām acīm redzējuši tuvākie kaimiņi no netālajiem „Jaunaisiliem”* [...] V 60 – „*Senšilių*” *šunį iš tiesų nušovė* [...] *Visa tai savo akimis matė artimiausi kaimynai iš „Naujašilių”* [...] A 59 (sal. *Sili* lietuviski ir *Šilai*, bet *Aizsili* – *Užušiliai*; šis toponīms pareizi lietots citā kontekstā: *Aizsila plavas jau nav aiz okeāna, bet tepat aiz sila* V 35 – *Užušilio pievos juk ne už vandenyno, o čia pat užu šilo* A 36). Ieteicams būtu šos mājvārdus lietuviešu valodā

atveidot ar vārdkopām „*Naujieji Užšiliai*” ‘Jaunie Aizsili’ un „*Senieji Užšiliai*” ‘Vecie Aizsili’.

Ergonīmus⁷ pārstāv daži uzņēmumu nosaukumi. Atbilstoši daiļliteratūras specifikai tie pārtulkoti vai lietuviskoti (ja nosaukumā sastopams onīms): *Vai tad fabrikas nav tikai pilsētā? Kā, piemēram, „S a r k a n ā z v a i g z n e”, kur taisa divriteņus ar motoriem, vai „L a i m a”, kur taisa konfektes* [...] PPa 110 – *Argi fabrikų būna ne vien tik miestuose? Kaip, pavyzdžiui, „R a u d o n o j i ž v a i g ž d e”, kur gamina dviračius su motorais, arba „L a i m a”, kur gamina saldinius* [...] RP 132; *Vėl [lidmašinā] dod arī konfektītes. Ahā, „L a i m a s” šokolādītē, „S t a b u r a d z e s” mazcepumiņš* [...] ŠD 32 – *Dar [lėktuve] duoda ir saldainukų. Aha, „L a i m o s” šokoladukas, „S t a b u r a d z e s” minipyragaitis*⁸ [...] PTb 34.

Šajā grupā iekļauti arī preses izdevumu (laikrakstu un žurnālu) nosaukumi. Tie izvēlētajos avotos tulkoti, atsakoties no avotvalodai raksturīgā patstāvīgo vārdu pieraksta ar lielajiem sākumburtiem: „*C ī ņ a*” stāv *Tētim uz naktsskapīša*. [...] *Baigais palags tā „C ī ņ a”, rokās saturēt nevar. Nu nē, Laura pameklēs „K o m u n i s m a R ī t u”*. *Kaut kur tam „R ī t a m” ir jābūt. Tā ir maza un ērta avīzīte* PPa 98 – *Ant Tēčio naktinēs spintelēs guli „K o v a”* [...] *Baisiausia paklodė ta „K o v a”, vos rankose išlaikai. Na, ne. Laura paieškos „K o m u n i z m o r y t o”. Kažkur tas „R y t a s” turėtų būti. Tai mažas ir patogus laikraštis* RP 117; *Māte* [...] *nelasīja avīzi „R ī g a s B a l s s”* [...] MPa 11 – *Motina* [...] *neskaitē laikraščio „R y g o s b a l s a s”* [...] MPb 11; *Bērns var spodrināt logus ar avīžēm un etiķi. Ar „K o m u n i s m a R ī t u” un ar „P a d o m j u J a u n a t n i”* PPa 108 – *Vaikas gali su actu ir laikraščiāis blizginti stiklus. Su „K o m u n i z m o r y t u” ir „T a r y b i n i u j a u n i m u”* RP 129; *Šad tad tur* [verandā] *atpūtās jaunā saimniece Maira, lai izskatītu „A t p ū t u”* [...] V 15 – *Retkarčiais čia atsipūsdavo jaunoji šeimnininkė Maira, pavartydavo žurnalą „P o i l s i s”* [...] A 17. Salīdzinājumam jāsaka, ka R. Ezeras tekstā gan attiecīgā žurnāla, gan citu preses izdevumu nosaukumi saglabāti avotvalodā [Kvašīte 2022: 49]. Redzams, ka laika gaitā (R. Ezeras darbi tulkoti padomju gados) mainījies skatījums uz šī slāņa leksikas atveidi – tulkotāji dod priekšroku lasītāja spējai saprast nosaukumu, nevis uztvert to tikai kā simbolisku nosaukumu.

Apelatīvi tulkojumos

Ar apelatīviem nosauktas reālijas pētījumā iedalītas divās grupās: 1) historismi (gan vēsturiski, gan aktualizēti jēdzieni) un 2) mūsdienu kultūras un sadzīves parādību un priekšmetu nosaukumi. Lai gan šādas leksikas analizētajos avotvalodas un mērķvalodas tekstos nav daudz, gribētos aplūkot dažus gadījumus, kas varētu noderēt par paraugu citos tulkojumos.

Historismi¹⁶ kultūrspecifiskās leksikas grupā ir dažādi, turklāt daļa no tiem ir atgriezušies aktīvā lietojumā, tāpēc vērtējami kā aktualizēta leksika. To pārstāv organizācijas un tās biedru nosaukums *aizsargi* (retāk avotos lietots vienskaitlis *aizsargs* vai sieviešu dzimtes

7 Ergonīms – „īpašvārds, kas nosauc noteiktai darbībai izveidotu cilvēku apvienību (organizāciju, uzņēmumu, iestādi u.tml.) [...]” [VPSV 2007: 109].

8 Tulkotājas kļūda – nosauktas atšķirīgas reālijas: *mazcepumiņš* ir *minisaušainukas* (sal. *cepums* ‘kul. sausainis, tešlainis’ [LLKŽ 2003: 135], sal. agrāk abstraktāk ‘l. kul. kepiniai (tešlainiai)’ [LLKŽ 1977: 131]), savukārt vārda *kūka* deminutīvs *kūciņa* ‘pyragaitis’ [LLKŽ 2003: 356].

9 Historisms – „vēsturiski ierobežota lietojuma vārds, kas nosauc mūsdienās neaktuālu vai zudušu reāliju un kam nav sinonīma mūsdienu valodā” [VPSV 2007: 145].

forma *aizsardze*). Kā liecina informācija tēzaurā, homonīms *aizsargs* ar nozīmi ‘2. Militāra rakstura organizācijas biedrs’ bija „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”, bet ar nozīmi ‘2. Buržuāziskās Latvijas militāri fašistiskas organizācijas biedrs’ – „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (LLVV), savukārt pašā tēzaurā ir tikai sasaiste ar informāciju no iepriekš citētajiem avotiem [T]. Definīcija LLVV 1. sējumā, kas izdots 1972. gadā, atspoguļo tolaik spēkā bijušo skatījumu uz reālajām, resp., negatīvu konotāciju. Tulkojumos šo vārdu parasti tikai pārveido gramatiski – pievieno attiecīgo lietuviešu lietvārda galotni –, bet divvalodu leksikogrāfijas avotos vēl attiecīgi komentē: latviešu-lietuviešu vārdnīcas 1977. gada izdevumā ‘3. ist. aizsargas (*buržuāzinēs Latvijas fašistiskās karinēs organizācijas narys*)’ [LLKŽ 1977: 39], bet jaunākajā vārdnīcā ‘3. aizsargas (*Latvijas karinēs organizācijas narys*)’ [LLKŽ 2003: 30]. Jāpiebilst, ka šis vārds kā kultūraizguvums¹⁰ iekļauts arī lietuviešu vispārīgajā enciklopēdijā (liet. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*) [VLEe]. Reizēm, piemēram, M. Zālītes romānā „Paradīzes putni”, apelatīvs lietots ar tulkoātāja komentāru: [..] *nesen Latvijā nodibinātā padomju vara turīgajiem zemniekiem, īpaši tiem, kas saistīti ar a i z s a r g i e m, atņemot teju vai visu viņu mantu* [..] V 32 – [..] *neseniai Latvijoje īsgalējusi tarybų valdžia iš turtingesnių valstiečių, ypač iš tų, kas turi ryšių su a i z s a r g a i s, atima mažne visą arba ir visą nuosavybę* [..] A 33; Nav, ar ko dalīties atmiņās, kā a i z s a r g u ballē Kārļa līgavu ievēlēja par „Mis Lami” PPa 162 – *Nēra su kuo pasidalinti atsiminimais, kaip a i z s a r g ū** [*Aizsargas – Latvijos karinēs organizacijos narys]¹¹ *baluije Karlio nuotaką išrinko „Mis Lame”* RP 194. Bet D. Avotiņas romānā konstatēta sieviešu dzimtes forma *aizsardze*: *Biogrāfija viņai* [Kintiņai] *it kā pavisam tīra, bet tā kleita, kas viņai mugurā, – tā atgādina a i z s a r d z e s formas tērpu, tikai bez zīmotnē* V 136 – *Biografija* [Kintinios] *lyg ir visai švari, bet ta suknelė, kurią ji vilki, – ji taip primena a i z s a r g ė s uniformą, tiktai be antsiuvų* A 131.

Līdzīgi kā iepriekš aplūkoto historismu, lieto arī aktualizēto vārdu *zemessargi*. Mūsdienās *zemessargs* ir ‘Zemessardzes karavīrs’, savukārt *zemessardze* ‘1. Latvijas Republikas bruņoto spēku sastāvdaļa, kas apvieno brīvprātīgus, aktīvajam karadienestam nepakļautus pilsoņus valsts aizsardzības, iekšējās kārtības un drošības nostiprināšanai; 2. vēsturisks Brīvprātīgo pagaidu karaspēka vai bruņoto spēku papildu formējumi kara laikā no mobilizācijai nepakļautiem iedzīvotājiem’ [T]. Tulkojošajās vārdnīcās šis Latvijas sabiedriskajai dzīvei raksturīgas reālijas nosaukums nevis tulkots, bet aprakstoši komentēts ar norādi, ka ir vēsturisks – ‘ist. savanoriška neregularinė kariuomenė’ [LLKŽ 1977: 721], līdzīgi, nedaudz precizējot definīciju, arī mūsdienu izpratnē (‘savanoriška neregularioji krašto apsaugos kariuomenė’ [LLKŽ 2003: 790]). Tulkojumā latviešu vārds lietuviskots, tādējādi ieviešot lietuviešu valodai neraksturīgu dubultlīdzskani, un komentēts, izmantojot lietuviešiem zināmu līdzīgu reāliju *šauliai* ‘šauļi’ (par Lietuvas sabiedriskās dzīves reāliju nosaukumiem latviešu valodā plašāk sk. Kvašīte 2018b): *Abi Laura vecāki ir z e m e s s a r g i* [..] PTA 74 – *Abu Laurio tėvai – z e m e s s a r g a i** [**Zemessargų atitikmuo Lietuvoje – šauliai*] BT 64 (sal. *zemessargs* ‘ist. apsauginis; apsaugos pulkų karys’ [LLKŽ 1977: 721]). Ņemot vērā, ka R. Bugavičutes-Pēces teksta, kurā lietots minētās reālijas nosaukums, adresāts ir pusaudži, īpaši noderīgi ir tulkoātāja komentāri (tie reizēm izmantoti arī citviet), kā arī paralēles ar lietuviešu reālajām.

¹⁰ Kultūraizguvums – „avotteksta vārds, izteiciens, frazeoloģisms, kas, nerodot piemērotu mērķteksta ekvivalentu, tiek burtiski pārcelts (vienāda alfabēta gadījumā – transliterēts [..]) mērķtekstā [..]” [VPSV 2007: 198].

¹¹ Šeit un tālāk ar * kvadrātiekvās apzīmēti komentāri avottekstu parindēs.

Historisma **mazpulki** („Ārpusskolas jaunatnes organizācija Latvijā (dib. 1929. g.) ar galveno mērķi ieadzināt jaunatnē tēvzemes mīlestību un sagatavot jaunatni darbam laukos dažādās lauksaimniecības nozarēs” [T]) analogs Lietuvā ir *jaunieji ūkininkai* (burtiski ‘jaunie saimnieki’). Lietuvā organizācijās iesaistījās 12–20 gadus veci jaunieši no saimnieku ģimenēm (liet. *Lietuvos ūkininkų jaunimas*), tās pastāvēja 1929.–1944. gadā, bet 1989. gadā tika atjaunotas [VLEe]. Avotos konstatēti gan piemēri, kuros nosaukti mazpulku dalībnieki, resp., *mazpulcēni*, gan organizācija: *Mazpulcēnos, kad mums bija kaut kas jāuztaisa pašrocīgi, es uztaisīju zāglādīti* PTa 93 – *Kai jaunuju ūkininku ratelyje reikėjo patiems ką nors sumeistrauti, padariau pjūkladētę* BT 78; *Mazpulcēnos, kad Kārlis aizņēmās no Viestura saliekamo nazi, Viesturs pieprasīja no Kārļa pusizēsto čipsu paku un trīsdesmit dzeltenās bumbiņpistoles lodītes* PTa 95 – *Kai Karlis jaunuju ūkininku ratelyje pasiskolino iš Viesturo lenktinį peilį, tasai užsprašę pusę pakelio bulvių traškučių ir trisdešimties geltonų žaislinio pistoleto kulų* BT 80. D. Avotiņas romānā šis vārds pārtulkots burtiski, līdz ar to zaudējot Latvijai raksturīgo specifiku, taču tā nav kļuvusi arī par lietuviešiem zināmu sabiedriskās dzīves reāliju, bet par kādu ‘mazo pulciņu’ (liet. *mažųjų būrelis*): *Savulaik Roberts nebija Netei ļāvis stāties pat mazpulkā* [...] *Maira vīram toreiz bija piekritusi, bet tagad domāja, ka mazpulkā bērniem mācīja mīlēt zemi un cienīt darbu* V 135 – *Savo laiku Robertas neleido Netei stoti net īm a ž ū j ū būrelį* [...] *Maira tada vyrui pritarė, bet dabar pagalvojo, kad būrelyje vaikus mokė mylėti žemę ir vertinti darbą* A 130. Šīs organizācijas nosaukumu vajadzētu uzskatīt par kultūraizguvumu un lietot lietuviskotu vārdu *mazpulkas*, komentējot ar lietuviešiem saprotamu analogu (kā tas tiek darīts ar vārdiem *aizsargi* un *zemessargi*).

Pēckara gados gan Latvijā, gan Lietuvā aktīva bija partizānu kustība, bet cilvēki šīs kustības dalībniekus sarunvalodā reti sauca oficiālā vārdā **partizāni**. Nav pamata apgalvot, ka tā būtu kultūrspecifiska leksika abu valstu kultūrvidē, turklāt vārds *partizāns* ir svešvārds. Šajā gadījumā uzmanība pievēršama biežāk izmantotajiem uz asociāciju pamata darinātiem pašvalodas nosaukumiem un to sastatījumam latviešu un lietuviešu valodā: [Riekstainis] [...] *bieži ticis saukts uz pagastnamu un miliciju un tincināts, vai tikai savā apgaitā neslēpjot kādus mežabrāļus* V 105 – [Riekstainis] [...] *dažnai buvo šaukiamas į valsčių ir miliciją, ten kamantinėjamas, ar tik savo eiguvoje neslepia kokių miškinį* A 102; *Laura jūtas kā bunkurā, tā varbūt mežabrāļi ir slēpušies* PPa 91 – *Laura jaučiasi lyg bunkeryje, galbūt taip slėpėsi miško broliai* RP 109. Piemēros redzams, ka latviešu vārds *mežabrāļi* tulkots divējādi – *miškiniai* ‘mežaiņi’ un *miško broliai* ‘meža brāļi’ (par lietuviešu publicistikā izplatītiem partizānu nosaukumiem plašāk sk. Gritēnienē 2018).

Historismu grupai varētu pieskaitīt arī latviešu sarunvalodai raksturīgo laikposma, kad Latvijas prezidents bija Kārlis Ulmanis, vārdkopnosaukumu **Latvijas laiki** vai **Ulmaņa laiki** (arī tā salikteni *Ulmaņlaiki*): *Viņš [tēvs] stāstīja par Latvijas laikiem* [...] MPa 50 – *Jis [tēvas] pasakojo apie Latvijos laikus* [...] MPb 56; *Savā prātā Mīma bērnu mielastu rīko kā Latvijas laikos* PPa 136 – *Mamutė pagal savo supratimą pakasynų valgius rikiuoja kaip Latvijos laikais* RP 162; *Tos [zobus] vēl Ulmaņlaikā paspējām salikt, – Mīma taisnojas* PPb 40 – *Juos [dantis] dar Ulmanio laikais spėjome susidėti, – teisinasi Mīmė* PPc 38; *Viņš [tēvs] uzskatot, ka Sanita būšot pilngadīga tikai pēc divdesmit viena gada sasniegšanas, kā tas bijis agrāk tajos Ulmaņlaikos* [...] V 279 – *Jo [tēvo] nuomone, Sanita bus pilnametė tik suėjus dvidešimt vieniems metams,*

kaip būdavo anksčiau tais *U l m a n i o l a i k a i s* [...] A 266 (sal. R. Ezeras lietotā *Ulmaņa laiki* lietuviskojumā saglabāta tikai konstrukcija ar uzvārdu: *Vēl U l m a ņ a l a i k ā* NM 81 – *Dar prie U l m a n i o* KLA 134 [Kvašite 2022: 50]).

Pētītajos avotos konstatēti daži Latvijas mūsdienu vēstures reāliju nosaukumi – sabiedriska kustība **Tautas fronte** un naudas vienības **lats**, **sanāms**: *Saulainā oktobra pēcpusdienā visi dzīvojam līdz T a u t a s f r o n t e s kongresam* MPa 164 – *Saulētq spalio popietē visi gyvenom T a u t o s f r o n t o ģkūrimo kongresu* MPb 186. Ņemot vērā, ka latviešu vārdam *tauta* lietuviešu valodā atbilst divi vārdi – *liaudis* un *tauta* –, šo sabiedrisko kustību lietuviski tradicionāli sauc *Liaudies frontas* [LLKŽ 2003: 717] (par vārdu *tauta* latviešu un lietuviešu valodā plašāk sk. Leonavičius 1997). Savukārt naudas vienību, kas bija apgrozībā Latvijā līdz 2014. gadam, kad tika ieviests eiro, oficiālie nosaukumi ir plaši zināmi daudzos kontekstos, tāpēc daiļdarbu tulkojumos lietuviskojumi nekādus pārpratumus nerada: *Un tad par vienu l a t u pie Mildas māti un tēvu nofotografēja ielu fotogrāfs* MP 50–51 – *Tada už viena l a t q prie Mildos motiną ir tėvų nufotografavo gatvės fotografas* MP 56; *Nauda, naudiņa, l a t i, dolāri un mārciņas, tugriki un sudraba stienīši – man vienalga, kādā vārdā to nogodina* [...] ŠD 6 – *Pinigai pinigėliai, l a t a i, doleriai ir markės¹², tugrikai ir sidabro strypeliai – man nesvarbu, kaip juos vadina* [...] PTb 8; [...] *viņi visi trīs palīdz man novākt mūsu azartspēļu lokālu* [...] *iespiež man rokās 20 s a n t i m u s* [...] PTa 100 – [...] *visi trys padeda man sutvarkyti mūsų azartinių lošimų saloną* [...] *įspaudžia man į delną 20 s a n t i m ū* [...] BT 84–85. Toties latviešu slenga vārda *sanāms* (sal. arī *sanāks* un daudzskaitlis *sanāci* [Bušs, Ernstsone 2009: 417–418]) lietojums *sanāma* nozīmē komentēts parindē: „Ja uztaisīsi maizītes, es tev samaksāšu 20 s a n ā i k u s” PTa 97 – *Jeigu padarysi sumuštinų, aš tau sumokėsiu 20 s a n ā i k ū* [*Santimų (žarg.)] BT 82.

Viena no reālējām, kas raksturo Rīgu, ir Brīvības piemineklis, ko tautā sauc par **Mildu**. Vārds *Milda* iekļauts latviešu valodas slenga vārdnīcā divās nozīmēs, no kurām otrā attiecas uz šo objektu – ‘2. Brīvības piemineklis Rīgā; sievietes statuja šā pieminekļa virsotnē’ [Bušs, Ernstsone 2009: 297]. Toties tulkotāja šo nosaukumu N. Ikstenas romānā mitologizē un saista ar dievieti Mildu (liet. *deivė Milda*), lai gan pietiktu uzsvērt ikdienas runas specifiku: *Un tad viņi* [māte un tēvs] *apmeta mazu loku, tepat līdz B r ī v ī b a s p i e m i n e k l i m j e b M i l d a i* [...] MPa 51 – *O tada* [motina ir tēvas] *truputį pasivaikščiojo, netoli, tik iki L a i s v ē s p a m i n k l o – deivės Mildos* [...] MPb 56.

Kultūras un sadzīves reāliju nosaukumu grupā ne visi apelatīvi, ar kuriem nosauktas reālijas, ir kultūrspecifiski tiešajā izpratnē. Reizēm pat ikdienas dzīves elementu nosaukumu atveidojums tulkojumā parāda latviešu un lietuviešu tradīciju vai mūsdienu uztveres atšķirības.

Ēdienu nosaukumi, kas pirmajā mirklī šķiet līdzīgi, var tikt attiecināti uz dažādiem izstrādājumiem. Piemēram, vārds **pīrāgi** tulkots ar formāli atbilstošu lietuviešu valodas ekvivalentu (sal. *pīrāgs* ‘pyragas’ [LLKŽ 1977: 521; LLKŽ 2003: 566]): *Tā* [virēja] *bija sacepusi arī lielu grozu ar p ī r ā g i e m un dažādiem našķiem* [...] V 30 – *Ji* [virēja] *dar prikepė pintinė py r a g ū ir įvairių skanėstų* [...] A 31; *Jāiet man raudzīt, vai tā mīkla vienreiz rūgs vai nerūgs, vai tur maz kādi p ī r ā g i šovakar iznāks* PPa 9 – *Turiu pažiūrėti, ar tešla pagaliau pradėjo rūgti, ar ne, o tai jau py r a g ū šįvakar nebus* RP 9. Latviešu valodā *pīrāgs* [N]o rauga (arī citas) mīklas cepts (parasti ovāls) izstrādājums ar pildījumu’

¹² Tulkotājas kļūda – nosauktas atšķirīgas reālijas: *mārciņa* ‘svaras’, bet *marka* ‘markē’ [LLKŽ 2003: 400].

[LLVV 1987: 201], bet lietuviešu valodā ar vārdu *pyragas* nosauc no smalkiem, parasti kviešu miltiem izceptu izstrādājumu vai tā kukuli ('1. smulkių, ppr. kvietinių, miltų kepinys; 2. kepinio iš smulkių miltų kepalas [...] [LKŽe]). Kā raksta Janīna Kursīte, *pīrāgs* „agrāk svētku un godu ēdiens – mīksts rauga mīklas izstrādājums ar pildījumu, rausis [...] Sens aizguvums (līdz 13. gs.) no senkrievu ‘pirog’ – maize no bīdelētiem miltiem vai baltkrievu ‘pirog’ – baltmaize, veģis, kas ir atvasinājums no ‘pir’ – dzīres vai ‘pyro’ – kvieši, „tātad vārda sākotnējā nozīme ‘svētku (dzīru) maize’ vai ‘kviešu maize’.” (Karulis, II, 53)” [Kursīte 2012: 613]. Līdz ar to redzams, ka tulkojumā aktualizēta tieši senā vārda nozīme. Plašāks konteksts liecina, ka avotā varētu būt runa par *speķa pīrāgiem*, tāpēc tulkojumā labāk iederētos vārds *lašīnuočiai* (sal. *lašīnuotis* ‘pyragaitis ar virtinis su lašīniais’ [LKŽe]). Vēl viena iespēja būtu tulkot ar deminutīvu *pyragēlis*, resp., *pīrādziņš*. Šis vārds radītu nepārprotamākas asociācijas ar latviešu realiju.

Lietuvieši ar vārdu *pyragas* sauc arī baltmaizi (sal. „balta maize, saukta arī par kviešu maizi – no kviešu miltiem cepta maize, ko agrāk cepa vai nu īpašiem godiem vai kā cienastu” [Kursīte 2012: 104–105]). Mūsdienās baltmaizi ēd ikdienā un sauc šajā vārdā, lai atšķirtu no *rupjmaizes*, kuras veidiem ir vairāki nosaukumi, tostarp tālāk piemērā minētie *ķieģelītis un klona maize*: *Viņas ēd rupjmaizi, šoreiz tas nav ķieģelītis, bet klona maize, ko dažreiz veikalā laimējas nopirkt. Par baltmaizi tagad pat nav ko sapņot* PPa 52 – *Jos valgo rugiņē duonā, šķīrt tai ne formiņē, o krosnyje kepta, kartais nusišypso laimē tokios nusipirkti parduotuvēje. Apie pyragą dabar nėra ko nē svajoti* RP 64; [...] *Maira Līgo vakaram*¹³ *baltmaizi izcepa un siera rituli sasēja* V 60 – [...] *Maira Joninių vakarui iškepė pyrago ir suspaudė sūrį* A 59.

Kultūrspecifisks nosaukums ir *kliņģeris* ('1. Salds, trekns rauga mīklas cepums, parasti divu savienotu aplū formā' [T]). Tas ir „cepts baltmaizes izstrādājums, parasti astoņnieka formā; baranka [...] Aizguvums no viduslejasvācu ‘kringel(e), kringel(e)’ – aplūveida cepums. Pamatā ide. *ger- griezt, vīt. Vārds minēts 17. gs. vārdnīcās” [Kursīte 2012: 380]. Lietuviešu-latviešu valodas vārdnīca šī kulinārijas izstrādājuma nosaukumu piedāvā tulkot gan literārā, gan sarunvalodas vārdā – ‘kul. riestē; kringelis *šnek*.’ [LLKŽ 1977: 312; LLKŽ 2003: 335] (sal. *riestē* ‘raityta bandelē’ [LKŽe]). Tāds lietojums sastopams arī vienā no analizētajiem avotiem: *No tēvmājām viņš [Alfreds Akmens] aizgāja tieši savā divdesmitajā dzimšanas dienā, kurai par godu māte bija izcepusi lielu kliņģeri ar dārgajām rozīnēm* V 99 – *Iš tēvišķs jis [Alfredas Akmenas] išejo tiesiog per savo dvidešimtąjį gimimo dieną, kurios garbei motina buvo iškepusi didžiulę riestę su brangiomis razinomis* A 95. R. Ezeras tekstā konstatēts vārda *kliņģeris* tulkojums ar vārdu *riestainis* ‘apskritas kvietinių miltų kepinys su skyde viduryje’ [LKŽe], kam latviešu valodā atbilst *baranka* [Kvašīte 2022: 51]). Tomēr šāda ekvivalenta izvēle nešķiet pareiza, lai gan atbilst J. Kursītes minētajam sinonīmam *baranka* („gredzenveida kliņģeris, ko gatavo no raudzētas mīklas vispirms apvārot un pēc tam cepot” [Kursīte 2012: 107]; sal. ‘Nedaudz vārīts un pēc tam cepts baltmaizes mīklas izstrādājums, kam ir gredzena forma’ [T]), jo šie izstrādājumi atšķiras gan pēc formas, gan pēc piedevām, ko pievieno cepot.

Tradicionālais latviešu ēdiens ir *pelēkie zirņi*, ko gan latviešu autori reizēm dēvē vienkārši par zirņiem, un tikai plašāks konteksts ļauj identificēt precīzāk (sk. *pelēkie zirņi* [Kursīte 2012: 942]), arī tulkojumos tiek atveidoti ar lietuviešu apelaīvu *žirniai*

13 Svētku nosaukumi, kas arī ir kultūrspecifiskās leksikas daļa, šajā rakstā netiks aplūkoti (par tiem plašāk sk. Kvašīte 2018a).

‘zirņi’: *Virtuves katliņā kalta Jeseš izvārītie z i r ņ i. Jese bija gribējusi nosvinēt skaistus Ziemassvētkus [...] MPa 131 – Katiliuke virtuvēje džiuvo Jesēs išvīrti ž i r ņ i a i. Jese norējo Kalēdas atšvēsti gražiai [...] MPb 147–148 (sal. R. Ezeras romānā minētie pelēkie zirņi tulkojumā atveidoti ar attiecīgu vārdkopu pilkieji žirniai [Kvašīte 2022: 51]). Tomēr lietuviešu lasītājiem ir grūti gūt priekšstatu par konkrēto ēdienu, jo Lietuvā tādus zirņus nepazīst, neaudzē un uzturā nelieto (par to, kādas asociācijas lietuviešiem izraisa šī pākšauga nosaukums, sk. Kvašytė 2014: 20–21). Salīdzinājumā var pieminēt, ka laikrakstā „Šiaulių kraštas” publicētajā receptē, acīmredzot pēc izvārīto zirņu izskata, tie nosaukti par brūnajiem (*Rudųjų žirnių troškinyš su spirgais* ŠK 2017-08-17, 16).*

Vairākos avotos konstatēts salda ēdiena nosaukums *debesmanna* (variants *debessmanna*), kas ir plaši izplatīts ikdienas valodā (literārajā valodā *uzputenis*) ‘saldais ēdiens, kas gatavots, parasti, no mannas biežputras vai olas baltuma un augļu, augļu sulas masas, uzputojot to’ [T]. Latviešu-lietuviešu vārdnīcā iekļautā vārda *debesmanna* pirmā nozīme ir mitoloģijas jēdziens, bet otrā – ēdiena – nozīme dota ar norādēm *pār.* (pārnēstā nozīme) *kul.* (kulinārija) un atveidota ar hiperonīmu *deserts*: ‘1. *mit.* dangaus mana; 2. *prk. kul.* desertas’ [LLKŽ 2003: 155]. Šo nosaukumu romānā „Parādīzes putni” apspēlējusi M. Zālīte, atdarinot ārpus Latvijas augušas meitenes centienus iemācīties tradicionālās latviešu reālījas nosaukumus: *Mīma, kad tu atkal izvārīsi debesu putru?* ¹⁴ *Kas tad tā par putru? Es tādu nezinu. / Zinī gan. Svētdien bija. / Svētdien? Tu domā d e b e s s m a n n u? / Jā, d e b e s u m a n n u [...] Ak tu mana debesu putra! – Mīma nopūšas* PPa 7–8 – *Mamute, kada tu vēl išvīrsi dangiškos košēs? / Kokia tai košė? Nežinau tokios. / Aišku, žinai. Sekmadienį buvo. / Sekmadienį? Turi galvoje m a n ū k o š ę? / Taip, dangiškus manus [...] / Ak, tu mano dangiškoji koše! – atsidūsta Mamutė* RP 8; *Tur* [Lauras galvā] *riņķo d e b e s s m a n n a, tā lieta, par ko Laurai jābūt gatavai cīnīties [...] PPa 10–11 – Ten* [Lauros galvoje] *sukasi d a n g i š k a m a n ū k o š ę, tas reikalas, už kurį Laura turi būti pasiryžusi kovoti [...] RP 11; Ar karoti* [Sofija (Lorēna)] *klopē¹⁵ d e b e s m a n n u k ā mājās [...] ŠD 108 – Šaukštu* [Sofija (Loren)] *plaka p u t ē s i u s* kaip namie [...] PTb 110; *Kad mēs ēdam vakariņās d e b e s m a n n ā ar pienu, es mēģinu vēlreiz* [pierunāt paņemt kažēnu] PTA 36 – *Per vakariene, kai valgome spanguolių p u t ē s i u s su pienu, bandau dar kartą* [īkalbēti priimti kažēnu] BT 31. Divu pēdējo piemēru tulkojumā lietots gan īstais lietuviešu vārds *putėsiai* (sal. ‘*kul.* musas, putėsiai’ [LLKŽ 1977: 684; LLKŽ 2003: 749], vēl papildinot ar ogu, no kurām deserti gatavots, nosaukumu *spanguolės* ‘dzērvenes’ (‘debess manna, debess mannā, saukta arī par sārto putru – uzkulta mannas putra ar sulu [...] Masiļūnes receptē minēts dzērveņu uzputenis’ [Kursīte 2012: 187]), lai gan tās nav vienīgās ogas un augļi, no kā šo saldo ēdienu gatavo. Dažādi uzputeņu veidi (no avenēm, citroniem, āboliem, dzērvenēm, zemenēm) iekļauti latviešu recepšu pavārgrāmatā, kuras tulkojumā tiek lietots termins *putėsiai* [SGV 2010: 430–431]. N. Ikstenas romānā sastopams latviešu valodas literārais nosaukums un atbilstošais tulkojums: *Paskaties, mammu, apkārt viss zied. Mēs varējām sēdēt mūsu dārzā, triekt ar Jesi, sakult zemeņu u z p u t e n i [...] MPa 146 – Pažiūrēk, mama, aplinkui viskas žydi. Mes būtume galējušios sēdēti mūsų sode, plepēti su Jese, išsiplakti braškių p u t ē s i ū [...] MPb 164.*

Kultūrspecifiski ir arī saldo ēdiena nosaukumi *buberts*, ko ‘gatavo no piena, mannas

14 Avotā katrs dialoga teikums rakstīts jaunā rindā, rakstā tās atšķir slīpsvītras.

15 Vārdi vai teicieni, kas avottekstā bija kursīvā, rakstā netiek kursivēti. Tulkojumā saglabāts avotvalodas pieraksts, lai gan izteiksme neatšķiras no literārās valodas: latviešu sarunvalodā *klopē* (literāri *klapē*) (*klopēt* / *klapēt*) – lietuviešu *plaka* (*plakiti*).

vai kviešu miltiem, cukura un sakultām olām' [T], un *peldošās salas* (sal. 'saldais ēdiens' [Kursīte 2012: 591]). Lietuviešu valodā šo reāliju nosaukumi tikai pārtulkoti vai papildus vēl komentēti: *Viņa* [vecmamma] *man vārīja buberu ar dzērveņu ķīseli* [...] MPa 80 – *Ji* [močūtē] *man virē buberq** [Saldus manų kruopų desertas 'Salds deserts no mannas putrainiēm'] *su spanguolių kisieliūmi* [...] MPb 89–90; *Saldajā taisiet, ko gribat. Peldošās salas vai buberu. Peldošās salas vairāk garšo Reinim, bet buberis Papum* PPa 136 – *Saldumynus gaminkit kokius norit. Plaukiojančias salas ar buberq. Plaukiojančios salos labiau patinka Reiniui, o buberis Tėtukui* RP 163.

Latviešu virtuvei raksturīgo cepumu *piparkūkas* atbilstes 1977. gada latviešu-lietuviešu vārdnīcā ir 'tešlainis, meduolis' [LLKŽ 1977: 521], savukārt jaunākajā izdevumā – *tešlainis* ar skaidrojumu (*su āstriaais prieskoniais*) 'ar asām garšvielām' [LLKŽ 2003: 566]. Vārds *meduolis* nosauc tumšas krāsas ar medu vai dedzinātu cukuru pagatavotu cepumu ('tamsios spalvos su medumi ar degintu cukrumi pagamintas kepinys' [LKŽe]), bet *tešlainis* ir plāns, trausls, parasti saldais mīklas cepums ('plonas, trapus, ppr. saldžios tešlos kepinėlis, sausainis' [LKŽe]). Taču *piparkūkas* ir 'cepumi, kuru mīklā ietilpst piparu un citu asu garšvielu daļa [...]'. [Kursīte 2012: 611], tāpēc 2003. gada vārdnīcā iekļautais apraksts ir precīzāks. Rūpnieciski ražotās *piparkūkas* lietuviski sauc *imbieriniai sausainiai* 'ingvera cepumi' (viena no lietotajām garšvielām patiešām ir ingvers), taču N. Ikstenas romāna tulkojumā sastopamais ekvivalents saglabā saikni ar avotvalodu, resp. nosauc pamatgaršvielu – piparus: *Skolā, iejukusi rūķu, zaķu, vāveru, sniegbaltīšu un piparkūku jūklī, es jutos apbrīnota* MPa 40 – *Mokykloje įsimaīšiusi į nykštukų, kiškučių, voveraičių, snieguolių ir pipirinių tešlainių pulką, jaučiausi pakylėta* MPb 43. Vārda *tešlainis* vietā varētu lietot arī neliela salda mīklas izstrādājuma nosaukumu *sausainis* ('nedidelis saldus kepinys iš tešlos' [LKŽe]).

Apģērbs un rotas. Kultūrspecifisks ir sieviešu apģērba piederums *villaine* '1. Liels vilnas plecu lakats (arī latviešu tautastērpa piederums)' [T] (sal. 'sievietes tradicionāls virsējais apģērba gabals, četrstūrains iegarena baltas vai krāsotas vilnas plecu sagša' [Kursīte 2009: 524–525]): *Laura patausta tumšzilu, zelta zīmēm rakstītu villaini* PPa 18 – *Laura pačiupinēja tamsžaliq¹⁶, auksu siuvinētą skarą* RP 20; *Villainīte, rakstu rakstiem izrakstīta* PPa 112–113 – *Vilnonė skara raštų raštas išrašyta* RP 135; *Kas tur brauca?* – *savukārt jautāja pagalmā iznākusi vēl samiegojusies Maira, villainē tīstīdamās* V 58 – *Kas ten važiavo?* – *irgi pasiteiravo į kiemą išėjusi dar užsimiegojusi Maira, gobdamasi vilnonė skara* A 57; [...] *jūtos kā senāk. Kad [...] saktiņas satur kreklu, bet adata no taura raga – villaini* ŠD 14 – [...] *jaučiuosi kaip seniau. Kai [...] sagtelės prilaikė marškinius, o adata iš tauro kaulo – vilnonę skraistę* PTb 16. Šis reālijas nosaukums lietuviski tiek atveidots ar apelatīvu *skara* 'didelė, ppr. vilnonė, skepeta pečiāms, galvai apsigobti' [LKŽe], reizēm pievienojot apzīmētājus *vilnonė* 'vilnas' vai *didelė* 'liela' (sal. 'didelė vilnonė skara' [LLKŽ 1977: 712] vai papildus uzsverot, ka tas ir etnogrāfisms, kas nosauc latviešu sieviešu tautastērpa daļu – *etnogr. didelė vilnonė skara* (*latviu moterų tautinio kostiumo dalis*)' [LLKŽ 2003: 779]). Piemērotāks šķiet pēdējā piemēra tulkojums ar vārdu *skraistē*, kura otrā nozīme ir liels plecu lakats ('2. didelė apsigaubiama, apsisiaučīama skara, skepeta' [LKŽe]). Jāpiemin arī tas, ka *villaine* ir viens no četriem vārda *sagša* sinonīmiem – *seģene, sedzene, villaine, vilnaine* [LVS 2002:

16 Tulkošanās kļūda: sajaukti krāsu nosaukumi – *mėlynas* 'zils', *žalias* 'zaļš'.

353]. J. Kursīte raksturo šo apgērba piederumu specifiku: *seģene* un *sagša* ir „tradicionāls sieviešu virsapgērbs, ko sedz uz pleciem” [Kursīte 2009: 409], savukārt *villaine* – „sievietes tradicionāls virsējais apgērba gabals, četrstūrains iegarena baltas vai krāsotas vilnas plecu sagša” [Kursīte 2009: 524].

Rotas nosaukuma **sakta** („pie tautastērpa piespraužama rota” [Kursīte 2009: 401]) atbilde lietuviešu valodā visbiežāk ir ‘sagē, segē (*latvių moterų nacionalinio kostiumo papuošalas*)’ [LLKŽ 2003: 628], taču 1977. gada vārdnīcā bija iekļautas citas atbildes: ‘sakta, sagtis (*latvių moterų nacionalinio kostiumo papuošalas*)’ [LLKŽ 1977: 577]. Vienā no avotiem konstatēts vārda *sagtis* deminutīvs *sagtelē*: [...] *jūtos kā senāk. Kad [...] s a k t i ņ a s satur kreklus [...] ŠD 14 – [...] jaučiuosi kaip seniau. Kai [...] s a g t e l ē s prilaikē marškinius [...]* PTb 16. Šo lietuviešu vārdu parasti lieto, lai nosauktu siksnas vai kā cita sasprādzēšanai paredzētu piederumu (‘prietaisais diržui ar šiaip kam susegti’ [LKŽe]), tādējādi šķiet, ka latviešu kultūras reāliju labāk atklāj bezekvivalenta vārds *sakta*.

Specifiska latviešu (galvenokārt vīriešu) rota – **Nameja gredzens** – ir minēta L. Muktupāvelas romānā: *Tos, kuriem Nameja gredzeni, tos var pie latviešiem pieskaitīt automātiski ŠD 10 – Tuos, kurie turi Namėjo žiedus, iš karto galima priskirti latviams* PTa 12. Salīdzinājumam jāsaaka, ka Aleksandra Grīna romāns „Nameja gredzens” lietuviešu valodā ir tulkots divreiz un iznācis ar divējādiem nosaukumiem. 1939. gada izdevums bija „Nameikio žiedas” (tulkoja Vincs Kemežis (*Vincas Kemežys*)), bet 2020. gada – „Nameisio žiedas” (tulkoja Dz. E. Irbīte), jo šādā vārdā lietuvieši dēvē zemgaļu virsaiti [VLEe]. Savukārt Aigara Graubas 2018. gada filmas nosaukumā kultūras reālija ir zudusi – Lietuvā, tāpat kā citās valstīs, to sauc „Pagonių žiedas”, resp., pagānu gredzens.

Secinājumi

Pētījumā analizēti D. Avotiņas, R. Bugavičutes-Pēces, N. Ikstenas, L. Muktupāvelas, M. Zālītes prozā un to tulkojumos lietuviešu valodā konstatētie Latvijas reāliju nosaukumi (kultūrspecifiskā leksika). Nozīmīgu šīs leksikas daļu veido onīmi: antroponīmi, zoonīmi, toponīmi (mājvārdi), ergonīmi (galvenokārt uzņēmumu, arī laikrakstu un žurnālu nosaukumi). Savukārt reāliju nosaukumus (apelatīvus) var iedalīt divās grupās: vēstures jēdzieni (historismi) un kultūras un sadzīves priekšmetu nosaukumi. Lai gan šīs leksikas kopums analizētajos avotos nav liels, daudzveidīgs ir gan historismu, gan ēdienu nosaukumu tulkojums mērķvalodā.

Priekšvārdu (antroponīmu) atveide ar lietuviešu analogu atšķiras no agrāk analizētajiem avotiem, kur galvenokārt tika lietuviskota to forma. Starp zoonīmiem dominē suņu un kaķu vārdi, mazāk ir govju un zirgu vārdu (atšķirībā, piemēram, no R. Ezeras tekstiem), taču parādās mājuputnu (vistu) vārdi. Tie tulkoti (vai varētu tikt tulkoti) arī ar okazionālām formām. No toponīmiem skatīti pārsvarā mājvārdi, kuru kopa ir samērā daudzveidīga, turklāt tie tulkoti gan pareizi, gan nepareizi, bet no ergonīmiem – uzņēmumu nosaukumi. Diezgan bagātīgs bija preses izdevumu nosaukumu klāsts, tie visi ir tulkoti.

No apelatīviem aplūkoti historismi (*aizsargi, zemessargi, mazpulcēni, mežabrāļi, Ulmaņa laiki, Tautas fronte, lati, santīmi* u. tml.). Savukārt kultūras un sadzīves reāliju grupā samērā plaši pārstāvēti ēdienu (galvenokārt desertu) nosaukumi, kas parasti tiek tulkoti, bet reizēm arī komentēti, nemeklējot analogiju lietuviešu virtuvē, jo latviešu saldo ēdienu klāsts ir daudzveidīgāks: *kliņģeris, uzputenis*, saukts par *debesmannu* (tieši šis

sarunvalodas vārds izanalizētajā daiļliteratūrā lietots visbiežāk), *buberts*, *peldošās salas*, *piparkūkas*. Specifiski latviešu ēdieni ir *pelēkie zirņi*. No apgērbu nosaukumiem avotos konstatēti sieviešu plecu lakata *villaine*, tā deminutīva *villainīte*, kā arī sinonīma *sagša* lietojumgadījumi. Lietuviešu valodā tie visbiežāk tulkoti ar vārdu vai vārdkopu (*vilnonē*) *skara*, retāk – *sakraistē*. Avotvalodas kultūrspecifiskās leksikas atveide mērķvalodā ir samērā liels izaicinājums tulkotājiem, kā arī pateicīgs materiāls lingvokulturoloģiskiem pētījumiem.

LITERATŪRA

- Bankavs, A. Ievads felinoloģijā (valodnieciskais aspekts). *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 7. Red. kol. vad. Benita Laumane. Liepāja: LiePA, 2003, 26.–30. lpp.
- Bušs, O. Neliels ieskats latviešu zoonīmijā: daži vērojumi par suņu vārdiem. *Mozaīka: onīmu un apleatīvu cilme, nozīme, lietojums*. Darbu izlase. Sast. Ilga Jansone, Marita Silkāne. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2019, 309.–314. lpp.
- Bušs, O.; Ernstsone, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009. 574 lpp.
- Gaižūns, S. Latviešu literatūra Lietuvā. *Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti*. Sast. un zin. red. Benedikts Kalnačs. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2008, 950.–1026. lpp.
- Gritēnienē, A. Pokario Lietuvos partizanas publicistiniame diskurse. *Acta Linguistica Lithuanica*, LXXIX, 2018, p. 49–82.
- Kursīte, J. *Tautlietu vārdene*. Rīga: Nemateriālā kultūras mantojuma valsts aģentūra, 2009. 559 lpp.
- Kursīte, J. *Virtuves vārdene*. Rīga: Rundas, 2012. 992 lpp.
- Kuzavinis, K.; Savukynas, B. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. 2-asis fotogr. leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. 391 p.
- Kvašīte, R. Aspazijas biogrāfija un darbu tulkojumi lietuviski. *Aspazija un mūsdienas: dzimums, nācija, radošie izaicinājumi. Aspazija and Modernity. Gender, Nation, Creativity* [kolektīvā monogrāfija]. Zin. red. Ausma Cimdiņa. Rīga: Zinātne, 2016, 275.–286. lpp.
- Kvašīte, R. Imanta Ziedoņa daiļrade lietuviešu valodā. *Starp teksta baudu un dzimumdiferences kaislībām*. Veltījums akadēmiķei profesorei Ausmai Cimdiņai. *Between the Pleasure of the Text and Passions of Gender Differences*. A Festschrift in Honour of Professor Ausma Cimdiņa. Sast. Janīna Kursīte-Pakule. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 128.–148. lpp.
- Kvašīte, R. Kultūrspecifiskā leksika Regīnas Ezeras darbu tulkojumos lietuviešu valodā. *Valoda –2022. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXXII Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saulē”, 2022, 41.–54. lpp.
- Kvašīte, R. Latviešu autoru daiļdarbu tulkojumi lietuviešu valodā. *Latgale kā kultūras pierobeža*. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saulē”, 2008, 229.–245. lpp.
- Kvašīte, R. Par latviešu Jāņiem lietuviski. *Dzīves lingvistika*. Veltījumskrājums profesoram Jānim Valdmanim. *Linguistics of Life*. A festschrift in honour of Jānis Valdmanis. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 87.–110. lpp.
- Kvašytė, R. Įtaigus kūrinys apie neregijų šeimą augantį vaiką, arba Gera jaustis

reikalingam. *Rubinaitis*. 2023, nr. 1 (105), p. 56–59. Available: <https://www.ibbylietuva.lt/rubinaitis/2023-nr-1-105/itaigus-kuriny-s-apie-neregiu-seimoje-auganti-vaika-arba-gera-jaustis-reikalingam/>

Kvašytė, R. Kai kurių latviškų patiekalų pavadinimai lietuvių kalba. *Kalbos aktualijos*, X. Sud. ir ats. red. Algirdas Malakauskas. Vilnius: UAB „BMK Leidykla“, 2014, p. 16–22.

Kvašytė, R. Latviešu autoru daiļdarbu tulkojumi lietuviešu valodā. *Tarp Lietuvos ir Latvijos: lingvistinės paralelės. Starp Lietuvu un Latviju: lingvistiskās paralēles*. Straipsnių rinkinys. Rakstu krājums. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012, p. 198–221.

Leonavičius, V. Sociologinės pastabos apie latvių ir lietuvių kalbos žodžio *tauta* raidą. *Acta Baltica* '94. Kaunas: Aesti, 1997, p. 38–42.

LGLV – Latvių grožinės literatūros vertimai į lietuvių kalbą 1990–2023 m. *Literatūrinė baltistika*. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto *Literatūrinės baltistikos grupės* tinklalapis. Available: <https://litbalt.weebly.com/vertim371-s261rascaronas.html>

Lyberis, A. *Sinonimų žodynas*. 2 pataisytas leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002. 586 p.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20 (1941–2002), red. kolegija G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, vyr. red. G. Naktinienė, e. variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008 (atnaujinta versija, 2017). Available: <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas>

LLKŽ 1977 – Balkevičius, J.; Kabelka, J. *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1977. 760 p.

LLKŽ 2003 – *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Sud. ir ats. red. Alvydas Butkus. Kaunas: Aesti, 2003, 821 p.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6. sēj. Rīga: Zinātne, 1987. 733 lpp.

LKND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Available: <https://ekalba.lt/naujazodziai>

LVSV – Grīnberga, E.; Kalnciems, O.; Lukstiņš, G.; Ozols, J.; Pārupe, A.; Rauhvargers, E. *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. 3. papildinātais un pārstrādātais izdevums. Rīga: Avots, 2002. 786 lpp.

Roze, A. *Caur krāsu logu. Par krāsu nosaukumiem latviešu valodā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2015. 496 lpp.

Sabaliauskas, A. Baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimai (jų kilmė ir santykis su atitinkamais slavų kalbų pavadinimais). *Lietuvių kalbotyros klausimai*, X. *Baltų ir slavų kalbų ryšiai*. Vilnius, 1968, p. 101–190.

SGV – *Sena gera virtuvė*: 1550 paprastų receptų. Sudarė Juris Lasenbergs. Iš latvių kalbos vertė Renata Zajančkauskaitė. Vilnius: Alma littera, 2010. 568 p.

Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990. 349 lpp.

Štrausa, I. Ieskats kaķu vārdu izvēles motivācijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 25. Atb. red. Gunta Smiltnece, Linda Lauze. Liepāja: LiePA, 2021, 147.–156. lpp.

T – Spektors, A. et al. *Tēzauris.lv*, 2023. Pieejams: <https://tezaurs.lv>

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. I–XVI. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001–2009; T. XVII–XXV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010–2015. Available: <https://www.vle.lt/>

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. Valentīnas Skujiņas vad. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007. 623 lpp.

Zemzare, D. Par govju vārdiem latviešu valodā. *Darbu izlase*. Sast. un zin. red. Ilga Jansone. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2011, 212.–222. lpp.

AVOTI

A – Avotiņa, D. *Anyta*. Kasdieniškas romanas. Vertē Bronē Balčienē. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018.

V – Avotiņa, D. *Vīramāte*. Ikdienišķs romāns. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.

BT – Bugavičute-Pēce, R. *Berniukas, kuris matė tamsoje*. Vertē Audrius Musteikis. Vilnius: Odilė, 2019.

Pat – Bugavičute-Pēce, R. *Puika, kurš redzēja tumsā*. Rīga: Latvijas mediji, 2019.

MPa – Ikstena, N. *Mātes piens*. Rīga: Dienas Grāmata, 2015.

MPb – Ikstena, N. *Motinos pienas*. Vertē Laura Laurušaitė. Vilnius: Tyto alba, 2019.

PTb – Muktupāvela, L. *Pievagrybių testamentas: juodieji baltai pas keltus*. Vertē Dzintra Elga Irbytė. Vilnius: Mintis, 2003.

ŠD – Muktupāvela, L. *Šampinjonu Derība. Melnie balti ķeltos*. 2. izd. Rīga: Apgāds „Daugava”, 2002.

PPa – Zālīte, M. *Paradīzes putni*. Rīga: Dienas Grāmata, 2018.

RP – Zālīte, M. *Rojaus paukščiai*. Vertē Erika Drungytė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2021.

PPb – Zālīte, M. *Pieci pirksti*. 2. izd. Rīga: Dienas Grāmata, 2018.

PPc – Zālīte, M. *Penki pirštai*. Vertē Erika Drungytė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2016.

Pants, lombards un translācija: mašīntulkošanas nedienas ar viltusdraugiem

Summary

Pants, lombards un translācija: the Troubles of Machine Translation with False Friends

The phenomenon of linguistics – false friends – is encountered on a daily basis by a wide range of language users. Although language professionals, such as translators and interpreters, are aware that the solutions offered by machine translation are not always precise and may require more thorough analysis, many users rely entirely on machine translation software to translate important texts and ensure communication. The aim of this article is to analyse how three machine translation programs freely available online (*DeepL Translate*, *Google Translate* and *Tilde*) translate false friends: how accurate the offered translations are without adding context to words, and whether translations change depending on the language combination. Five examples of false friends have been selected and are discussed in the Latvian-English-Latvian language combination. The results of this study can be used for further research in the field of translation.

Key words: *false friends, borrowings, interference, machine translation, machine translation quality*

*

Ievads

Viltusdraugi pastāv visās valodās. Tos labi pazīst tulki un tulkotāji, jo tulkošanas jomā tie mēdz parādīties visdažādākajās situācijās. Daļa viltusdraugu ir aizguvumi, kas rodas valodu kontaktu rezultātā. Tos izraisa etniski, politiski, ekonomiski, kulturāli un cita veida faktori [Baldunčiks 1989: 5]. Mūsdienā latviešu valodā novērojama spēcīga angļu valodas ietekme, kas palielina viltusdraugu iespējamību.

Mašīntulkošana ir izmainījusi tulkošanas vidi. Ņemot vērā straujo tehnoloģisko progresu, daudzi izmanto mašīntulkošanas programmas ikdienas visdažādākajās situācijās, reizēm pat ar tām aizvietojot profesionālus tulkotājus. Detalizētu pētījumu par viltusdraugiem mašīntulkošanas vidē latviešu valodā pagaidām nav. Šajā rakstā pievērsta uzmanība trīs mašīntulkošanas programmu („DeepL Translate”, „Google Translate” un „Tilde”) piedāvātajiem viltusdraugu tulkojumiem.

Viltusdraugu definīcija un iedalījums

Pētījumi par viltusdraugiem latviešu valodas kontekstā parādījās 20. gadsimta otrajā pusē. Pirmo un pagaidām vienīgo padziļināto viltusdraugu uzskaitījumu no franču valodas latviešu valodā sastādījis Andrejs Bankavs. Darba ievadā precizēts, ka „*viltusdraugi ir vārdi ar vienu izcelsmi, kas līdzīgi formas ziņā, bet kuru nozīmes un pielietojums divās valodās atšķiras*” [Bankavs 1989: 3; tulkojums – E. K.].

Plašākā viltusdraugu definīcijā gan izcelsme netiek minēta kā būtisks faktors, ņemot vērā, ka divās valodās var pastāvēt viltusdraugi, kas ir līdzīgi vien sakritības pēc. Kā piemēru var minēt „Leksikogrāfijas vārdnīcas” viltusdraugu definīciju: „*viens vai vairāki vārdi, vai frāzes dažādās valodās, kas līdzīgi formas ziņā, bet ne nozīmes ziņā*” [Hartmann, James, 1998: 56; tulkojums – E. Ķ.]. Tomēr svarīgi, ka A. Bankava darbā uzsvērtas ne tikai semantiskas, bet arī lietojuma atšķirības. Spilgts piemērs šajā gadījumā būtu vārds **anekdote**, ar ko latviešu valodā apzīmē joku, „*īsu stāstījumu par kādu komisku notikumu*” [Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca, turpmāk – MLVV], kamēr „Oxford Learner’s Dictionaries” [OLD] pirmā nozīme ir „*īss, interesants vai uzjautrinošs stāsts par kādu īstu personu vai notikumu*”, kā otro nozīmi minot „*personisku notikuma aprakstu*” [tulkojums – E. Ķ.]. Ja latviskā saziņā sarunu biedrs piedāvā izstāstīt anekdoti, kļūst skaidrs, ka tas būs kas smieklīgs, turpretī angļiski runājošā vidē tas ne vienmēr to nozīmē.

Tomēr arī „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” [VPSV] atrodama jā definīcijā uzsvērta kopīga vārdu izcelsme, skaidrojot, ka viltusdraugs ir „*tulkojuma saskarvalodās, resp. avotvalodā un mērķvalodā, lietots ārēji, formas ziņā līdzīgs kopīgas cilmes vārds ar līdzīgu izrunu un rakstību, bet ar atšķirīgu nozīmi*” [VPSV 2007: 452–453]. Definīcijas turpinājumā tiek uzsvērta būtiska nianse, proti, viltusdraugu atpazīšana: „*tulkotāja darbā viltusdrauga atpazīšanai ir būtiska nozīme tulkojuma satura nepārprotamā izteikšanā*” [VPSV 2007: 452–453]. Par viltusdraugiem visbiežāk runā tulkošanas, retāk – valodu apmācības kontekstā. Pastāv viedoklis, ka daļu no ar viltusdraugiem saistītajām kļūdām var izskaidrot ar to, ka valodu apguves metodoloģiskajos materiālos par tiem netiek sniegta informācija, tāpēc valodas lietotāju zināšanas par viltusdraugiem ir ļoti mazas [Kasparē 2012: 72].

Vēlāk galvenā viltusdraugu izpēte notiek no angļu valodas latviešu valodā [Veisbergs 1998; Baldunčiks 2005, 2006; Žīgure 2004]. Izdota arī viena angļu-latviešu-angļu viltusdraugu vārdnīca [Veisbergs 1994]. Tie tiek apskatīti arī dažādos kontekstos, piemēram, tehniskos un jurisprudences tekstos [Žīgure 2004, 2006], kā arī uzņēmējdarbības promocijas darbu kopsavilkumos [Kopankina 2020].

Viltusdraugu iedalījumā lielākoties tiek nodalīti divi veidi: pilnīgi un daļēji viltusdraugi, kur pilnīgo viltusdraugu nozīmes atšķiras, bet daļējo – daļa var sakrist, daļa atšķirties [Žīgure 2004: 192]. A. Veisbergs pilnīgos un daļējos viltusdraugus kategorizē kā absolūtos viltusdraugus (virsterminus), minot arī gadījuma viltusdraugus un pseidoviltusdraugus, kuriem pētniecībā piešķirta mazāka uzmanība [Veisbergs 1998]. J. Baldunčiks tos iedala pēc lietošanas biežuma:

1. „*epizodiski sastopami viltusdraugi,*
2. *reti, bet regulāri sastopami viltusdraugi,*
3. *epidēmiska rakstura viltusdraugi, kurus pārņem arī citi valodas lietotāji.*” [Baldunčiks 2005: 60]

Lielākoties latviešu valodnieki neiebilst pret terminu „viltusdraugi”, kas nereti novērojams ārzemju pētījumos par šo tēmu. Tiek izmantoti šādi termini kā leksiskie pseidoekivalenti, viltus kognāti, interlingvālie homonīmi un homogrāfi, arī interlingvālie analogi. Citi neatzīst termina „viltusdraugi” lietojumu, tomēr tas ļoti labi atspoguļo mātīgo viltusdraugu dabu, ar kuru var nākties saskarties gan svešvalodu apguvēji, gan pieredzējuši tās lietotāji. Šajā rakstā izmantots visplašāk pielietotais termins – „viltusdraugi”.

Valodu interference

Jo vairāk valodā aizguvumu no citām valodām, jo lielāka viltusdraugu iespējamība. Baldunčiks novērojis, ka agrāk valodu interference situācija tika lielā mērā kontrolēta: iepriekš latviešu valodai bija plaša saskarsme ar krievu valodu, tomēr valoda tika stingrāk uzraudzīta publiskajā telpā – medijos, literatūrā un citviet. Līdz ar to viltusdraugu kļūdainais lietojums nebija izplatīts [Baldunčiks 2006: 261]. Tomēr jāpiebilst, ka tulkojumu skaits kā tāds bija krietni mazāks nekā pašlaik, kā arī literāro tulkojumu skaits no krievu valodas bija 15 reizes lielāks nekā tulkojumu skaits no angļu valodas [Nītiņa, Veisbergs 2008: 268].

Viltusdraugu kļūdas tulkojumā labākajā gadījumā rada humoristisku efektu, sliktākajā – apjukumu, neizpratni, būtisku informācijas patiesuma novirzi no oriģināla. Tulkotājiem un tulkiem svarīgs vēl kāds aspekts – lasītājam vai klausītājam zūd ticamība tulkojuma pareizumam un kvalitātei. J. Baldunčiks pie ar viltusdraugiem saistītām kļūdām vairo valodas neprofesionāļu (studentu, visdažādāko profesiju pārstāvju) nepilnīgo zināšanu līmeni, kuri nodarbojas ar tulkošanu, tādējādi nejausi pieļaujot kļūdas [Baldunčiks 2006: 262]. Citi turpretī uzsver, ka viltusdraugu kļūdas izriet no „*dzimtās valodas interference, pavisības, ērtības, fiziska komforta meklēšanas un kognitīvās vienkāršošanas*” [Kasparē 2012: 72; tulkojums – E. Ķ.].

Mašintulkošana

Kaut arī mašintulkošanas programmas piedāvā tulkošanas pakalpojumus latviešu valodā jau vairāk nekā 15 gadus, tomēr nopietnu valodniecības un translatoģijas pētījumu par mašintulkojuma kvalitāti latviešu valodā nav daudz. Ņemot vērā neseno mākslīgā intelekta progresu, domājams, ka šis pētījumu lauks joprojām ir plaši apgūstams.

A. Bādere norāda, ka ir svarīgi nodalīt mašintulkošanas lietotājus, kas var būt gan parasti tīmekļa lietotāji, gan kādas nozares speciālisti vai valodu speciālisti. Tīmekļa lietotāji, kas nepārzina avotvalodu vai mērķvalodu un izmanto mašintulkošanas programmas dažādu iemeslu dēļ, paļaujas uz to pareizību. Ja pašam lietotājam nav iespējas salīdzināt un pārbaudīt tulkojuma kvalitāti un atbilstību oriģinālam, paveras plašas potenciālu kļūdu un pārpratumu iespējas. Vēl jo vairāk – kļūdainais vārdu lietojums var iesakņoties brīdī, kad nepārstrādāts mašintulkojums „*tiek izplatīts, pārpublicēts, ir pieejams publiski un kļūst par daļu no rakstīta avota latviešu valodā*” [Bādere 2022: 239].

Tas attiecas arī uz viltusdraugiem, kur nereti nav skaidri novelkama robeža starp esošo, pieņemto vārda nozīmi, kāda tā atrodama vārdnīcās, un reālo vārda lietojumu. Piemērs ar viltusdraugu **dekāde**: latviešu valodā tradicionālā nozīme ir desmit dienas [MLVV], turpretī angļu valodā tie ir desmit gadi [OLD]. Valodas lietojuma piemēri no Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa [LVK 2022] liecina, ka latviešu valodā **dekāde** tiek lietota pamīši ar abām nozīmēm, kur tā nozīmi var izprast tikai pēc konteksta.

Tādēļ šajā pētījumā tiek izmantotas bezmaksas, brīvi pieejamas mašintulkošanas programmas, kas piedāvā tulkojumu latviešu valodā. Tiks pārbaudīti nevis kādai sfērai specifiski termini, bet salīdzinoši vienkārši, ikdienišķi vārdi, kas angļu-latviešu valodu kombinācijā ir viltusdraugi.

Viltusdraugu piemēri angļu un latviešu valodā

Turpmāk tiks apskatīti pieci viltusdraugi ar atšķirīgām nozīmēm angļu un latviešu valodā. Konkrētie piemēri tika izraudzīti ar tiešsaistē pieejamās programmas „Wheel of

Names” palīdzību, kas no 110 viltusdraugiem nejaušā kārtā izraudzījās turpmāk analizētos piemērus. Pašlaik autore strādā pie viltusdraugu korpusa izveides angļu-latviešu valodā, un piemēri ņemti no tā. Tie no sākuma tiks ievadīti katrā mašīntulkošanas programmā, tulkojot angļu valodā; vēlāk tie paši piemēri tiks tulkoti latviešu valodā. Izvēlētas trīs bezmaksas, tiešsaistē pieejamas mašīntulkošanas programmas: „DeepL Translate” (jāpiebilst, ka bezmaksas versijai ir uzstādīts limits – programma neļauj tulkot vairāk par konkrētu vārdu skaitu dienā, bet šī pētījuma ietvaros tas netika pārsniegts), „Google Translate” un „Tilde”. Programmas izraudzītas to popularitātes dēļ. Galvenais precizitātes kritērijs, lai vērtētu tulkojuma kvalitāti, ir tulkošana burtiski. Tā kā vārdu nozīmes katrā valodā ir atšķirīgas, starp abiem vārdiem nedrīkst likt vienādības zīmi. Visas tulkojuma pārbaudes veiktas 18.01.2024., un izmantoti tobrīd iegūtie rezultāti.

Sākumā norit viltusdraugu tulkošanas pārbaude no latviešu valodas angļu valodā:

1. piemērs: translācija (angliski: broadcast). Pilnīgs viltusdraugs ar kopīgu latīņu valodas izcelsmi no vārda *translatio* (‘pārnest’) [MLVV]. Zemāk apskatāmi rezultāti no tulkošanas programmām, pareizā atbilde pasvītota.

DeepL Translate	translation/translation available at/available at
Google Translate	<u>broadcast</u> /translation/transmission/relay
Tilde	relay

2. piemērs: ģimnāzija (angliski: grammar school). Daļējs viltusdraugs no grieķu vārda *gymnasion* [MLVV]. Latviešu valodā ar to saprot vidējās izglītības mācību iestādi, angļu valodā tā ir sporta zāle.

DeepL Translate	gymnasium, <u>grammar school</u>
Google Translate	gymnasium + skaidrojums (zem tulkojuma tekstlodziņa parādās informācija, kas liek domāt par vairākām nozīmēm – ģimnāzija, sporta zāle, vingrošanas zāle)
Tilde	gymnasium
„DeepL Translate”	pieāvā pareizo tulkojumu kā otro opciju.

3. piemērs: lombards (angliski: pawn shop). Latviešu valodā aizgūts no vācu valodas *Lombard*, „kam pamatā Itālijas vietvārds Lombardija (*Lombardia*)” [MLVV]. Turpretī angļu valodā ar šo vārdu saista Lombardijas iedzīvotāju, tāpat atbilstoši angļu valodas gramatikas normām tas ir īpašvārds, kas rakstāms ar lielo sākumburtu. To ir būtiski ņemt vērā, jo, iespējams, ar mazo sākumburtu programma var šo vārdu neatpazīt.

DeepL Translate	<u>pawnshops</u>
Google Translate	<u>pawnbroker</u> , Lombard
Tilde	lombard

4. piemērs: dulls (angliski: crazy, mad). Gadījuma viltusdraugs bez kopīgas izcelsmes. Angļu valodā vārds *dull* ir daudznozīmīgs vārds, kas nozīmē garlaicīgs, truls, blāvs, neass utt.

DeepL Translate	dulls
Google Translate	dull, nutty, <u>crazy</u> , <u>mad</u>
Tilde	dull

5. piemērs: pants (angliski: article, clause, verse). Arī šis ir gadījuma viltusdraugs. Angliski vārds *pants* nozīmē bikses.

DeepL Translate	pants, trousers

Google Translate article, verse, item, stave, number
Tilde article, rule, section

Tagad šie paši piemēri tiks apskatīti pretējā valodu virzienā, proti, no angļu valodas latviešu valodā.

1. piemērs: translation (latviski: tulkojums, tulkošana).

DeepL Translate tulkojums, tulkošana
Google Translate tulkojums, translācija, izskaidrojums, pārraide
Tilde translēšana, tulkošana, pārrēķināšanās

2. piemērs: gymnasium (latviski: sporta zāle).

DeepL Translate sporta zāle, ģimnāzija, vingrošanas zāle
Google Translate ģimnāzija, sporta zāle, vingrošanas zāle,
Tilde ģimnāzija

3. piemērs: Lombard (latviski: Lombardijas iedzīvotājs).

DeepL Translate lombard, lombards
Google Translate Lombards, lombardietis, Lombardija
Tilde lombards

4. piemērs: dull (latviski: truls, garlaicīgs, blāvs, drūms). Te redzams, ka tulkojumos piedāvātas nepareizas vārdšķiras (jātulko īpašības vārds, bet tiek piedāvāts apstākļa vārds vai lietvārds). Šie atbilstošie varianti netiek ieskaitīti kā pareizi.

DeepL Translate blāvi, blāvs, dull
Google Translate blāvi, garlaicīgs, truls, neass, stulbs, neinteresants, muļķīgs
Tilde trulums

5. piemērs: pants (latviski: bikses). Angliski ar divām nozīmēm – kā bikses, tā apakšbikses ir pareizs tulkojums atkarībā no konteksta.

DeepL Translate bikses
Google Translate bikses, apakšbikses
Tilde apakšbikses

Rezultātu analīze

Turpmākai rezultātu apkopošanai izveidotas divas tabulas ar gūtajiem rezultātiem. Ja mašīntulkošana vārdu atstāj netulkotu, blakus iekavās norādīts lielais burts N. Pareizās atbildes uzskatāmības labad pasvītrotas.

Zemāk skatāma tabula tulkošanas virzienā latviešu-angļu valodā.

	DeepL Translate	Google Translate	Tilde
translācija	translation	<u>broadcast</u> , translation, trans- mission, relay	relay
ģimnāzija	gymnasium, <u>grammar school</u>	gymnasium + skaidrojums	gymnasium
lombards	<u>pawnshops</u>	<u>pawnbroker</u> , arī Lombard	lombard

Dulls	dulls (N)	dull, <u>nutty</u> , <u>crazy</u> , <u>mad</u>	dull
Pants	pants, trousers	<u>article</u> , <u>verse</u> , <u>item</u>	<u>article</u> , <u>rule</u> , <u>section</u>

Var secināt, ka latviešu-angļu valodas kombinācijā visvairāk pareizo opciju piedāvā programma „Google Translate”. Kaut arī nereti gan pareizie, gan nepareizie tulkojumi norādīti kā sinonīmi, programma piedāvā to tulkojumus latviešu valodā. Tādējādi lietotājam ir iespēja gūt plašāku izpratni par piedāvātajiem vārdiem. Šādas iespējas abās pārējās programmās nav.

Nākamajā tabulā apkopoti rezultāti angļu-latviešu valodas kombinācijā.

	DeepL Translate	Google Translate	Tilde
translation	<u>tulkojums</u> , <u>tulkošana</u>	<u>tulkojums</u> , translācija, izskaidrojums, pārraide	translēšana, <u>tulkošana</u> , pārrēķināšanās
gymnasium	<u>sporta zāle</u> , ģimnāzija, vingrošanas zāle	ģimnāzija, <u>sporta zāle</u> , <u>vingrošanas zāle</u>	ģimnāzija
Lombard	Lombard (N) Lombards	lombards, <u>lombardietis</u> , Lombardija	lombards
Dull	blāvi, <u>blāvs</u> , dull (N)	blāvi, <u>garlaicīgs</u> , <u>truls</u> , <u>neass</u> , <u>stulbs</u> , <u>neinteresants</u> , <u>muļķīgs</u>	trulums
Pants	<u>bikses</u>	<u>bikses</u> , <u>apakšbikses</u>	<u>apakšbikses</u>

Arī angļu-latviešu valodas kombinācijā vislabākos rezultātus sniedza „Google Translate”. „DeepL Translate” šajā valodu kombinācijā kļūdu bija mazāk, tomēr šai programmai ir augstākais netulkoto vārdu skaits salīdzinājumā ar pārējām.

Secinājumi

Var secināt, ka tiešsaistē pieejamās bezmaksas mašīntulkošanas programmas ne vienmēr atpazīst viltusdraugus un tulko tos burtiski, pie pirmās opcijas norādot viltusdraugus. Reizēm, pat ja pirmais tulkojums ir pareizs, viltusdraugs tiek piedāvāts otrajā vai trešajā opcijā. Šāda pieeja nebūt nav ideāla, tomēr tas varētu norādīt valodas lietotājam par iespējamu semantisku nesakritību starp abiem vārdiem. Daļā gadījumu programma vārdu neatpazīna un atstāja to netulkotu.

Rezultāti norāda, ka tulkojums mainās atkarībā no valodu kombinācijas. Piemēram, vārds „translācija” no latviešu valodas angļu valodā programmām sagādāja vairāk problēmas nekā vārds „translation” angļiski. Jāpiezīmē, ka tas atkarīgs arī no mašīntulkotāja. Programmai „DeepL Translate”, tulkojot viltusdraugus no angļu valodas latviešu valodā, kļūdu bija mazāk nekā otrādi.

Kopumā vērtējot šo mašīntulkošanas programmu sniegumu, redzams, ka abās valodu

kombinācijās vislabāk ir „Google Translate”, mazāk – „Tilde”. Kaut arī nereti „Google Translate” piedāvāja neprecīzus un kļūdainus tulkojumus, tomēr tā bija vienīgā programma, kas vārdiem sniedza vairākas izvēles opcijas ar nelielu skaidrojumu. Opcijās gan nereti parādījās viltusdraugi, kas nav pareizs tulkojums; tas norāda, ka programmai nav pieejami dati par to, ka attiecīgie vārdi nav sinonīmi. „Tilde” visbiežāk piedāvāja tikai vienu tulkojumu, piedāvātu skaidrojumu nebija; arī „DeepL Translate” ne. Šāds tulkojums, piedevām nepareizs, noteikti var radīt labvēlīgu augsni dažādām tulkošanas problēmām un pārpratumiem, ja lietotājs nav pārliecināts par konkrēto vārdu nozīmi abās valodās.

Galvenais šī raksta secinājums – mašīntulkošanas programmas (vismaz pagaidām) nevar izmantot tāpat, kā vārdnīcas individuālu vārdu ekvivalentu meklēšanai. Kaut arī vārdnīcās novērotas vairākas neprecizitātes saistībā ar viltusdraugiem, tajās tiek piedāvāta precīzāka informācija. Šādas vārdnīcas latviešu valodā ir lielākoties pieejamas fiziski, ne elektroniski, kas būtiski apgrūtina un samazina kopējo lietotāju piekļuvi tām.

LITERATŪRA

- Baldunčiks, J. *Anglicismi latviešu valodā*. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. A. Upīša valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 1989. 540 lpp.
- Baldunčiks, J. Tulkotāja viltusdraugu problēma: no vārdiem pie darbiem. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums, 1*, 2005, 56.–64. lpp.
- Baldunčiks, J. Angļu-latviešu tulkotāja viltusdraugi: teorija un prakse. *Latvijas Universitātes raksti, 700. sēj.: Pedagoģija un skolotāju izglītība*, 2006, 260.–269. lpp.
- Bankavs, A. *Les faux amis du traducteur franco-lettons*. Rīga: P. Stučkas LVU, 1989. 33 lpp.
- Bādere, A. Neapstrādāta mašīntulkuma izmantošana. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 26. Liepāja: LiePA, 2022, 236.–246. lpp.
- Hartmann, R.R.K.; James, G. *Dictionary of Lexicography*. London and New York: Routledge, 1998. 176 p.
- Kasparē, L. English-Lithuanian interpreter's false friends: Psycholinguistic issues. *Filologija*, 17, 2012, pp. 67–77.
- Kopankina, I. Viltusdraugi vadībzinātnes promocijas darbu kopsavilkumos angļu un latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 24 (1/2). Liepāja: LiePA, 2020, 325.–337. lpp.
- Nītiņa D.; Veisbergs, A. Changes and quality of the language. D. Joma and A. Veisbergs (eds.) *Break-out of Latvian*. Rīga: Zinātne, 2008, pp. 264–293.
- Veisbergs, A. *Latviešu-angļu, angļu-latviešu viltus draugu vārdnīca*. Rīga: SI, 1994. 88 lpp.
- Veisbergs, A. False friends in Latvian, dictionaries, current problems. *Linguistica Lettica*, 3., 1998, pp. 12–26.
- Žigare, V. Dažas viltus draugu radītās problēmas praktisko iemaņu apguves procesā tulkošanā. *Contrastive and Applied Linguistics, XII*. Rīga: Moderno valodu fakultāte, Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļa, 2004, 191.–197. lpp.
- Žigare, V. English-Latvian False Friends in Legal Language. A. Veisbergs (ed.) *Pragmatic Aspects of Translation: Proceedings of the Fourth Riga International Symposium*. Rīga: SIA JUMI, 2006, pp. 192–204.

INTERNETA RESURSI

Angļu-latviešu vārdnīca [tiešsaiste]. [Skatīts 25.01.2024]. Pieejams: <https://www.letonika.lv/>

DeepL Translate [tiešsaiste]. [Skatīts 18.01.2024]. Pieejams: <https://www.deepl.com/translator>

Google Translate [tiešsaiste]. [Skatīts 18.01.2024]. Pieejams: <https://translate.google.com/?hl=lv&tab=TT>

Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus [tiešsaiste]. [Skatīts 02.04.2024]. Pieejams: <https://nosketch.korpuss.lv/#dashboard?corpname=LVK2022>

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca (MLVV) [tiešsaiste]. [Skatīts 25.01.2024]. Pieejams: <https://mlvv.tezaurs.lv/>

Oxford Learner's Dictionaries [tiešsaiste]. [Skatīts 04.04.2024]. Pieejams: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>

Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca (VPSV). Sast. autoru kolektīvs V. Skujņas vadībā. Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2007. 623 lpp.

Tilde mašīntulkotājs [tiešsaiste]. [Skatīts 18.01.2024]. Pieejams: <https://translate.tilde.com/#/>

Programma „Wheel of Names” [tiešsaiste]. [Skatīts 18.01.2024]. Pieejams: <https://wheelofnames.com/>

Ivars OREHOVS
(Latvijas Universitāte)

Somijas zviedru dzejnieces Edītes Sēdergrānas daiļrade tulkojumos Latvijā

Summary

Works of the Finnish-Swedish Poet Edith Södergran in Translations in Latvia

Edith Södergran, as a new representative of Swedish literature in Finland, was mentioned for the first time in the reviews of literary history published in Latvia in the fourth volume of *World Literary History (Pasaules rakstniecības vēsture)* edited by Rūdolfs Egle and Andrejs Upīts (1934).

Södergran's modernist poetry first became available in Latvian in the form of selected lyric samples published in literary periodicals (1995) and in the Nordic culture yearbook titled *Ziemeļmeita* (Daughter of the North) (1996) – thanks to the efforts of Swedish literature translators Mudīte Treimane (1948) and Vilnis Treimanis. In 1995, Latvian public television produced and aired a literary and cultural-geographic poetic film titled *Poetry Theatre: Edith Södergran*. In the film, translator and bibliographer M. Treimane provided alternating segments of literary-historical information about the poet, while the recitation of selected lyric examples was entrusted to Indra Burkovska, an actress from the Latvian National Theatre.

In subsequent years, the original works of Edith Södergran's poetry continued to hold a place in Latvia within the modernist canon in literary and cultural circles, as well as in studies of literary history. However, editions of her poetry collections in Latvian were regrettably unavailable. Nonetheless, Latvian literary reviewers and educators – such as Z. Elsbergs, P. Johansons, and I. Zemīte – have consistently emphasized the poetic depth of E. Södergran's lyrics in the context of European modernist poetry, underscoring her significant literary-historical importance. They have also explored the reasons behind the absence of a comprehensive collection of Södergran's poetry in Latvian translation.

This paper, therefore, analyzes Södergran's poetry, focusing on the interrelationship between aspects of its reception and translation.

Key words: Finnish-Swedish literature, modernist poetry, translation and verse, reception

*

100 gadus pēc Somijas zviedru modernisma dzejnieces Edītes Sēdergrānas (*Edith Södergran*; 1892–1923) mūža beigām Latvijas mediju virtuālajos resursos atrodams citāts, kas tulkojumā¹ skan šādi: *Jūsu nostalģija ir jūra, kurā varat pārvietoties, jūsu nostalģija ir reljefs, pa kuru varat staigāt, kāpēc tad jūs esat inerts un atturīgs, skatoties tukšumā? Rīts pienāks ar horizontu sarkanāku kā nekā visi pārējie, nāks vējš, lai piedāvātu jums savu*

---

1 Oriģināls lasāms autoras aforismu izdevumā zviedru valodā *Brokiga iakttagelser* (1919; „Raibie novērojumi”).

roku [...] dodieties prom! [Sēdergrāna 2023: -e] Vēl viena spārnota dzejnieces frāze uzrādīta dažādu autori citātu vietnē par laimes un sapņu tematiku: *Neticiet saviem sapņiem. Tie ir lidojoši, piemēram, kā viegli dūmi, bet tie ir arī bīstami, jo tie var piepildīties.* [Sēdergrāna 2018: -e]

Mūsdienu izaicinājumu kontekstā E. Sēdergrānas dzimtā Baltijas reģiona dabas un cilvēka identifikatori – jūra, vējš, atturīgums, piesardzība – skaidri izpaužas šajos pozicionējumos.

E. Sēdergrānas vārds un dzīves gadu skaitļi minēti citu „Somijas zviedru rakstniecības” populāru [Egle, Upīts 1934: 564, 572] 20. gadsimta sākuma pārstāvju vidū bez bibliogrāfiskiem faktiem starptautiski plašā literatūras vēstures iztirzājumā Rūdolfa Egles un Andreja Upīša izdotās *Pasaules rakstniecības vēstures* 4. sējumā. Arī viņas laikabiedre un tuva draudzene Hāgara Ulsone (*Hagar Olsson*; 1893–1978) nosaukta „kritiķu, literatūras vēsturnieku un teorētiķu” [Egle, Upīts 1934: 572] vārdu un uzvārdu uzskaitījumā.²

1. attēls. Edīte Sēdergrāna 1917. gadā.

Avots: Treimane, M. Par Edīti Sēdergrāni. Gadagrāmata „Ziemeļmeita”.

Rīga: Apgāds Brailinform, 1995, 201. lpp.

E. Sēdergrāna dzimusi Sanktpēterburgā 1892. gadā pārtikušā vidusšķiras ģimenē, bet, tuberkulozes slimības novārdzināta, mirusi 31 gada vecumā Karēlijas apgabala Raivolas pilsētīnā, kura toreiz atradās Somijas teritorijā, taču vēlāko ģeopolitisko pārmaiņu rezultātā nonākusi un pašlaik ir Krievijas sastāvā ar nosaukumu Roščino. Dzejniece uzaugusi zviedru valodā runājošā ģimenes vidē, apmeklēja meiteņu skolu ar vācu apmācības valodu Sanktpēterburgā. Pēc tam dzīve ritēja Karēlijā, no 1911. gada dažus gadus uzturoties ārstniecības nolūkos arī Šveicē, galvenokārt sanatorijā Davosā, kur un tuvējās pilsētās tika bagātināta garīgā pieredze, iepazīstoties ar tā laika starptautiskās kultūras un literatūras novitātēm.

2 Jāpiebilst gan, ka draudzenes un profesionālo gaitu domubiedres vārds un uzvārds tur kļūdaini rakstīts ar latviešu valodai raksturīgo vīriešu dzimtes galotni -s: Hagars Olsons [Egle, Upīts 1934: 572].

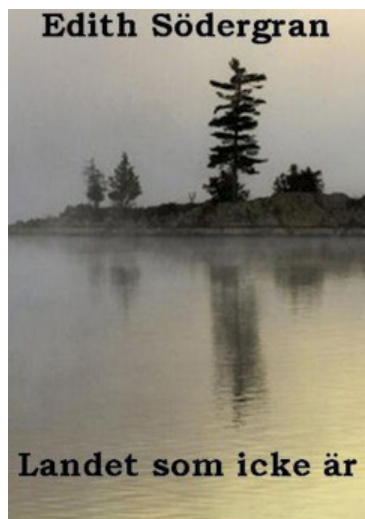
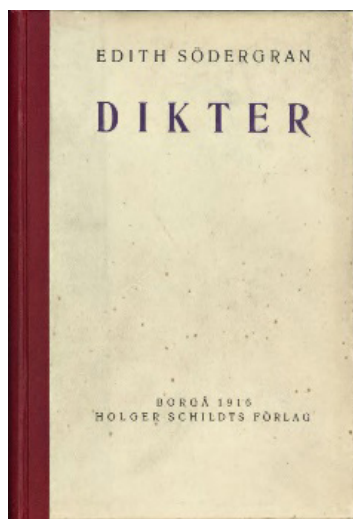

2. attēls. Edīte Sēdergrāna savā dzīvesvietā Raivolā – fotokartiņa ar pasta zīmogu.
Avots: <https://historia.nu/historia-nu/edith-sodergran-modernitetens-banbrytare-i-revolutionens-skugga/>

3. attēls. Dzejniecei veltītais piemiņas akmens Raivolā (Roščino).
Avots: <https://arkivkopia.se/sak/slsfi-14337018075>

Dzejniece sāk radošo publikāciju gaitas ar krājumu *Dikter* (1916; Dzejoļi). Dzīves laikā publicēti vēl trīs dzejas krājumi zviedru valodas oriģinālos izdevumos – *Septemberlyran* (1918; Septembra lira), *Rosenaltaret* (1919; Rožu altāris) un *Framtidens skugga* (1920; Nākotnes ēna), kā arī jau pieminētais aforismu apkopojums *Brokiga iakttagelser* (1919; Raibie novērojumi), savukārt autorei vēlīnās liriskas sacerējums pēc viņas nāves krājumā *Landet som icke är* (Zeme, kuras nav) 1925. gadā izdod H. Ulsone.

4. attēls (pa kreisi). Edītes Sēdergrānas pirmā dzejoļu krājuma *Dikter* (1916; Dzejoļi) pirmizdevuma apvākojums.
5. attēls (pa labi). Dzejnieces vēlīnās lirikas apkopojums krājumā *Landet som icke är* (1925; Zeme, kuras nav) mūsdienās izdots e-grāmata.

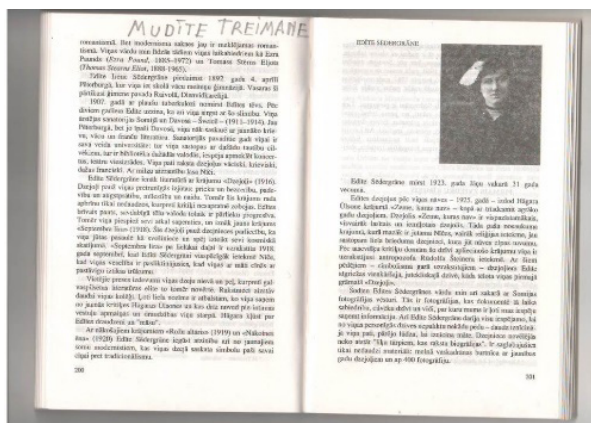
Iztirzājot E. Sēdergrānas daiļrades vispārējo atpazīstamību un tulkojumu/atdzejumu esamību Latvijā, ir nepieciešams atzīmēt, citējot arī latviešu mūzikas instrumentu speciālistu un tulkotāju no zviedru un norvēģu valodas Zigurdu Elsbergu (1932–2023), ka „zviedru dzeja atšķirībā no zviedru prozas, kas Latvijā bija ārkārtīgi populāra 1930. gados, ir palikusi salīdzinoši maz zināma. Tāpat arī norvēģu dzeja” [Elsbergs, Balode 2011: -e]. Tāpat dzejas literāro faktu piemēru trūkums latviešu valodā starpkaru periodā ir skaidrojams arī saistībā ar E. Sēdergrānas liriku.

Pēc Otrā pasaules kara padomju laikā šīs dzejnieces literārā mantojuma publikācijas latviski nav iznākušas. E. Sēdergrānas modernisma dzeja latviešu valodā pirmo reizi atsevišķu lirikas paraugu veidā kļuva pieejama literārajā periodikā (1995), kā arī Ziemeļvalstu kultūrai veltītajā gadagrāmatā ar poētiski skanīgu nosaukumu *Ziemeļmeita* (1996) – tas pateicoties zviedru daiļliteratūras tulkotājiem Mudītei Treimanei (1948) un Vilnim Treimanim. 1995. gadā Latvijas sabiedriskā televīzija izveidoja un pārraidīja literāri un kultūrģeogrāfiski poētisku filmu *Dzejas teātris. Edīte Sēdergrāna*, kurā tulkotāja un bibliogrāfe M. Treimane pārmaiņus sniedza literatūrvēsturisko informāciju par dzejnieci, savukārt lirikas piemēru priekšnesums tika uzticēts Latvijas Nacionālā teātra aktrisei Indrai Burkovskai.³

³ Latvijas Televīzijas teātris. *Dzejas teātris. Edīte Sēdergrāna*. Režisore D. Slagūne, 1995, 29 minūtes.

6. attēls. Ziemeļvalstu kultūrai veltītās gadagrāmatas *Ziemeļmeita* (1996) apvākojums.

7. attēls. Tulkotājas un atdzejojājas Mudītes Treimanes literāri bibliogrāfiskais raksts gadagrāmatā *Ziemeļmeita* par Edītes Sēdergrānas dzīvi un daiļradi.

Gadagrāmatas *Ziemeļmeita* literārajā daļā latviešu valodas atdzejojumā sniegti 5 dzejoļi, starp kuriem ir arī „Diena kļūst vēsa...” (*Dagen svalnar...*) un „Zeme, kuras nav” (*Landet som icke är*), savukārt izdevuma daļā, kas veltīta ievērojamām Ziemeļvalstu personībām, iekļauts M. Treimanes literāri bibliogrāfiskais raksts par dzejnieci. Ievadā raksta autore uzsver, ka kaut arī Edītes Sēdergrānas kā dzejnieces mūžs ilgst tikai septiņus gadus, tomēr uzskata, ka viņas ietekme uz zviedru literatūru Somijā un Zviedrijā ir neizmērojama; Edīti Sēdergrāni uzlūko par modernisma ceļa cirtēju, kaut viņas pašas daiļrade dziļi sakņojas romantismā. Bet modernisma saknes jau ir meklējamas romantismā. Viņas vārdu min līdzās tādiem viņas laikabiedriem kā Ezra Paunds (Ezra Pound, 1885–1972) un Thomas Stērns Eliots (Thomas Stearns Eliot, 1888–1965). [Treimane 1996: 199–200] Šis starptautiski salīdzinātais mākslinieciskās izteiksmes līmenis rakstā pamatots ar liktenīgo pavērsieni, kas atrodams dzejnieces biogrāfijā, jo sakarā ar nepieciešamību ārstēties no tuberkulozes, noris uzturēšanās ārzemēs – galvenokārt sanatorijā Davosā (Šveice, 1911–

1914), bet jau pirms tam, vēl dzīvojot savā dzimtajā pilsētā Sanktpēterburgā, viņa *nonāk saskarē ar jaunāko krievu, vācu un franču literatūru. Sanatorijās pavadītie gadi viņai ir sava veida universitāte: tur viņa sastopas ar dažādu tautību cilvēkiem, tur ir bibliotēka dažādās valodās, iespēja apmeklēt koncertus, teātru viesizrādes. [...] Ar milzu aizrautību viņa lasa Nīči.* [Treimane 1996: 200]

Rakstā aplūkota E. Sēdergrānas liriskas recepcija, sākot ar 1916. gadā izdotā pirmā krājuma „Dzejoļi” pārsteidzošo spēju apvienot „pretrunīgas izjūtas: prieku un bezcerību, padevību un augstprātību, mīlestību un naidu” [Treimane 1996: 200], kas daļā lasītāju izraisīja apbrīnu, bet no kritiķu puses – pamatā neizpratni; turpinājumā – otrā krājuma „Septembra lira” (1918) izdošana jau liecinot par izteiktu filozofa Frīdriha Nīčes (1844–1900) pārcilvēka idejas iespaidu, kad šādā veidā veselības pasliktināšanās dēļ tika meklēta garīga dziedināšana, kā arī jau saņemta atzinība un „atbalsts no jaunās kritiķes Hāgaras Ulsones” [Treimane 1996: 200]; līdz diviem pēdējiem dzejas krājumiem – „Rožu altāris” (1919) un „Nākotnes ēna” (1920), kad E. Sēdergrānu novērtē arī jaunie somu modernisti, kuri „viņas dzeju uzskata par simbolu paši savai cīņai pret tradicionālismu” [Treimane 1996: 200].

Pēc E. Sēdergrānas nāves 1923. gadā, kā jau minēts, H. Ulsone 1925. gadā publicē atlikušo dzeju „kopā ar trīsdesmit agrāko gadu dzejoļiem” [Treimane 1996: 201] krājumā „Zeme, kuras nav”, kurā, „pēc atsevišķu kritiķu domām”, esot apkopoti dzejoļi, kuri „uzrakstīti antropozofa Rūdolfa Šteinera ietekmē (1861–1925). Ar šiem pēdējiem – simbolisma garā uzrakstītajiem – dzejoļiem Edīte atgriežas vienkāršajā, jutekliskajā dzīvē, kāda tēlota viņas pirmajā grāmatā „Dzejoļi”.” [Treimane 1996: 201]

Raksta beigās M. Treimane uzsver, ka E. Sēdergrānas nopelni saistīti ar „Somijas fotogrāfijas vēsturi”. Viņa pati ir autore momentuzņēmumiem, kas „dokumentē tā laika sabiedrību, cilvēku dzīvi un vidi” [Treimane 1996: 201], bet tajā pašā laikā vēlējās, lai „no viņas personīgās dzīves nepaliktu nekādu pēdu”, tāpēc esot rīkojusies tā, lai neko neatstātu – pēc E. Sēdergrānas vārdiem – „līķa tārpiem, kas raksta biogrāfijas”. [Treimane 1996: 201]

8. attēls. Edītes Sēdergrānas fotogrāfijas, kurās iemūžināti ļaudis viņu ikdienas vidē, pati kopā ar iemīļotajiem kaķiem.

Avots: <https://www.sttinfo.fi/tiedote/69971650/visste-du-att-edith-sodergran-ock-sa-var-fotograf?publisherId=69817382>

Par E. Sēdergrānas dzejas tulkošanas specifiku šī literāri biogrāfiskā raksta autore M.

Treimane, kura pati ir tulkotāja, gan nekāds komentārus nesniedz, bet jau minētais tulkotājs Z. Elsbergs, kurš ir sacījis, ka „literatūra [viņu – I. O.] uzrunā zviedriski [...] brīnšķīga ir arī Somijas zviedru dzeja, piemēram [...] Edīte Sēdergrāna”, kura „arī ir no tiem cietajiem riekstiem, kuru tulkojot iznāk tik vienkārši, ka pat nedaudz banāli.” [Elsbergs, Balode 2011: -e]

2017. gadā Zviedrijā dzīvojošais latviešu dzejnieks, dziedātājs un mūziķis Pāvils Johansons (1947) E. Sēdergrānas dzejai veltīja rakstu ar nosaukumu *Somijas zviedru modernisma dzejas spožā zvaigzne*. Raksta sākumā no literatūrvēsturiskā viedokļa raksturota 20. gadsimta sākuma Somijas zviedru dzejnieku paaudze, kas ietekmējusi arī dzejniekus pašā Zviedrijā, tādējādi, ka „[...] pretestība konvencionālās metrikas un atskaņu žņaugiem ar laiku auga arvien spēcīgāka jaunajos literātos”, no kuriem „izcilākā tomēr bija dzejniece Edīte Sēdergrāna”, ar savu dzeju iemiesojot to, ka „pamazām uzplauka jauni dzejas izteiksmes veidi” [Johansons 2017: 14]. Tie rakstā sniegti uzskaitījuma ar vēlamu rezultativitāti: „Brīvais pants, tēlainās valodas rafinētais jūtīgums un spēja savienot konkrēto ar abstrakto dod viņai iespējas dzejiski atklāt savu iracionālo fantāzijas dzīvi” [Johansons 2017: 14].

9. attēls. Pāvila Johansona raksts par E. Sēdergrānas daiļradi *Somijas zviedru modernisma dzejas spožā zvaigzne* (2017).

P. Johansons norāda uz jau M. Treimanes iepriekš pieminēto dzejnieces plašo starptautiskās literārās un stilistiskās pieredzes apguvi, uz kuras pamata veidojies viņas pašas literārais rokraksts. Publicists izceļ dzejnieces pirmajam dzejoļu krājumam raksturīgo „centrāli lirisko” kompozīciju „ar mīlestības, vientulības un nāves motīviem, koncentrētā formā izstarojot vitalitāti ar mazliet naivu nokrāsu”, īpaši norādot uz dzejoli *Vierge moderne* (Modernā/mūsdienu jaunava), kurā „viņa cenšas raksturot jauno laiku sievieti: ‘Es neesmu sieviete. Es esmu nekārtas dzimta [...]. Es esmu asins čuksts vīrieša ausī’” [Johansons 2017: 14].

Atbilstoši E. Sēdergrānas daiļrades evolūcijai P. Johansons apgalvo, ka interpretācijas

ziņā novērojams savdabīgs loks – pārejot no izaicinājuma pozīcijas pirmajā dzejas krājumā sākuma periodā līdz pašlāvēības pilnam skatam nākotnē ar tā sauktā ‘pārcilvēka’ palīdzību, tātad Nīčes uzskatu ietekmē tas „visai atklāti parādoties viņas trijos nākamajos krājumos”, bet pēc nāves izdotajā krājumā „Zeme, kuras nav” notiekot „atgriešanās jaunības laukos”, kad pieredzes iespaidā „mistiskas vīzijas saplūst kopā ar viņas pārējo priekšstatu pasauli” [Johansons 2017: 14].

Savā ziņā nepastarpināts viedoklis par E. Sēdergrānas literāro personību ir ietverts Ādažu Brīvās Valdorfa skolas latviešu valodas un literatūras skolotājas Ingas Zemītes rakstā par dalību 2004. gada vasaras seminārā „Dzīve uz šķautnes, kurā satiekas kultūras” Somijas dienviņu pilsētā Ekenēsā/Tammisārī (*Ekenäs/Tammisaari*). Seminārs ar starptautisku dalībnieku sastāvu bijis veltīts dzejas mantojumam un pašas autore personības izpratnei. Latvijas dalībniece, pedagoģe I. Zemīte rakstā atklāti atzīst: „Līdz šim par dzejnieci, kurai īsti nav tautības, nezināju neko, kā vien biju lasījusi 1980. gadā Ļeņingradā izdotu nelielu brošūriņu ar viņas dzeju.” [Zemīte 2004: -e 2. lpp.] Seminārā skolotāja cita starpā uzzināja, ka dzejniece bijusi „slimīga, nelaimīga, depresīva” un rakstījusi „par mūžīgām alkām pēc kaut kā īsti vārdā nenosaucama”, tātad arī „mūžam meklējot piederību.” [Zemīte 2004: -e 2. lpp.]

Raksta noslēgumā par semināra secinājumiem I. Zemīte atzīmē, ka „lielākā daļa dalībnieku bija pārliecināti, ka, kultūrām sajaucoties, cilvēks ir tikai ieguvējs”, tomēr „neatrisināts palicis vienīgi jautājums – kāpēc Edītes Sēdergrānas mūžs bijis tik nelaimīgs, kāpēc viņu tik ļoti nomāca piederības meklējumi, kāpēc viņas pēdējo dzejoļu krājumu, kurš izdots tikai pēc tam, kad pašas dzejnieces vairs nebija, sauc ‘Zeme, kuras nav’” [Zemīte 2004: -e 4. lpp.].

Savukārt Latvijas Universitātes studenti, kuriem angļu-skandināvu valodu bakalaura studiju apakšprogrammas ietvaros ir arī Ziemeļvalstu literatūras vēstures akadēmiskie kursi, eksāmena darbos, piemēram, izsaka šādus komentārus par E. Sēdergrānas personību un liriku:

* „E.S. dzīves laikā nesaņēma pelnīto atzinību. Viņa bija feministe un viņas dzeja bija drosmīga. Viņa zināja, cik talantīga viņa ir un cik skaisti raksta.”

* „Viņa rakstīja mūsdienīgi modernus dzejoļus un izteica sievietes apziņu dzejoļos, viņa savā dzejā koncentrējās uz sievieti, kā tas ir – būt sievietei.”

* „Viņas dzejoļus raksturo gleznaina valoda brīvā asociatīvā dzejas pantā. Dzejoļos ir daudz atsevišķu elementu un nav ierobežojumu. Viņas dzeja ir rakstīta tiem atsevišķiem indivīdiem, kuri sajūtās ir vistuvākie nākotnes robežšķirtnei. Viņa rakstīja arī par draudzību un Pirmo pasaules karu.”

* „Dzejolis ‘Diena kļūst vēsa...’ ir par sirdslīdēm un jūtām, tā ir par personu, kura vēlas tuvināties ‘vēsam/aukstum’ vīrietim, bet galu galā realitāte šo personu un viņas romantiskās ilūzijas sagrauj.”

* „E.S. dzejā izmanto skaistus simbolus, lai radītu iecerēto atmosfēru, piemēram, dzejoli ‘Diena kļūst vēsa...’ viņa attēlo attiecību maiņu, ja tās kļūst attālinātākas, tiek izmantoti dabas simboli – ziedi, auglis, jūra, roze un citi.”

* „Divas dominējošās pazīmes, kas izteiktas viņas dzejā, bija autoritatīva figūra vai ‘pārcilvēks’, kurš sniedza savus stingros uzskatus vai idejas, kā arī kara tēma.”

Apkopojot E. Sēdergrānas personības un lirikas receptīvās un tulkošanas pozīcijas Latvijā, kā arī pārdomājot skolotājas I. Zemītes retorisko jautājumu, var konstatēt, ka dze-

jnieces radošajās izpaušmēs, kuras veidojušās nedaudz vairāk kā pirms 100 gadiem, pēc būtības var novērot gan īpašo individuālo apdāvinātību, gan fatālu veselības problēmu ietekmi, arī reģionāli noteikto multikulturālo identitāti un viņas dzīves laikmeta parādību ietekmi, kad Krievijā notika revolucionārais apvērsums un tā izraisītie satricinājumi, norisa arī Pirmais pasaules karš.

LITERATŪRA

- Egle, R., Upīts, A. *Pasaules rakstniecības vēsture. 4. sējums*. Rīga: A Gulbja apgāds, 1934. 572. lpp.
- Elsbergs, Balode 2011: -e. Elsbergs, Z., Balode, I. *Literatūra mani uzrunā zviedriski*. Rīga: Satori, 2011. Pieejams: <https://satori.lv/article/literatura-mani-uzruna-zviedriski>
- Johansons, P. Somijas zviedru modernisma dzejas spožā zvaigzne. *Konteksts*. Nr. 4. Rīga: Latvijas Rakstnieku savienība, 2017. 14. lpp.
- Sēdergrāna 2023: -e. *Books Bites Brews*. Pieejams: <https://lav.booksbitesbrews.com/beautiful-phrases/>
- Sēdergrāna 2018: -e. *Ladyx*. Pieejams: https://ladyx.decorexpro.com/lv/cop819_cit-citaty-pro-mechtu/
- Treimane, M. Par Edīti Sēdergrāni. No krājuma „Dzejoļi”. Atdz. M. Treimane, V. Treimanis. *Gadagrāmata „Ziemeļmeita”*. Rīga: Apgāds Brailinform, 1995. 199.–202., 292.–295. lpp.
- Zemīte 2004: -e. Zemīte, I. (2004). *Nākotnes vīzija vai šodienas realitāte*. Rīga: Latvijas vēstnesis. Nr. 119. 2004. 1.–4. lpp. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/91720>
- Latvijas Televīzijas teātris. *Dzejas teātris. Edīte Sēdergrāna*. Režisore D. Slagūne. Rīga: LTV, 1995. 29 minūtes.

Viorika ŠESTAKOVA, Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ
(Kaunas University of Technology)

The Peculiarities of Energy Sector Term Translation in English and Lithuanian

Summary

The Peculiarities of Energy Sector Term Translation in English and Lithuanian

Energy generation worldwide is undergoing extraordinary changes with the energy sector and its lexis experiencing significant growth and evolution. Emerging tendencies, namely the shift away from fossil fuels in favour of renewable energy sources, introduce new terminology that finds its way either by means of translation or creation. It is crucial to examine these transformations to identify effective methods, assess the quality of resulting products, and determine their success in enhancing communication.

Texts related to the energy sector and translation services cover a wide array of topics, including new technology, regulation, work safety, process innovation, intricate equipment, regional climate conditions, and more. Technical texts focusing on renewable energy necessitate a profound comprehension of the entire process. Accurate terminology is vital for documents published in this field, as it directly impacts the overall correctness and clarity of the content.

The study explores the nuances of energy sector terminology, analysing terms in both English and Lithuanian, available from the European Union documents. It offers insights into the complexities of these terms and their usage.

Key words: energy sector terminology, EU documents, term translation, term composition

Santrauka

Energetikos sektoriaus angliškų ir lietuviškų terminų vertimo ypatumai

Pastaruoju metu elektros ir energijos gamyba visame pasaulyje gausi naujų pokyčių, kurie turi įtaką ir žodynui. Perėjimas nuo iškastinio kuro prie atsinaujinančių energijos šaltinių sudaro sąlygas atsirasti naujiems terminams bei jų junginiams.

Straipsnyje siekiama išsiaiškinti energetikos sektoriaus terminų sudarymo tendencijas, angliškų ir lietuviškų terminų sudarymo panašumus ir skirtumus. Tiriamoji medžiaga – Europos Sąjungos dokumentuose esantys terminai anglų ir lietuvių kalbomis. Išanalizavus surinktą medžiagą preliminarai galima teigti, kad su energetikos sektoriumi susiję terminai tiek lietuvių, tiek anglų kalbose daugiausia dvižodžiai arba trižodžiai. Palyginus anglų kalboje esančius dvižodžius terminus ir jų atitikmenis lietuvių kalboje, apie 20 proc. angliškų dvižodžių terminų atitinka trižodžiai lietuviški terminai. Trižodžių angliškų ir lietuviškų žodžių tyrimas atskleidė, kad abiejose kalbose jie sudaromi panašiai.

Raktiniai žodžiai: *energetikos sektoriaus terminologija, ES dokumentas, terminų vertimas, lietuvių kalba, anglų kalba*

*

Theoretical remarks

The efficacy of the EU institutions hinges upon the provision of top-grade written translations carried out by experienced language professionals. Basically, language-related tasks encompass the translation of documents, reports and other technical texts into the 24 official languages of the EU. The main objective of a high standard translation is to make certain that EU legislation and regulation, and other important documents are comprehended by businesses and individuals. In the translation process, it is critical that the original message of a text is conveyed accurately and precisely.

As it is stated in the *Translation at the EU institutions*, in order to optimise translation efficiency, modern translation technologies, including computer-assisted translation, translation memory systems, machine translation, terminological repositories, and other web-based resources, are employed.

In addition to translators, expertise in terminological studies, legal linguistics, editors, intercultural and linguistic professionals are indispensable within this framework.

The international standard ISO 17100:2015 sets requirements for all facets of the translation process that in a straightforward way impact the quality and timeliness of translation services. Stipulations for translation service providers concerning minimum qualification prerequisites, the administration of fundamental procedures, the accessibility of resources, and additional measures vital for completing a high-calibre translation service are encompassed in this standard. Moreover, the implementation of this International Standard serves as a mechanism through which a translation service provider can demonstrate the compliance of the specified translation services to this standard and perform a high-level translation.

As state by Stefaniak (2017), IATE (Interactive Terminology for Europe) serves as the primary source of lexical resources for all European Union institutions. While the Council, the Parliament, and the Commission boasted relatively extensive online terminology repositories, smaller entities relied on less sophisticated databases or glossaries. IATE was established to remedy these issues and provide EU translators with pertinent, dependable, and easily accessible terminological resources, thus conferring a distinct advantage over alternative lexical references. The main objective of IATE is to supply relevant and trustworthy terminology across the official EU languages to facilitate the translation of the EU documents (IATE. User's Handbook, 2021).

Analysis

The research focuses on the examination of differences and similarities of energy sector terminology in terms of its structure, firstly, specifying its composition and secondly, evaluating the part of speech criteria both in English and Lithuanian languages.

The sample of the study is taken from the EU documents: *REGULATION (EU) 2023/1805 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 13 September 2023 on the use of renewable and low-carbon fuels in maritime transport, DIRECTIVE (EU) 2018/2001 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11*

December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources, and other documents available on the websites of the European Parliament and European Union law.

For the study, 103 English terms and their Lithuanian equivalents were selected and analysed. The English text is referred to as the text of the source language, whereas the Lithuanian text is considered as the text of the target language.

The first part of the study evaluated English terms according to their composition and their conformity to Lithuanian terms. Thus, considering this aspect, the terms were divided into the following categories: one-word, two-word, three-word, four-word and terms consisting of five and more words.

1. One-word English terms

1.1. One-word English terms correspond to one-word Lithuanian terms

The following examples represent the group where one-word English terms correspond to one-word Lithuanian terms: Eng. *sustainability* – Lith. *tvarumas* (Source 1); Eng. *waste* – Lith. *atliekos* (Source 2); Eng. *grid* – Lith. *tinklas* (Source 1), etc. In the analysed documents, there were only six terms found, therefore such a small number can imply that one-word terms are not common in the energy sector terminology, at least in the EU documents.

1.2. One-word English terms correspond to two-word Lithuanian terms

Yet, one-word English terms can be translated into Lithuanian by using two or more words. There were eight such cases identified. The following examples indicate this pattern, e.g.: Eng. *emissions* – Lith. *išmetamieji teršalai* (Source 2); Eng. *bioliquids* – Lith. *skystieji bioproduktai* (Source 3); Eng. *carbon* – Lith. *anglies dioksidas* (Source 1), etc.

1.3. One-word English terms correspond to three (and more)-word Lithuanian terms

In this group, Lithuanian terms are translated using additional words, which are usually an adjective or a noun, for example: Eng. *renewables* – Lith. *atsinaujinančios energijos išteklių* (Source 4); Eng. *decarbonization* – Lith. *priklausomybės nuo iškastinio kuro mažinimas* (Source 2); Eng. *decarbonizing* – Lith. *mažinti priklausomybę nuo iškastinio kuro* (Source 2).

Thus, the analysis of terms revealed that one-word terms comprise quite a small part of the sample, they make up 16 % of the analysed terms.

2. Two-word English terms

2.1. Two-word English terms correspond to two-word Lithuanian terms

Two-word terms compose the vast majority of energy sector terminology, making up 43 % of the sample. Two thirds of these terms are absolute equivalents, whose structure in the source language completely coincides with that of the target language. The following examples can serve as the illustration: Eng. *energy industry* – Lith. *energetikos pramonė* (Source 3); Eng. *climate change* – Lith. *klimato kaita* (Source 3); Eng. *Green Paper* – Lith. *Žalioji Knyga* (Source 1); Eng. *energy infrastructure* – Lith. *energijos infrastruktūra* (Source 1); etc.

2.2. Two-word English terms correspond to three-word Lithuanian terms

Other two-word English terms are translated into a three-word Lithuanian equivalents. Such terms in Lithuanian translation add on additional words, mainly nouns and adjectives, e.g.: Eng. *electricity market* – Lith. *elektros energijos rinka* (Source 2); Eng. *carbon captured* – Lith. *surinktas anglies dioksidas* (Source 2).

2.3. Two-word English terms correspond to four (and more)-word Lithuanian terms

The study also revealed several cases where two-word English terms are translated into Lithuanian by using four (and more) words, e.g.: Eng. *low-carbon* – Lith. *mažo anglies dioksido pėdsako* (Source 2); Eng. *to reduce emissions* – Lith. *mažinti išmetamų teršalų kiekį* (Source 2); Eng. *renewables self-consumer* – Lith. *iš atsinaujinančiųjų išteklių pasigamintos energijos vartotojas* (Source 2).

3. Three-word English terms

3.1. Three-word English terms correspond to three-word Lithuanian terms

In the research sample, there were sixteen three-word terms that correspond to Lithuanian three-word terms. The examples of this group of terms are the following: Eng. *security of energy supply* – Lith. *energijos tiekimo saugumas* (Source 3); Eng. *CO2 emission factors* – Lith. *išmetamo CO2 faktoriai* (Source 1); Eng. *demand response programs* – Lith. *apkrovos atsako programos* (Source 1); etc.

3.2. Three-word English terms correspond to four (and more)-word Lithuanian terms

Abundant examples represent the group of three-word English terms that correspond to four-word (or longer) Lithuanian terms, e.g.: Eng. *renewable energy communities* – Lith. *atsinaujinančiųjų išteklių energijos bendrija* (Source 1); Eng. *residual energy mix* – Lith. *liekamasis energijos rūšių derinys* (Source 1); Eng. *renewable energy obligation* – Lith. *įpareigojimas naudoti atsinaujinančiųjų išteklių energiją* (Source 1); Eng. *renewable energy producers* – Lith. *energiją iš atsinaujinančiųjų išteklių gaminantys gamintojai* (Source 1); Eng. *greenhouse gas emissions* – Lith. *išmetamo šiltnamio efektą sukeliančios dujos* (Source 3).

The study on three-word English terms indicated that this group makes up 28 % of the sample. Hence, it can be assumed that compound terms comprise an essential part of the energy sector terminology.

4. Four-word English terms

4.1. Four-word English terms correspond to four-word Lithuanian terms

In the study sample, there were four-word English terms identified. Yet, they were quite scarce and comprised only 10 % of the total number. The following examples illustrate this group: Eng. *gross final consumption of energy* – Lith. *bendrasis galutinis energijos suvartojimas* (Source 1); Eng. *consumer-oriented energy policy* – Lith. *energetikos politika palanki piliečiams* (Source 1); Eng. *fossil-free energy sources* – Lith. *be iškastinio kuro pagaminta energija* (Source 3).

4.2 Four-word English terms correspond to five (or more)-word Lithuanian terms

Several examples represent four-word English terms that are translated into Lithuanian as five-word (or longer) terms; these are: Eng. *renewables power purchase agreement* – Lith. *atsinaujinančiųjų išteklių elektros energijos pirkimo sutartis* (Source 1); Eng. *jointly acting renewables self-consumers* – Lith. *kartu veikiantys iš atsinaujinančiųjų išteklių pasigamintos energijos vartotojai* (Source 1); Eng. *a district heating and cooling infrastructure* – Lith. *centralizuoto šilumos ir vėsumos tiekimo infrastruktūra* (Source 1).

A few cases were identified where the term consisted of a significant number of words, for example:

Seven-word English term corresponds to nine-word Lithuanian term:

Eng. *renewable liquid and gaseous transport fuels of non-biological origin* – Lith. *iš atsinaujinančiųjų išteklių pagamintas nebiologinės kilmės skystasis ir dujinis transporto kuras* (Source 1).

However, such terms are very rare, as one of the basic requirements for terms is shortness and coherence. Thus, terms consisting of many words are more an exception.

The second part of the research focused on the comparison of English and Lithuanian terms concerning the parts of speech they comprise. To ensure a more accurate study, only terms consisting of the same number of words in both languages were analysed.

One-word English term corresponding to one-word Lithuanian term

Noun → Noun

The first group consisted of one-word terms and the analysis revealed that all of them were nouns and were translated as nouns as well. Examples representing this group are the following: Eng. *biomass* – Lith. *biomasė* (Source 1); Eng. *biogas* – Lith. *biodujos* (Source 1); Eng. *biofuels* – Lith. *biodegalai* (Source 1); Eng. *waste* – Lith. *atliekos* (Source 3); Eng. *grid* – Lith. *tinklas*; Eng. *sustainability* – Lith. *tvarumas* (Source 4).

Two-word English term corresponding to two-word Lithuanian term

Noun + Noun → Noun + Noun

The most common pattern in this group represents the structure of two nouns in the source language being equivalent to nouns in the target language, e.g.: Eng. *support scheme* – Lith. *paramos schema*; Eng. *heat pumps* – Lith. *šilumos siurbLIAI* (Source 1); Eng. *energy output* – Lith. *energijos išEiga* (Source 3); Eng. *energy input* – Lith. *energijos sąnaudos* (Source 3); Eng. *energy products* – Lith. *energetikos produktai* (Source 2).

There were other patterns identified:

Adjective + Noun → Adjective + Noun

For example: Eng. *geothermal energy* – Lith. *geoterminė energija* (Source 1); Eng. *sustainable fuels* – Lith. *tvarus kuras* (Source 2); Eng. *particulate matter* – Lith. *kietosios dalelės* (Source 2).

Adjective + Noun → Noun + Noun

The examples of the terms belonging to the group are as follow: Eng. *ambient energy* – Lith. *aplinkos energija* (Source 2); Eng. *solar cells* – Lith. *saulės elementai* (Source 2).

Noun + Noun → Adjective + Noun

For example: Eng. *energy industry* – Lith. *energetinė pramonė* (Source 3).

Three-word English term corresponding to three-word Lithuanian term

The two most dominating structures in three-word terms are: Noun + Noun + Noun that correspond to Noun + Noun + Noun and Adjective + Noun + Noun corresponding to Adjective + Noun + Noun.

Noun + Noun + Noun → Noun + Noun + Noun

For example: Eng. *distribution grid infrastructure* – Lith. *skirstymo tinklų infrastruktūra* (Source 2); Eng. *distribution system operator* – Lith. *skirstymo sistemos operatorius* (Source 2); Eng. *wind energy industry* – Lith. *vėjo energetikos pramonė* (Source 3).

Adjective + Noun + Noun → Adjective + Noun + Noun

For example: Eng. *sustainable fuel technologies* – Lith. *tvarios kuro technologijos* (Source 1); Eng. *high-efficiency cogeneration* – Lith. *didelio naudingumo kogeneracija* (Source 1). There were also a few individual examples of terms detected that did not form any regularity, e.g.: Eng. *waste heat and cold* – Lith. *atliekinė šiluma ir vėsuma* (Source 1) – Noun + Noun + Noun corresponding to Adjective + Noun + Noun; Eng. *passive energy systems* – Lith. *pasyviosios energetinės sistemos* (Source 2) – Adjective + Noun + Noun corresponding to Adjective + Adjective + Noun.

The next group of terms consisting of four words was very scarce; these examples form an insignificant number in the sample. The following patterns were identified:

Adjective + Adjective + Noun + Noun → Adjective + Adjective + Noun + Noun

For example: Eng. *gross final consumption of energy* – Lith. *bendrasis galutinis energijos suvartojimas* (Source 3).

Noun + Adjective + Noun + Noun → Noun + Noun + Adjective + Noun

For example: Eng. *consumer-oriented energy policy* – Lith. *energetikos politika palanki piliečiams* (Source 4).

Adjective + Adjective + Noun + Noun → Noun + Adjective + Noun + Noun

Eng. *European Atomic Energy Community* – Lith. *Europos atominės energijos bendrija* (Source 1).

In longer terms, there were no clear patterns observed, it can be claimed that Lithuanian terms were translated according to the language syntactic, derivational rules.

Conclusion

Ensuring consistency and precision in translation, especially regarding terminology, is crucial for generating high-quality texts. Interactive Terminology for Europe is invaluable in providing linguists and translators with lexical information.

Having analysed 103 terms related to the energy sector, the following preliminary conclusions can be drawn. The study revealed that two- and three-word terms dominate; together they make up 71% of the sample. Two thirds of two-word terms are absolute equivalents, which implies that the term in the target language fully corresponds to the term of the source language. One-word terms account for 16 % of the sample, while terms consisting of many words (four words and more) are rare, comprising only 10 % of the analysed sample.

Having evaluated the part of speech criteria, it can be assumed that Noun(s) corresponding to Noun(s) structure is the most prevalent.

LITERATURE

European Union. User's Handbook. IATE. Publications Office, 2021.

Stefaniak, K. Terminology work in the European Commission: Ensuring high-quality translation in a multilingual environment. Svoboda, T., Biel, Ł., & Łoboda, K. (eds.), *Quality aspects in institutional translation.* Language Science Press, 2017. DOI:10.5281/zenodo.1048173.

Translation at the EU institutions. Available: <https://europa.eu/translation/>

Translation services — *Requirements for translation services* ISO 17100:2015(En). Available: <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:17100:ed-1:v1:en>

SOURCES

Source 1 – REGULATION (EU) 2023/1805 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 13 September, 2023 on the use of renewable and low-carbon fuels in maritime transport. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1805&qid=1703708529819>

Source 2 – DIRECTIVE (EU) 2018/2001 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11 December, 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02018L2001-20181221>

Source 3 – EUR-Lex – Access to European Union law. Available: <https://eur-lex.europa.eu/>

Source 4 – European Parliament. Available: europarl.europa.eu

Virginija TUOMAITĖ, Marija VĖŽIENĖ
(Kaunas University of Technology)

Navigating the Legal Labyrinth: Insights into Challenges of Translating Legal Texts

Summary

Navigating the Legal Labyrinth: Insights into Challenges of Translating Legal Texts

The paper aims to present some insights into the peculiarities of the language in legal texts, the importance of understanding legal terminology, and some of the main challenges in legal translation. It is based on the empirical research carried out to explore the attitudes of students majoring in technical translation at a specialized university regarding their understanding of legal texts, as well as to outline the problems and the experience the students face and gain in translating legal texts from English into Lithuanian. The data were collected by analysing the students' reflections on their experiences, problems, and challenges during translation training. The findings revealed that the students identified key challenges primarily associated with understanding legal texts due to their complexity and linguistic characteristics, cultural and contextual differences, structural peculiarities, technological and technical issues, as well as other concerns such as syntax and punctuation.

Key words: legal terminology, legal lexis, legal syntax, legalese translation challenges, legalese translation solutions

Santrauka

Klaidžiojimas teisės labirintuose: išvalgos apie teisinių tekstų vertimo iššūkius

Straipsnyje siekiama pateikti kai kurias išvalgas apie kalbos ypatumus teisiniuose tekstuose, teisinės terminijos supratimo svarbą ir kai kuriuos pagrindinius teisinio teksto vertimo iššūkius. Jis pagrįstas empirinio tyrimo rezultatais, kuris atliktas siekiant ištirti specializuoto universiteto techninio vertimo specialybės studentų specializuotame universitete požiūrį į jų supratimą apie teisinius tekstus, taip pat apibūdinti jų problemas, su kuriomis susiduria, ir patirtį, kurią įgyja versdami teisinius tekstus iš anglų kalbos į lietuvių kalbą. Duomenys buvo renkami analizuojant studentų nuomones apie jų patirtį, problemas ir iššūkius teisinių tekstų vertimo metu. Duomenų analizė atskleidė, kad studentai įvardijo pagrindinius iššūkius, pirmiausia susijusius su teisinių tekstų supratimu dėl jų sudėtingumo ir kalbinių ypatybių, kultūrinių ir kontekstinių skirtumų, struktūrinių ypatumų, technologinių ir techninių problemų, taip pat kitų problemų, tokių kaip sintaksė ir skyrybos ženklai.

Raktiniai žodžiai: teisinė terminija, teisės leksika, teisės sintaksė, teisinių tekstų vertimo iššūkiai, teisinių tekstų vertimo sprendimai

*

INTRODUCTION

It is a fact that translating law between any languages is not a straightforward affair. Notwithstanding, the translation of law has played a very important part in the contact between different peoples and different cultures in history, and is playing an even more important role in our increasingly globalized world [Cao 2007]. Legal English has traditionally been the sphere of lawyers from English-speaking countries which have shared common law traditions. However, due to the spread of Legal English as the predominant language of international business, as well as its role as a legal language within the European Union, legal English is now a global phenomenon. It is informally referred to as legalese. Modern legal English is based on Standard English. However, it contains some unusual features. These largely relate to terminology, linguistic structure, linguistic conventions, and punctuation, and have their roots in the history of the development of English as a legal language [Liuolienė et al. 2016]. Therefore, the major **problem** existing in the field is the challenge of rendering the same meaning in translation as there are many differences between legal systems and legal languages. This paper **aims** to briefly look at the nature and specificity of Legal English and some problems that students majoring in technical translation at a specialized university encounter while translating legal texts from and into Lithuanian.

Practical Significance of the Research. This paper deals with the legal language and some most problematic issues that the students majoring in technical translation face regarding their knowledge of the nature and specificity of legalese. Thus, it is essential to explore the challenges they encounter to help them gain competence, especially in translating legal texts from and into Lithuanian. Additionally, this study may serve as some guidance for teachers or other professionals involved in training technical translators. Finally, this paper is in some or other way an attempt to fill a gap in legal translation research, open ways for further studies, and motivate other scholars to carry out related research in the same line.

This paper is based on the presentations given by the authors and discussions of the professionals at the international conferences *Language Studies at a Specialised University* '22 at Lithuanian University of Health Sciences in Kaunas (2022), and *Scientific Readings XXXIII* at the Faculty of Humanities of Daugavpils University in Latvia (2023).

THE NATURE & SPECIFICITY OF LEGAL ENGLISH

Having in mind the complexity and unusual features of the legalese, it is important to briefly describe the nature and specificity of Legal English, which can be divided into two categories having to do with the following: (A) vocabulary, and (B) syntax. A very concise description of these features is adapted from the *Handbook of Language Training on the Vocabulary of Judicial Cooperation in Civil Matters* (EJTN 2016).

A. Legal Vocabulary may be classified into the following three types (EJTN 2016):

- a) **technical terms:** *litigation, condonation*, etc.
- b) **sub-technical or semitechnical terms:** *action – suit or proceedings, service – notification*, etc.
- c) **general terms:** *witness, judge*, etc.
  - **Latinisms**, i.e. **original form:** *prima facie, bona fide*, etc., **adapted into English:** *abscond, insolvent*, etc., **direct translations:** *last will – ultima*

voluntas, burden of proof – onus probandi, etc.

- **French, i.e. imported directly:** *fait accompli, force majeure, etc.*, **translated directly:** *under pain of – sous peine de, plead guilty – plaider coupable, etc.*, **adapted:** *salvage, towage, etc.*

Other specific legal vocabulary features could be classified as follows (EJTN 2016):

a) archaisms & formal expressions: *showeth, witnesseth, etc.*

b) complex prepositions: *in pursuance of – according to, having regard to – considering, etc.*

c) binomial or multinomial expressions: *advice and consent, under or in accordance with, devise and bequeath, etc.*

d) compound prepositions & adverbs: *herein – in this document, thereafter – after that, etc.*

e) higher register words: *append – attach, expedite – hasten, etc.*

f) nominalization: *to study – a study, derivation -ism, -ure, etc.*

g) post-modification: ‘on the payment to the Owner of the total amount of any instalments then remaining unpaid of the rent hereinbefore reserved and agreed to be paid and the further sum of ten shillings <...>’.

B. Legal Syntax. Some specific features characterizing Legal English syntax include the following (EJTN 2016):

a) lexical repetition as a reference mechanism: instead of *it* or *this* – *the aforesaid/the aforementioned*.

b) long and complex sentences: with multiple levels of subordination.

c) frequent use of the passive: to emphasize the result of actions rather than the agents.

d) use of connectors: *whereas, provided that, etc.*

e) omission of the relative pronoun & the appropriate form of the verb ‘to be’

f) avoidance of the negative particle ‘not’: through the use of *never, unless, except, fail to, etc.*, **or negative prefixes:** *un-, im-, etc.*

g) prepositions separated from their complements

h) use of the subjunctive: after *command, recommend* or *important, essential, etc.*

i) use of conditional sentences with inversion.

Thus, translating legal texts is extremely challenging, mainly because of the above-described nature, specificity, and complexity of Legal English. Even a small error or a missed word could lead to a series of legal issues, and, most frequently, would lead to undesirable consequences.

Given the complexity of legalese, translators encounter and have to overcome infinite challenges as part of their daily work routine, and, according to some international professional translator experiences, the most significant challenges can be summarised as follows (CWT 2019): (1) legal systems are different from country to country; (2) the laws evolve and systems change; (3) word selection leaves no room for flexibility; (4) syntax and punctuation require attention to detail; (5) legal translators often work under strict deadlines.

There are quite a few challenges in translating legalese, as this complex task requires excellent language skills, legal background, extensive translation and intercultural experience, and, oftentimes, speed, as well as a series of specialized training.

Further, this paper focuses on the reflections of the students, majoring in technical translation, related to the challenges they encountered and the experience they gained while

translating legalese.

EMPIRICAL RESEARCH: AIM. OBJECTIVES. METHODOLOGY

The aim of the empirical research was to (a) research and reveal the attitudes of students majoring in technical translation regarding the understanding of legal texts and using legal language in Lithuanian, and (b) describe the challenges they encounter, and the experience they gain while translating legalese from English into Lithuanian.

The methodology of the empirical research employed a descriptive-analytical method for collecting data based on the reflections of students majoring in technical translation on their experiences gained and problems faced while translating legal texts. Thus, the population ($n = 8$) of the research was technical translation students at a specialized university. The sample of the research for this paper was 31 out of 32 reflections.

For data collection, different types of legal documents (26 in total) were given to students to translate from English to Lithuanian and vice versa, including lawsuits, contracts, motivational letters, resumes, commercial letters, protocols, memorandums, prenuptial agreements, etc. As the semester consists of 16 weeks, the students were asked to prepare their reflection papers for every quarter of the semester to monitor their progress. They were asked to reflect on their experience and the problems they encountered in the process of translation. The analysis and the description of the data obtained helped to achieve the aim of the research.

EMPIRICAL RESEARCH RESULTS AND DISCUSSION

Each of the students ($n = 8$) prepared four reflections in total, one for each quarter of 16 weeks. The total number of reflections is 31.

1st quarter. In Week 1 the students were introduced to micro and macro translation differences. Then, they translated the lawsuit from English to Lithuanian. The challenges the students faced, as revealed in their reflections,¹ were the following:

- problems with translation of proper names, i.e., specific terms peculiar to legal texts
  - lack of time due to inexperience and strict deadlines
- (1) *<...> at first was the names of people and how they have to be translated. <...> there can be a few different possibilities while translating them. <...> I find the best help while consulting my colleagues <...>.*
- (2) *<...> I have adjusted the names and titles to Lithuanian but added the original English forms in brackets as well. <...> the same with the name of the department with the abbreviation <...>.*
- (3) *<...> programs such as deepl, glosbe, euroterm bank <...> consulted the VLKK consultation bank <...> took long time <...>.*

2nd quarter. By Week 3 the students had been given to translate various types of contracts. Much legalese based on the requirements for contract translation had been analysed beforehand. The most common difficulties that the majority of the students indicated were as follows:

- the complexity of legal language in general
  - technical issues while preparing the document in the required form
  - challenges related to the differences of legal systems in different countries
- (1) *<...> my dictionary knowledge is not that wide, <...> struggle with under-*

¹ The language of student reflections is original (not corrected).

standing the sentence in general, <...> it is legal <...> with translation tools to Lithuanian doesn't help with understanding the meaning.

(2) <...> was translating now I find to be the formatting of it. <...> correctly preparing the document.

3rd quarter. Reflections from Week 6 revealed a huge difference in the students' experience compared to Week 1. They felt more experienced and self-confident. However, the main challenges they indicated were the following:

- syntax
- punctuation
- attention to detail

(1) <...> sentence structure itself it is <...> to translate and work even with longer sentences although, <...> to separate longer sentences into shorter ones in order to have less difficulty with translating them.

(2) <...> to be more attentive with abbreviations and punctuation.

(3) <...> websites still are IATE, Glosbe and Linguee. Although, <...> I can also visit judicial Lithuanian pages, <...> more useful terminology, proper names and other important information.

4th quarter. Reflections from Week 12 exposed more challenges and experiences related to legal translation, and outlined the learning outcomes of the legal translation training. Thus, the students' reflections on the importance of these learning outcomes and recommendations based on training experience were the following:

- understanding and drawing attention to the differences in legal systems in various countries

(1) <...> the target country's legal system. Legal systems vary from country to country, thus is important to know the differences, which <...> in the translation process.

- understanding and drawing attention to the different traditions of specific legal language usage in different countries

(1) <...> try and find similar documents in the target language, so the translator can identify phrases <...> used in the legal forms.

- developing skills in using legitimate sources and databases

(1) legitimate sources – EU online terminology database „IATE”, document database „EUR-Lex” or if you are Lithuanian <...> search examples in the „eTeismai” online database

- collection of specific legal terminology

(1) I<...> a glossary. <...> a lot of repeating words in legal documents, <...> a glossary makes <...> sure that the same terminology is being used throughout the whole document.

(2) <...> mix up the terminology, cannot <...> comprehend the use of the databases, <...> keep a record of the terms. Build a term base, amass the information and apply it <...>.

- building knowledge related to the specificity of syntax in legal documents

(1) <...> translating pronouns it's easy to get lost between them. <...> preserve the structure especially the spaces left to fill out, when translating text make sure <...> it is aligned logically for filling out.

- continuous professional development
  - (1) Attend events, seminars, lectures, trials, read news about this field to always be updated <...>. <...> specialize in one field or stay in touch with only <...> 2 legal systems.
  - (2) <...> requires strong research skills <...> to tackle complicated texts.
- responsibility for information accuracy and content ethics
  - (1) <...> legal documents contain sensitive information <...> maintaining that information is highly looked upon. A legal translator follows <...> guidelines and rules <...> protect the privacy of clients.
  - (2) Proofread your legal translation. <...> most of the time the text in legal documents is repeating itself, <...> don't notice it and translate the same sentence in different ways.

The students were translating a wide variety of legal texts, and, in the process of legal translation training, they received assistance and help for the evaluation of the translations, investigation of legal sources, the use of dictionaries, and machine-translation tools. However, the students were asked to prepare their reflections, find, and analyse their challenges and mistakes individually.

CONCLUSIONS

The nature of legal language is highly specific in itself and is extremely variable across different contexts. Therefore, its translation requires exceptional accuracy to ensure the precision of legal texts, which requires specialized studies and training, practice, experience, and competence.

The challenges of legal translation from the point of view of students reflect the theory and are linguistic (lexical-specific terminology, morphological, and syntactical), cultural and contextual, structural, and technological.

The learning outcomes and recommendations for students in legal translation training include double-checking the legal systems of each country, verifying equivalent examples in open-source legal databases, learning to use legitimate sources and databases, developing personal glossaries of legal terms, double-checking proper names and titles, pursuing professional development, and adhering to ethical standards.

LITERATURE

- Barnes, Th.& B. *Legal Translations, and the Importance of Terminology*. Legal Translation Solutions, 2023.
- Biel, L., & Engberg, J. Research Models and Methods in Legal Translation. *Linguistica Antverpiensia, New Series—Themes in Translation Studies*, 12, 2013.
- Cao, D. *Translating Law*. Toronto: Multilingual Matter Ltd., 2007.
- Clear Words Translations (CWT). *Top 5 Challenges of Translating Legal Documents*. 2019.
- Coviello, D. *What Are the Difficulties Faced in Legal Translation?* Espresso Translations, 2024.
- European Judicial Training Network (EJTN). *Handbook of Language Training on the Vocabulary of Judicial Cooperation in Civil Matters*. 2016.

- Kocbek, A. An Integrated Model for Translating Legal Texts. *Vertimo studijos*, 5(5), 2012.
- Liuolienė, A., Metiūnienė, R., Rackevičienė, S. English for Law and Communication. Mykolas Riomeris University, Vilnius, 2016.
- Mondragón, E. M. B., Castro, M. D. P. Q., Arellano, M. D. P. C., & Castro, G. A. Q. Scientific Production on Legal Translation (1988-2023): A Bibliometric Analysis. 2024.
- Ramos, F. P. (Ed.). *Institutional Translation and Interpreting: Assessing Practices and Managing for Quality*. Routledge, 2020.
- Samadovna, K. N. Features of Translation of Documents and Official Texts. *Diversity Research: Journal of Analysis and Trends*, 2(2), 2024.
- Zivkovic, L. *Tough Challenges of Translating Legal Documents*. 2021.

Dažas konceptu izpratnes un terminoloģijas problēmas kognitīvajā lingvistikā*

Summary

Some Conceptual and Terminology Issues in Cognitive Linguistics

With the rapid advancements in cognitive science worldwide, the demand for development of Latvian terminology in this field is increasingly growing in Latvia. Translations of scholarly books and articles play a pivotal role in the advancement of cognitive science (cognitive linguistics) and its terminology. This article delves into various challenges encountered in translating Nick Enfield's book „Language vs Reality: Why Language is Good for Lawyers and Bad for Scientists” [Cambridge, Massachusetts: The MIT Press 2022] from English into Latvian. Rendering of the terms like *social coordination*, *mind reading*, *verbal overshadowing*, *priming* has been analysed.

It is undeniable that cognitive linguistics shares much of its conceptual apparatus and terms with cognitive psychology or general cognitive science. However, its distinct focus on the central object of study – language – and the influence of national linguistic traditions, or the absence thereof, necessitate a deeper scrutiny of concept definitions. Given that cognitive linguistics in Latvia draws significantly from internationally recognized theoretical research, it is vital in Latvian linguistics not only to grasp the essence of a concept but also to devise the most appropriate means of expression in the Latvian language. Determining whether a given word or phrase qualifies as a term is crucial, as is assessing the existing variants of its representation not only within linguistics but also across other disciplines. Subsequently, crafting an equivalent term in Latvian involves leveraging the rich resources of the language itself, whether through the creation of neologisms, adaptation of internationalisms, or stable borrowing from other languages. As the development of this contemporary field of linguistic inquiry is set to intensify in the coming years, achieving consensus on fundamental terms stands as an imminent task.

Key words: *cognitive science, cognitive linguistics, terminology, language policy*

*

Ievads

Kognitīvā zinātne ir starpdisciplināra zinātnes nozare, kas pēta cilvēka domāšanas un uztveres procesus un to savstarpējo mijiedarbību informācijas uzkrāšanas un transmisijas procesā [Langacker 2009]. Šie procesi tiek analizēti, izmantojot psiholoģijas, neiroloģijas, filozofijas, antropoloģijas un daudzu citu zinātnes nozaru uzkrāto pieredzi un metodoloģiju. Beidzamajā laikā šī kompleksā pieeja gūst īpašu ievērību saistībā ar

---

* Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001) atbalstu.

mākslīgā intelekta un digitālo rīku, kā arī valodas tehnoloģiju straujo attīstību. Kā norāda Jurgis Šķilters, „kognitīvās zinātnes ir veids, kādā dažādu nozaru pētnieki sanāk pie viena galda un mēģina risināt visdažādākās problēmas, kas ir saistītas ar cilvēku uztveri, saprašanu, problēmu risināšanu, valodu. Atšķirībā no citām zinātnēm kognitīvās zinātnes visus problēmjautājumus pēta izteikti starpdisciplinārā veidā. Ikdienā sanāk sadarboties ar medicīniem, ģeogrāfiem, datorzinātniekiem, psihologiem, neirozinātniekiem un ne tikai. Kognitīvajās zinātnēs neuzdodam jautājumu: „Kur sākas un kur beidzas viena vai otra nozare?” Robežu vietā ir jautājums par to, kā varam atrisināt konkrētu problēmu, integrēt dažādas nozares” [Šķilters 2024].

Joprojām atklāts ir jautājums, vai kopīgās integrētās kognitīvās zinātnes nozares ietvaros jāizdala arī apakšnozares saistībā ar to specifisko pētījumu objektu un izmantotajām metodēm. Saskaņā ar spēkā esošo OECD zinātnes un pētniecības vienību klasifikācijas sadaļā 5.1. „Sociālās zinātnes” ir izdalīta apakšsadaļa 5.1. „Psiholoģija un kognitīvās zinātnes (cognitive sciences)” [Frascati 2015: 61]. „Noteikumos par Latvijas zinātnes nozaru grupām, zinātnes nozarēm un apakšnozarēm” [Noteikumi 2022] ne kognitīvā zinātnē, ne kādā no tās apakšnozarēm nav ietverta, atstājot iespēju uz to attiecināt formulējumu „citas psiholoģijas (valodniecības, filozofijas u.c.) apakšnozares”.

Līdz ar kognitīvās zinātnes straujo attīstību pasaulē un objektīvo nepieciešamību pēc tās plašākas ienākšanas arī Latvijā aktualizējas latviešu terminrades un terminu kodifikācijas nepieciešamība. Nekonsekvence atklājas jau pašā nozares nosaukumā – *kognitīvā zinātne* vai *kognitīvās zinātnes* (savulaik izmantots arī termins *cognitivistics* ‘kognitivistika’, kas pašlaik tiek lietots reti). Saknes meklējamas arī attiecīgā termina interpretācijā ārvalstu pētījumos (piemēram, anglofonajā literatūrā *cognitive science* vai *cognitive sciences*). Atšķirība ir konceptuāla: cilvēka psihi, domāšanas un valodas izpēte pilnībā ir pārvarējusi nozaru barjeras un pretendē uz autonomas zinātnes nozares statusu vai tomēr šo fenomenu izpētē dominē konkrētām nozarēm raksturīgs fokuss un metodes. LZA Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija 2017. gadā ir apstiprinājusi terminu *kognitīvā zinātne* [TK 2017]. Praksē abi varianti tiek lietoti paralēli. Piemēram, 2012. gadā Latvijas Universitātes projekts saucas „Starpdisciplināro kognitīvo zinātņu empīrisko un teorētisko pētījumu bāzes izveide”; tā aprakstā projekta vadītājs J. Šķilters norāda, ka „*kognitīvās zinātnes* ir starpdisciplinārs pētniecības virziens, kas pēta psihi, valodas, izziņas, apziņas un uztveres procesus un to savstarpējo mijiedarbību” [Projekts 2012]. 2024. gadā Latvijas Universitātes 82. starptautiskās zinātniskās konferences ietvaros notikušās sēdes nosaukums ir „Kognitīvā zinātne” [Konference 2024]. Nozares turpmākā attīstība rādīs, vai saglabājami abi varianti ar nozīmes niansi vai kodificējams viens no tiem.

Termins *kognitīvā psiholoģija*, kaut bieži lietots gan zinātniskās, gan populārzinātniskās publikācijās un ir arī studiju un tālākizglītības kursu nosaukumā (piemēram, RSU, *open.lv*), nav apstiprināts LZA Terminoloģijas komisijā. Vietnē *tezaurs.lv* gan tieši šī apakšnozare izmantota kā piemērs jēdziena *kognitīvs* skaidrošanai [Tezaurs 2024]. Latvijas nacionālajā enciklopēdijā šī apakšnozare aprakstīta šķirkli „Psiholoģija”: „Kognitīvā psiholoģija pēta domāšanas procesus: uzmanību, uztveri, atmiņu, valodu, domāšanu, problēmu risināšanu, kreativitāti” [Austers 2023].

LZA Terminoloģijas komisija 2007. gadā ir apstiprinājusi terminus *kognitīvā lingvistika* un *kognitīvā valodniecība* [TK 2007]. Abi termina varianti minēti arī „Valodniecības

pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā”: „*Kognitīvā valodniecība, kognitīvā lingvistika* – valodniecības virziens, kurā pēta valodas saistību ar izziņu un domāšanu, piemēram, konstatē tipveida shēmas, kas pastāv valodas lietotāju apziņā un ir pasaules valodiskās kategorizācijas pamats” [VPSV 2007: 184]. Latvijas nacionālajā enciklopēdijā ir šķirklis *kognitīvā lingvistika* (autore Linda Apse): „starpdisciplināra, kognitīvo zinātņu atziņas balstīta pieeja valodas pētniecībai, kuras pamatā ir uzskats, ka valodas zināšanas – spēja lietot un saprast valodu – ir daudzu kognitīvu procesu mijiedarbības rezultāts” [Apse 2023]. Daudzi latviešu valodnieki (piemēram, L. Apse, D. Dekšne, E. Isajeva, I. Kuplā, S. Martena) ir izmantojuši kognitīvās lingvistikas pieeju un lietojuši terminu *kognitīvā lingvistika*. Šim terminam būtu dodama priekšroka salīdzinājumā ar variantu *kognitīvā valodniecība*. Tā kā vairums pētījumu tomēr uzmanības centrā izvirza tieši valodu, vismaz pagaidām kognitīvā lingvistika būtu izdalāma kā valodniecības nozare, neiepludinot to kopīgās kognitīvās zinātnes gultnē.

Kognitīvā lingvistika valodas varas izpratnei

Nozīmīga loma latviešu kognitīvās lingvistikas terminu sistēmas attīstībā ir tulkotajai zinātniskajai literatūrai. Šajā rakstā analizētas dažas kognitīvās lingvistikas terminu atveides problēmas, ar kurām saskārās raksta autore, no angļu valodas tulkojot Nika Enfilda grāmatu „Valoda pret realitāti: kāpēc valoda der juristiem, bet neder zinātniekiem” [N. Enfield. *Language vs Reality: Why Language is Good for Lawyers and Bad for Scientists*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2022].

Austrāliešu valodnieks N. Enfilds (*Nick Enfield*) atzīst, ka viņa daudzo publikāciju centrālā tēma ir valodas vara pār mums (sk. [www.https://nickenfield.org/](https://nickenfield.org/)). Valoda atspoguļo vērtības un identitāti, tā ļauj apgūt un izmantot jaunas zināšanas. Bet vai valoda ne tikai veido, bet arī kontrolē? Pastāv viena universāla valodas iezīme, kas atstāj iespaidu uz cilvēkiem, viņiem pašiem to īsti neapzinoties, – tā ir iespēja ar valodas starpniecību mainīt realitātes uztveri: likt ignorēt kādus noteiktus aspektus, bet pievērst uzmanību citiem, tātad pārveidot mūsu skatījumu uz pasauli un norisēm cilvēku sabiedrībā. Valoda ne tikai atspoguļo realitāti, bet galvenokārt to veido. Izmantotā valoda ietekmē mūsu atmiņu, uzmanību un spriestspēju. Tāpēc ir tik svarīgi izprast naratīva veidošanas pamatu un motivāciju gan politiskajā diskursā, gan plašsaziņas līdzekļos. Tam ir īpaša nozīme ar kognitīvo lingvistiku šķietami nesaistītā valodniecības nozarē – valodas politikā, kuras neatņemama sastāvdaļa ir lingvistiskās attieksmes pētījumi [sal. Druviete (red.) 2021]. Kognitīvās lingvistikas pieeja līdz šim tikusi nepietiekami izmantota Latvijas valodas situācijas analīzē. Lai valodas funkcionēšanas izpratnei tik nozīmīgos kognitīvās lingvistikas konceptus saistītu ar valsts valodas politikas pamatnostādņēm, jāvienojas gan par to izpratni, gan par piemērotāko termina variantu.

Sociālā koordinācija, sociālā koordinēšanās

Angļu valodā termins *social coordination* tiek izprasts kā būtisks cilvēku mijiedarbības aspekts, kas nodrošina saskaņotu darbību kopīgu uzdevumu veikšanai un mērķu sasniegšanai gan visas sabiedrības, gan tās grupu vai atsevišķu indivīdu līmenī. Ikvienā sabiedrībā pastāv rakstītas vai nerakstītas sociālās normas vai konvencijas, kas nosaka rīcības vadlīnijas. Sociālās koordinācijas procesā valodai ir izšķirīga loma, jo ar tās starpniecību tiek verbalizēta nepieciešamā informācija kopīga uzmanības fokusa

nodrošināšanai un kopīgas pozīcijas ieņemšanai attiecībā pret apkārtnes objektiem. Kā norāda N. Enfilds, „valodas funkcija ir ne tikai informācijas transmisija pati par sevi, bet drīzāk sociālā koordinācija. Valodas nekopē vai pat neatspoguļo realitāti. Tās piedāvā risinājumus koordinācijas problēmām sabiedrības dzīvē” [Enfield 2022: 56]. Valodas vienībās ietvertajiem konceptiem ir loma starppersonu koordinācijas problēmu risināšanā, jo vārdi – publiskotas valodas vienības – ir ieguvuši noteiktas lietošanas tradīcijas kopienā. N. Enfilds uzsver, ka doma par valodu kā sociālās koordinācijas infrastruktūru, nevis tikai informācijas nesēju, mums var palīdzēt izprast dažus tās trūkumus. Ir svarīgi saprast, kāpēc un kā valoda spēj mūs maldināt, kāpēc tā ir tik aptuvena un neviennozīmīga, kāpēc ar to var gan piesaistīt, gan novērst mūsu uzmanību, kāpēc ir tik grūti vārdos aprakstīt mūsu sajūtas. Tai pašā laikā ideja par valodu kā koordinācijas līdzekli palīdz saprast, kāpēc tā tik labi noder daudzos gadījumos: valoda piesaista cilvēku uzmanību, ļauj veidot rāmējumu, nostiprina vai klievē aizspriedumus, veicina sadarbību, ietekmē reputāciju un nosaka sociālo dzīvi. Pēc N. Enfilda domām, valoda mums palīdz koordinēties jeb veidot koordināciju ap noteiktām reālajām vai idejām. Daudzām sugām piemīt šādas prasmes, tomēr tikai mums, cilvēkiem, ir apbrīnojamas spējas izmantot apkārtnes objektus kā kognitīvus instrumentus koordinācijai pat tad, ja reāla komunikācija nenotiek – virtuāli it kā nolasot citu prātus.

Angļu valodā termins *social coordination* aptver gan procesu, gan tā rezultātu. Latviešu valodā teorētiski būtu iespējams šos terminus nošķirt, attiecībā uz procesu izmantojot terminu *sociālā koordinēšanās*. Tomēr, apzinoties grūtības visos gadījumos nošķirt procesu no tā rezultāta, labākais risinājums būtu vispārināt terminu *sociālā koordinācija*.

Prāta nolasīšana

Angļu valodā termins *mind reading*, *mind-reading* apzīmē procesu, kura laikā tiek prognozētas citas personas domas, jūtas un iespējamā rīcība, nepastāvot tiešai savstarpējai verbālai komunikācijai. Kaut šis koncepts angļu valodā rakstītos zinātniskos tekstos ir sastopams aizvien biežāk, īpaši saistībā ar smadzeņu darbības dekodēšanas tehnoloģiju attīstību, tā atveide latviešu valodā vēl nav apstiprināta. N. Enfilds norāda, ka „termins *prāta nolasīšana* nav jāsaprot burtiski. Tas tiek lietots dažās pētījumu jomās, kurās tiek analizēta cilvēka spēja iztēloties, ietekmēt vai raksturot citu cilvēku mentālo stāvokli. Šķiet, ka mēs esam vienīgā suga, kas šādi spēj koordinēt rīcību *bez komunikācijas*. Tam nepieciešamas zināmas „prāta nolasīšanas” spējas, precīzāk, pat ne nolasīšanas, bet iztēlošanās vai pieļaušanas spējas. Mēs ņemam vērā to, ko otrs cilvēks zina vai kas viņam būtu jāzina, un veidu, kā šīs kopīgās zināšanas varētu palīdzēt koordinēt mūsu uzvedību” [Enfield 2022: 100]. Atbalstot minēto viedokli, ka nolasīšana nav jāsaprot šī vārda pamatnozīmē, varētu ieteikt šo termina *mind reading* atveides variantu.

Verbālā virsēnošana

Psihologi Džonatans Skūlers (*Jonathan Schooler*) un Tonja Engstlere-Skūlere (*Tonya Engstler-Schooler*) angļu valodā ir radījuši terminu *verbal overshadowing* [Schooler, Engstler-Schooler 1990], kas apzīmē parādību, kad valodas lietojums it kā pārraksta mūsu pašu atmiņas. Šis psiholoģiskais koncepts bieži tiek lietots jaunu zināšanu apguves kontekstā. Ja kāda pieredze vai stimulš nomāc citu, tad var rasties uztveres grūtības. Nereti šai sakarā tiek izmantota analogija ar jauna trika mācīšanu sunim. Ja tā apguves laikā regulāri atkārtosies noteikta skaņa, suns pievērsīs uzmanību tai, nevis jaunajam trikam. Situācijas

verbālais ietērps var sagrozīt mūsu atmiņu. Valoda ne tikai ietekmē mūsu atbildes ātrumu vai mūsu producēto teikumu tipu, bet var ietekmēt arī mūsu pārliecību par to, ko, mūsaprāt, esam redzējuši. N. Enfield norāda: „Ja jūs dodat apzīmējumu pieredzētajām lietām, šis akts kā tāds nodzēš informāciju, ko jūs par tām būtu varējis zināt. Šo kategorizācijas blakusefektu jūtam ne tikai komunikācijas procesa beigu posmā. Kad dodam apzīmējumu lietām, ko redzam, mūsu atmiņas par pieredzēto kļūst neskaidras. Mūsu izvēlētie vārdi ietekmē ne tikai citu cilvēku prātus. Aprakstot lietas noteiktā veidā, mēs samulsinām arī paši savu prātu. Tas īpaši izpaužas attiecībā uz objektiem, kuru raksturošana vārdos ir problemātiska, kā krāsas, sejas un garšas” [Enfield 2022: 72]. Kāds būtu labākais termina atveides variants latviešu valodā? N. Enfielda grāmatas tulkojuma redaktore Sanda Rapa piedāvājusi variantu *verbālā aizēnošana*. Teorētiski varētu būt arī *verbālā pārēnošana*. Pagaidām kā darba variants tiek ieteikta *verbālā virsēnošana*, bet par to vēl iespējamās diskusijas.

Programmēšana

Angļu valodā termins *priming* apzīmē procesu, kura laikā noteikts stimulš, arī verbāls stimulš, ietekmē personas asociācijas un reakciju noteiktā situācijā. Šis pirmais stimulš, dažkārt angļu valodā apzīmēts kā *prime* (latviešu tekstos atveidots kā *praims*), cilvēka prātā rada noteiktas asociācijas vai aktivizē noteiktus konceptus. Šis jēdziens tiek skaidrots kā „[...] parādība, kad viena jēdziena iepriekšēja demonstrēšana ietekmē veidu, kā persona uztver nākamo saistīto jēdzienu. Tie bieži ir konceptuāli saistīti vārdi vai attēli” [Priming 2024]. Šāda programmēšana var izpausties visās dzīves jomās, sākot no politikas līdz komercijai un neformālajām attiecībām, ietekmējot gan atmiņu, gan lēmumu pieņemšanas mehānismu. Tai ir liela nozīme arī lingvistiskās attieksmes veidošanās un izpausmes procesā, tādēļ šī koncepta apzīmējums ir būtisks.

Psihologu un komunikācijas speciālistu aprindās gan šis termins parasti tiek atveidots kā *praimings*: „praimings (*priming* – ‘priekšstatu aktivizēšana’)” [Kruks 2023]. 2022. gadā Latvijas Universitātē aizstāvēts maģistra darbs „Dažādu modalitāšu praiminga ietekme uz patērētāju uzvedību” [Freibergs 2022]. Pret termina *programmēšana* lietojumu nozīmē *priming* personiskā komunikācijā iebildis arī J. Šķilters. Tomēr pret variantu *praimings* varētu būt iebildumi no formas viedokļa. Kaut etimoloģiski šajā vārdā saskatāma latīņu valodas sakne, tas ir tiešs pārcēlums no angļu valodas, kas nebūtu atzīstams par labu terminrades paņēmieni. Te var pieminēt, ka formas ziņā līdzīgais angļu termins *framing* latviešu valodā tiek tulkots kā *rāmēšana*, *rāmējums*, nevis *freimings* [Kruks 2023].

Termins *programmēšana* tik tiešām vairumā gadījumu tiek attiecināts uz matemātikas un informātikas nozari. Izziņas avotos gan neizdevās atrast jaunāku definīciju par 2001. gadu. Vietnē *tezaurs.lv*, atsaucoties uz „Zinātnes un tehnoloģijas vārdnīcu” [2001], norādīts, ka tas definējams šādi: „1. jomas: informātika, matemātika Programmu sastādīšana datoram, kas ietver problēmas risināšanas algoritma detalizēšanu un tā pierakstīšanu attiecīgajā programmēšanas valodā, datu struktūras izvēli un to kodēšanu, kā arī izveidotās programmas atklādošanu. Stabili vārdu savienojumi: *Automātiskā programmēšana*, 2. joma: matemātika Matemātikas disciplīna, kurā pēta funkciju ekstrēmu atrašanu galīgdimensiju vektoru telpu apakškopās (piem., lineārā, kvadrātiskā, veselskaitļu programmēšana)” [Tēzaurs]. Tomēr latviešu valodā plaši iegājis apzīmējums *neirolingvistiskā programmēšana* (no angļu *neurolinguistic programming*). Tiesa, „praimings” neirolingvistiskās programmēšanas

teorijas ietvaros tiek izdalīts kā agresīvākā un manipulatīvākā „programmēšanas” forma.

Tomēr, iedziļinoties N. Enfilda teorijā, nostiprinājās pārliecība, ka angļu valodas terminam *priming* latviešu valodā vislabāk atbilst termins *programmēšana* (arī darbības vārda *programmēt* formā). Autora grāmatas 4. nodaļā vien šis jēdziens minēts 27 reizes, un visos gadījumos termina *programmēšana* lietojums šķiet vispiemērotākais. Terminrades praksē nav reti gadījumi, kad kādā nozarē ierasts termins, attīstoties zinātnei, citā nozarē var nostiprināties ar daļēji vai pilnīgi atšķirīgu nozīmi. Arī metaforiskā izpratnē termins *programmēšana* atspoguļo nepieciešamo nozīmes niansi valodas ietekmei uz sociālo mijiedarbību. Iespējams, ka vismaz kognitīvās zinātnes lingvistiskajā virzienā resp. kognitīvajā lingvistikā būtu jākodificē šāds termina lietojums.

Secinājumi

Kā norāda N. Enfilds, „valodai sociālās atbildības ziņā ir liela loma. Valoda ir mehānisms, ko izmantojam sociālās kārtības organizēšanā, un ar tās starpniecību mēs pievēršam uzmanību novirzēm no tās” [Enfield 2022: 189]. Valoda ir joma, kas nav tikai zinātnieku uzmanības lokā; speciālistu atzinumi par valodu ir nepieciešami arī „sociālās kārtības organizēšanā”, tāpēc precīzs jēdzienu un terminu lietojums ir svarīgs.

Nav noliedzams, ka kognitīvajā lingvistikā lielā mērā tiek izmantots tāds pats jēdzieniskais aparāts un termini kā kognitīvajā psiholoģijā vai vispārīgajā kognitīvajā zinātnē. Tomēr centrālā izpētes objekta – valodas – specifika un it īpaši valodniecības nacionālo tradīciju ietekme vai tās trūkums liek pievērst pastiprinātu uzmanību jēdzienu definēšanai. Tā kā kognitīvā lingvistika Latvijā lielā mērā balstās uz starptautiski atzītu teorētisku pētījumu pamata, latviešu valodniecībā ir svarīgi ne tikai izprast jēdziena būtību, bet arī rast piemērotāko risinājumu tā atveidei latviešu valodā. Svarīgi noskaidrot, vai attiecīgais vārds vai vārdu savienojums vispār kvalificējams kā termins, pārbaudīt, vai jau neeksistē kādi tā atveides varianti ne tikai valodniecībā, bet arī citās nozarēs, un tad radīt citās valodās lietotā termina ekvivalentu, izmantojot plašās iespējas termina darināšanai ar savas valodas līdzekļiem vai adaptējot internacionālismu vai stabilu aizguvumu no kādas citas valodas. Tā kā tuvākajos gados nepieciešams daudz intensīvāk attīstīt šo mūsdienīgo valodas izpētes virzienu, vienošanās par pamatterminiem ir neatliekams uzdevums.

LITERATŪRA

- Apse, L. *Kognitīvā lingvistika*, 2023. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/51450-kognit%C4%ABv%C4%81-lingvistika>
- Austers, I. *Psiholoģija*, 2023. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/58931-psiholo%C4%A3ija>
- Druviete, I. (red.) *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse. Kolektīva monogrāfija*. Zin. red. I. Druviete. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021.
- Freibergs, Z. *Dažādu modalitāšu praiminga ietekme uz patērētāju uzvedību. Maģistra darbs*, 2022. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/57677>
- Frascati, 2015. *The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities. Frascati Manual 2015. Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development*. Pieejams: <https://read.oecd-ilibrary.org/science-and>

technology/frascati-manual-2015_9789264239012-en#page61

Konference, 2024. *Kognitīvā zinātne*. Pieejams: <https://www.ppmf.lu.lv/par-mums/zinas/zina/t/83066/>

Kruks, S. *Rāmēšanas analīze*, 2023. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/120319>

Langacker, R. *Investigations in Cognitive Grammar*, 2009. De Gruyter Mouton.

Noteikumi 2022. *Noteikumi par Latvijas zinātnes nozaru grupām, zinātnes nozarēm un apakšnozarēm*. Izdoti saskaņā ar Zinātniskās darbības likuma 13. panta otrās daļas 3.¹ punktu. Nr. 595, Rīgā 2022. gada 27. septembrī. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/335928-noteikumi-par-latvijas-zinatnes-nozaru-grupam-zinatnes-nozarem-un-apaksnozarem>

Priming 2024. *Priming*. Pieejams: <https://www.psychologytoday.com/us/basics/priming>

Projekts 2012. *Pētniecības projekti Latvijas Universitātē, 2012*. Pieejams: <https://www.lu.lv/zinatne/programmas-un-projekti/petniecibas-projekti-latvijas-universitate/2012/skilters/>

Schooler, J. W., Engstler-Schooler, T. Y. Verbal overshadowing of visual memories: some things are better left unsaid. *Cognitive Psychology* 22 (1), 1990, pp. 36–71.

Šķilters, J. *Mēs esam kognitīvi hibrīdi*. Saruna ar uztveres pētnieku Jurgī Šķilteru 2024. gada 4. aprīlī. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/tehnologijas-un-zinatne/04.04.2024-mes-esam-kognitivi-hibridi-saruna-ar-uztveres-petnieku-jurgi-skilteru.a549006/>

TK 1. *LZA TK ITTEA protokoli*, 2017. Pieejams: <https://termini.gov.lv/kolekcijas/97/skirklis/455049>

TK 2. *LZA TK ITTEA protokoli*, 2007. Pieejams: <https://termini.gov.lv/atrast/kognit%C4%ABv%C4%81%20lingvistika/lv>

VPSV. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2007.

Lingīta Lina HENRITIUSA
(Latvijas Universitāte)

Laiki mainās – valoda mainās: politkorektas latviešu valodas loma mūsdienu Daugavpils sabiedrībā

Summary

Times Change – Language Changes: the Role of Politically Correct Language in Modern Daugavpils Society

The aim of the article „Times Change – Language Changes: the Role of Politically Correct Latvian Language in Modern Daugavpils Society” is to explore the semantics of various ethnonyms in the Latvian language as perceived by the inhabitants of Daugavpils. To achieve this aim, the author created a survey and asked Daugavpils residents in various social media groups to participate from December 2023 to January 4, 2024. Respondents were asked to evaluate ethnonyms related to different ethnic groups living in Latvia and to assess whether the connotations of their messages are positive, neutral, negative, or difficult to determine. The article considers 12 concepts in total. In general, the inhabitants of Daugavpils are open to representatives of different ethnic groups, communicate with one other regularly, and, in most cases, choose semantically and stylistically neutral designations, which are also indicated in the Inclusive Language guide.

Key words: *ethnonyms, semantics of ethnonyms, politically correct language, Daugavpils society, Latvian language*

*

Kopš Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas izskatītā ierosinājuma apkopot iekļaujošās komunikācijas principam atbilstošus latviskos apzīmējumus dažādām rasēm un etniskajām grupām un paziņojuma 2022. gada janvārī, ka „[...] *latvisko terminu stilistikā neitralitāte jāvērtē no latviešu pasaules uztveres un Latvijas vēstures, nevis citu kultūru pieredzes pozīcijām, tāpēc tādi vārdi kā, piemēram, „nēģeris”, „krievs”, „aziāts” uzskatāmi par tikpat neitrāliem kā, piemēram, „latvietis” un „rīdzinieks”*” [LETA 2022], tamdēļ oficiāls apkopojums netiek plānots, sabiedrībā norisinās diskusijas par dažādu vārdu neitralitāti un politkorektas valodas lomu. 2022. gada 8. februārī šis jautājums tika skatīts Saeimas Pilsonības, migrācijas un sabiedrības saliedētības komisijas sēdē, arī 13. Latvijas Republikas Saeimā par šo jautājumu vienprātības nebija. Politiskās partijas „Nacionālā apvienība” deputāts Rītvards Jansons pauda, ka vārda „nēģeris” neitralitāte atkarīga no tā, kā cilvēks šo vārdu lieto, „Zaļo un zemnieku savienības” deputāts Armands Krauze atzinās, ka viņš ikdienā neapzināti lieto vārdu „nēģeris” arī tad, ja viņam kāds cilvēks ar tumšu ādas krāsu raisa pozitīvas emocijas, turpretī „Attīstībai/Par” deputāte Krista Baumanē aicināja Valsts valodas centru pārskatīt konkrēto atzinumu. Komisijas vadītājs,

politiskās partijas „Jaunā Vienotība” deputāts Andrejs Judins nekādu lēmumu par rīcību šajā jautājumā nepieņēma, bet aicināja ikdienā piedomāt par to, kādus vārdus katrs cilvēks izmanto [Fedotova 2022].

Ar diskusijām 2022. gadā šī temata publiskā apspriede nebeidzas, jo vēl pat 2024. gada 25. martā par to, kādus vārdus ikdienā būtu vēlams izmantot, vai ir nepieciešams kaut ko mainīt, kā izglītēt sabiedrību šajā jomā, apspriež arī televīzijā, piemēram, televīzijas kanāla „TV 3” izklaides raidījumā „Zilonis studijā”, kurā pulcējas Diāna Grasmāne (cilvēktiesību aktīviste, kuru aizskar līdzcilvēku nekorektā valoda), Aiga Veckalne (iedarbīgas valodas lektore, grāmatu tulkoāja un redaktore), Andrejs Veisbergs (viens no Latvijas vadošajiem valodniekiem), Jānis Romanovskis (radio „StarFm” balss) [TV3 2024], arī šajā raidījumā valodnieku un viesu domas atšķiras¹. 2024. gada 26. martā iznāca pirmā iekļaujošas komunikācijas rokasgrāmata latviešu valodā, kurā valodniece, tulkoāja un lektore A. Veckalne apkopojusi svarīgākos iekļaujošos jeb cieņpilnas valodas ieteikumus; sadaļā „Izcelsme, etniskā piederība un tautība” autore aicina izvērtēt, vai konkrētajā situācijā vispār ir svarīgi minēt cilvēka izcelsmi un tautību [Veckalne 2024], arī šī rokasgrāmata sociālajos medijos raisīja dažādas lietotāju emocijas. Turklāt Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija 2024. gada 10. aprīļa sēdē izvērtēja A. Veckalnes apkopotos ieteikumus „Iekļaujošas valodas ceļvedī” un norādīja, ka apkopotie ieteikumi ir jāvērtē kritiski un drīzāk uzskatāmi par vārda brīvības ierobežošanu, tie esot autores subjektīvais viedoklis [Valsts valodas centrs: 2024]. Ņemot vērā diskusijas no televīzijas šoviem līdz Saeimas komisijas sēdēm, strīdus sociālo mediju vietnēs, raksta autorei radās padziļināta interese, kā sabiedrība anonīmi vērtē dažādus etnonīmus; šoreiz par respondentu mērķa grupu tika izvēlēti Daugavpils iedzīvotāji.

Raksta mērķis ir atspoguļot dažādu etnonīmu semantiku latviešu valodā mūsdienu Daugavpils iedzīvotāju uztverē.

Latgale kā reģions no pārejās Latvijas atšķiras ne tikai etnodemogrāfiskā (Latgalē ir aptuveni 45,7 % latviešu īpatsvars, turpretī Vidzemē – 86,7 %), bet arī etnolingvistiskā sastāva ziņā. „Tradicionāli etniski jauktos reģionos parasti nepastāv skaidri izteikta korelācija starp dokumentāro vai pat paša noteikto etnisko piederību un dzimto valodu. [...] Norādītā tautība un dzimtā valoda var nesakrist pat cilvēkiem no monolingvālām ģimenēm, turklāt tās nepilnīgi atspoguļo Latgalē visai plaši izplatīto agrīno bilingvismu etniski jauktās ģimenēs, respektīvi, divas vai pat vairākas dzimtās valodas.” [Druviete 2023: 172–173] Šobrīd arī ģeopolitiskā situācija var mainīt izvēli, kādu tautību/piederību respondents aptaujas anketā norāda. Tā, piemēram, 2022. gadā Latvijā tautības ierakstu maiņa pasē tikusi veikta 125 cilvēkiem, kas ir piecas reizes vairāk nekā 2021. gadā, kad tautības ieraksta maiņa tika veikta tikai 20 cilvēkiem. Visvairāk iedzīvotāju atteikušies no krievu tautības ieraksta, mainot to uz citu tautības ierakstu [Portāls „Latvijas Vēstnesis” 2023]. Daugavpils tika izvēlēta kā otrā lielākā Latvijas pilsēta (pēc iedzīvotāju skaita), turklāt jānorāda, ka šī ir daudznacionāla pilsēta. „2022. gada sākumā Daugavpils iedzīvotāju skaits bija 79 120 iedzīvotāji, kas ir 4,2 % no kopējā Latvijas iedzīvotāju skaita. Daugavpils pilsētas teritorijas kopējā platība ir 72,3 km², kas ir trešā lielākā pilsētas teritorija Latvijā. [...] 2022. gadā Daugavpilī krievu tautības iedzīvotāju īpatsvars no kopējā iedzīvotāju skaitā bija 48 %, latviešu tautības iedzīvotāju īpatsvars – 21 %, poļu tautības iedzīvotāju īpatsvars – 13 %,

1 Raidījums pieejams: <https://izklaide.tv3.lv/sovi/zilonis-studija/ka-uzrunat-lai-nesap-iekļaujosa-valoda-kas-ta-ir/>

baltkrievu tautības iedzīvotāju īpatsvars – 7 %, ukraiņu tautības iedzīvotāju īpatsvars – 2%, lietuviešu tautības iedzīvotāju īpatsvars – 1 % un citu tautību iedzīvotāju īpatsvars – 8,0 %” [Daugavpils valstspilsētas pašvaldība 2023:16–17]. Ņemot vērā pilsētas iedzīvotāju etnisko sastāvu, būtiski ir noskaidrot ne tikai dažādu etnonīmu vērtējumu, bet arī, vai Daugavpils iedzīvotāji komunicē savstarpēji ar citu tautību pārstāvjiem, vai priecājas par etnisko sastāvu, vai izjūt piederību Latvijas valstij.

Vēsturnieks Kaspars Zellis (dz. 1972) norāda, ka „*etnonīmi kopš nāciju veidošanās sākumiem ir kļuvuši par nozīmīgu sabiedrības saliedēšanas līdzekli. Tieši tāpēc etnonīmi ir ne tikai valodniecības, bet arī politikas jautājums. [...] Etnonīmu veidošanās vēsture var būt dažāda. Vispirms tā ir saistāma ar kādas tautas pašdefinēšanos – resp., pašnosaukuma rašanos, kas raksturīgs jau pirmatnējām ciltīm, lai ar pašdefinēšanos nodalītu savējos no svešajiem*” [Zellis 2017]. Zinot Daugavpils iedzīvotāju daudznacionālo sastāvu, kā arī bilingvismu, ir grūti izvirzīt hipotēzi par atsevišķu etnonīmu vērtējumiem, jo dažādās valodās etnonīmu semantika būtiski atšķiras. Kā norāda Latviešu valodas aģentūras galvenā lingviste Dite Liepa (dz. 1964) norāda: „*Lingvistiskās izteiksmes līdzekļos vistiešākajā veidā atspoguļojas valodas un sabiedrības savstarpējā saistība un mijiedarbība konkrētos sociālpolitiskajos un ekonomiskajos apstākļos. Nozīmīgas pārmaiņas sabiedrības vērtību sistēmā vienmēr atspoguļojas valodā, savukārt ar valodas starpniecību sabiedrība skaidrāk apzinās un precīzāk formulē jauno politisko un ekonomisko realitāti. Pārmaiņas valodā visvairāk ir skārušas leksiku*” [Liepa 2011: 257–259]. Parādoties Latvijā vairāk ārzemju studentiem, jauktajām ģimenēm, patvēruma meklētājiem, patērētāju kultūras ietekmei, arī dažādu jēdzienu, kuri apzīmē cittautes, semantika mainīsies, līdz ar to no tā, kādu tautības nosaukumu izvēlas cilvēks, komunicējot par vai ar kādu cittautieti, var noprast viņa attieksmi.

Lai apzinātu Daugavpils iedzīvotāju etnonīmu vērtējumu, no 2023. gada 19. decembra līdz 2024. gada 4. janvārim tika izplatīta aptaujas anketa dažādās sociālo mediju grupās, kuras apvieno Daugavpils iedzīvotājus. Piemēram, Facebook grupā „I LOVE DAUGAVPILS”, biedrības „Cita Daugavpils” sociālajos mediju kontos un citviet. Kopumā pētījumā piedalījās 75 respondenti no Daugavpils. Aptaujas anketa tika veidota latviešu valodā.

Filozofs, publicists Artis Svece (dz. 1970) norāda, ka „*tam, vai vārds ir noniecinošs vai ne, nav tieša sakara ar vārda sākotnējo vai burtisko nozīmi. Tāpēc diskusijās par politkorektumu, jautājumi par vārda pareizo nozīmi ir diezgan nebūtiski. Cilvēki atsaikās lietot vārdu nevis tāpēc, ka tas pēc būtības vai sensenos laikos nozīmējis to vai citu, bet gan tāpēc, ka pašlaik mēs izjūtam vārdu tā, kā mēs to izjūtam*” [Svece 2002]. Tieši tāpēc respondentiem aptaujā tika vaicāts etnonīmu pašreizējais vērtējums, kā viņi to izjūt, vai etnonīmiem konotācija ir pozitīva, neitrāla, negatīva vai grūti nosakāma.

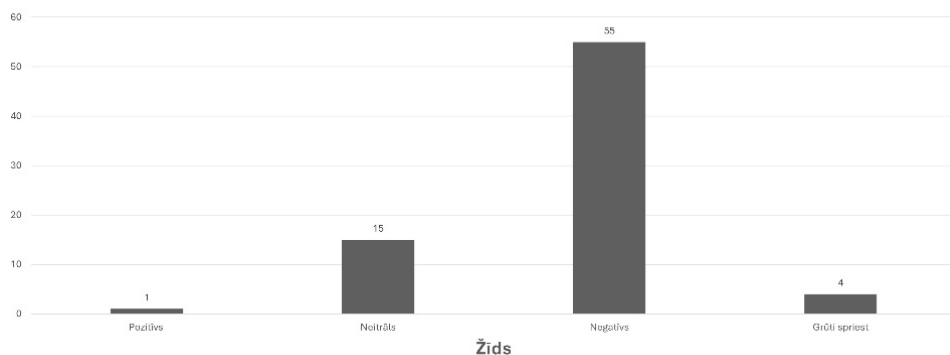
Aptauja kā datu iegūšanas veids tika izvēlēta tāpēc, ka tā ir piemērota, arī vācot attālināti datus par iedzīvotājiem, šajā gadījumā tika izmantota elektroniskā aptauja. Tāpat, ņemot vērā aptauju neuzbāzīgo dabu un iespēju atbildēt sev ērtā laikā, respondenti dod priekšroku rakstiskai anketai nekā citām pētniecības metodēm, piemēram, intervijai [Bhat-tacherjee 2012: 73].

Lai izmērītu attieksmi, vai Daugavpils iedzīvotāji priecājas, ka pilsētā dzīvo dažādu tautību pārstāvji, pētījumā tiek izmantota kārtas skala. Tipiska kārtas skala, ko lieto testa vērtējumus, ir Likerta skala ar pieciem rangiem – no 1 līdz 5 [Raševska 2005: 98–100],

sākot ar „pilnīgi nepiekrītu” vienā pusē, beidzot ar „pilnībā piekrītu” otrā pusē, ar „ne piekrītu, ne nepiekrītu” vidū. Kā ierasts Likerta skalas pētījumos, arī šajā katram skalas līmenim ir piešķirta skaitliska vērtība jeb kods, sākot no 1, ar skaitlisku pieaugumu katrā līmenī, respektīvi, 1 – pilnībā nepiekrītu, 2 – nepiekrītu, 3 – ne piekrītu, ne nepiekrītu, 4 – piekrītu, 5 – pilnībā piekrītu. Datu analīzei tika izvēlēta kontentanalīze, jo tā palīdz veidot objektīvu, kvantitatīvu izteiksmi, proti, izteikt to ciparos, procentos, kas konkrēti atspoguļo pētījuma rezultātus, izvairoties no subjektīvajiem novērojumiem. Kontentanalīze ir veiksmīgs pētījuma paņēmieni, pētot jūtīgas tēmas, kā tas ir konkrētajā gadījumā [Prasad 2008: 174–193], aplūkojot etnonīmu semantiku.

Aptaujas pirmajā daļā respondentu vērtējumam tika nodoti 16 etnonīmi. Šajā rakstā tiek aplūkota viena daļa no tiem – „žīds”, „ebrejs”, „čigāns”, „roms”, „melnādainais”, „tumšādainais”, „nēģeris”, „lietuvietis”, „leitis”; ņemot vērā, ka tika aptaujāti Daugavpils iedzīvotāji, respondentiem bija arī jāvērtē konotācija jēdzieniem „latgalietis”, „čangalis”, „čiulis”. Savukārt aptaujas otrajā daļā respondenti vērtēja tādus apgalvojumus kā „Es priecājos, ka Daugavpilī dzīvo dažādu etnisko grupu pārstāvji”, „Es ikdienā regulāri komunicēju ar dažādu tautību pārstāvjiem”, „Es jūtos piederīgs Latvijai” un citus, mērot attieksmi iepriekš minētajā Likerta skalā.

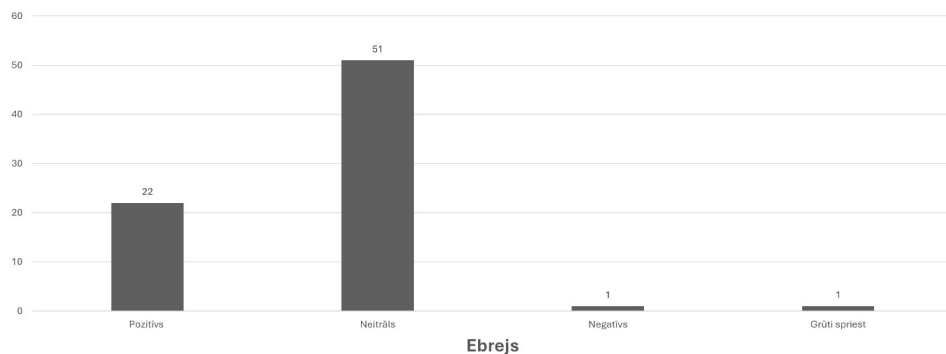
Etnonīmu semantikas analīze

1. attēls. Jēdziena „žīds” vērtējums.

Jēdziens „**žīds**” – pozitīvs saturiskais uzslāņojums konstatēts 1 gadījumā, neitrāls – 15, negatīvs – 55, savukārt četriem respondentiem ir grūti spriest par jēdziena konotāciju. „*Pirmoreiz jautājums par vārda „žīds” izslēgšanu no aprites tika apspriests 1920. gadā Latvijas Augstskolas Padomes sēdē, kur par to iestājās rektors Ernests Felsbergs, argumentējot, ka tas ir aizskarošs. Savukārt Jāņa Endzelīna viedoklis, ko viņš puda presē, bija politisks un tika pamatots ar pieņēmumu, ka nevajag locīties svešautiešu priekšā, jo tad arī „leiši” gribēšot saukties par „lietuviešiem”. 1940. gada 1. augustā padomju okupācijas režīms aizstāja vārdu „žīds” ar „ebrejs” skolu nosaukumos. Tajā pašā gadā Izglītības Tautas komisariāts izdeva rīkojumu, ar ko aizliedza gan vārda „žīds”, gan „leitis” lietošanu izglītības iestādēs kā nievājošus. Nacistiskās okupācijas laikā īstenotās propagandas rezultātā jēdzienam „žīds” mūsdienās ir negatīva un nicīga nokrāsa, tādēļ šobrīd Latvijā tiek lietots*”

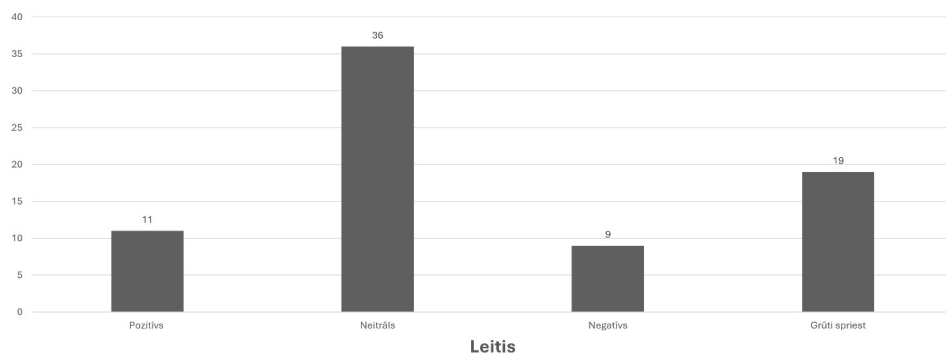
jēdziens „ebrejs” [Ļenskis, Bērziņš 2015]. Lai varētu salīdzināt Daugavpils iedzīvotāju nostāju par abiem jēdzieniem, aptaujā tika lūgts vērtēt jēdziena „ebrejs” konotāciju.

2. attēls. Jēdziena „ebrejs” vērtējums.

Jēdziens „ebrejs” – pozitīvs saturs uzslāņojums konstatēts 22 gadījumos, neitrāls – 51 gadījumā, negatīvs – 1 gadījumā, grūti spriest – vienam respondentam. Lai gan pirmskara Latvijā vārdu „žīds” lietoja oficiāli, no aptaujas anketā iegūtajiem datiem var secināt, ka Daugavpils iedzīvotāji ir ieklausījušies ebreju kopienas aicinājumā un izvēlējušies lietot stilistiski un semantiski neitrālu apzīmējumu – ebrejs.

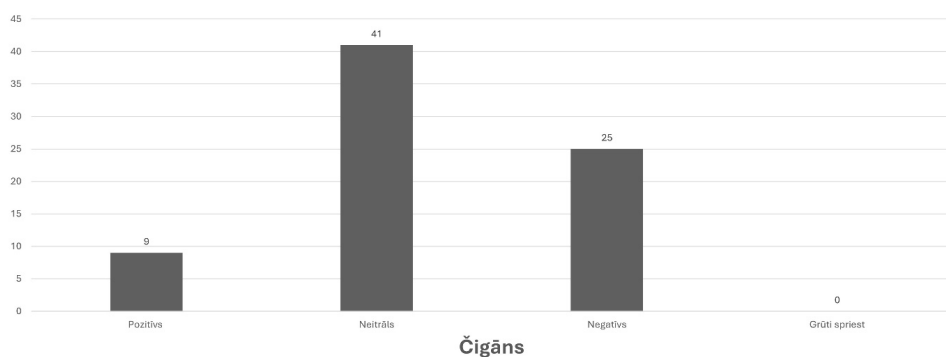
Atsaucoties uz J. Endzelīna iepriekš pieminēto politisko viedokli, aptaujas anketā respondentu vērtējumam tika piedāvāti jēdzieni „leitis” un „lietuvietis”.

3. attēls. Jēdziena „leitis” vērtējums.

Jēdziens „**leitis**” – pozitīvs satura uzslāņojums konstatēts 11 gadījumos, neitrāls – 36 gadījumos, negatīvs – 9 gadījumos, grūti spriest – 19 respondentiem. No iegūtajiem datiem raksta autore secina, ka jēdziens „**lietuvietis**” ir tik ļoti iesakņojies Daugavpils iedzīvotāju apziņā, ka jēdzienu „**leitis**” liela daļa nelieto ikdienas komunikācijā, attiecīgi arī tā satura uzslāņojumu nav iespējams novērtēt; turpretī par jēdzienu „**lietuvietis**” nav šaubu – 38 respondenti norādījuši, ka tas ir pozitīvs, 37 – neitrāls, neviens nav secinājis, ka tas būtu negatīvs vai grūti apspriežams jēdziens.

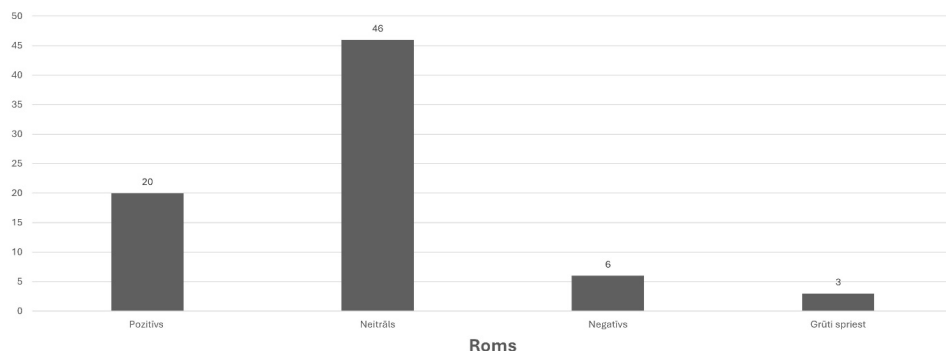
Vēsturnieks K. Zellis atzīmē, ka „*čigānu vai romu etnonīma jautājums ir mazāk diskutēts, un publiskajā praksē tas parādījās samērā vēlu – 20. gs. 90. gadu otrajā pusē – un lielā mērā bija saistīts ar Eiropā notiekošajiem romu integrācijas projektiem*” [Zellis 2017: 106–123].

4. attēls. Jēdziena „čigāns” vērtējums.

Jēdziens „**čigāns**” – pozitīvs satura uzslāņojums konstatēts 9 gadījumos, neitrāls – 41 gadījumā, negatīvs – 25 gadījumos. „*Par čigāniem šo tautu dēvē ne vien Latvijā, bet krietnā daļā Austrumeiropas, tāpat vācu (Zigeuner), franču (Tsiganes), itāļu (Zingari) un citās valodās. Angļu valodā čigānus sauc par Gipsies, spāņu – par Gitanos. Taču politikorekti esot jāsaka romi, jo tieši tā šī tauta pati sevi sauc (Romane)*”. [Jākobsons 2015] Arī S. Veinberga norāda, ka „*pāreja uz vārdu romi daudzās sabiedrības slāņos joprojām ir nesaprasta*” [Veinberga 2022]; vēl 2015. gada valdības apstiprinātajā tautību klasifikatorā tautība „roms” nav minēta, turpretī pašlaik (kopš 2016. gada) kā Nr. 313 tautība tiek norādīta čigāns (roms)/ čigāniete (romiete)², attiecīgi arī valdība lēni veicina pāreju no viena etnonīma uz otru, klasifikatorā norādot abus variantus.

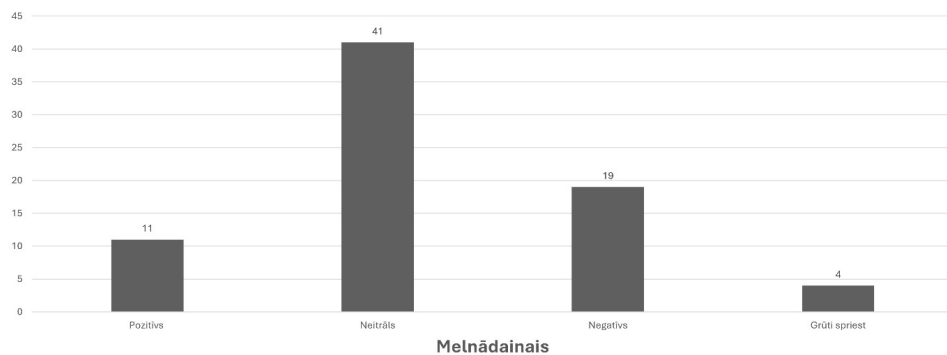
2 Skatīt: <https://www.csp.gov.lv/lv/klasifikacija/tautibu-klasifikators/tautibu-klasifikators-2016>

5. attēls. Jēdziena „roms” vērtējums.

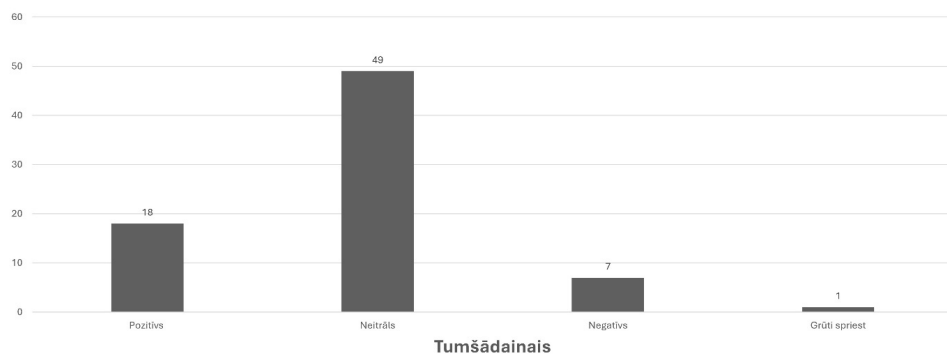
Jēdziens „**roms**” – pozitīvs satura uzslāņojums konstatēts 20 gadījumos, neitrāls – 46 gadījumos, negatīvs – 6 gadījumos, grūti spriest – 2 gadījumos. Salīdzinot šo abu etnonīmu vērtējumu Daugavpils iedzīvotāju apziņā, neskatoties uz to, ka „čigānu” kā negatīvu jēdzienu minējuši 25 respondenti, tomēr lielākā daļa norādījuši, ka tas ir neitrāls, līdzīgi kā roms. No tā var secināt, ka ne tikai Centrālās statistikas pārvaldes klasifikatorā tiek lietoti abi varianti, bet arī Daugavpils sabiedrībā.

Kā tika atzīmēts raksta sākumā, tad vislielāko sabiedrības sašutumu 2022. gadā izraisīja Valsts valodas centra uzskats, ka vārds „nēģeris” latviešu valodā ir tikpat neitrāls kā „latvietis”. Pēc Valsts valodas centra paziņojuma komunikācijas un plašsaziņas līdzekļu pētniece, profesore, žurnāliste, tulkotāja S. Veinberga savā blogā apkopoja plašu informāciju, kāpēc „nēģeris” nozīmē lielu pazemojumu cilvēkiem, kuri ar šo vārdu tiek apzīmēti, tāpat norādot iemeslus, kāpēc civilizētas sabiedrības no šī apzīmējuma atsakās [Veinberga 2022]. Arī iepriekš pieminētajā A. Veikalnes „Iekļaujošas valodas ceļvedī” autore iesaka ikdienas komunikācijā aizstāt vārdu „nēģeris” ar „tumšādains cilvēks” vai „cilvēks ar tumšu ādas krāsu” [Veikalne 2024]. Filozofs A. Svece pauz uzskatu, ka tas, vai konkrētajam vārdam ir kaut kāda negatīva, nicinoša pieskaņa, ir atkarīgs no kultūras. Piemēram, latviešu valodā negatīva konotācija ir drīzāk vārdam „melns” nekā „nēģeris” [Svece 2002]. Ņemot vērā, ka eksperti ir dažādi uzskati, ieteikumi, vērtējumi, raksta autore Daugavpils iedzīvotājiem lūdza novērtēt 3 jēdzienus, ar kuriem mēdz apzīmēt cilvēkus, kuriem ir tumša ādas krāsa, – „nēģeris”, „melnādains”, kā arī „tumšādains”; tāpat aptaujas anketā tika iekļauts jēdziens „latvietis”, lai spētu salīdzināt, vai Daugavpils iedzīvotāji, tāpat kā Valsts valodas centrs, vērtē jēdzienus „nēģeris” un „latvietis” tikpat neitrāli.

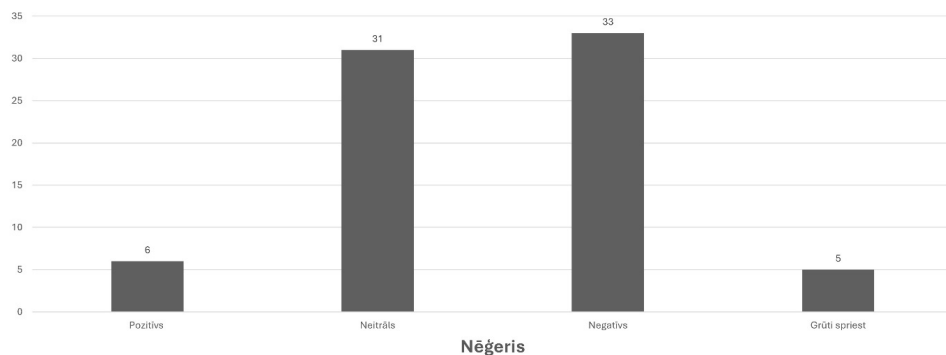
6. attēls. Jēdziena „melnādainais” vērtējums.

Jēdziens „**melnādainais**” – pozitīvs satura uzslāņojums konstatēts 11 gadījumos, neitrāls – 41 gadījumā, negatīvs – 19 gadījumos, grūti spriest – četriem respondentiem.

7. attēls. Jēdziena „tumšādainais” vērtējums.

Jēdziens „**tumšādainais**” – pozitīvs satura uzslāņojums konstatēts 18 gadījumos, neitrāls – 49 gadījumos, negatīvs – 7 gadījumos, grūti spriest – vienam respondentam.

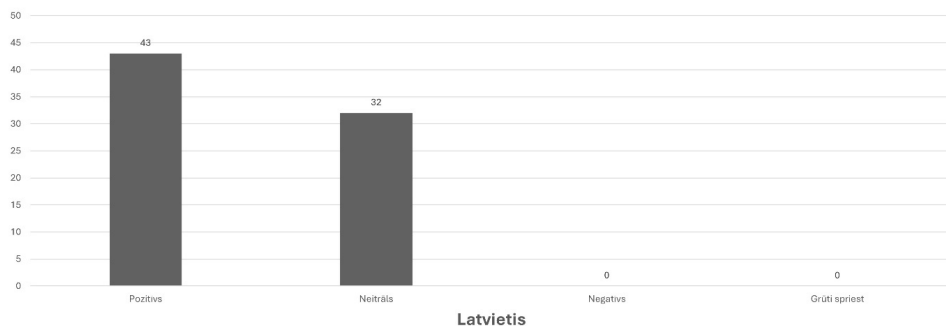
8. attēls. Jēdziena „nēģeris” vērtējums.

Savukārt jēdziens „**nēģeris**” – pozitīvs satura uzslāņojums konstatēts 6 gadījumos, neitrāls – 31 gadījumā, negatīvs – 33 gadījumos, grūti spriest – 5 gadījumos. No semantiski negatīvāka apzīmējuma līdz neitrālākam, nosaucot cilvēkus ar tumšu ādas krāsu, var izveidot šādu jēdzienu virkni:

nēģeris → tumšādainais → melnādainais

Līdzīgi kā J. Endzelīns norādījis, ka nevajag locīties svešautiešu priekšā, arī valodnieks A. Veisbergs raidījumā „Zilonis studijā”, kura tēma bija „Kā uzrunāt, lai nesāp. Iekļaujošā valoda – kas tā ir?”, pauda nostāju, kāpēc būtu jākalpo ārzemniekiem, tomēr valodniece A. Veckalne uzsvēra, ka mūsdienās cilvēki ar tumšu ādas krāsu nav tikai un vienīgi ārzemnieki, arī Latvijas pilsoņi var izskatīties dažādi, un šiem cilvēkiem ir būtiski tas, kā viņus dēvē tieši šobrīd, 2024. gadā. Tāpat arī „STAR FM” balss Jānis Romanovskis dalījās savā personīgajā novērojumā, ka jēdziens „nēģeris” ir aizskarošs, jaunās paaudzes pārstāvji – viņa bērni – nemaz šo jēdzienu nezina un nelieto, jo jaunā paaudze nereti patērē internetā starptautisku saturu, kurā šādi jēdzieni netiek pieminēti [TV3: 2024].

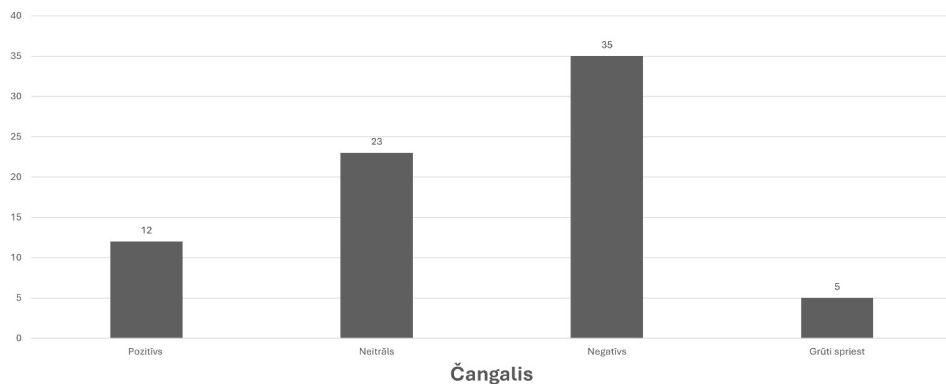
Lai gan Valsts valodas centrs norāda, ka jēdziens „nēģeris” ir tikpat neitrāls kā „latvietis”, Daugavpils iedzīvotāju vērtējumā šo jēdzienu semantiskais uzslāņojums tiek vērtēts atšķirīgi.

9. attēls. Jēdziena „latvietis” vērtējums.

Jēdziens „**latvietis**” – pozitīvs satura uzslāņojums konstatēts 43 gadījumos, neitrāls – 32 gadījumos, negatīvu satura uzslāņojumu nevar konstatēt, kāds tas ir vairumā gadījumu par vārdu „nēģeris”.

Ņemot vērā, ka pētījuma respondenti ir Daugavpils iedzīvotāji, raksta autore lūdza vērtēt arī jēdzienus „latgalietis”, „čangalis” un „čiulis”.

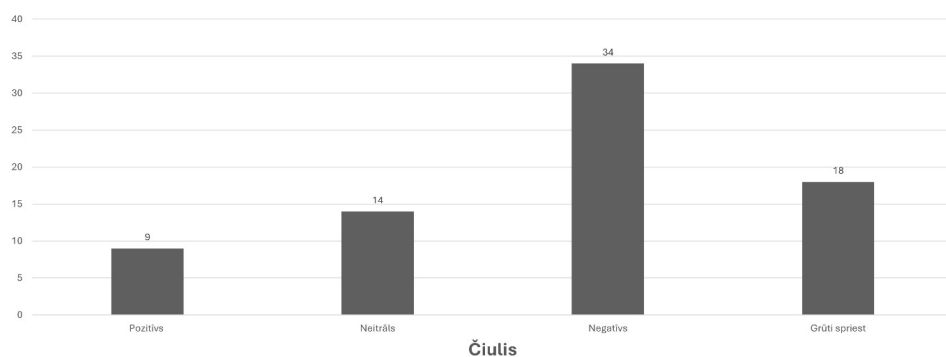

10. attēls. Jēdziena „čangalis” vērtējums.

Aptaujā 12 gadījumos atzīmēts, ka jēdzienam „**čangalis**” ir pozitīvs satura uzslāņojums, 23 – neitrāls, 35 gadījumos – negatīvs, 5 respondentiem grūti spriest par jēdziena konotāciju. Raksta autorei šis novērojums šķiet interesants, jo ar vārdu „čangali”, tāpat kā

čagas, agrāk apzīmēja pelavas, sīkus, nederīgus graudus. Par to, ka šo vārdu citu novadu iedzīvotāji lieto, lai nonievātu latgaliešus, liecina Tēzaurs.lv apkopotā informācija, kurā kā 1. nozīme vārdam „čangalis” norādīts, ka tas ir Latgales iedzīvotāja nievājošs nosaukums [Spektors 2023]. Par jēdzienu „latgalietis” nekādu pārsteidzošu datu aptaujas anketā nav – 44 gadījumos norādīts pozitīva satura uzslāņojums, 31 gadījumā – neitrāls.

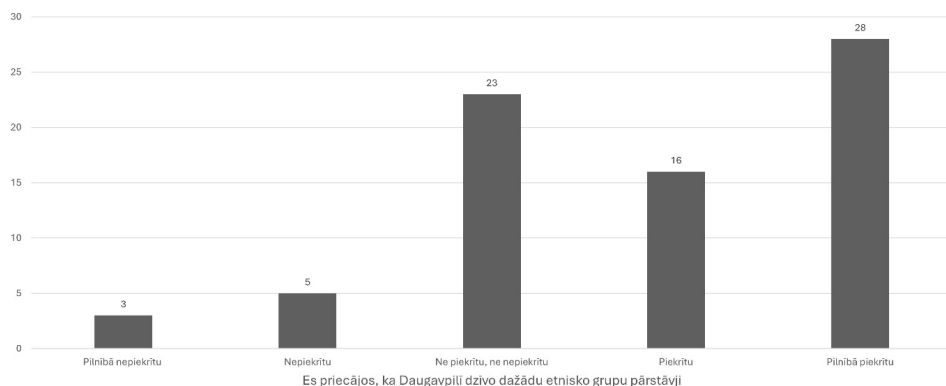
Daugavpils iedzīvotāji atzīst, ka jēdziens „čiulis”, ar kuru nereti tiek apzīmēti pārējie Latvijas iedzīvotāji, izņemot latgaliešus, ir ar negatīvu nokrāsu.

11. attēls. Jēdziena „čiulis” vērtējums.

Tomēr arī šajā gadījumā 9 respondenti atzīmējuši, ka šim jēdzienam ir pozitīvs semantiskais uzslāņojums.

Raksta autore Daugavpils iedzīvotājiem lūdza vērtēt apgalvojumus, lai noskaidrotu, vai viņi regulāri komunicē ar citas etniskās izcelsmes pārstāvjiem, jo, nekomunicējot, ievērojot distanci ar citu tautību, rasu pārstāvjiem, var rasties neprecīzs priekšstats par viņiem, kā arī neizpratne, kāds etnonīms būtu piemērotākais, neitrālākais saziņā. Par noslēgtību, izvairīšanos no „svešiniekiem” runā arī Polijas ebreju izcelsmes poļu/britu sociologs Zigmunds Baumanis (*Zygmunt Bauman*, 1925–2017) grāmatā „Plūstošā modernitāte” (*Liquid Modernity* 2000). „Centieni turēt „citādos”, „svešos” noteiktā attālumā, ievērot distanci, izvairīties no nepieciešamās komunikācijas, vienošanās un savstarpējas uzticēšanās nav tikai iedomāti, tie ir pat droši sagaidāmi” [Baumann 2000: 107–109]. Tomēr, ņemot vērā Daugavpils iedzīvotāju etnisko sastāvu, uz apgalvojumu „Es ikdienā regulāri komunicēju ar dažādu tautību pārstāvjiem” biežāk norādītā atbilde ir 5 – pilnībā piekrītu, ko ir snieguši 38 respondenti, piekrītoši – 20 respondenti, kas kopumā veido lielāko respondentu daļu, vidējais apgalvojuma vērtējums – 4,1; arī Latvijas plašsaziņas līdzekļos Daugavpils neizceļas ar fizisku vardarbību, kas radusies etniskās piederības dēļ. Tomēr uz apgalvojumu „Es priecājos, ka Daugavpilī dzīvo dažādu etnisko grupu pārstāvji” pilnībā vienotas nostājas nav.

12. attēls. Apgalvojuma „Es priecājos, ka Daugavpilī dzīvo dažādu etnisko grupu pārstāvji” vērtējums.

Vidējais vērtējums šim apgalvojumam ir 3,8. Lai gan vērtējumi atšķiras, tomēr pārsvarā Daugavpils iedzīvotāji ir pozitīvi vai neitrāli noskaņoti pret dažādu etnisko grupu pārstāvjiem, kas liecina par iekļaujošu sabiedrību. Turklāt lielākā daļa respondentu jūtas piederīgi Latvijai neatkarīgi no aptaujas anketā norādītās dzimtās valodas vai tautības. Vidējais vērtējums apgalvojumam „Es jūtos piederīgs Latvijai” – 4,3. Lielākā daļa respondentu – 47 kā dzimto valodu norādījuši latviešu, 23 – krievu, 4 respondenti ir bilingvāli, vienam respondentam dzimtā valoda ir poļu. Raksta autore izvēlējusies šajā gadījumā uzsvērt respondentu dzimto valodu, jo tautību dzīves laikā cilvēks var mainīt ne tikai, izvēloties citu aptaujas anketā, bet arī pasē, kā tas tika iepriekš minēts.

Secinājumi

Starp 3 etnonīmiem, kuri apzīmē cilvēku ar tumšāku ādas krāsu – „nēģeris”, „melnādainais”, „tumšādainais” –, kā neitrālāko Daugavpils iedzīvotāji izvēlas „tumšādainais”, 68,3 % norāda, ka tam ir neitrāls vēstījums, 18,3 % pozitīvs.

Lai gan pirmskara Latvijā etnonīmu „žids” lietoja oficiāli un tas parādījās skolu nosaukumos, presē u. tml., vairums aptaujāto (71,7 %) norāda, ka tam ir negatīvs vēstījums, tāpēc sliecas par stilistiski un semantiski neitrālu uzlūkot apzīmējumu ebrejs.

Valsts valodas centra pārstāvji ir norādījuši, ka vārds „nēģeris” ir uzskatāms par tikpat neitrālu kā „latvietis”, tomēr respondenti viennozīmīgi nepiekrīt šim apgalvojumam: 44 % norāda, ka vārdam „nēģeris” ir negatīva konotācija, turpretī etnonīmam „latvietis” nevienam no respondentiem nav minējis, ka jēdzienam būtu negatīva vai grūti nosakāma konotācija.

Kopumā Daugavpils iedzīvotāji ir atvērti pret dažādu etnisko grupu pārstāvjiem, regulāri savstarpēji komunicē, kā arī vairumā gadījumu izvēlas semantiski un stilistiski neitrālus apzīmējumus, kas norādīti arī „Iekļaujošas valodas ceļvedī”.

LITERATŪRA

- Baumann, Z. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2002, pp. 107–109.
- Bhattacharjee, A. *Social Science Research: Principles, Methods, and Practices*. (2nd ed.). Florida: Textbooks Collection, 2012, pp. 73–249.
- Druviete, I. *Pārlicēzība: valoda, sabiedrība, politika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 172.–173. lpp.
- Fedotova, L. *Vārda 'nēģeris' lietojums nonāk Saeimas dienaskārtībā; komisija lēmumus nepieņem*. Pieejams: <https://www.delfi.lv/193/politics/54037132/varda-negeris-lietojums-nonak-saeimas-dienaskartiba-komisija-lemumus-nepienem>
- Endzelīns, J.; Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. Rīga: Kultūras fonds; VAPP, 1934–1946.
- Jākobsons, E. *Nenormatīvā leksika politikorektuma mērcē*. Pieejams: <https://www.laikmetazimes.lv/2015/07/27/ak-valoda-valodina-2dala-%E2%80%9393-nenormativa-leksika-politkorektuma-merce/>
- Joshi, A.; Kale, S.; Chandel, S.; Pal, D. K. Likert Scale: Explored and Explained. In: *British Journal of Applied Science & Technology* 7(4), pp. 396–403, 2015. DOI: 10.9734/BJAST/2015/14975
- Latvijas Vēstnesis*. Latvijā pieaug tautības ieraksta maiņas gadījumi. Pieejams: [https://lv-portals.lv/dienaskartiba/349608-latvija-pieaug-tautības-ieraksta-mainas-gadijumi-2023](https://lv-portals.lv/dienaskartiba/349608-latvija-pieaug-tautibas-ieraksta-mainas-gadijumi-2023)
- Liepa, D. *Latvijas preses valoda*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2011, 257.–259. lpp.
- Ļenskis, I.; Bērziņš, D. *Antisemitisma izpausmes: vēsture un mūsdienas*. Pieejams: <http://cilvektiesibas.org.lv/media/attachments/21/01/2016/>
- LETA. *Nav jāietekmējas no citu kultūru pieredzes! Valodnieki uzskata, ka vārdi „nēģeris”, „krievs” un „aziāts” ir neitrāli*. Pieejams: <https://www.la.lv/nav-jaietekmejas-no-citu-kulturu-pieredzes-valodnieki-uzskata-ka-vardi-negeris-krievs-un-aziats-ir-neitrali>
- Prasad, Devi B. Content Analysis. A method of Social Science Research. *Research Methods for Social Work*. New Delhi: Rawat Publications, 2008, pp. 174–193.
- Svece, A. *Politkorektums, latvieši un nelatvieši*. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/64584>
- Raščevska, M. *Psihologisko testu un aptauju konstruēšana un adaptācija*. Rīga: Raka, 2005, 98.–100. lpp.
- Veckalne, A. *Iekļaujošas valodas ceļvedis*. Pieejams: https://juristavards.lv/wwwraksti/JV/BIBLIOTEKA/PRAKSES_MATERIALI/IEKLAUJOSAS_VALODAS_CELVEDIS_AIGA_VECKALNE.PDF
- Veinberga, S. *Par „n-vārdu” rupjību laikmetā*. Pieejams: [https://sandraveinberga.com/2022/02/09/par-n-vardu-rupjību-laikmeta/](https://sandraveinberga.com/2022/02/09/par-n-vardu-rupjibu-laikmeta/)
- Zellis, K. Etnonīmi vēsturiski politiskajā diskursīvajā praksē Latvijā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017, 106.–123. lpp.

CITI INTERNETA RESURSI

- Centrālās statistikas pārvaldes *Tautību klasifikators*. Pieejams: [https://www.csp.gov.lv/lv/klasifikacija/tautību-klasifikators/tautību-klasifikators-2016](https://www.csp.gov.lv/lv/klasifikacija/tautibu-klasifikators/tautibu-klasifikators-2016)
- Daugavpils valstspilsētas pašvaldības *Publiskais gada pārskats*. Pieejams: <https://www.>

daugavpils.lv/assets/upload/manager/AttistibasDepartaments/Dokumenti/publiskais_parskats_par_2022.pdf

Spektors, A. Tēzauris.lv, 2023, Autumn edition. CLARIN-LV digital library at IMCS. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/92>.

TV3 raidījums „Zilonis studijā”. *Kā uzrunāt, lai nesāp. Iekļaujošā valoda – kas tā ir?* Pieejams: <https://izklaide.tv3.lv/sovi/zilonis-studija/ka-uzrunat-lai-nesap-ieklausosa-valoda-kas-ta-ir/>

Valsts valodas centrs *Par „Iekļaujošas valodas ceļvedi”*. Pieejams: <https://www.vvc.gov.lv/lv/jaunums/par-ieklausosas-valodas-celvedi>

Solveiga LIEPA, Ilze OLEHNOVIČA

(Daugavpils Universitāte)

Let's Play with Food: Puns in Printed Advertisements

Summary

Let's Play with Food: Puns in Printed Advertisements

The current study aims at investigating how advertisers use puns to communicate and convey the possible meanings through their usage in printed advertisements for food and catering services. As a result of the study of 16 English printed advertisements containing a pun, either verbal or visual, randomly chosen from various Internet sources, the most used type of pun is the homophonic pun with 10 adverts, 4 adverts contained the semantic pun, the grammatical pun and the idiomatic pun have been found in one advert each. To comprehend and interpret the puns exploited in the adverts under study, a tie between their verbal and visual manifestations were also considered.

Key words: *advertising, printed advertisement, pun*

Kopsavilkums

Parotālāsimies ar ēdienu: vārdspele pārtikas drukātajos reklāmas sludinājumos

Pētījuma mērķis ir izpētīt, kā reklāmdevēji izmanto vārdspeļi pārtikas un ēdināšanas pakalpojumu drukātajās reklāmās. Analizējot pēc nejaušības principa internetvidē atlasītās 16 drukātās reklāmas angļu valodā, kas satur verbālo vai vizuālo vārdspeļi, secināts, ka visbiežāk izmantotais vārdspeles veids ir homofoniskā vārdspele. Tā konstatēta 10 reklāmās, 4 sludinājumos izmantota semantiskā vārdspele, savukārt gramatiskā vārdspele un idiomātiskā vārdspele ir sastopama vienā sludinājumā. Lai saprastu un interpretētu pētāmajās reklāmās izmantoto vārdspeļi, tika apskatīta arī saikne starp tās verbālajām un vizuālajām izpausmēm.

Atslēgas vārdi: *reklāma, drukātās reklāmas sludinājums, vārdspele.*

*

Advertising is an inseparable part of modern society, and is claimed to be a vital and cost-effective method of communication used by marketers to promote a product or a service, as well as persuade a potential consumer to purchase it and generate loyalty. Because of its pervasiveness advertising is the best known and most widely discussed means of promotion.

To make communication more effective and efficient, as well as to increase customers' engagement and to urge the consumption of the promoted product or service, marketers need to employ proven strategies. Therefore, advertisers quite purposefully exploit rhetorical figures trying to construct advertisements that will stand out and grab the attention of potential consumers. As stated by James Leigh (1994), the primary function of rhetorical

figures in advertising is to „get across key selling points to desired prospects in a manner that attracts attention and stimulates them to give serious consideration to the product” [Leigh 1994: 17].

Pun is a common figure of speech and can serve as a useful device exploited in advertising to enable viewer's engagement. Being considered one of the highest displays of wit, the pun can be catchy and fun, and can help the promoted product or service stand out from the crowd.

Thus, the aim of the current research is to study how advertisers use puns to communicate and convey the possible meanings through their usage in printed advertisements, printed advertisements for food and catering services in particular. The novelty of the research lies in the fact that alongside the verbal manifestation of pun instantiated in the adverts under study, visual and/or verbo-visual (or verbo-pictorial) puns are considered.

LITERATURE OVERVIEW

1. Defining the notion of advertising and advertisement

The origin of advertising can be traced back to the days of cave paintings. As stated by Winston Fletcher, „advertising shop signs existed some 6,000 years ago, and were common in Rome and throughout the ancient world” [Fletcher 2010: 17]. Having existed for such a long time, it is not surprising that advertising is everywhere around us in these days as well, and is inseparable part of our consumer society. Advertisements are communicated through various mass media, including traditional media and the new ones. Advertisements possess an enormous manipulative power over the audience and their effects are longstanding as viewer's critical resistance is minimized and evaded because of the emotionally loaded hidden messages present in them [Packard 2007]. Step by step, advertising has transformed into a modern, scientific and sophisticated concept, thus, becoming a focal point of various studies, the given research in particular.

Advertising is a multilateral term; many sources provide their own definition of the term. According to the definition provided in Cambridge dictionary online, advertising is „the business of trying to persuade people to buy products or services”¹. In its turn, *The Economic Times* e-paper suggests that advertising is „the mean of communication with the user of a product or a service.”² However, the fullest definition of advertising seems to be the definition proposed by American Marketing Association. It emphasizes the main features and essence of advertising, and is as follows: „advertising is the placement of announcements and persuasive messages in time or space purchased in any of mass media by business firms, non-profit organisations, government agencies, and individuals who seek to inform and/or persuade members of a particular target market or audience about their products, services, organisations, or ideas.”³

Consequently, it can be said that advertising is a form of communication aimed at persuading the viewers to purchase or take some action upon products, ideas or services.

1 Retrieved from: Cambridge dictionary online. Available: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/advertising> (Last accessed 23.01.2023.)

2 Retrieved from: The Economic Times. Online edition. Available: <https://economictimes.india-times.com/definition/advertising> (Last accessed 23.01.2023.)

3 American Marketing Association. Available: <https://www.ama.org/resources/Pages/Dictionary.aspx?dLetter=A> (Last accessed 23.01.2023.)

Correspondingly, advertisement is a concrete manifestation of advertising, in other words, it is the act of advertising. As defined in Cambridge dictionary online advertisement is „a picture, short film, song etc., that tries to persuade people to buy a product or a service”, or „a piece of paper that tells people about job, etc.”⁴. Similarly, Collins dictionary online defines the word as „an announcement online, or in newspaper, or on television, or on a poster about something such as a product, event, or a job”⁵. The word *advertisement* originally stems from the Latin verb meaning ‘to turn toward’, thereby, advertisements can be defined as „texts that do their best to get our attention, to make us turn towards them” (Goddard, 1998: 6). In addition, advertisements are „forms of discourse which make a powerful contribution to how we construct our identities” [Ibid: 3].

To sum up, an advertisement is an announcement in a public medium promoting a product, service which is made to persuade people to buy it.

It is undoubtedly true that advertising has evolved into an extremely complex form of communication with thousands of various ways for a business to get a message to the consumer. The current study focuses on the analysis of printed commercial advertisements for food containing puns, randomly collected from various Internet sources. According to Leech (1972), commercial consumer advertisement is the most frequent and important type of advertising, which is directed towards a mass audience with the aim of promoting sales of a commercial product or service.

2. Defining the notion of pun

Puns are regarded as a rhetorical device and a communicative strategy which are widely exploited both in literature and daily life, thus, making the language lively and impressive by producing a humorous, jocular or sarcastic effect. As stated by Leigh (1994), puns occur frequently in advertisements. Using puns makes advertisements not only more humorous and vivid, but also leaves the viewers a room to imagine and enjoy. To see how advertisers use puns to communicate and convey the possible meanings through their usage, it is important to define what pun is, and describe its types.

There are many theories on how the word *pun* originated. In the OUPblog „The Dubious History of *Pun* (*Pun* Among Other Pungent Words)”, the scholar Anatoly Liberman (2010) states that „the word seems to have emerged around 1640, the date being tallied with the fact that Abraham Cowley’s comedy *The Guardian* (acted 1641) has a character Mr. Puny described as ‘a young Gallant, a pretender to Wit’.”⁶ In his turn, John Pollack (2011) suggests that the word, with the same meaning as today, had appeared only towards the end of the Great Depression in New York. Some imply that the word *pun* originated from Latin poetry, and it comes from a Latin word ‘paronomasia’ which generally means a humorous play on words.

According to Merriam-Webster Online Dictionary, pun is the „usually humorous use of a word in such a way as to suggest two or more of its meanings or the meaning of an-

4 Retrieved from: Cambridge dictionary online. Available: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/advertisement> (Last accessed 23.01.2023.)

5 Retrieved from: Collins dictionary online. Available: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/advertisement> (Last accessed 23.01.2023.)

6 Liberman, A. (2010). The Dubious History of *Pun* (*Pun* Among Other Pungent Words). Available: <https://blog.oup.com/2010/02/pun/> (Last accessed 19.01.2023.)

other word similar in sound.”⁷ In other words, pun is a form of figurative speech, a trope in which the message unexpectedly and simultaneously combines at least two different unrelated meanings. French philosopher and Nobel literature prize winner Henri Bergson (1914) defined puns as sentences or utterances where „the same sentence appears to offer two independent meanings, but it is only an appearance; in reality there are two different sentences made up of different words, but claiming to be one and the same because both have the same sound.”

Considering the above-mentioned definitions, it can be stated that pun is a form of wordplay that exploits multiple meanings of a term, or of similar-sounding words, for rhetorical effect, either humorous or serious. Puns depend on the ambiguities words entail. These ambiguities can arise from the intentional use of homophonic, homographic, metonymic or figurative language. Therefore, puns can be qualified as one of the more complex forms of rhetoric which require more processing effort than messages where simple forms of rhetoric are used.

3. Classification and types of puns

Wordplay can be based on several features of the language involved, for instance, pronunciation, spelling, morphology, vocabulary or syntax. Due to different perceptions of the pun there are various approaches as to how it can be classified.

Dirk Delabastita [1996: 128] singles out four categories of puns based on such features of the language as pronunciation and spelling, i.e., homonymy, homophony, homography and paronymy.

In his turn, the Chinese scholar Yuan Chuandao (2005) claims that the creation of pun is connected not only to the meaning and the homophony of a word, but also to the context, manner of speech and logic. Thus, he distinguishes the following types of pun:

- homonymic pun, which is the use of sound and a way of utterance to use words unrelated in meaning, but sounding alike to form two meanings;
- lexical meaning pun, an expressive way of utterance to use the polysemy of words to cause a sentence to have two different interpretations;
- understanding pun, when the implied meaning of the sentence is suggested through a particular context;
- figurative pun, i.e., a pun uses the literal meaning of a simile or a metaphor as its surface meaning, and the figurative meaning as its deep meaning, and
- logic pun is a rhetorical device in which the speaker, in receiving the message from the listener, uses a particular context to change the topic implicitly, so as to achieve his own communicative purpose.

The classification exploited within the current study to determine the most used type of puns instantiated in printed advertisements for food under study is the classification suggested by Yan Yi-bo (2015) in the article „Analysis of Puns in English Advertising Language from the Relevance Theory”. The scholar distinguishes four types of puns, for instance, homophonic pun, semantic pun, grammatical pun, and idiomatic pun.

The homophonic pun is said to refer to a word having the same or similar sound with another one. To exemplify the use of the homophonic pun can be used an advertisement by

7 Retrieved from: Merriam-Webster Online Dictionary. (Available: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/pun>) (Last accessed 20.01.2022)

the UK's number one wrapped bakery brand Warburtons (see, Figure 1). To celebrate the Royal Wedding between Prince Harry and Megan Markle in 2018, the company unveiled a series of advertisements with a twist, making use of various puns, the homophonic pun in particular. When the slogan '*LOAF IS IN THE AIR*' is pronounced, it becomes obvious that the word 'love' has been substituted by the similar-sounding word 'loaf', the product produced by Warburtons.

Figure 1. Warburtons. *Loaf is in the air*.⁸

Figure 2. Warburtons. *Let's raise a toast*⁹

Another advertisement of the same series proposes '*LET'S RAISE A TOAST*' (see, Figure 2) making use of the polysemantic nature of the word 'toast'. On the one hand, the message implied by the slogan seems straightforward, i.e., „the act of a group of people

⁸ Retrieved from: <https://www.conveniencestore.co.uk/> (Last accessed 25.01.2022.)

⁹ Retrieved from: <https://www.conveniencestore.co.uk/> (Last accessed 25.01.2022.)

wishing somebody happiness, success, etc. by drinking a glass of something, especially alcohol, at the same time”¹⁰ However, the image of a toasted slice of bread held in the hand and raised as if a glass enables the viewers to think of the second meaning of the word ‘toast’, i.e., „slices of bread that have been made brown and dry by heating them on both sides in a toaster or under a grill.”¹¹ As a result, the viewers are invited to wish the newlyweds happiness by eating the Warburtons toast. The creators of the particular advert exploit the so-called semantic pun, which means one word appears once or twice, but it has two different meanings.

The grammatical pun is a kind of pun which exploits various grammatical uses of words, for example, omitting some structures or some words having more than one grammatical function, etc. To attract viewers’ attention, the creators of Coca-Cola’s poster (see, Figure 3) make use of the word ‘can’ and its various grammatical paradigms. The word ‘can’ in the slogan ‘Refreshes like no other can’ may be considered both as a modal verb and a noun, meaning „a metal container in which food and drink is sold.”¹² When perceived as a modal verb, the message of the advert may be interpreted as any other drink being unable to refresh you like Coca-Cola does, thus, Coca-Cola is advertised as the coolest drink and any other drink being unable to compare to it. Whereas when considered as a noun, the word ‘can’ serves as a metonymic reference to other canned drinks, thus, advertising Coca-Cola as a leading refreshing drink of the like. As a result, Coca-Cola is advertised not only as the best refreshing canned drink, but also as the leading refreshing drink among any other drinks.

Figure 3. *Refreshes like no other can. Coca-Cola.*¹³

To create a more interesting and eye-catching advertisement, many advertisers exploit

¹⁰ Retrieved from: Oxford Advanced Learner’s Dictionary. (Available: https://www.oxfordlearners-dictionaries.com/definition/english/toast_1?q=toast) (Last accessed 25.01.2022.)

¹¹ Ibid

¹² Retrieved from: Oxford Advanced Learner’s Dictionary. (Available: https://www.oxfordlearners-dictionaries.com/definition/english/can2_1) (Last accessed 25.01.2022)

¹³ Retrieved from: <https://www.gumtree.com.au/s-ad/parkdale/collectables/coca-cola-poster/1267284179> (Last accessed 25.01.2022.)

idioms and slangs. Aiming at achieving a special effect, they use similar or homophonic word to take place of the original one in the idiom exploited, thus, creating the idiomatic pun. For example, the advertisement promoting the restaurant (see, Figure 4) shows the use of the idiom ‘may the Force be with you’, which is a catchphrase adapted from the media franchise Star Wars, meaning a blessing; the phrase is often a humorous way of wishing someone success or good fortune.¹⁴ To add a touch of humour the word ‘Force’ is substituted by the similar-sounding word ‘fork’ in the advert’s caption.

Figure 4. *May the Forks be with you. Oregano's Pizza Bistro.*¹⁵

The creation of all the above discussed types of pun happens at different levels of language and is mainly expressed verbally. Therefore, it is worth mentioning the classification published by MasterClass (2021)¹⁶ that alongside such types of pun as homophonic pun (i.e., uses paired homonyms), compound pun (i.e., contains more than one pun in the same sentence), homographic pun or heteronymic pun (i.e., plays on words spelt the same way, but having a double meaning) and recursive pun (i.e., a two-part pun) distinguishes visual puns or graphological pun (i.e., pun achieved through imagery, graphics or logos). Even though a pun is a popular linguistic form which may play a crucial communication and

14 Retrieved from: The Free Dictionary online (Available: <https://idioms.thefreedictionary.com/may+the+force+be+with+you>) (Last accessed 25.01.2023.)

15 Retrieved from: <https://www.iasj.net> (Last accessed 19.01.2023.)

16 Unknown Author. MasterClass (2021). What Is a Pun? Learn About the Different Types of Puns in Literature and Tips on How to Write a Great Pun. Retrieved from: <https://www.masterclass.com/articles/what-is-a-pun-learn-about-the-different-types-of-puns-in-literature-and-tips-on-how-to-write-a-great-pun> (Last accessed 20.01.2023.)

creative role in advertising, the latest studies have shown that converting linguistic rhetoric into visual rhetoric can render advertisements more persuasive and memorable [McQuarrie & Mick 2003]. Thereby, the concept of visual pun will be defined and its types will be listed further.

Maia Meri Giorgadze (2015) in her article „Categories of Visual Puns” distinguishes the following categories of visual puns: visual pun and verbo-visual or verbo-pictorial pun. A visual pun is a way of combining images to create a pun when the pictures occur without any verbal accompaniment, in other words, when the combined images are viewed, the visual pun becomes evident. In some cases of visual pun, a visual symbol that has the same meaning as or a similar sound to the sound of the word is used to replace it. In its turn, it can be talked about verbo-visual (or verbo-pictorial pun) when the visual effect works together with the verbal one in creating a pun. As a result, visual puns are a type of visual expression in which the concept of wordplay is applied to an image [Hempelmann & Samson 2007].

As the investigation into the notion of pun has revealed, pun is one of the important types of wordplay widely used in different spheres of life, advertising discourse being one of them. There are several subcategories of pun, and consequently various classifications and types distinguished by various scholars.

METHODOLOGY

The method of critical analysis is used to carry out a detailed examination and evaluation of scientific literature sources on the topic under study. The descriptive research method is used to summarize the findings from the scientific literature, to provide the analysis of the collected advertisements and the results of the research. The elements of statistical analysis are applied to determine which type of pun instantiated in printed advertisements for food under study is used the most.

As the current research focuses on the analysis of printed advertisements for food containing puns, 16 English printed advertisements have been randomly chosen from various Internet sources. There are several criteria according to which the advertisements have been selected:

1. advertisement should be from print medium or static digital medium;
2. advertisement should promote any product or idea for food or catering service;
3. advertisement should contain a pun, either verbal or visual;
4. if there is advertising campaign, all advertisements from this campaign could be chosen.

The analysed adverts are numbered and listed in the Appendix.

To achieve the objectives of the research the following procedures have been performed: at first, the selected advertisements are described; then, the pun is identified and interpreted. Finally, the classification suggested by Yan Yi-bo (2015) is used to determine the type of each pun instantiated in the adverts under study.

DISCUSSION AND RESULTS

The given study focuses on the analysis of printed commercial advertisements for food and catering services containing puns, both verbal and visual. There are 16 randomly chosen printed advertisement for food, which are, first, described by providing general infor-

mation about them; then, the use of puns instantiated in the adverts is analysed and its type determined; the possible interpretation of the advertisement's message is provided.

In July, 2014, the supermarket chain *Morrisons* unveiled a pun-filled outdoor marketing campaign to support the launch of the *Morrisons.com* home delivery service. The 'Up Your Street' advertising campaign, created by DLKW Lowe, highlights six London neighbourhoods with a visual food-based pun, examples being West Mincester, Tottenham, Finsberry Park, Mornington Cressent, Whitechapel and Piccadilly circus. In all six advertisements, one syllable of the place name is replaced by the image of products sold by the supermarket, e.g., in one of the adverts (see, Figure 5), in which the place name WEST MINCESTER is used, the syllable *mince-* is replaced by the image of minced meat.

Figure 5. *West Mincester. Morrisons.*¹⁷

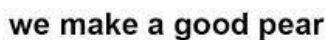
Likewise, the product names with similar sound to the sound of the place name's syllable is used to replace it in other adverts, for instance, TOTTENHAM – the syllable *-ham* is replaced by the image of ham; the *-berry* syllable in FINSBERRY PARK is substituted by the image of berries; instead of the syllable *cress-* in MORNINGTON CRESSENT, the image of cress plant appears; the final syllable in WHITECHAPEL is replaced by the image of an apple; and the image of a jar of pickles is used to substitute a respective syllable in the place name PICCADILLY CIRCUS. Thereby, the puns used in the discussed adverts can be classified as homophonic visual puns.

The advertisement for retail chain *Aldi UK* selling a range of grocery items, meat and dairy (see, Figure 6) contains an example of homophonic verbo-visual (or verbo-pictorial) pun. At first glance, seemingly simple advert is a combination of the caption „we make a good pear”, the image of pears one leaning on another and the company's logo. However, the advert contains a wordplay based on the use of two homophones *pear*, which is „a yellow or green fruit that is narrow at the top and wide at the bottom”¹⁸, and *pair*, i.e., „two people who are doing something together or who have a particular relationship”¹⁹, which is visually implied by the image of pears one leaning on another.

17 Retrieved from: <https://www.adforum.com/creative-work/ad/player/34506468/westminster/morrisons> (Last accessed 20.01.2023.)

18 Retrieved from: Oxford Advanced Learner's Dictionary. (Available: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/pear?q=pear>) (Last accessed 21.01.2023.)

19 Retrieved from: Oxford Advanced Learner's Dictionary. (Available: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/pair_1?q=pair) (Last accessed 21.01.2023.)

#Super6Silliness

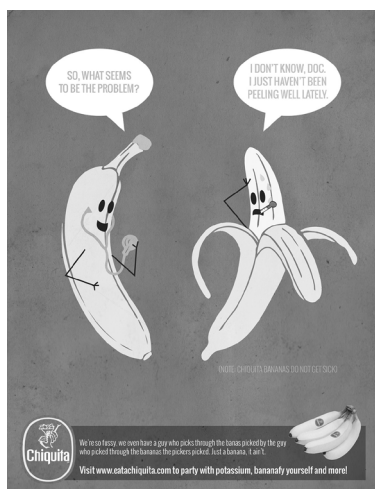
Figure 6. *Aldi UK. we make a good pear.*²⁰

In this way, it may be suggested that the retail chain *Aldi UK* not only promotes its products being of good quality, but also invites the viewers to become their customers who will be welcomed and treated with special care, consequently both of them, i.e., the retail chain *Aldi UK* and the customer, „having a particular relationship”.

The advertisement created by Chiquita Brands International Sàrl, formerly known as Chiquita Brands International Inc. and United Fruit Co., is a Swiss-domiciled American producer and distributor of bananas and other produce (see, Figure 7), depicts two bananas conversing:

„So, what seems to be a problem?”

„I don't know, doc. I just haven't been peeling well lately.”

I DON'T KNOW, DOG
I JUST HAVEN'T BEEN
PEELING WELL LATELY!

We're so fussy, we even have a guy who picks through the bananas picked by the guy who picked through the bananas the pickers picked. Just a banana, it ain't.

Visit www.eatachiquita.com to party with potassium, bananafy yourself and more!

Visit www.catachiquita.com to party with potassium, bananas, yourself and more!

Figure 7. *Chiquita Banana. I don't peeling good.*²¹

20 Retrieved from: <https://m.facebook.com/AldiUK/photos/we-love-a-good-pun-and-we-want-to-challenge-you-to-come-up-with-somecomment-and-/917521358308667/> (Last accessed 20.01.2023.)

21 Retrieved from: <https://www.behance.net/gallery/10603967/Food-Ads> (Last accessed 20.01.2023.)

The use of the word *peeling* instead of the similar-sounding word *feeling* is an example of another homophonic pun. Chiquita is a leading global banana company aiming at offering their costumers and consumers the highest quality of fruit and service. Thus, the conversation between the bananas may be interpreted as the product quality check conducted by the company to ensure their customers receive the best service. This is supported by the text placed beneath the image of the conversing bananas: „We’re so fussy, we even have a guy who picks through the bananas picked by the guy who picked through the bananas the pickers picked. Just a banana, it ain’t.”

The Leaning Tower of Pisa is a must-see attraction on any Italy trip, likewise classic Italian pizza is definitive to enjoy when in Italy. An American multinational restaurant chain and international franchise *Pizza Hut* advertises their pan pizza being as good as its Italian counterpart. They invite their customers to „Visit Italian places now...” by exploiting the visual image of a tower made of pizzas which resembles the Leaning Tower of Pisa and the homophonic pun in the advert’s caption by substituting the word *Pisa* by the similar-sounding word *pizza* (see, Figure 8).

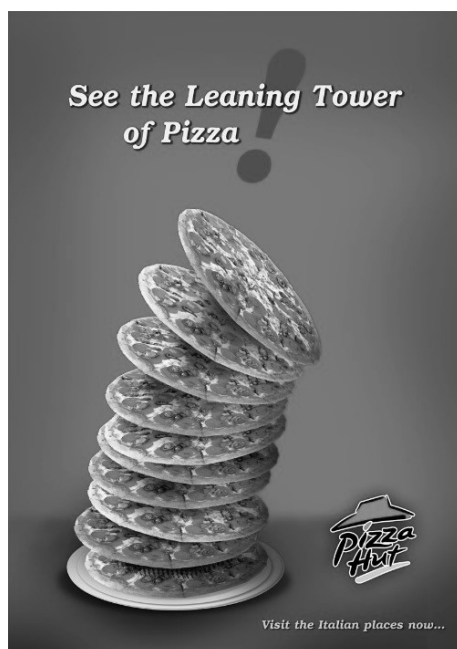

Figure 8. *Pizza Hut. See the Leaning Tower of Pizza.*²²

The next is the advert for HEINZ Tomato ketchup (see, Figure 9). On the red background one can read a caption „No other ketchup taste like Heinz. It’s only natural...”

²² Retrieved from: <https://www.manypixels.co/blog/post/best-food-ad-designs> (Last accessed 20.01.2023.)

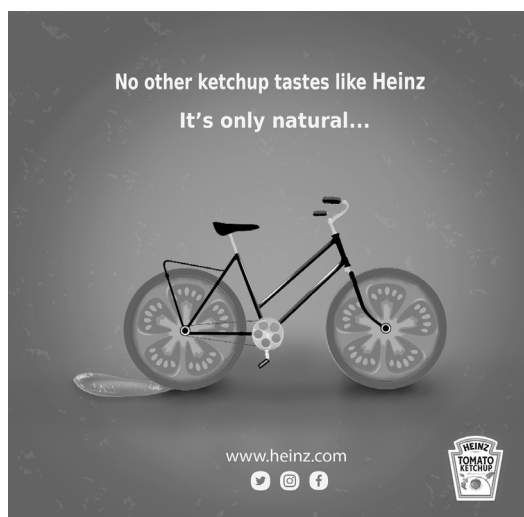

Figure 9. HEINZ Tomato ketchup. *It's only natural...*²³

The type of pun exploited in the advertisement is the so-called semantic pun based on the polysemantic nature of the word *natural*. First, the meaning of the word „normal; as you would expect”²⁴ comes to mind as a reply to the statement „No other ketchup taste like Heinz.” Besides, the product is advertised as being made of naturally grown tomatoes „having little or no processing.”²⁵ The image of the bicycle, which nowadays is being promoted as an environmentally friendly means of transport, with tomato slices instead of wheels serves as a confirmation to the message of the advert, in which the product is being promoted as made of organic ingredients.

Another example of semantic pun is suggested in the advert of the series of advertisements to celebrate the Royal Wedding in 2018 created by the UK's wrapped bakery brand Warburtons (see, Figure 10). The advert is a combination of the image of donuts, which are „in the shape of a circle with a hole in the middle”²⁶, placed on the cushion and the caption DON'T FORGET THE RINGS. Keeping in mind that the original purpose of the given series of advertisements was to celebrate the wedding between Prince Harry and Megan Markle, the image of donuts alongside the caption enable the emergence of another meaning of the polysemantic word *ring*, i.e., a piece of jewellery that you wear on your finger. Consequently, the message of the advert is not only a kind reminder for the newlyweds not to forget their wedding rings on their special day, but also for the viewers of the advert not to forget to buy the product sold by the enterprise.

23 Retrieved from: <https://m.facebook.com/AldiUK/photos/we-love-a-good-pun-and-we-want-to-challenge-you-to-come-up-with-somecomment-and-/917521358308667/> (Last accessed 20.01.2023.)

24 Retrieved from: Oxford Advanced Learner's Dictionary. (Available: https://www.oxfordlearners-dictionaries.com/definition/english/natural_1?q=natural) (Last accessed 21.01.2023.)

25 Ibid.

26 Retrieved from: Oxford Advanced Learner's Dictionary. (Available: https://www.oxfordlearners-dictionaries.com/definition/english/ring1_1?q=ring) (Last accessed 21.01.2023.)

Figure 10. Warburtons. *Don't forget the rings.*²⁷

The advertisement for Jif Creamy Peanut Butter (see, Figure 11) is the image of two toasts with peanuts on them. The textual part present on the advert is the conversation between the depicted peanuts:

„Did you hear the joke about the peanut butter?”

„I’m not telling you. You might spread it!”

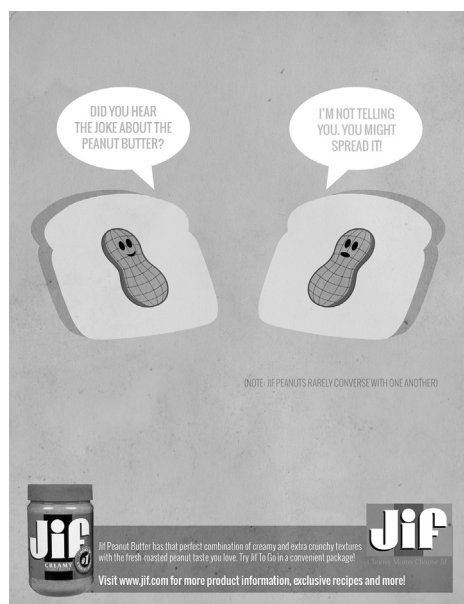

Figure 11. Jif Creamy Peanut Butter. *I'm not telling you. You might spread it.*²⁸

57 Retrieved from: <https://m.facebook.com/AldiUK/photos/we-love-a-good-pun-and-we-want-to-challenge-you-to-come-up-with-somecomment-and-/917521358308667/> (Last accessed 20.01.2023.)

58 Retrieved from: <https://www.behance.net/gallery/10603967/Food-Ads> (Last accessed 20.01.2023.)

The idiom *spread the word*, meaning „to tell people about something”²⁹, is exploited in the conversation, thereby, suggesting the use of idiomatic pun in the given advertisement. However, keeping in mind that the product advertised is a creamy peanut butter, which is usually eaten by spreading it on a toast, it may be assumed that the wordplay exploited in the advert may as well be based on the polysemantic nature of the verb *spread*, and as a result classified as semantic pun. To determine the type of the pun used in the given advert, it is worth remembering that the idiomatic pun is created when a similar or homophonic word takes place of the original one in the idiom. As the idiom instantiated in the advert under study is used in its original form, it may be argued that the semantic pun is used to promote the Jif creamy peanut butter.

Results

To carry out the current research, as well as to achieve the aim of the paper, and to answer the research question put forward all together 16 printed advertisements for food and catering service have been randomly excerpted from different Internet sources and analysed. All the printed advertisements under study contained a pun, either verbal or visual or verbo-visual.

According to the data analysed, the most used type of pun is the homophonic pun with 10 adverts (63%), 4 adverts contained the semantic pun (25%), the grammatical pun and the idiomatic pun have been found in one advert each (6%).

CONCLUSIONS

The current study focused on the use of puns in printed advertisements for food and catering services.

Having done the research, the following conclusions have been made:

- Alongside other figures of speech, pun is a device commonly employed in advertising; through the use of puns advertisers make their products and/or services stand out in order to attract the attention of potential buyers.
- 16 printed advertisements containing puns have been analysed, out of them 10 homophonic puns, 4 semantic puns and an equal number of grammatical puns and idiomatic puns (1 each) have been found; as a result, the most common type of pun exploited in the advertisements for food and catering services under study is the homophonic pun. However, for more reliable data more printed advertisements should be investigated.
- Besides textual parts, visualization is another attraction-getting device exploited in advertisements. Visuals appeal to viewers' emotions and are aimed at not only attracting their attention, but they also hold viewers' interest by telling maximum part of the story. Thereby, comprehension and interpretation of puns used in advertisements under study rely on the tie between their visual and verbal manifestations, as well as the knowledge of sociocultural background and the symbolic implication.
- As visual representation of the image serves to create a new mode of narrative, which is both visual and textual, the current study has a broad perspective by expanding it into a multimodal study, in other words, by investigating the interplay

29 Retrieved from: Oxford Advanced Learner's Dictionary. (Available: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/spread_1?q=spread) (Last accessed 21.01.2023.)

between different representational modes (e.g., written word and image) in creation and consequently interpretation of puns exploited in printed advertisements.

LITERATURE

- American Marketing Association*. Available: <https://www.ama.org>
- Bergson, H. *Laughter: An essay on the meaning of the comic*. London: Macmillan, 1914.
- Cambridge dictionary online. Available: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/>
- Chuandao, Y. English Pun and Its Classification. *Language in India, Volume 5 (4)*, 2005. Available: <http://www.languageinindia.com/april2005/englishpun1.html>
- Collins dictionary online*. Available: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary>
- Delabastita, D. Wordplay and Translation: Introduction. In *the Translator. Studies in Inter-cultural Communication*, 2 (2). Manchester: St. Jerome Publishing, 1996.
- The Economic Times*. Online edition. Available: <https://economictimes.indiatimes.com>
- Fletcher, W. *Advertising. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Giorgadze M. M. Linguistic Features of Pun, Its Typology and Classification. *European Scientific Journal. December 2015 /SPECIAL/ edition Vol.2* ISSN:1857-7881 (Print), e-ISSN 1857-7431, 2014. Available: <https://core.ac.uk/download/pdf/236415216.pdf>
- Giorgadze, M. M. Categories of Visual Puns. *European Scientific Journal. December 2015 /SPECIAL/ edition Vol.2* ISSN:1857-7881 (Print), e-ISSN 1857-7431, 2015.
- Goddard, A. *The Language of Advertising*. London: Routledge, 1998.
- Hempelman, C.F., Samson, A. *New approaches to the linguistics of humour*. Popa, D. & Attardo, S. (Eds.) Galati: Editura Academia, 2007, p. 180–196.
- Leech, G. *English in Advertising. A Linguistic Study of advertising in Great Britain. English Language Series*. London: Longman, Green and Co Ltd, 1972 [1966].
- Leigh, J. The Use of Figures of Speech in Print Headlines. *Journal of Advertising Research*, 23 (2), 1994, p. 17–33.
- McQuarrie, E.F., Mick, D.G. Visual and verbal rhetorical figures under directed processing versus incidental exposure to advertising. *Journal of Consumer Research*, 29(4), 2003, p. 579–587.
- Merriam-Webster Online Dictionary*. Available: <https://www.merriam-webster.com/dictionary>
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Available: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
- Packard, V. *The Hidden Persuaders*. New York: Ig Publishing, 2007.
- Pollack, J. *The Pun Also Rises: How the Humble Pun Revolutionized Language, Changed History, and Made Wordplay More Than Some Antics*. New York: Avery Publishing, 2011.
- The Free Dictionary online*. Available: <https://www.thefreedictionary.com/>
- Unknown Authors. MasterClass. *What Is a Pun? Learn About the Different Types of Puns in Literature and Tips on How to Write a Great Pun*. 2021. Available: <https://www.masterclass.com/articles/what-is-a-pun-learn-about-the-different-types-of-puns-in-literature-and-tips-on-how-to-write-a-great-pun>
- Yan Yi-bo. Analysis of Puns in English Advertising Language from the Relevance Theory. *Sino-US English Teaching, August 2015, Vol. 12(8)*, 2015, p. 602–607. doi:10.17265/1539-8072/2015.08.008

Mazākumtautību latviešu valodas apguves aktualitāte pirmsskolā

Summary

Topology of Latvian Language Acquisition by Minorities in Pre-School Education

The article provides an overview of the acquisition of the Latvian language of pre-school age minorities children and its compliance with the requirements in legislative acts starting from 2020. It highlights the importance of linguistic experiences gained in pre-school and at home, as well as the negative consequences of COVID 19 quarantine. Since from September 2023, all lessons are to be implemented in Latvian, this article analyses the results of a survey conducted in May 2023 involving 32 teachers from minority preschool groups. The results of the survey indicate that the Latvian language learning of minority children still faces challenges and it is necessary to provide teaching assistants to improve the knowledge and skills of these children. The conclusions suggest that it is essential to continue testing the Latvian language proficiency of pre-school teachers as well. Additionally, the Ministry of Education and Science should ensure that educational institutions are staffed with professional teachers.

Key words: *legislation, language acquisition in pre-school, minorities*

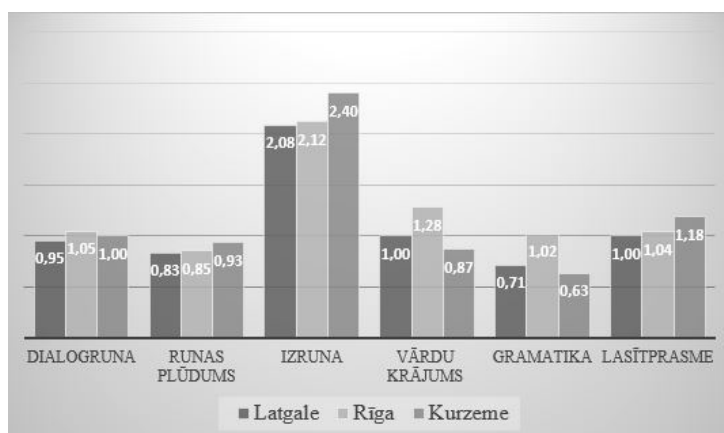
*

Ievads

Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONI-KA-2022/1-0001) īpaša uzmanība tika veltīta pirmsskolas vecuma mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasmes izpētei. To, ka latviešu valodas lietojuma prakse mazākumtautību bērnu ikdienā ir nepietiekama, jau pirms programmas uzsākšanas bija atzīmējuši vairāku pētījumu autori [sal. Markus et al. 2019, Stangaine 2016, Tomme-Jukēvica 2018]. Valsts pētījumu programmas īstenošanas laikā mainījās gan izglītību reglamentējošie juridiskie nosacījumi, gan apstākļi, kas ietekmēja iedzīvotāju veselību un līdz ar to arī izglītības procesu. 2018. gada MK noteikumi Nr. 716 paredzēja, ka 2019. gadā bērniem bija jāsāk mācības 1. klasē latviešu valodā vai bilingvāli (50% : 50%), tāvad pirmsskolas izglītības iestādēm bija jā sagatavo bērni šādu mācību uzsākšanai skolā [MK 2018, Nr. 716]. Tomēr vēl 2021. gadā pētnieku grupa secināja, ka „to mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasme, kuri apmeklē pirmsskolas izglītības grupas ar dominējošo krievu valodu ikdienā, ir nepietiekama un neatbilst 2018. gada MK noteikumos Nr. 716 norādītajām prasībām, lai bērni būtu sagatavojušies sākt mācības skolā latviešu valodā vai bilingvāli. Šis secinājums nav atkarīgs no reģiona, kurā bērns dzīvo” [Markus et al. 2021: 26]. Tāvad bilingvālā izglītība vismaz pirmsskolā iepriekšējā laika posmā nebija devusi pietiekami pozitīvu rezultātu.

Rezultāti

Pirmsskolas iestādē vai mājās gūtās lingvistiskās pieredzes lieluma un ilguma nozīme dažādu valodu apguvē ir uzsvērtā vairākkārt [Paradis 2011, Vermeer 2001, Oller et al. 2007, Pearson 2007, Gathercole, Thomas 2009, Scheele et al. 2010, Chondrogianni, Marinis 2011, Place, Hoff 2011, Unsworth 2013, Munoz 2014 etc.]; diemžēl jau 2020. gada testēšanas rezultāti pārliecinoši rādīja būtiskas mazākumtautību bērnu latviešu valodas prasmes atšķirības atkarībā no ikdienas valodas pirmsskolas grupā. Latviešu valodas apguves pētījumā iesaistītajiem pirmsskolas vecuma mazākumtautību bērniem, kuri apmeklēja grupas ar dominējošo krievu valodu, latviešu valodas lietojuma pieredze bija nepietiekama, pretēji tam tie pirmsskolas vecuma mazākumtautību bērni, kuri izglītības iestādē apmeklēja grupas ar latviešu valodu ikdienā, uzrādīja labas latviešu valodas zināšanas un prasmi un bija sagatavojušies mācīties skolā latviešu valodā (sk. 1. att.).

1. attēls.

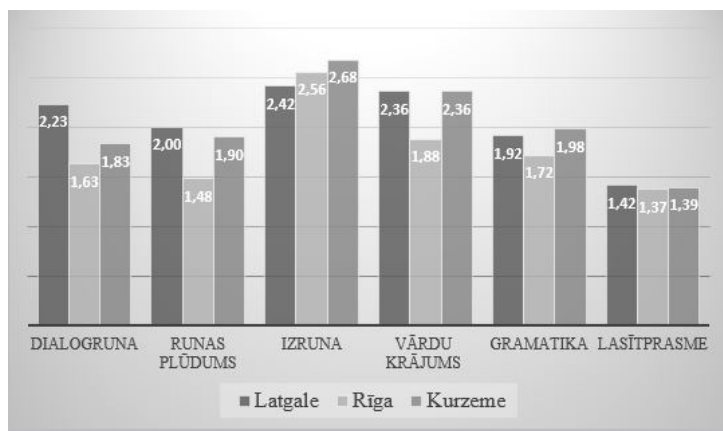
Negatīvo pieredzi mazākumtautību bērnu latviešu valodas apguvē pastiprināja arī Covid-19 sekas. Kā liecināja 35 pirmsskolas skolotāju aptaujas rezultāti, karantīnas laikā vecāku lingvistiskais atbalsts bērniem bija nepietiekams tajās ģimenēs, kurās runāja tikai krievu valodā, tāpēc latviešu valodas zināšanas, kas bija iepriekš apgūtas pirmsskolas izglītības iestādē, netika nostiprinātas valodas lietojumā [Markus et al. 2023]. Vienlaikus atzīmējams, ka 5 – 6 gadu vecumā mazākumtautību bērni bija labi apguvuši krievu valodu un brīvi tajā sarunājās, problēma bija valsts valodas apguve.

Šie konstatējumi vēl vairāk pastiprināja atziņu par nepieciešamu pilnīgu pāreju uz latviešu valodu pirmsskolas vecuma mazākumtautību bērniem arī izglītības iestādēs ikdienā. Atbilstoši grozījumiem Izglītības likumā no 2023. gada 1. septembra pirmsskolas izglītībā un 1., 4. un 7. klasē mācības bija jāsāk īstenot tikai valsts valodā [Grozījumi 2022¹]. Šo Izglītības likuma grozījumu anotācijā tika citēta Liepājas Universitātes pētnieku grupas publikācija:

„Vērtējot izglītības kvalitātes aspektus, ir konstatējams, ka mazākumtautību bērniem, kuri pirmsskolas izglītības iestādēs apmeklē grupas ar dominējošo krievu valodu ikdienā, ir ierobežots vārdu krājums, neattīstīta dialogruna, traucēts runas plūdums, ko pastiprina

arī minimālas gramatikas zināšanas, arī lasītprasme neatbilst valstī noteiktajām prasībām. Nepietiekama latviešu valodas prasme kopumā ir skaidrojama ar nepietiekamu latviešu valodas lietojumu ikdienā (pētījums „Pirmsskolēnu latviešu valodas apguves rezultāti Latvijā: Kurzemē, Rīgā un Latgalē. Latviešu valodas apguve” (Liepājas Universitāte, 2021. gads)” [Grozījumi 2022¹ anotācijā].

Pēdējos gados jau bija palielinājusies tendence mazākumtautību vecākiem reģistrēt bērnus pirmsskolas izglītības iestāžu grupās ar latviešu valodu ikdienā, tomēr 2023. gada pavasarī vēl bija 96 pirmsskolas izglītības iestādes, kur bija grupas ar krievu valodu ikdienā vai ar krievu un latviešu valodas kombināciju: Vidzemē viena grupa, Zemgalē arī viena, Latgalē – 12, Kurzemē – 11, Rīgā – 71. Lai iegūtu datus par latviešu valodas apguves rezultātiem pirms minētās pilnīgās pārejas uz latviešu valodu izglītības iestādē, Valsts pētījumu programmas ietvaros 2023. gada maijā tika aicināti pirmsskolas skolotāji piedalīties aptaujā. Aptaujā piedalījās 32 pirmsskolas vecuma mazākumtautību bērnu grupu skolotāji. Skolotājiem tika jautāts viedoklis par mazākumtautību bērnu gatavību rudenī sākt mācības 1. klasē latviešu valodā, kā arī informācija par skolotāju latviešu valodas prasmes pašvērtējumu.

2. attēls.

Pirmsskolas skolotāju sniegtie dati. Aptaujas laikā Vidzemē un Zemgalē mazākumtautību bērnu grupas jau bija pārejas ceļā tikai uz latviešu valodu izglītības iestādes ikdienā, pārējā Latvijā 8 grupās viss notika latviešu valodā, 14 grupās mācības un pasākumi notika gan latviešu, gan krievu valodā, bet 11 mazākumtautību pirmsskolēnu grupās bērni mācījās tikai krievu valodā.

Pirmsskolas skolotāji informēja, ka 20 grupās mazākumtautību bērni ir daļēji gatavi mācībai latviešu valodā. Tajās piecās pirmsskolas bērnu grupās (divās Rīgā, trīs Kurzemē), kurās skolotāji norādīja, ka mazākumtautību bērni nav sagatavoti mācībai latviešu valodā 1. klasē, divās grupās bērni arī ikdienas sadzīvē līdzdarbojas tikai krievu valodā, savukārt trīs grupās skolotāji centās kombinēt latviešu un krievu valodu, tomēr skolotāji atzina, ka bērniem ir grūti komunicēt latviešu valodā un viņi abpusēji pāriet uz krievu valodu.

Iepriekšējo pētījumu analizē uzmanība bija pievērsta valodas nozīmei arī vizuālajā informācijā. Šoreiz aptaujas rezultāti rādīja, ka vizuālā informācija mazākumtautību bērnu

pirmsskolas grupās jau pārsvarā ir latviešu valodā: zemākais rezultāts bija vienā Rīgas bērnu grupā, kurā 70% informācijas bija latviešu, bet 30% krievu valodā. Kopumā vairs nebija vērojama nozīmīga latviešu valodas prasmes korelācija ar vizuālās informācijas valodu, piemēram, divās grupās Rīgā un Kurzemē pat ar 100% vizuālo informāciju latviešu valodā bērni tomēr nebija sagatavoti mācībām skolā latviešu valodā. Zīmīgi, ka skolas mācībām latviešu valodā nesagatavoto grupu bērni ikdienas sadzīves darbos līdzdarbojās tikai krievu valodā. Tātad šajās grupās mazākumtautību bērni netika rosināti un arī radināti lietot latviešu valodu ikdienā. Aptaujātie skolotāji realitiski uzsvēra, cik būtiski ir lietot latviešu valodu ikdienas komunikācijā pirmsskolas izglītības iestādē, īpaši bērniem no ģimenēm, kurās latviešu valodu nelieto.

Zinātnieki uzsvēruši skolotāju profesionālās kompetences nozīmi bērniem, kuru valodas vide izglītības iestādē un mājās ir atšķirīga [Gröver et al. 2020]. Bērni parasti uztver skolotāja teikto kā labu paraugu, arī 2023. gada aptaujā tika iekļauts jautājums, kā pirmsskolas skolotāji vērtē savu latviešu valodas prasmi 10 ballu skalā. Protams, ka valodas prasmes pašvērtējumā pieļaujama arī subjektivitāte, tomēr šīs atbildes nostiprināja pārliecību, ka nepieciešams sekot arī pašu skolotāju latviešu valodas prasmes kvalitātei: 6 skolotājas savas latviešu valodas zināšanas vērtēja ar 10 ballēm (izcili), 8 skolotājas savas latviešu valodas zināšanas vērtēja ar 8 – 9 ballēm (ļoti labi un teicami). Visvairāk – 12 skolotājas – vērtēja savas latviešu valodas zināšanas ar 7 ballēm (labi), divu skolotāju pašvērtējums bija 6 balles (gandrīz labi), bet trīs skolotājas vērtēja savas latviešu valodas zināšanas ar 5 ballēm (viduvēji); arī šīs trīs skolotājas norādīja, ka vada nodarbības latviešu valodā.

Aptaujā skolotājas tika aicinātas pievienot arī atziņas un piezīmes. Pirmsskolas skolotājas tomēr bija pievienojušas ļoti maz šādu piezīmju, bet retie skolotāju pievienotie teikumi pārliecināja, ka pašām skolotājām ir jāuzlabo latviešu valodas prasme, piemēram, pareizrakstība, bet jo īpaši – vārdu locīšana un saskaņošana locījumos.

Tātad no 2023. gada 1. septembra Latvijā ir sākusies pāreja uz mācībām latviešu valodā vienlaikus gan pirmsskolas izglītības iestādēs, gan 1. klasē. Tā kā pāreja uz latviešu valodu kā mācībvalodu visos izglītības posmos praktiski jau bija iekavēta un šobrīd tā atbilst Izglītības likumam, Valsts pētījumu programmas pētnieku grupā vienojāmies atbalstīt šo procesu, vienlaikus aicinājām profesionāli sekot tā norisei, sniedzot nepieciešamo palīdzību. Kaut kopumā jau 2022./2023. mācību gadā samazinājās to pirmsskolas vecuma mazākumtautību bērnu grupu skaits, kurās dominēja krievu valoda kā ikdienas valoda, bija skaidrs, ka nepieciešams vismaz vienu gadu nodrošināt 1. klasē darbu pedagogu palīgiem, jo skolas gaitas uzsāka mazākumtautību bērni arī no pirmsskolas grupām ar dominējošu krievu valodu vai bilingvālu izglītību. Pozitīvi vērtējams, ka Grozījumos Izglītības likumā [Grozījumi 2022¹] un Grozījumos Vispārējās izglītības likumā [Grozījumi 2022²] papildus tika precizēts, ka bērni pirmsskolas izglītības programmās varēs saņemt nepieciešamo atbalstu valsts valodas prasmes apguvei.

Secinājumi

No 2023. gada 1. septembra saktā pāreja uz latviešu valodu pirmsskolā un skolā un Izglītības un zinātnes ministrijas piešķirtais papildu finansējums pedagogu palīgiem vērtējams pozitīvi. Palīdzība ir un būs nepieciešama arī migrantu bērniem.

Ir nepieciešams turpināt pārbaudīt pirmsskolas skolotāju latviešu valodas zināšanas un lietojuma prasmi.

Joprojām rekomendējam Izglītības un zinātnes ministrijai sekot tam, lai izglītības iestādes būtu nodrošinātas ar profesionāliem skolotājiem.

LITERATŪRA

- Chondrogianni, V.; Marinis, T. Differential effects of internal and external factors on the development of vocabulary, tense morphology and morpho-syntax in successive bilingual children. *Linguistic Approaches to bilingualism*, Vol. 1, 2011, pp. 318–345.
- Gathercole, V.; Thomas, E. Bilingual first-language development: Dominant language takeover, threatened minority language take-up. *Bilingualism: Language and Cognition*, Vol. 12, 2009, pp. 213–237.
- Grøver, V.; Rydland, V.; Gustafson, J. E.; Snow, C. E. Shared Book Reading in Preschool Supports Bilingual Children's Second-Language Learning: A Cluster-Randomized Trial. *Child Development*, 91 (6), 2020, pp. 2192–2210.
- Grozījumi 2022¹. Grozījumi Izglītības likumā. *Likumi.lv*, 2022. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/336247-grozijumi-izglitiba-likuma>
- Grozījumi 2022². Grozījumi Vispārējās izglītības likumā. *Likumi.lv*, 2022. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/336246-grozijumi-visprejas-izglitiba-likuma>
- Markus, D. & Zīriņa, T.; Markus, K. Education in state language: problems and necessary solutions in pre-school education institutions. *Proceedings of EDULEARN19 Conference 1–4 July*, Palma de Mallorca, Spain. ISBN: 978-84-09-12031-4; ISSN: 2340-1117. doi: 10.21125/edulearn. 2019, p. 6802–6807. Available: <https://iased.org/edulearn/publications>
- Markus, D. & Tauriņa, A.; Zīriņa, T. Challenges in teachers' work in facilitating the learning of the Latvian language during Covid-19 restrictions. Referāts starptautiskā zinātniskā konferencē *Language and Languages. Learning and Teaching*. Tallinn, 2023. 18.–19.05. www.liepu.lv/projekti
- Markus, D. & Bethere, D.; Jakušina, M.; Krasovska, V.; Markus, K.; Tauriņa, A.; Valtere, A.; Zīriņa, T. Pirmsskolēnu latviešu valodas apguves rezultāti Latvijā: Kurzemē, Rīgā un Latgalē. *Latviešu valodas apguve. XII Starptautiskais baltistu kongress: rakstu krājums*. Liepāja: LiePA. ISBN 978-9934-608-09-4 (iespiests), ISBN 978-9934-608-10-0 (digitāls), 2021, 7.–29. lpp. Available: <https://doi.org/10.37384/LVA.2021.001>
- MK 2018 – Ministru kabineta 2018. gada 21. novembra noteikumi Nr. 716 „Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām un pirmsskolas izglītības programmu paraugiem” (stājās spēkā 2019. gada 1. septembrī).
- Munoz, C. Contrasting effects of starting age and input on the oral performance of foreign language learners. *Applied Linguistics*, 35, 2014, pp. 463–482.
- Oller, K.; Pearson, B.; Cobo-Lewis, A. Profile effects in early bilingual language and literacy. *Applied Psycholinguistics*, 28, 2007, pp. 191–230.
- Paradis, J. Individual differences in child English second language acquisition: comparing child-internal and child-external factors. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, Vol. 1, 2011, pp. 213–237.
- Pearson, B. Social factors in childhood bilingualism in the United States. *Applied Psycholinguistics*, Vol. 28, 2007, pp. 399–410.
- Place, S.; Hoff, E. Properties of Dual Language Exposure That Influence 2-Year-Olds'

Bilingual Proficiency. *Child Development*, 82, 2011. pp. 1834–1849.

Scheele, A.; Leseman, P.; Mayo, A. The home language environment of monolingual and bilingual children and their language proficiency. *Applied Psycholinguistics*, Vol. 31(01), 2010, pp. 117–140.

Stangaine, I. Pirmsskolas vecuma bērna valodas apguves nozīme komunikācijā. *Bērnvaloda Latvijā 21. gadsimtā*, II. Rīga: RaKa, 2016, 175.–197. lpp.

Tomme-Jukēvica, I. *Bilingvālo rusofono pirmsskolas vecuma bērnu latviešu runas specifika*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietiskās valodniecības apakšnozarē. Ventpils: Ventpils Augstskola, 2018.

Unsworth, Sh. Assessing the role of current and cumulative exposure in simultaneous bilingual acquisition: The case of Dutch gender. *Bilingualism: Language and Cognition*, Vol. 16(1), 2013, pp. 86–110.

Vermeer, A. Breadth and depth of vocabulary in relation to L1/L2 acquisition and frequency of input. *Applied Psycholinguistics*, 22, 2001. pp. 217–234.

Solveiga SUŠINSKIENĖ
(Vilnius University Šiauliai Academy)

Grammatical Metaphor as a Semantic-Functional Device in Mass Media Discourse

Summary

Grammatical Metaphor as a Semantic-Functional Device in Mass Media Discourse

Grammatical metaphors demonstrate preconstructed, i.e., already existing notions. Nominalizations are one type of grammatical metaphor. Nominalizations are treated as process metaphorizations. The process is perceived not as an autonomous structure, but as a structure related to the participants involved in the process. Processes can be of two forms: congruent (expressed in the finite form of the verb) and incongruent (expressed in the nominalized form of the verb). The present analysis is focused only on one type of grammatical metaphor – ideational metaphor. The present study aims to explore the grammatical metaphor as a semantic-functional device in English mass media texts. Furthermore, the main task of the research is to reveal that grammatical metaphors in English mass media texts are used for ideological and rhetorical purposes.

Mass media is generally accepted as a tool to reach a mass audience, i.e., the general public. The method of corpus linguistics was employed for the present research. By using corpus linguistics to deductively identify the verbal implementation of grammatical metaphors proposed and analysed in theoretical studies, can be validated and given additional empirical support. The examples for the present study were drawn from a segment MoneyWatch of CBS News (see <https://www.cbsnews.com/moneywatch/>). In total, 10 articles were used as the corpus in order to define and analyse the semantic functions of grammatical metaphors and also to decipher and reveal their relevant process types.

After the analysis, it was revealed that the grammatical metaphors perform the following semantic functions: Agent, Patient, Sensor, Phenomenon, Sayer, Verbiage, Carrier and Attribute. These semantic functions are embedded in material, mental, verbal and relational processes (propositions).

In summary, it can be said that the media genre allows for the selection of grammatical metaphors (nominalizations), which act as an agent that gives a tone of metaphorization and abstractness to the sentence.

Key words: *grammatical metaphor; Systemic-Functional Linguistics (SFL), nominalisation, media*

Santrauka

Gramatinė metafora kaip semantinė-funkcinė priemonė žiniasklaidos tekstuose

Gramatinės metaforos demonstruoja iš anksto sukonstruotas, jau egzistuojančias sąvokas. Nominalizacijos yra viena iš gramatinės metaforos rūšių. Nominalizacijos traktuojamos kaip proceso metaforizacijos. Procesas suvokiamas ne kaip autonomiška struktūra, bet

kaip struktūra, susijusi su proceso dalyviais. Procesai gali būti dviejų formų: kongruentiniai (išreikšti asmenuojamąja veiksmažodžio forma) ir nekongruentiniai (išreikšti nominalizuota veiksmažodžio forma). Šis tyrimas remiasi tik vienu gramatinės metaforos tipu – ideacine metafora. Šiuo tyrimu siekiama ištirti gramatinę metaforą kaip semantinį-funkcinį įrankį žiniasklaidos diskurse. Be to, pagrindinis tyrimo uždavinys – atskleisti, kad gramatinės metaforos anglų kalbos žiniasklaidos diskurse naudojamos ideologiniais ir retoriniais tikslais.

Žiniasklaida yra visuotinai priimta priemonė pasiekti masinę auditoriją, t.y. plačiąją visuomenę. Šiam tyrimui pasitelktas korpuso lingvistikos metodas. Korpuso lingvistika yra empirinis kalbos tyrimo metodas, kuris remiasi tekstų korpusu. Korpusai yra susisteminti, dažnai autentiški sakiniai ar rašytiniai tekstų rinkiniai, kuriais siekiama reprezentuoti tam tikrą kalbinę įvairovę. Šio tyrimo pavyzdžiai buvo paimti iš *CBS News* segmento *MoneyWatch* (žr. <https://www.cbsnews.com/moneywatch/>). Pavyzdžiai buvo rinkti iš korpuso, kurį sudarė 10 straipsnių, siekiant apibrėžti ir analizuoti gramatinių metaforų semantines funkcijas, ir atskleisti jų aktualius procesų tipus.

Rezultatai parodė, kad gramatinės metaforos leidžia straipsnio autoriui kompleksinę informaciją pateikti labai glaustai. Informacijos tankis yra pasiekiamas vartojant išplėstines ir abstrakčias daiktavardines frazes arba tik abstrakčius daiktavardžius. Šios frazės ar pavieniai daiktavardžiai atlieka agento, patiento, sakytojo ir kt. funkcijas. Įterptos į sakinį nominalizacijos priklauso nuo proceso (veiksmažodžio) tipo (materialaus, mentalinio, verbalinio ir atsitikimo).

Apibendrinant galima teigti, kad žiniasklaidos žanras leidžia rinktis gramatines metaforas (nominalizacijas), kurios atlieka agento funkciją ir suteikia sakiniui metaforinį atspalvį ir abstraktumo.

Raktiniai žodžiai: *gramatinė metafora, sisteminė-funkcinė lingvistika (SFL), nominalizacija, žiniasklaida*

*

Introductory observations

The British linguist Halliday [1970] created the Systemic-Functional Grammar in the 1970s following the idea that the field of linguistics known as Systemic-Functional Linguistics (SFL) views language as a social semiotic system and that language is a semantic arrangement of meanings (i.e., functions) that are typically associated with a certain context. This method of studying grammar is significant because it precisely bridges the gap between social and linguistic structures. The core tenet of Halliday's systemic theory is that there is a selection of linguistic means and that the form and function of grammar play a key role in the development of discourse.

Within the framework of SFL, Halliday [1994] contends that there are three fundamental metafunctions which bring meaning to the text: *ideational*, *interpersonal* and *textual*. The lexico-grammatical form of a language realizes these three metafunctions of language, which can be thought of as generalized forms of meaning, therefore, the language is viewed as the product of social activities. People are able to construct reality through the ideational metafunction by arranging their experiences into phrases. This metafunction is related to the content of the text, to put it more precisely, to the linguistic representation of the world

through the *theory of human experience* [Halliday and Matthiessen 2004: 29]. The second element (i.e., interpersonal metafunction) concerns the bond formed between participants in a specific discursive environment. This metafunction refers to the interactive nature of language, i.e., what lexical and grammatical means are used to express utterances. Finally, the thematic structure of textual component underlines a message and defines the subject matter of the clause. The textual metafunction facilitates the ideational and interpersonal metafunctions by organizing messages in cohesive and coherent ways.

The term grammatical metaphor was first introduced by Halliday in his monograph „An Introduction to Functional Grammar” [1994]. Grammatical metaphors include switching of one grammatical class or structure for another, which frequently leads to a statement that is more concise. Furthermore, grammatical metaphor covers ideational and interpersonal metaphor. The present analysis is focused only on one type of grammatical metaphor – ideational metaphor. Ideational metaphor, which expresses ideational meaning, is mostly characterized through the system of transitivity [Halliday and Matthiessen 2004]. Each transitivity system includes three components: processes, participants and circumstances.

The process covers the central part of a situation. According to Halliday [1994], the sentence functions as a grammatical device for describing a situation. Any situation commonly consists of three components: processes, participants and circumstances. In the surface structure of the sentence, processes function in two modes: congruent (expressed by the finite form of the verb) and incongruent, or metaphorical (expressed by a nominalized form of the verb) [Sušinskienė 2004:78]. In semantically congruent sentences, the semantic functions play primary syntactic roles, e.g., *President arrived yesterday*, where the Agent *President* is the Subject, the Process *arrived* is the Predicate, the Circumstance *yesterday* plays the role of the Adjunct. In incongruent sentences, the semantic functions play other, secondary, syntactic roles: *President's arrival took two hours*. The Agent *President* and the process *arrived* function as the Subject, the Circumstance *two hours* as the Objective Complement. To this end, the semantic units having been turned into participants can now perform other semantic functions: *President* is now the Restrictor, *arrival* is the Affected. This type of change of semantic functions is called grammatical metaphORIZATION, and the syntactic unit that demonstrates this change is a grammatical metaphor [Halliday, op. cit., 321]. This implies that grammatical metaphor involves two layers of coding: the congruent (literal) and incongruent (metaphorical) coding. The congruent coding indicates that there is a link between meaning and grammar [Martin and Rose 2007].

Nominalization is considered to be a type of grammatical metaphor. It might be difficult to distinguish between grammatical metaphors that involve nominalization and nominalization itself as they are usually used interchangeably. Nonetheless, nominalization is not a kind of grammatical metaphor if it cannot be dissected into a congruent form.

The present study aims to explore the grammatical metaphor as a semantic-functional device in English mass media discourse. Furthermore, the main task of the research is to reveal that grammatical metaphors in English news media texts are used for ideological and rhetorical purposes.

Methods and materials

Mass media is generally accepted as a tool to reach a mass audience, i.e., the general public. The most common platforms for mass media are the internet, television, radio,

newspapers and magazines. The method of corpus linguistics was employed for the present research. By using corpus linguistics to deductively identify the verbal implementation of grammatical metaphors proposed and analysed in theoretical studies, can be validated and given additional empirical support. This method has the potential to lessen researcher bias. Examining numerous articles as opposed to only one might limit the analyst's cognitive biases and produce less subjective and selective results. The examples for the present study were drawn from CBS News (see <https://www.cbsnews.com/moneywatch/>). To be more precise, the examples were taken from the segment MoneyWatch.

After compiling the corpus of texts, a descriptive research design was used: the texts were analysed by coding the incongruent structures. In total, 10 articles were used as the corpus in order to define and analyse the semantic functions of grammatical metaphors and to decipher and reveal their relevant process types. After establishing and extracting ideational grammatical metaphors, an effort was made to render metaphorical expressions in congruent expressions. As proposed by Halliday [1985, 1994], each metaphorical wording, i.e., incongruent structure, must have its equivalent congruent wording, i.e., congruent structure.

As previously mentioned, news media discourse is ubiquitous, implying that media and media language – whether in the form of newspapers, TV and radio news, blogs, news websites, etc. – have a significant impact on our real-world experiences and daily lives. It follows that studies and research in various disciplines – particularly those that examine the connection between discourse and power and take a critical stance in the study of language and discourse – have been prompted by this kind of real-world discourse. One such method is Critical Discourse Analysis, which sees language as a social activity and, as such, focuses on revealing the complex power dynamics that exist between texts.

The concept of mass media discourse

Persuasive language may be described as the language of power. One of the language particularities that is considered important in persuasive language (spoken or written) is grammatical metaphor. According to Ghassemi and Hemmatgosha [2019: 28], *The link between language and press is undeniable because language either in written or oral form, is a medium to convey the message in the media. Meanwhile, the relationship between power and ideology has a significant effect on conveying message in the media.* According to van Dijk [1995: 10], *Media power is generally symbolic and persuasive, in the sense that the media primarily have the potential to control to some extent the minds of readers or viewers, but not directly their action.*

According to Fairclough [1989: 49], *Mass-media discourse is interesting because the nature or the power relations enacted in it is often not clear, and there are reasons for seeing it as involving hidden relations of power.* In mass media, language is extremely important. Language is employed in the media to influence people, convey information, spread news, advertise goods, and sway public opinion. Besides, cultural and gender ideologies have an impact on language used in the media, which can contain subliminal messages and manipulative techniques. All things considered, language is an effective tool for forming perception, impact, and communication.

Mass media discourse refers to different linguistic means of communication. According to Kort [2017: 73], *this type of discourse is generally characterized by two main features,*

its pervasiveness and its attendance to various types of audience. To cite Kort [2017: 73], News media discourse is influenced by different factors including who owns the news media agency or the newspaper, what editorial policy is followed, who has access to it, what is the influence of advertisers on the news presented, and what readership and audience are targeted. Since news discourse, like other media discourses, is created with a particular target audience in mind, it must be engaging and visually appealing. Baker [2006: 4] shares a similar view, stating that a discourse refers to a set of meanings, metaphors, representations, images, stories, statements and so on that in some way together produce a particular version of events. According to Fairclough [1995: 6], texts are social spaces in which two fundamental social processes simultaneously occur: cognition and representation of the world, and social interaction.

Through a variety of techniques, the media shapes public opinion through language (words, phrases, and sentences). These consist of information manipulation, communication tactics, persuasive strategies, and social influence processes. The media seeks to sway public opinion while providing information, entertainment, and education. Journalists manage language and add complexity to media materials by using their linguistic abilities. Owing to their competing interests, the mass media adopt varying stances on topics, hence fostering the spread of ideology throughout society. Public opinion has long been gauged by media coverage, and the media now heavily incorporates opinion polls into their political reporting. Kress [1983: 129–134] reveals that this type of grammatical metaphors, i.e., nominalizations, can be used for ideological purposes. To persuade and manipulate the reader, the central actions are often expressed in nominal form thus omitting the actor and leaving the reader in doubt. In general, the media use a variety of linguistic strategies and approaches to use language to influence public opinion.

Metaphor is still a viable tool for journalists today when it comes to informing the public through the media. Grammatical metaphor, primarily a nominalizing trend, offers an alternate method of encoding linguistic meanings and is probably a notable aspect of textual communication. Nominalizations can contribute to a text being more concise, abstract, and sophisticated by carrying out crucial ideological tasks like eliminating agency, transforming processes into entities, or breaking up lengthy sentences into fewer, shorter ones.

Results and discussion

Semantic functions of grammatical metaphors in mass media discourse

According to Fairclough [1989: 120], *When one wishes to represent textually some real or imaginary action, event, state of affairs or relationship, there is often a choice between different grammatical process and participant types, and the selection that is made can be ideologically significant.* As already mentioned above, a simple sentence of a declarative type consists of a Subject (S), a Verb (V) that may be followed by an Object (O). A Process (expressed by a verb) involves two participants, an Agent and a Patient, and the Agent acts upon the Patient in some way. Thus, in the SVO example *The hurricane damaged the island*, the hurricane is the Agent, while the island is the Patient. In addition to occurring in a congruent grammatical structure of the sentence, a process can occur in the form of a nominalization (a type of grammatical metaphor). Nominalization is a process converted into a noun or noun phrase. In SFL, various categories of processes represent aspects of experience (material, mental, verbal, or relational).

The semantic function of an embedded grammatical metaphor in processes is determined, naturally, by the process type. Material processes or processes of ‘doing’ involve some physical action and show that something is going on in the external world. According to Halliday [1994: 110], *they express the notion that some entity ‘does’ something – which may be done ‘to’ some other entity*. Material processes are carried out by a participant called the Agent, *a wilful, purposeful instigator of an action or event* [Van Valin and La Polla 2002: 85]. Furthermore, material processes are causative processes and Agents could be referred to as Causers. An agentive participant is a participant exercising will and intention. The External Causer is a participant exercising no intention; it has the features of effectiveness and force. In the surface structure of the sentence they typically function as Subjects. For example:

*A big worry has been that **such expectations** could take off and trigger a vicious cycle that keeps inflation high.* (S&P 500 notches first record high in two years in tech-driven run By Kate Gibson Edited by Alain Sherter January 19, 2024 / 4:53 PM EST / CBS News)

*John Lynch, chief investment strategist for Comerica Wealth Management, thinks robust corporate earnings and **expectations** for declining interest rates are likely to drive markets higher in 2024.* (S&P 500 notches first record high in two years in tech-driven run By Kate Gibson Edited by Alain Sherter January 19, 2024 / 4:53 PM EST / CBS News)

As we see in the examples above, the grammatical metaphors *expectations* derived from the verb *to expect* perform the function of the Agent which instigates the action. Furthermore, these abstract nouns have additional rhetorical importance. The authors rhetorically depict processes-as-things as the agents of activities.

The material process can involve another participant, i.e. the Patient, one that ‘suffers’, or ‘undergoes’ the process. Consider:

*The **announcement** marks the latest round of **debt cancellations** since the Supreme Court last summer blocked Mr. Biden’s student loan forgiveness program, and brings to \$136.6 billion forgiven for more than 3.7 million Americans.* (Biden forgives \$5 billion more in student loan debt. Here’s who qualifies and how to apply. By Kate Gibson Edited By Alain Sherter January 19, 2024 / 12:18 PM EST / CBS News)

*But what are the pros and cons, exactly, of using home equity in 2024 versus another year? Below, we’ll explore a few of each to help **borrowers** make a better-informed **decisions**.* (3pros and cons of using home equity in 2024. By Matt Richardson Edited By Angelica Leicht January 19, 2024 / 4:02 PM EST / CBS News)

The nominalizations the *announcement* and *borrowers* act as the Agents, whilst *debt cancellation* and *decisions* perform the semantic functions of the Patients. Consider more examples, where the nominalizations perform the said functions:

***Arena Group** denied the allegations but withdrew the stories questioned pending an internal review.* (Sports Illustrated lays off most or all of its workers, union says By Kate Gibson Edited By Alain Sherter Updated on: January 19, 2024 / 4:56 PM EST / CBS News)

*„A persistent shortage of homes for sale and some uptick in demand due to the recent decline in mortgage **will keep** home price growth positive 2024,” Nancy Vanden Houten, lead U.S. economist for Oxford Economics, said in a research note.* (Home sales slowed to a crawl in 2023. Here’s why. January 19, 2024 / 11:15 AM EST / CBS/AP)

Mental processes form a conceptual semantic category: there is a clear boundary between something that goes on in the external world and something that goes on in the internal world of mind. Mental processes involve the processes of feeling, thinking and perceiving. In such clauses the Agent perceives, cognizes, or affects something. Participants involved in the mental process sentences are usually called the Senser and Phenomenon. The Senser to some extent coincides with the Agent, that perceives, knows, likes, etc. There is usually a second participant, the Phenomenon, which is perceived, known, looked, etc. The Phenomenon stands as a 'consequence' of the Senser. The grammatical metaphors (nominalizations) under investigation may fulfil this function as well. Consider:

*If that's the case, **you're likely considering debt consolidation**, a popular debt relief option. However, as you dive into the concept, **you'll find that there are a couple of ways debt consolidation can work.*** (Debt consolidation loans vs. debt consolidation programs: What's the difference? By Joshua Rodriguez Edited By Angelica Leicht, Matt Richardson January 19, 2024 / 12:12 PM EST / CBS News)

In this case, the personal pronoun *you* fulfils the function of the Senser and grammatical metaphor *consolidation* fulfils the function of Phenomenon.

A relational process does not involve an action or require some entity to act upon another. The central meaning of clauses of this type is that something is in. Thompson [1997: 86] claims that this process means a static relationship. It means *being* and expresses the relationship, which is set up between two things or concepts. Furthermore, this process expresses the notion of being something or somewhere. The participant involved in this process is called the Carrier as a subtype of the Agent. Consider:

***The decision** to use your home equity in 2024 is a personal one. For some, the lower interest rates, significant amount of available equity and interest tax deduction for qualifying home repairs and renovations may be worthwhile.* (3 pros and cons of using home equity in 2024. By Matt Richardson Edited By Angelica Leicht January 19, 2024 / 4:02 PM EST / CBS News)

The second participant involved in the relational process is called the Attribute, which usually functions as the predicative. There is an intensive relationship between the Carrier and its Attribute and the function of the Attribute is to characterize the Carrier:

*Last year was a difficult one for borrowers. <...> And while this may have been beneficial for savers with high-yield accounts, it was largely problematic for millions of borrowers. That said, 2023 also had some significant, positive **developments**, particularly for existing homeowners.* (3 pros and cons of using home equity in 2024. By Matt Richardson Edited By Angelica Leicht January 19, 2024 / 4:02 PM EST / CBS News)

*Levinsohn resigned from Arena's board on Friday. „**The actions of this board** <...> are the last straw,” he posted on LinkedIn.* (Sports Illustrated lays off most or all of its workers, union says By Kate Gibson Edited By Alain Sherter Updated on: January 19, 2024 / 4:56 PM EST / CBS News)

*Debt consolidation loans don't typically have a negative impact on your credit score, but they may have a positive impact. That's because one of the factors that makes up your credit score is **credit utilization**.* (Debt consolidation loans vs. debt consolidation programs: What's the difference? By Joshua Rodriguez Edited By Angelica Leicht, Matt Richardson January 19, 2024 / 12:12 PM EST / CBS News)

In the examples above, the grammatical metaphors *developments*, *the actions of this*

board, and *credit utilization* perform the semantic functions of Attribute.

In verbal (or saying) processes the two participants are involved: the Sayer and the Verbiage. Consider the following examples:

*Terms of the deal weren't disclosed, but **a statement** from TKO said that WWE has entered a services and merchandising agreement with Johnson as part of the agreement.* (Dwayne „The Rock” Johnson gets ownership rights to his nickname, joins TKO's board January 23, 2024 / 8:53 AM EST / CBS/AP)

*In its most recent quarter Wayfair reported a net loss of \$163 million, **an improvement** from its loss of \$283 million in the year ago period. For the first nine months of 2023, the company recorded a loss of \$564 million.* (Wayfair cuts 13% of employees after CEO says it „went overboard in hiring”. By Elizabeth Napolitano Edited By Alain Sherter January 19, 2024 / 10:08 AM EST / CBS News)

The grammatical metaphor *a statement* performs the semantic function of the Sayer, while the grammatical metaphor *an improvement* performs the semantic function of the Verbiage.

The examples above prove, that the grammatical metaphors effectively condense agency that is shifted to abstract processes and entities. Particular events in mass media texts are metaphorically represented by different types of processes.

Concluding remarks

The present qualitative research has analysed and evaluated the rhetorical and ideological uses of grammatical metaphors (nominalizations) in news media discourse. The findings of this research support the critical analysis of grammatical metaphors as discursive and ideological-persuasive tools.

Grammatical metaphor encapsulates the substitution from one grammatical structure to another resulting in more condensed and economical expressions. Comparing metaphorical and congruent wording, it is possible to conclude that while both allow one to convey the identical issue in most circumstances, the metaphorical wording does so in a form that is more contained, succinct, exact, and concise.

To conclude, SFL is a sophisticated linguistic model, which makes the analysis of the relations between language and different social contexts possible. It also allows a detailed investigation of discourse based on the analysis of concrete linguistic features.

LITERATURE

- Baker, P. *Using Corpora in Discourse Analysis*. London: Continuum, 2006.
- Fairclough, N. *Language and Power*. London: Longman, 1989.
- Fairclough, N. *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. Longman: London and New York, 1995.
- Halliday, M.A.K. Language Structure and Language Function, in Lyons, J. (ed.). *New Horizons in Linguistics*, Penguin, Harmondsworth, 1970, pp.140–165.
- Halliday, M.A.K. *An Introduction to Functional Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

- Halliday, M. A. K. and Matthiessen, C. *An introduction to Functional Grammar*. London: Arnold, 2004.
- Ghassemi, R and Hemmatgosha, Z. *Language in Media: A Tool for Expressing Political Views*. *Advances in Language and Literary Studies*, 2019, pp. 28–35
- Kort, S. *Metaphor in Media Discourse: Representation of 'Arabs' and 'Americans' in American and Arab News Media*. PhD Thesis. University of the West of England, Bristol, 2017.
- Kress, G. Linguistic and Ideological Transformation in News Reporting, in Howard, D and Walton, P. (eds.). *Language, Image, Media*, Oxford: Blackwell, 1983, pp. 120–138.
- Martin, J. R. and Rose, D. *Working with Discourse: Meaning Beyond the Clause* (2nd ed.). Open Linguistics Series, London: Bloomsbury, 2007.
- Sušinskienė, S. *Grammatical Metaphors in Scientific Discourse*. *Kalbotyra*. Vol. 54(3), Vilniaus universiteto leidykla, 2004, pp. 76–83.
- Thompson, G. *Introducing Functional Grammar*. London: Arnold, 1997.
- Van Dijk, Teun A. *Power and the News Media*, in Paletz, D. (ed.). *Political Communication and Action*. Cresskill, NJ: Hamton Press, 1995, pp. 9–36.
- Van Valin, R. D. and LaPolla, R. J. *Syntax. Structure, Meaning and Function*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Marija VĖŽIENĖ, Virginija TUOMAITĖ
(Kaunas University of Technology)

From Hashtags to Syntax: Diving into Linguistic Discourse on Social Networking Platforms

Summary

From Hashtags to Syntax: Diving into Linguistic Discourse on Social Networking Platforms

Social Networking Platforms (SNPs), in the age of widespread virtual communication, have inevitably become an extremely appealing environment for peculiar linguistic expression, revealing the changing nature of language in the online space. Given this fact, this paper aims to reflect on some aspects of linguistic discourse on SNPs by investigating how users communicate online employing a seemingly brand-new language. Following this aim, the findings from the analysis of linguistic data obtained from SNPs on a variety of topics will be presented. Some trends in language use for virtual communication will be illustrated with examples from the most followed celebrity profiles on IG. Hereby, it is presumed that the insights into certain aspects of the language generated on SNPs will help to enhance understanding of the changing dynamics of linguistic discourse in contemporary virtual communication.

Key words: linguistic discourse, social networking platforms, social media, social networks, social media language trends

Santrauka

Nuo žymų su grotelėmis iki sintaksės: žvilgsnis į kalbinį diskursą socialinių tinklų platformose

Socialinių tinklų platformos (STP), plačiai paplitusio virtualaus bendravimo amžiuje, neišvengiamai tapo itin patrauklia savitos kalbinės raiškos aplinka, atskleidžiančia besikeičiančią kalbos prigimtį internetinėje erdvėje. Atsižvelgiant į tai, šiame straipsnyje siekiama apmąstyti kai kuriuos lingvistinio STP diskurso aspektus, tiriant, kaip vartotojai bendrauja internete naudodami iš pažiūros visiškai naują kalbą. Siekiant šio tikslo, bus pateiktos išvados, gautos analizuojant kalbinius duomenis, surinktus iš STP įvairiomis temomis. Kai kurios kalbų vartojimo virtualiam bendravimui tendencijos bus iliustruotos pavyzdžiais iš labiausiai sekamų įžymybių profilių *Instagram* platformoje. Daroma prielaida, kad įžvalgos apie tam tikrus kalbos aspektus, sukurtus ir naudojamus STP, padės geriau suprasti besikeičiančią kalbinio diskurso dinamiką šiuolaikinėje virtualioje komunikacijoje.

Raktiniai žodžiai: kalbinis diskursas, medijos, socialinių tinklų platformos, socialiniai tinklai, socialinių tinklų kalbos tendencijos

*

INTRODUCTION

Today, *social media* (**SM**) is increasingly becoming an indispensable tool of communication that has impacted the routine and habits of a person's daily life, methods of information reception and dissemination, all areas of life, including the use of language, language culture, and the trends and speed of language development. More and more new virtual *social networking platforms* (**SNPs**)¹ are emerging to meet the communication needs of various age groups across distances, pastimes, hobbies, talents, work and business, or any other purposes. Thanks to these virtual SNPs, the whole world found itself at their fingertips. People wake up greeting their followers on IG, dine with friends by posting pictures of their meals, spend time with kids trying to learn new TT dances, express opinions on FB, and end their day writing blogs or updating profiles on LI. While this may sound exaggerated to some, it has become an exact routine for many young users of SNPs. An *always-connected* phenomenon is becoming a regular part of their everyday lives [Bell 2009]. Some researchers claim that the growing popularity of virtual communication on SNPs is constantly changing our language drastically as electronic devices provide the possibility of communication in different styles [AbuSa'Aleek 2013].

The speed of communication, as the users of SM are supposed to express themselves very quickly, is common for all types of *social media language* (**SML**). Saving time for faster communication or making it simpler for better understanding might be the main reasons for the transformations of the SML used on SNPs. Thus, the **problem** is that SNPs have inevitably become an extremely appealing environment for peculiar linguistic expression, revealing the changing nature of language which poses challenges to understanding it. For this reason, the paper **aims** to reflect on some aspects of linguistic discourse on SNPs by investigating how users communicate online in a seemingly brand-new language. It is presumed that the **novelty and practical significance** of the study is that the insights into some aspects of the SML being generated on SNPs will help to enhance understanding of the changing dynamics of linguistic discourse in contemporary virtual communication. Additionally, it may as well serve as some guidance for the professionals involved in language matters. Finally, this study is an attempt to fill a gap in SML research, open ways for further studies, and motivate other scholars to conduct related research in the same line.

Thus, following the aim, the paper further discusses some aspects of SM evolution, formats, parts, & users, linguistic discourse & language development trends on SNPs, the influences of SML on language change, and related preliminary empirical research.

SOCIAL MEDIA (SM): EVOLUTION, FORMATS, PARTS, & USERS

SM could be easily described as *Internet-based sites and services that promote social interaction between participants* [Page 2014]. In 2011, 70 % of teens used SM sites daily, and nearly one in four teens hit their favourite SMP ten or more times a day [Johnson 2011].

In less than few decades, SM has evolved from a direct electronic information exchange platform to a globally connected circle, photo sharing websites, virtual gatherings, world-wide instant news, retail platform and has become a vital part of all of our lives [Kashish 2021]. We relate the appearance of SM to the 20th century, however, it can be traced back to ancient times. Its brief history could be described as follows: *postal services* (550BC),

1 SMPs' abbreviations: FB: Facebook; IG: Instagram; LI: LinkedIn; TW: Twitter; YT: YouTube; TT: TikTok; WA: WhatsApp; SC: SnapChat; TG: Telegram.

the invention of the Telegraph (1792), the discovery of Radio and Television lines (1800), the birth of the Internet (1940), the rise of blogging and messaging sites (1990), the spread of SNPs on wireless Internet (2000's). Although SM as a term has evolved into different platforms and devices, its foundational features remain. <...>. We can only speculate that SM in the future will have more power and control in our lives [Kashish 2021].

SM experts distinguish the following main SM categories: *social networks* (FB, LI), *blogs* (WordPress, Blogger), *microblogs* (TW, Pinterest), *online rating sites* (TripAdvisor, Zagat), *e-commerce sites* (Amazon, eBay), *social bookmarking sites* (Del.icio.us, Digg), *podcasts* (Huberman Lab, The Daily), *forums/message boards* (Adobe, Discord), *social knowledge/wikis* (Wikipedia, Quora), *geo-location* (Google Maps, Waze), *multimedia* (YT, IG) [Breitman 2024; DM 2012; Harrower 2023].

The number of SM users around the world significantly increased during the COVID-19 pandemic, and in 2020 the total number of active SM users reached 3.96 bn. SM media penetration, i.e., users vs. total population, was 51%. Annual growth in the total number of SM users was +10.5% (+376 m) [Kemp 2020]. According to some estimations, the number of SM penetration in 2024 has increased to 55.3 % [SM 2022].

Thus, various SNPs have been operating today with enormous numbers of users, and some of the most prominent ones include FB, TW, YT, WA, IG, SC, TG, TT, etc. The highest number of users has been bagged by FB with an estimated number of 2898 m worldwide. The estimated number of people using YT at present is 2297 m. Approximately 2021 m people worldwide have been using WA. IG has a base of 1312 m users worldwide [SM 2022].

The number of SNPs and their users is constantly growing, and the speed and simplicity of communication due to the development of technologies are drastically increasing. What is happening to the language and its development trends on SNPs?

LINGUISTIC DISCOURSE & LANGUAGE DEVELOPMENT TRENDS ON SOCIAL NETWORKING PLATFORMS (SNPs)

SM as a frequent and widely spread term could be described as a *collection of software that enables individuals and communities to gather, communicate, share, and in some cases collaborate and play* [Fuchs 2020], and a *semiotic mode including images, movement, sound, touch, gesture, and words* [Page 2014]. Social networking, microblogging, bookmarking, gaming sites, review sites, hobby gathering sites, media sharing, blogging, news and discussion sites, boards and forums, gig economy sites, and anonymous networks are suggested as the main types of SM. In other words, it means the *internet-based sites and services that promote social interaction between participants* [Page 2014].

On the one hand, each type of SM, i.e., a SNP, has its trends of language expression. On the other hand, some of the trends in language use could be considered universal for all types of SNPs.

Textspeak [Schroeder 2010], overuse of initialisms (abbreviations and acronyms) [Rou 2019], code-switching and code-mixing [Sutrisno 2019], emoticons, hashtags, and phonetic spelling [Eisenstein 2014], combinations of numbers and letters, homophones and omission/reduction of vowels [Eisenstein 2013], also keysmashing [Jagger 2020] are the most recent trends in language use revealing themselves on almost all types of SNP.

As for the initialisms in SML, it should first be mentioned that there is a great variety of dictionaries representing initialisms for technology or medicine; however, there are only

online sources representing small lists of initialisms used on SMP. One of the reasons could be the increasing popularity of communication on SM and the development trends of SML that contribute to the rapid growth of a variety of new initialisms. Moreover, the young users of SNP are moving from verbal communication to pictographic, changing verbal messages into audio or video ones. This leads to a *seismic generation gap* described by Sutherland [Khan 2020], because parents, who do not use SM as frequently as their children do, are not able to understand the SML that appears in the daily language of the young users of SNPs.

The other reason for SML to appear in SNPs is the increased speed and volume of daily communication when the usage of SML could save time and *alter vocabulary* [Wilson 2014]. Furthermore, the build-translation function used in FB gives a chance to translate the main parts and easily get the gist of the post on SM, eliminating the long complex sentences, and, thus, influencing SML change.

Some SNPs such as TW even require sticking to the limit of 140 words, so the users are forced to use initialisms in their tweets [Vyas 2020]. Besides, some words in long complex titles could be hard to pronounce and this could also be a reason to create an acronym [Zakiah 2020]. While the TW language typically includes lexical variants (*supa* for *super*), and acronyms (*smh* for *shaking my head*) [Baldwin 2013], hashtags are most frequently used in the language of IG to express facts, opinions, and even emotions [Lee 2018].

Thus, the language on SNPs, which might be referred to as a separate SML, due to its ever-evolving nature, is in a continuous stage of transformation, alteration, and regeneration. As Wilson [2014] puts it, the influence of these SMPs on our language is a true phenomenon. It has altered our vocabulary, introduced practically a new language, increased the number and the speed of communication, and left us feeling a newfound responsibility to remain connected with the world at large. At this point, it is worthwhile to consider some examples of SML below.

Textspeak: *I am sorry 4 U* [CD 2024], or *GR8* for *great* [Schroeder 2010]. **Overuse of abbreviations & acronyms:** *Omg, afk, rn, my bf lol bc he's on imgur w this tl;dr posts. Lame, imo. Oh, brb, I gtg. Ttyl!* for *Oh my god, away from keyboard right now, my boyfriend laughed out loud because he's on imgur with this too long; didn't read posts. Lame in my opinion. Oh, be right back, I got to go. Talk to you later.* [Zietek 2016]. **Full. stops. in. between. words. for. Emphasis:** [Favilla 2017]. **Code-mixing:** i.e., mixing languages [Barman 2014]. **Written language** has turned into **emoticons, abbreviations, & phonetic spellings** [Eisenstein 2014]. **Hashtags:** *#English #learning #happy*. **Keysmash:** *sksksk* for being furious [Perlman 2019]. **yOu'Re TyPiNg AiL wRoNg:** capital letters for mockery or exasperation [Jaggers 2019].

Therefore, based on observations, experiences, and discussions among scholars, it could be assumed that the more integrated an individual is into a SNP, the more they will adhere linguistically to the existing norms and values of that network. Thus, it is appropriate to further discuss how these processes take place and what influences the transformations, alterations, evolvments, and new manifestations of language.

THE INFLUENCES OF SOCIAL MEDIA LANGUAGE (SML) ON LANGUAGE CHANGE

According to the studies, young users of SMPs are moving to a more pictographic form of communication with the increasing popularity of emoticons. They are using more and

more audio and visual messaging in such apps as IG. Sutherland conducted a study on common SM terms and found that most parents were baffled by the language their children used. According to the study, *there was now a 'seismic generational gap' between the older and younger generations when it came to how modern informal language was used* [MO 2015]. 86% of parents said their children spoke an entirely different language on SMP [RNZ 2015].

Other researchers point to other reasons for language change. Wilson [2014] claims that, as technology and SM continue to advance, there will surely be more language-altering shifts occurring. Our language is in a continuous state of regeneration due to the significant impact of SM on the ways we communicate. Thus, it has increased the speed and volume of daily communication, introduced a new language, as well as increased the responsibility of remaining connected on SMPs [Wilson 2014].

Even though SM has had an immeasurable impact on practically all areas of life, scholars claim that its most significant impact might be the changes it has brought to language. Plenty of recently coined language has originated on SMPs and has been included in dictionaries. In addition to inventing new words, SM has completely transformed the meaning of a large portion of the language. Furthermore, to minimize linguistic barriers between users, SMPs have introduced built-in translation functions and AI chatbots [Davies 2016].

Presumably, the most influential in changing and setting new trends in SML are the world-famous celebrities followed by millions of young fans. Thus, further follows a description of a preliminary empirical research of the language trends on SMPs.

EMPIRICAL RESEARCH: AIMS, METHODS, RESULTS AND DISCUSSION

The aim of the preliminary research on the SML trends in SMPs was to investigate the language used by the most followed celebrities and its influence on language development. For this purpose, the top IG profiles have been chosen for the analysis of SML. According to the official statistical records [Vogl 2024], the top IG accounts that had the largest number of followers in 2024 are presented in Table 1.

Table 1. Most Followed Accounts on IG in 2024.

Celebrity	Occupation	Number of followers (in millions)	Posts Jan 1 st - Feb 1 st , 2024
Christiano Ronaldo	Footballer	622	19
Lionel Messi	Footballer	500	14
Selena Gomez	Singer	429	16
Kylie Jenner	Model	400	32
Dwayne Johnson	Actor	397	26
Ariana Grande	Singer	380	7
Kim Kardashian	Media personality	364	14
Beyonce	Singer	320	5
Khloé Kardashian	Media personality	310	12

Ch. Ronaldo. Hashtags: #comebackstronger; **code-switching:** #finnoallafine, #forza-juve (until the end & go Juventus); **emoticons:** Keep strong guys! Let's go!

L. Messi. Code-switching: Quedate en CASA; **code-mixing:** Uno de mis recuerdos favoritos de la Champions League; **hashtags:** #UCL (UEFA Champions League); **emojis:** football ball; **advertising:** Pepsi, Adidas.

S. Gomez. Advertising: in my @PUMA unity shoes; **introducing new people:** please meet BLM (Black Lives Matter); a **throwback to TBT** (referring to old music videos); **informal language:** Vulnerable ain't easy believe wme, but I go there; **full stops in between letters:** R.A.R.E.; **capital letters:** HERE IT IS. My new album; **numbers/words:** 3daystoRare; **gerunds:** Loving my new dreamer; Getting to celebrate.

K. Jenner. Textspeak: too good 2 be true; save a spot 4 me; **informal language:** Prada BAE (baby, boyfriend); howdy (a friend in cowboys' clothes); she got a donk (ba-donkadonk, part of a female body); **emoticons:** Chilli pepper (looking hot); **phonetic spelling:** Pick ur character; **interjections:** Yayyy can't wait; wow wow wow, can't believe; **repetition of vowels/consonants:** I loooove my short nails; coolest baby to ever do itttt; my babyyyy; see you thereeee; **acronyms:** HQ days (high-quality days); CC me (carbon copy of me); **abbreviations:** I hope she wants to match w me (with).

D. Johnson. Superlatives/adjectives: amazing career, hardest workout, unique, fun & cool; **hashtags:** #Innovation, #Intensity; **advertising:** Teremana Tequila #TequilaOfThePeople; **full stops in between words:** And for the 1.927th time I will sing „You're Welcome” to baby Tia as part of our nightly daddy/daughter negation to go to bed! It. Never. Ends; **code-switching:** Stay healthy, friends. See ya mañana.; **blending:** Dwanta (Dwayne + Santa Claus); **emoticons:** JUMANJI will forever hold a very special place in my (red heart & Santa Claus).

A. Grande. Textspeak: mf stark eyes (my friend's); miss n love u guys; ur welcome; **hashtags:** #Stuckwithu; #Disneyfamilysingalong; **capital letters:** and how'd u all make use of YOUR day?; **phonetic spelling:** Court Knee (Kourtney).

K. Kardashian. Emojis: color palette (colourful clothes); lips (new lipstick collection); palm tree (tropical outfit); magic sparkle (good mood/loved ones); **acronyms:** miss just going out lol I hope everyone is staying safe and sane!; can we FT and get a glam lesson; **phonetic spelling:** The good ol' days; **informal language:** TWINZIES (dressing/looking like someone); GQ GENIUS (a guy dressed nicely); FAM (old family photo); CABO (a party with a lot of alcohol); **movie quotes:** Say hello to my little friend (Al Pacino in Scarface).

Beyonce. Advertising: Adidas x IVY PARK E-comm takeover; Shawn Carter Foundation; Green Print Project; **informal language:** Y'all; **emojis:** Y'all go so hard. A bee (hard-working people).

Table 2. The Frequency of the SML Types in the Posts of the Most Followed Celebrities on IG.

Celebrity SML Type	Christiano Ronaldo	Lionel Messi	Selena Gomez	Kylie Jenner	Dwayne Johnson	Ariana Grande	Kim Kardashian West	Beyonce	Frequency
Abbreviations				✓					1
Acronyms				✓			✓		2
Advertising brands/organizations		✓	✓		✓			✓	4
Blending					✓				1
Capital letters			✓			✓			2
Code-mixing		✓							1
Code-switching	✓	✓			✓				3
Emojis		✓					✓	✓	3
Emoticons	✓			✓	✓				3
Full stops in between letters			✓						1
Full stops in between words					✓				1
Gerunds to start a sentence			✓						1
Hashtags	✓	✓			✓	✓			4
Informal language/Slang			✓	✓			✓	✓	4
Interjections				✓					1
Introducing new people			✓						1
Movie quotes							✓		1
Numbers & words			✓						1
Phonetic spelling				✓		✓	✓		3
Repetition of vowels/consonants				✓					1
Superlatives/adjectives					✓				1
Textspeak				✓		✓			2
Throwback			✓						1

The analysis of the posts by the most followed celebrities on SMPs revealed that the most frequent types of the SML influencing language change are hashtags, informal language/slang, advertising for brands/organizations, emojis/emoticons, code-switching, phonetic spelling, capital letters, acronyms, and textspeak.

CONCLUSION

The SML reveals the constantly changing nature of language and generates assumptions for the development of a seemingly brand-new language in the online space, which impacts language transformation in general.

The speed of communication, new technologies, and built-translation functions on social media platforms can be seen as the main causes of language change in SM.

The most popular celebrities on SNPs have a great impact on the language used in SM.

The most frequently used types of SML are hashtags, informal language/slang, advertising for brands/organizations, emojis/emoticons, code-switching, phonetic spelling, capital letters, acronyms, and textspeak.

The use of various SML types by celebrities on IG, and their everyday messages to their followers are setting new language trends for young users.

These new language trends introduced by celebrities on SNPs and adopted by young users could be seen as an example of a seismic generation gap.

LITERATURE

AbuSa'aleek, A.O. Linguistic Dimensions of Initialisms Used in Electronic Communication. *Studies in Literature & Language*. 2013.

Baldwin, T., Cook, P., Lui, M., MacKinlay, A., Wang, L. How Noisy SM Text, How Different SM Sources? *Proceedings of the 6th International Joint Conference on Natural Language Processing*. 2013.

Barman, U., Das, A., Wagner, J., Foster, J. Code Mixing: a Challenge for Language Identification in the Language of SM. *Proceedings of the 1st Workshop on Computational Approaches to Code-Switching*. 2014.

Bell, A. *Exploring Web 2.0: Second Generation Interactive Tools – Blogs, Podcasts, Wikis, Networking, Virtual Worlds, & More*. Georgetown, 2009.

Breitman, K. *The 16 Best Popular Podcasts to Listen to in 2024 (Spotify & Apple)*. Riverside, 2024.

Cambridge Dictionary (CD). Online. Cambridge University Press & Assessment, 2024.

Davies, S. *How Has SM Changed Language?* *Socialnomics*, 2016.

Digital Marketing (DM). *The Different Types of SM*. Cite, 2012.

Eisenstein, J. O'Connor, B., Smith, N. A., Xing, E. P. *Diffusion of Lexical Change in SM*. PLoS ONE 9(11): e113114, 2014.

Eisenstein, J. *Phonological Factors in SM Writing. Proceedings of the Workshop on Language Analysis in SM*, 2013.

Favilla, E. *How the Internet Changed the Way We Write – and What to Do About It*. The Guardian, 2017.

Fuchs, C. The Ethics of the Digital Commons. *Journal of Media Ethics*, 35(2), 2020.

Harrower, M. *13 Popular Forums In 2024 That You Should Be Reading*. Disciple, 2023.

Jaggers, Z., Baese-Berk, M. *SM Shapes New Language Trends in 2019*. University of Oregon, 2019.

Johnson, T., Shapiro, R., Tourangeau, R. *National Survey of American Attitudes on Substance Abuse. XVI: Teens and Parents*. 2011.

Kashish, R. *A Brief History of SM*. LI, 2021.

- Kemp, S. *Digital 2020: July Global Statshot*. Datareportal, 2020.
- Lee, C., Chau, D. *Language as Pride, Love, and Hate: Archiving Emotions Through Multilingual Instagram Hashtags*. Discourse, Context & Media, 2018.
- MailOnline (MO). *Generational Language Gap 'Seismic'*. MailOnline, 2015.
- Page, R., Barton, D., Unger, J. W., Zappavigna, M. *Researching Language and SM: a Student Guide*. London and New York: Routledge, 2014
- Perlman, M. *How 'Keysmash' Became the Way Internet Users Expressed Their Emotions*. Columbia Journalism Review, 2019.
- RNZ. *'Seismic' Language Change*. RNZ, 2015.
- Rou, L. Y., Yunus, M. M., Suliman, A. The Influence of SM on Spelling Skills Among Primary School Students. *International Journal of Innovation, Creativity & Change* 7, No. 6, 2019.
- Schroeder, S. *Half of Messages on Twitter Aren't in English*. STATS. 2010.
- Seargeat, P., Tagg, C. *The Language of SM: Identity and Community on the Internet*. England: Palgrave Macmillan, 2014.
- Social Media (SM). *All About SM Users and Their Growth Until 2024*. Arihantwebtech, 2022.
- Sutrisno, B., Ariesta, Y. Beyond the Use of Code Mixing by SM Influencers in Instagram. *Advances in Language and Literary Studies*, 10(6), 2019.
- Vogl, M. *The Top 20 Most Followed IG Accounts*. Brandwatch, 2024.
- Vyas, P., El-Gayar, O. F. *Credibility Analysis of News on TW using LSTM*. 2020.
- Wilson, K. *How SM is Changing Language*. Lingua Greca, 2014.
- Zakiyah, A. M., Sari, Y. I., Susetya, D. S. H. (2022). *Use of Acronyms and Slang Among Adolescents on SM*. 2020.
- Zietek, T. *26 SM Acronyms You Must Know*. Brand24 Blog, 2016.

Vilija CELIEŠIENĖ, Virginija STANKEVIČIENĖ
(Kauno technologijos universitetas)

Neautorinės kalbos raiška studentų akademiniuose tekstuose: citavimo stilių taikymas skirtingose studijų programose

Summary

Expression of Non-Authorial Language in Students' Academic Texts: Application of Citation Styles in Different Study Programmes

The article examines the relationship between postgraduate students' citation practices and their choice of citation style depending on their field of study. It seeks to determine whether citation traditions in different fields of academic discourse can be identified through the use of different citation methods. The aim of the study is to explore the expression of non-authorial language (i.e., quotations) in the graduation theses of postgraduate students from different academic fields. The research was based on Master's theses by students of Kaunas University of Technology (KTU) in two fields of science: technology (civil engineering) and social sciences (economics). The objective was to identify patterns in how non-authorial language is employed within the academic texts of students from different disciplines. A total of 200 citations were analysed, with 100 citations examined from each academic field. The analysis revealed that the citation traditions in academic discourse of different fields were partly conditioned by the use of different citation styles (APA and ISO).

Key words: *academic texts, citations, citations methods, academic discourse of different fields*

*

1. Įvadinės pastabos

Bet koks citavimas (tiesioginis, netiesioginis) yra susijęs su kito autoriaus tekstu, t. y. su neautorinės kalbos subjektu – autoriumi, kurio mintimis, atradimais, tyrimo rezultatais ar prielaidomis yra remiamasi [Celiešienė, Stankevičienė, Zavistanavičienė 2017]. Citavimas, kaip vienas iš neautorinės kalbos raiškos būdų, niekuomet nebūna beasmenis, t. y. už jo visuomet būna cituojantysis, kuris vienokiais ar kitokiais ryšiais yra susijęs su savo pasirinkta citata [Compagnono 2000]. Citavimas, kaip itin svarbi sudėtinė mokslinio darbo dalis, jau ne vieną dešimtmetį tyrinėjamas daugelio Lietuvos ir užsienio mokslininkų (Petrauskaitės, Šinkūnienės (2015), Damošiaus (2007), Petrėnienės (2005), Melnikovos (2003), Latouro (2002), Hylando (2005), A. Compagnono (2000) ir kt. autorių darbuose.

Rengiant ir rašant baigiamuosius studijų darbus aktualūs tampa akademinio teksto rašymo aspektai, tarp kurių ypač svarbus literatūros šaltinių citavimas, tinkamo citavimo stiliaus pasirinkimas. Citavimo stilius – bibliografinių nuorodų ir sąrašų sudarymo būdas pagal nustatytas taisykles [LST ISO 690:2021].

Citavimo stiliaus taikymas gali priklausyti nuo mokslo srities:

- socialinių ir humanitarinių mokslo sričių darbuose Kauno technologijos universitete

taikomas Amerikos psichologijos asociacijos (APA) citavimo stilius,

- fizinių, technologijos ir biomedicinos mokslų sričių rašto darbams taikomas tarptautinės standartizacijos organizacijos (angl. *International Organization for Standardization* – ISO) parengtas tarptautinis standartas – ISO stilius [Kauno technologijos universiteto biblioteka 2018].

Rengdami studijų rašto darbus studentai gausiai analizuoja įvairius informacijos šaltinius ir juose surastą medžiagą naudoja siekdami atskleisti savo tyrinėjamą temą. Todėl studentams svarbu susipažinti su Lietuvoje ir užsienyje naudojamais citavimo stiliais ir gebėti rašto darbuose taikyti tinkamą citavimo stilių, atsižvelgiant į pagrindinių studijų programą.

Kaip žinia, KTU visų studijų programų pirmo kurso bakalaureams vedamas Įvado į specialybę modulis, kuriame integruota Akademinių rašymo dalis, supažindinanti studentus su akademinių tekstų rašymo ir citavimo aspektais. Taigi kilo idėja paanalizuoti studentų (magistrantų), kaip cituojančiųjų, ryšį su pasirinktomis citatomis, atsižvelgiant į mokslo sritį ir bandant nustatyti ar citavimo tradicijas skirtingų sričių akademiniame diskurse gali lemti skirtingų citavimo būdų taikymas.

Pranešimo tikslas – aptarti neautorinės kalbos (t. y. citatų) raišką skirtingų mokslo sričių studentų magistrantų baigiamuosiuose darbuose.

2. Neautorinės kalbos raiškos studentų akademiniuose tekstuose analizė

Analizei buvo pasirinkti dviejų mokslo sričių – technologijos (t. y. statybos inžinerijos) ir socialinių mokslų (t. y. ekonomikos) KTU studentų magistro darbai, siekiant nustatyti neautorinės kalbos subjekto charakterizavimo tendencijas skirtingų sričių studentų akademiniuose tekstuose. Iš viso išanalizuota 200 citatų, po 100 kiekvienos mokslo srities.

Šiame tyrime buvo analizuojamos tiek tiesioginės, tiek perfrazuotos citatos, kurias buvo galima atpažinti pagal formalius kriterijus, t. y. tiesioginės citatos pagal kabutes ir nuorodas, perfrazuotos – pagal kabučių nebuvimą ir nuorodas. Paašškėjo, kad abiejų mokslo sričių magistro darbuose dominuoja perfrazuotos citatos. Socialinių mokslų srities darbuose tiesioginių citatų iš viso nerasta. Technologijos mokslo srities darbuose tokios citatos sudaro tik 2 proc. visų citatų. Matyt, magistrantams svarbiau ne tiksliai perteikta kito autoriaus mintis, bet pati informacija, atliktų tyrimų rezultatai, statistiniai duomenys ir pan.

Pastebėta tendencija, kad studentai tiesioginį citavimą dažniausiai renkasi cituodami įvairius dokumentus, įstatymus, projektus ir pan., pvz.:

Šio LR aplinkos ministerijos vykdomo projekto tikslas – „didinti viešojo sektoriaus statinių statybos planavimui, projektavimui, statybai, eksploatavimui, valdymui skiriamų išteklių naudojimo efektyvumą, taikant statinio informacinio modeliavimo priemones„(technol.).

Tiriant citatų vartoseną, buvo atkreiptas dėmesys ir į nuorodų integraciją į sakinio struktūrą. Atsižvelgiant į technologijų ir socialinių mokslų akademiniuose tekstuose taikomus skirtingus citavimo stilius (atitinkamai ISO ir APA), integruotomis buvo laikomos nuorodos, kai nuoroda į cituojamą šaltinį eina kaip sakinio elementas, integruotas į sakinio sintaksinę struktūrą, skliaustuose pateikiant leidimo metus (socialinių mokslų) arba šaltinio skaičių literatūros sąrašė (technologijos mokslų), pvz.:

Tačiau Hossainas [52] teigia, kad naudojant mažą plastiko kiekį (ne daugiau kaip 20 %), betono gniuždymo stipris padidėja (technol.).

Neubert'o, Wu ir Roberts'o (2013) tvirtina, kad skandalingas organizacijų žlugimas

yra akivaizdus įrodymas apie etiško elgesio svarbą (social.).

Neintegruota laikoma skliaustuose pateikta cituojamo šaltinio nuoroda, kuri nėra integruota į sakinio sintaksinę struktūrą, pvz.:

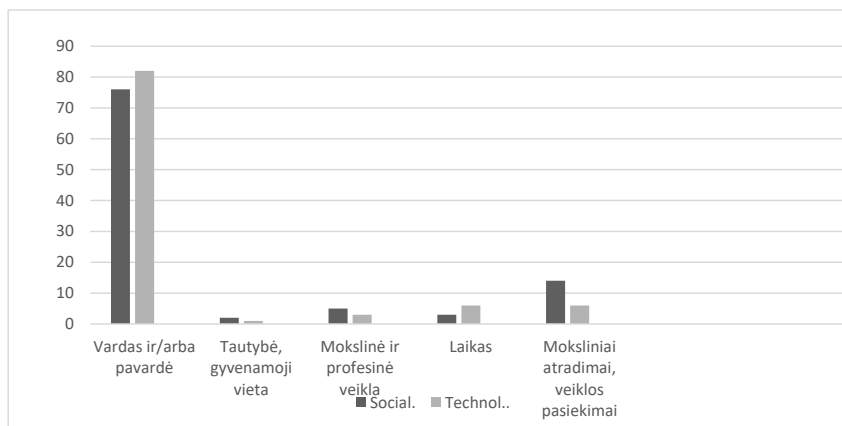
Įprastai molio paklotas sudaromas iš dviejų geotekstilės sluoksnių, kurie išlaiko mechaninį pakloto stabilumą ir molio, kuris po kontakto su vandeniu išbrinksta, taip sukurdamas nelaidžią vandeniui konstrukciją [23] (technol.).

Autentiškas lyderis siekia būti sąžiningu, nuoširdžiu ir sąmoningu, vadovaudamasis savo vertybėmis ir įsitikinimais, išlikti savimi (Garder 2011; Whitehead 2009; Walumbwa ir kt. 2008) (social.).

Anot Hylando [1999], vienos ar kitos citavimo formos pasirinkimas nėra atsitiktinis, jis rodo, ką autorius nori labiau pabrėžti – pačią informaciją ar cituojamą autorių. Tiek technologijos (91 %), tiek socialinių mokslų (93 %) magistro darbuose dominuoja neintegruotos nuorodos, taigi abiejų mokslo sričių magistrantai dažniau svarbesne laiko perteiktą informaciją nei jos autorių.

Mokslinio teksto autoriai, siekdami kuo nuodugniau pateikti informaciją, vis dažniau pradeda reikšti savo poziciją cituojamo teksto autoriaus požiūriu, t. y. pateikiama pažintinė informacija apie cituojamos kalbos autorių. Cituojamo teksto autorius pristatomas įvairiai: gali būti nurodoma tik autoriaus pavardė (kartais ir vardas), tautybė ar gyvenamoji vieta, mokslinė ar profesinė veikla, moksliniai pasiekimai, laikas ir kt., be to, gali būti pateikiama vertinama informacija cituojamo autoriaus ar jo teksto atžvilgiu [Damošius 2007; Petrėnienė 2005].

Analizuotų magistro darbų cituojamo autoriaus charakterizavimo būdų tyrimo kiekybinės analizės rezultatai pateikti paveiksle.

1 pav. Cituojamo autoriaus charakterizavimo būdų dažnumas (%)

Kaip matyti iš diagramoje pateiktų duomenų, tiek technologijos, tiek socialinių mokslų magistro darbų autoriai cituojamo teksto autoriui apibūdinti dažniausiai apsiriboja tik pateikdami jo pavardę / vardą ir pavardę ir kitus charakterizavimo būdus renka gerokai rečiau, tačiau tolimesnė analizė leido pateikti tam tikrų įžvalgų apie citavimo tradicijas skirtingų sričių akademiniam diskurse.

Kaip buvo minėta, apibūdinant neautorinės kalbos mokslinių tyrimų autorių, dažniausiai nurodoma tik jo pavardė / vardas ir pavardė (86 % technologijos m. ir 79 % socialinių m. visų charakterizavimo būdų), pvz.:

L. Corpatauksos [1] tyrimo tikslas buvo palyginti standartinę CL24, kuri naudojo ilgai augančios medienos rūšį, su sparčiai augančios medienos rūšim (technol.).

I. Pavlovas nustatė, jei kartu pateikiamas neutralus ir besąlyginis dirgikliai, ilgainiui išmokstama juos susieti (social.).

Kaip matyti, ši charakterizavimo būdą kiek dažniau rinkosi technologijos mokslų srities magistrantai. Greičiausiai tai lėmė skirtingų citavimo būdų taikymas. Socialinių ir humanitarinių mokslų sričių studijų programų rašto darbams taikomas APA citavimo stilius, kuomet nuorodoje ir taip būtina nurodyti autoriaus pavardę ir šaltinio metus. O technologijos mokslų sričių rašto darbams taikomas ISO citavimo stilius, kuomet cituojant šaltinį, į tekstą įterpiamas tik nuorodos numeris skliaustuose.

Labai retai magistro darbuose (1 % technologijos m. ir 2 % socialinių m.) yra nurodoma cituojamų autorių tautybė ar gyvenamoji vieta, pvz.:

Tyrimo [39], kurį 2021 metais atliko mokslininkų komanda Pietų Korėjoje, metu buvo gaminami lengvi dirbtiniai užpildai iš vandens valymo nuosėdų (technol.).

Prancūzų filosofas A. Comte altruizmą paaiškino, kaip žmogaus geranoriškų polinkių rinkinį (social.).

Matyt studentai šią informaciją laiko mažiau reikšmingą tiriamai temai atskleisti.

Apibūdinant mokslinę ar profesinę veiklą, iškeliami informatyvesni nei tautybė ar gyvenamoji vieta cituojamo autoriaus požymiai, todėl šis charakterizavimo būdas kiek dažnesnis (3 % technologijos m. ir 5 % socialinių m.), pvz.:

Thomas L. Saaty – profesorius, išradėjas ir architektas, kuris sukūrė analitinės hierarchijos procesą, padedantį atlikti rangavimo procesus ir vertinimo būdu įvertinti savo iškelto kriterijus (technol.).

Transformacinės lyderystės pradininku laikomas sociologas James V. Downton (1973) (social.).

Laikas padeda geriau įvertinti mokslinę veiklą istorijos kontekste, todėl magistrantams šis charakterizavimo būdas (ypač technologijos mokslų srities) yra ne mažiau svarbus (6 % technologijos m. ir 3 % socialinių m.) kaip ir mokslinė ar profesinė veikla. Būtina pabrėžti, kad cituojamo šaltinio leidimo metai buvo traktuojami kaip neatskiriami nuorodų elementai ir nelaikomi atskiru charakterizavimo būdu, pvz.:

2011 metais Ashour ir kt. [34] ištyrė, kad šiaudų ryšulys yra atsparesnis gniuždymo apkrovai veikiamas plokštumoje (techol.).

Pirmasis altruizmo terminą XIX amžiaus pradžioje pavartojo filosofas A. Comte (social.).

Šio autoriaus charakterizavimo būdo nežymiai dažnesnę vartoseną technologijos mokslų srities magistro darbuose, matyt, vėl lėmė skirtingų citavimo būdų taikymas.

Moksliniai atradimai, mokslinės veiklos rezultatai yra antri pagal dažnumą abiejų mokslo sričių akademiniuose tekstuose vartojami autoriaus charakterizavimo būdai (8 % technologijos m. ir 14 % socialinių m.), nes jais pabrėžiami svarbiausi cituojamų autorių moksliniai atradimai, parengti mokslo veikalai, atlikti tyrimai ar kitas indėlis į mokslinę veiklą, pvz.:

Zhanas ir kt. [36] atliko tyrimą, kurio metu buvo nagrinėjamos medžiagų savybės < >

(technol.).

Katz atlikta trejų įgūdžių teorijos analizė tapo atspirties tašku mokslininkams Mumford, Zaccaro, Harding ir kt. (2000), kurie tęsė tolimesnius tyrimus lyderių įgūdžių kontekste (social.).

Kaip matyti, šis autoriaus charakterizavimo būdas pakankamai dažnas socialinės srities (ekonomikos) akademinuose studijų tekstuose.

Išanalizavus ir palyginus išrinktus neautorinės kalbos pavyzdžius technologijos ir socialinių mokslų srities magistro darbuose, galima išvelti tendenciją, kad abiejų sričių magistrantai vengia perteikti savo požiūrį ar vertinti cituojamo teksto autorių, bet perteikia tik objektyvią informaciją, o ypač retai pasitaikančiais subjektyvaus vertinimo atvejais (2 % technologijos m. ir 1 % socialinių m.), magistrantai cituojamą autorių visada apibūdina pozityviai, pvz.:

A. Kumbharas [1] plačiai aprašo statybinių medžiagų utilizavimo situaciją įvairiose šalyse (technol.).

Atlikti tyrimai patvirtina, kad organizacijos nariai gali būti labiau linkę pranešti apie elgesį, kuris prieštarauja normai, kai kiti jų grupės nariai vadovaujasi etikos principais (Mayer ir kt., 2013)(social.).

Tokią tendenciją greičiausiai būtų galima paaiškinti akademinio diskurso adresanto ir adresato santykiu, kai abiejų komunikacijos akto dalyvių žinių lygis gerokai skiriasi. Todėl magistrantai vengia vertinti (ypač kritiškai) cituojamo teksto autorių.

Išvados

Paaikšėjo, kad abiejų mokslo sričių magistro darbuose dominuoja perfrazuotos citatos. Matyt, magistrantams svarbiau ne tiksliai perteikta kito autoriaus mintis, bet pati informacija, atliktų tyrimų rezultatai, statistiniai duomenys ir pan.

Tiek technologijos, tiek socialinių mokslų magistro darbų autoriai cituojamo teksto autoriui apibūdinti dažniausiai apsiriboja tik pateikdami jo pavardę / vardą ir pavardę ir kitus charakterizavimo būdus renkasi gerokai rečiau.

Citavimo tradicijas skirtingų sričių akademiname diskurse iš dalies lėmė skirtingų citavimo būdų taikymas (APA ir ISO).

Abiejų sričių magistrantai vengia perteikti savo požiūrį ar vertinti cituojamo teksto autorių. Tokią tendenciją greičiausiai būtų galima paaiškinti akademinio diskurso adresanto ir adresato santykiu, kai abiejų komunikacijos akto dalyvių žinių lygis gerokai skiriasi.

LITERATŪRA

- Celiešienė, V., Stankevičienė, V., Zavistanavičienė, D. B. Expression evaluation of a quoted author in academic discourse: Inter-language (Lithuanian and English) case study. *Journal of language and cultural education*. Warsaw: De Gruyter Open, 2017, p. 57–76.
- Compagnon, A. *Il demone della teoria. Letteratura e senso comune, traduzione di Monica Guerra*. Torino: Einaudi, (2000 [1998]).
- Damošius, S. Vertinimo raiška mokslinio stiliaus tekstuose. *Lituanistica*, 53 (4), 2007, p. 51–62.
- Hyland, K. Academic attribution: citation and the construction of disciplinary knowledge.

Applied Linguistics, 20 (3), 1999, p. 341–367.

Hyland, K. *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*, 2005, London/New York: Continuum.

Kauno technologijos universiteto biblioteka. (2018) [žiūrėta 2018-02-24]. Mokymosi medžiaga: mokymų pateiktys. Available: <https://biblioteka.ktu.edu/mokymai/>

Latour, B. *Science in action*. Harvard University Press, 2002.

Melnikova, I. *Intertekstualumas: teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.

Petrauskaitė, R., Šinkūnienė, J. Dar kartą apie intertekstualumą. Ką jis sako apie mokslinį tekstą? *Kalbotyra*, 67, 2015, p. 67–85.

Petrėnienė, O. Mokslo subjektų atributų raiška tekstuose. *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika*, 7 (1), 2005, p. 92–95.

[LST ISO 690:2021]. Informacija ir dokumentavimas. Bibliografinių nuorodų ir informacijos išteklių citavimo gairės (tapatus ISO 690:2021) = Information and documentation. Guidelines for bibliographic references and citations to information resources: tarptautinis standartas ISO 690:2021 turi Lietuvos standarto statusą. Vilnius: Lietuvos standartizacijos departamentas, 2021.

Grafiskie līdzekļi prozā, publicistikā un elektroniskajos saziņas līdzekļos*

Summary

Graphical Means in Prose, Mass Media, and Electronic Media

The structure of a text depends on the purpose, situation and context of communication. Some authors use graphical signs and means to express what prosody and paralinguistic cues convey in spoken language. Prosodic elements of communication in a printed text are reflected not only through graphical signs but also through graphical means, since for emphasis or expressing one's attitude, a certain technique is used instead of one of the signs. The purpose of this paper is to analyse the use of graphical means – typeface, capitalization, repetition of letters, and the graphical layout of the text – in prose, mass media, and electronic media texts, using a descriptive approach. The article focuses on the use of graphical means in text-formation, emotive, intonative, conative, and phatic functions. The empirical basis of the research comprises 400 syntactic constructions.

Key words: *graphical means, function, prose, mass media, electronic media*

*

Ievads

Teksta struktūra jeb veids, kā autors organizē informāciju tekstā, mainās atkarībā no stila, žanra, situācijas konteksta un saziņas mērķa. Ar grafiskajām zīmēm un grafiskajiem līdzekļiem daļa autoru mēģina izteikt to, ko runātā valodā izsaka prosodija un paralingvistiskās zīmes. Saziņas prosodiskos elementus drukātā tekstā parāda ne tikai grafiskās zīmes (interpunkcijas zīmes, emocijzīmes, reālijzīmes jeb emodži), bet arī grafiskie līdzekļi (burtstils, lielie burti, burtu atkārtojumi, teksta grafiskais izkārtojums), jo izcēlumam vai attieksmes paušanai tiek izmantota nevis kāda no zīmēm, bet kāds elektroniskajās ierīcēs pieejams tehnisks paņēmieni.

Apkopojot pieturzīmju un citu grafisko zīmju pētnieku funkciju klasifikāciju un papildinot to ar latviešu tekstos lietoto pieturzīmju konstatētajām funkcijām, raksta autore izstrādājusi grafisko līdzekļu klasifikāciju, kas izmantota to funkciju aprakstīšanā. Grafisko zīmju, tostarp pieturzīmju, funkciju nosaukumi – gramatiskā, intonatīvā, emotīvā, fātiskā un konatīvā – lietoti jau iepriekš [Blinkena 2009; Danesi 2017; Zhang 2020; Meibauer 2020], raksta autore tiem pievienojusi apzīmējumus *tekstveides funkcija* un *ornamentālā funkcija*:

---

* Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001) atbalstu.

- gramatiskā funkcija, lai organizētu tekstu atbilstoši teikuma gramatiskajai struktūrai;
- emotīvā funkcija, lai paustu teksta autora sajūtas un attieksmi;
- intonatīvā funkcija, lai atspoguļotu runāta teksta prosodiju, uzsvaru un pauzes;
- konatīvā funkcija, lai ietekmētu saņēmēja rīcību un domas;
- fātiskā funkcija, lai izteiktu sūtītāja attieksmi un uzturētu labas attiecības ar saņēmēju;
- tekstveides funkcija, lai veidotu saistītu tekstu atbilstoši autora komunikatīvajam nolūkam un funkcionālā stila un runas žanra prasībām;
- references funkcija, lai nodotu saņēmējam ziņojumus un informāciju;
- ornamentālā funkcija, lai vizuāli izrotātu tekstu.

Grafisko līdzekļu funkciju iespējas atšķiras. Nav neviena līdzekļa, kas varētu realizēt visas funkcijas, toties ir funkcija, kas piemīt visiem līdzekļiem, – tekstveides funkcija. Tāpat grafisko līdzekļu galvenā funkcija ir strukturēt tekstu, atvieglot tā uztveri. Samērā bieži izmantota emotīvā un intonatīvā funkcija, retāk adresātu ietekmējošās funkcijas: konatīvā, fātiskā:

Grafisko līdzekļu funkcijas

FUNKCIJA LĪDEKLIS	EMOTĪVĀ	INTONATĪVĀ	KONATĪVĀ	FĀTISKĀ	REFERENCES	TEKSTVEIDES	ORNA- MENTĀLĀ
TREKNRAKSTS							
SLĪPRAKSTS							
DUBULTAIS IZCĒLUMS							
LIELIE BURTI							
BURTU ATKĀRTOJUMS							
TEKSTA GRAFISKAIS IZKĀRTOJUMS							

Pētījuma mērķis ir, izmantojot aprakstošo metodi, analizēt grafisko līdzekļu – burtstila, lielo burtu, burtu atkārtojumu, teksta grafiskā izkārtojuma – lietojumu prozas, publicistikas un elektronisko saziņas līdzekļu tekstos. Rakstā aplūkots grafisko līdzekļu lietojums tekstveides, emotīvā, intonatīvā, konatīvā un fātiskā funkcijā. Pētījuma empīrisko bāzi veido aptuveni 400 plašāku sintaktisku konstrukciju vienības.

Burtstils

Kādas teksta daļas izcelšanai un uzmanības piesaistīšanai tekstā izmanto īpašu grafisku līdzekli – *burtstilu* [AkadTerm]. Tekstā lielākoties ir izplatīti divi burtstili – slīpraksts un treknraksts. Tekstā slīprakstu vai treknrakstu var lietot atsevišķi vai savienojumā ar citiem grafiskajiem līdzekļiem – veidojas dubultais izcēlums.

Treknraksts ir burtstils, kurā rakstzīmes veidotas tumšākas, biežākas nekā pārējais teksts. To lieto svarīgākās teksta daļas, piemēram, virsraksta, izcelšanai [Skujiņa 2007: 409–410; AkadTerm]. Treknrakstu tekstveides funkcijā parasti lieto tekstā vietās, kur sākas

kāds jauns saturs. Tas kā grafisks līdzeklis lietots, lai izceltu nosaukumus: **Indra** (Aivieksts 2017: 6)². Treknrakstā izcelti svarīgākie vārdi, tā tiek piesaistīta lasītāja uzmanība: **Volejbolisti Tallinā šokē igauņus un ar uzvaru sāk Eiropas čempionātu** (Diena, 2021).

Treknrakstā izceltais vārds tiek īpaši uzsvērts, tātad treknraksts lietots arī intonatīvā funkcijā. Tas ir viens no veidiem, kā parādīt uzsvaru, kas rakstu valodā nav, bet runātā valodā ir: **Ja kāds saka „Nauda manu ģimenes dzīvi neietekmētu”, tad, man šķiet, viņš vēl nekad nav saskāries ar to, kā ir tad, ja naudas patiešām nav** 😊 (mammamunteti.lv).

Slīpraksts ir pa labi ieslīpināts, rokrakstam līdzīgs drukas stils, ko galvenokārt izmanto vārda, frāzes vai teksta daļas izcelšanai vai iezīmēšanai uz pārējā teksta fona [MLVV; Ernst et. al. 1959: 58]. Prozas tekstā tekstveides funkcijā slīprakstu lieto citu valodu vārdu izcelšanai tekstā: Bet paldies Amerikai. *God bless*. Dievs svētī. (Ikstena 2011: 8)³.

Slīpraksts lietots nosaukumos gan prozas, gan publicistikas tekstos: Reizēm Alnis vakaros nāca pie Montas, un tad viņi kopā skatījās *Panorāmu*. (Grietēna 2016: 28); *Dobeles dzirnavniekam* tiek piegādāti bioloģiski audzēti graudi no vairāk nekā 200 saimniecībām Latvijā. (Zaļā Latvija, 2021).

Slīprakstā izcelti citāti: *Es zinu, šie vārdi tev nenāk no sirds!* Ha, ha, ha! Malacis dzejnieks, kas tos sacerējis! (Grietēna 2016: 62). Slīprakstā rakstīta arī tiešā runa: *Nepiestāv, galīgi nepiestāv*, – Kate nodomāja. (Judina 2016: 38).

Brīžiem viss, ko cita persona teikusi, ir izcelts slīprakstā. Šeit varētu runāt par noģiedamo runu – citas personas runas vai domu attēlojumu, kas robežojas ar tiešo un netiešo runu [Skujiņa 2007: 255]: Juris gan purpināja – *ko pa kapiem dauzies, labāk par dzīvajiem būtu rūpējusies, gan tā diena pienāks pati*. (Judina 2018: 8).

Slīprakstā izcelti sarunvalodas vārdi: Ir tādas frāzes, ko bieži izmet savā pārmaiņu procesā apjukuši pusaudži – „visas meitenes ir stulbas”, „tie učuķi neko nejēdz” – vai vēl ko krietni skarbāku un necenzētāku. (Druva, 2021).

Slīprakstā izceltas vārdu pārnests nozīmes: Eksperti vērtē, ka rudenī tas var izraisīt kārtējo slimības *sprādzienu*. (Druva, 2021).

Fātiskā funkcijā slīprakstā izcelta neliterārā leksika – vārdi, kas neatbilst literārās valodas normām, piemēram, *killers* ‘algots slepkava (parasti pasūtījuma slepkavības izpildītājs)’ [MLVV]: – Ja tu esi iededzies par kādu ideju, tad ej līdz galam, nedomājot par *killeriem*, ko tev var uzsūtīt, – Māris neatlaidās. (Seleckis 2016: 53).

Textveides funkcijā vienlaikus var lietot abus burtstilus – treknrakstu un slīprakstu. Tad veidojas dubultais (divkārsais) izcēlums: ***Pildspalvu*** varu noturēt un rakstīt. (Tjarve 2002: 7).

Emuāros teksta autori mēdz izmantot dubulto izcēlumu, lai piesaistītu lasītāju uzmanību. Dubultais izcēlums ir lieks, pietiktu tikai ar treknrakstu, lai izceltu svarīgāko informāciju: ***** lūdzu, lūdzu, esiet uzmanīgi, karsta karamele var būt ļoooti sāpīga!!!** (naskoties.com).

Treknraksts apvienojumā ar pēdiņām arī uzskatāms par dubulto izcēlumu. Nosaukums likts pēdiņās un izcelts treknrakstā: Populārzinātniskais izdevums „**Ceļvedis pilsētu tekstu izpēte**” ir vienlaikus uzziņu līdzeklis lingvistiem, lingvodidaktisks materiāls pedagogiem un papildu mācību līdzeklis skolēniem/studentiem valodniecībā. (pilsētatexti.blogspot.com).

2 Šeit piemēri ir stāviem burtiem, lai attēlotu treknraksta lietojumu oriģināltekstā.

3 Šeit piemēri ir stāviem burtiem, lai attēlotu slīpraksta lietojumu oriģināltekstā.

184

Teksta grafiskais izkārtojums

Nora Ikstena romānā „Jaunavas mācība” izmantojusi teikuma dalījumu rindkopās. Katru vārdu teikumā sākusi jaunā rindā ar lielo sākumburtu:

Bet viņai ir sastīpota galva!! Ir!! Vai kādam nav stangas, ar ko stīpas pārkniebt!? Viņai jāsit galva pret sienu!

Vai

Kādam

Nav

Stangas

Ar

Ko

Stīpas

Pārkniebt

Viņa mokās ar neredzamu spiedēju kā suns ar uzpurni. (Ikstena 2001: 57)

Teksta daļas vai nodaļas citu no citas var atdalīt ar vienu, divām vai trim zvaigznītēm. Šāds grafiskais paņēmieni līdzinās teksta dalījumam jaunā rindkopā ar atkāpi:

Ķermenī vēl jaudās nogurums, bet viņš juta, ka gaida Aiju no jauna.

*

Šis mēnesis Aivaram pagāja ātri. (Linde 2016: 13)

Tekstā kā viens no grafiskā noformējuma paņēmieniem izmantots vārda vai vārdu grupas atkārtojums teksta posmā – teikumu, rindu, pantu – sākumā jeb anafora [MLVV]. Ar pirmo vārdu atkārtojumu jaunas rindas sākumā attēlots emocionāls saturs:

Ak, kaismīgie slepu skati.

Ak, saldā oga iekš jūsu dzēriena, kas uzsit asinis.

Ak, atstieptais mazais pirkstiņš, dzerot melnu kafiju. .. (Ikstena 2001: 40)

Anafora kā grafiskā noformējuma paņēmieni izmantota arī emuāros. Ar vārdiem *Ak*, *Džūd...* akcentēts emocionālais saturs, teksta autore nopūtas, līdzpārdzīvojums:

Ak, Džūd... Ja vien man būtu vārdi, kas spētu ietvert kaut mazāko emociju pulsoņu manā sirdī pēc 736 lapaspusēm. Man to trūkst. Lai arī pagājuši jau divi mēneši, kopš aizvēru pēdējo vāku, tik un tā nespēju tvert pēc atbilstošākajiem. Tā vietā es atkal atveru pirmo lapaspusi un grimstu sāpju okeānā līdz ar Tevi.

Ak, Džūd... šis vienlaicīgi ir sāpīgākais un skaistākais stāsts, ko esmu lasījusi. Paldies, Hanja Janagihara. (andasstuff.lv)

Kā izcēlums tekstā var tikt izmantots arī pasvītrojums: Sēnīšu infekciju veicina sausums mutē, protēzes nēsāšana un tieksme uzturā lietot daudz ogļhidrātu. Cukurs sēnītēm ļoti patīk! (Ievas Veselība, 2021)⁵.

Emuāra ierakstā vienlaicīgi var izmantot vairākus grafiskos līdzekļus, lai pievērstu lasītāja uzmanību. Iekavās ievietots ar dubulto izcēlumu – slīprakstu un treknrakstu – rakstīts un pasvītrots iestarpinājums. Pasvītrojums ir trešās pakāpes marķējums: *Un šajos komentāros es ļoti gribētu, lai jūs padalāties ar vienu (patiešām vienu!) labāko grāmatu, kas pēdējā laikā izlasīta.* (seekthesimple.com).

⁵ Šajā citātā teksts rakstīts stāviem burtiem, lai attēlotu pasvītrojumu, kas lietots oriģināltekstā.

Secinājumi

Teknrakstam prozas, publicistikas un elektronisko saziņas līdzekļu tekstos konstatētas divas funkcijas – tekstveides un intonatīvā funkcija. Tekstveides funkcijā tas izceļ svarīgāko teksta daļu. Ja teknrakstā izceltā teksta daļa ir īpaši uzsvērtā, tas lietots intonatīvā funkcijā. Slīprakstam prozas, publicistikas un elektronisko saziņas līdzekļu tekstos konstatēta tekstveides un fātiskā funkcija. Tekstveides funkcijā tas lietots citvalodas vārdu, nosaukumu, sarunvalodas vārdu un pārnesto nozīmju izcelšanai tekstā. Fātiskā funkcijā slīprakstā izceļta neliterārā leksika. Visos aplūkotojos tekstos slīpraksts tekstveides vai intonatīvā funkcijā kopā ar citu grafisko līdzekli (teknrakstu, pēdīnām, lielajiem burtiem) veido dubulto izcēlumu. Tas izmantots, lai izceltu īpaši svarīgu informāciju, piesaistītu lasītāja uzmanību.

Lielajiem burtiem prozas, publicistikas un elektronisko saziņas līdzekļu tekstos konstatēta emotīvā funkcija. Elektroniskajos saziņas līdzekļos tie lietoti arī tekstveides, intonatīvā un konatīvā funkcijā. Emotīvā funkcijā ar lielajiem burtiem norāda uz emocionalitāti, intonatīvā funkcijā izceļ īpaši uzsvērtus vārdus. Tekstveides funkcijā izcelti svarīgākie vārdi tekstā, bet konatīvā funkcijā ar lielajiem burtiem mēģināts pievērst adresāta uzmanību.

Dažādu tekstu autori ar burtu atkārtojumu vārdā emotīvā funkcijā atspoguļo gan runas fonētiskās īpatnības (stostīšanās, neskaidra runa u. tml.), gan emocionālo saturu.

Grafiskais izkārtojums tekstā ir viens no teksta autora izpausmes līdzekļiem, ar kuriem piesaistīt uzmanību svarīgākajai informācijai tekstā. To var lietot gan tekstveides, gan emotīvā funkcijā. Teksta autori izmanto dažādus grafiskus paņēmienus, piemēram, teksta sadalīšanu rindkopās, zvaigznītes vai atstarpes teksta fragmentu nošķiršanai, pasvītrojumu u. tml. Prozā un emuāros anafora izmantota, lai atkārtotu vārdus teksta sākumā, attēlotu emocijas.

LITERATŪRA

Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm. LZA Terminoloģijas komisija. Pieejams: <http://www.akadterm.lv/>

Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.

Danesi, M. *The semiotics of emoji: The rise of visual language in the age of the internet*. London: Bloomsbury Academic, 2017. Available: <https://doi.org/10.17645/mac.v5i4.1041>

Ernst, A. et. al. *Sprache, Schrift, Buchwesen, Presse, Funk*. Leipzig: Enzyklopädie, 1959, p. 58.

Meibauer, J. How Omission Marks Mark Omission ...: An Inquiry into the Graphematics/Pragmatics Interface. *Punctuation in Context – Past and Present Perspectives*. Bern, Berlin, Bruxelles, New York, Oxford: Peter Lang, 2020, pp. 67–85.

Meletis, D., Dürscheid, C. *Writing Systems and Their Use. An Overview of Grapholinguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2022, p. 24. Available: <https://doi.org/10.1515/9783110757835>

Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. Sastādījis autoru kolektīvs V. Skujiņas vadībā. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007, 255, 409–410. lpp.

Zhang, A. On the Popularity of Emoticons. *English Language Teaching and Linguistics Studies*, 2(2). pp. 1–4. Available: <https://doi.org/10.22158/eltls.v2n2p1>

AVOTI

- Aivieksts, A. *Ielāps uz goda biksēm: viena vakara romāns*. Ugāle: Visual Studio, 2017, 6. lpp.
- Diena*, 2021 (laikraksts)
- Druva*, 2021 (laikraksts)
- Enģele, I. *Mazā Mis*. Rīga: Lauku Avīze, 2014, 103. lpp.
- Gaile, I. *Stikli*. Rīga: Dienas Grāmata, 2016, 28., 100. lpp.
- Grietēna, M. *Kuģi lēni apledes: stāsti par mīlu, dzīvi, nāvi un enģeļiem*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2016, 28., 62. lpp.
- Ieva*, 2021 (žurnāls)
- Ievas Padomu Avīze*, 2021 (žurnāls)
- Ievas Veselība*, 2021 (žurnāls)
- Ikstena, N. *Jaunavas mācība*. Rīga: Atēna, 2001, 47., 50., 57. lpp.
- Ikstena, N. *Vīrs zilajā lietusmētelītī*. Rīga: Dienas grāmata, 2011, 8. lpp.
- Judina, D. *Septiņi vakari*. Rīga: Lauku Avīze, 2016, 38. lpp.
- Judina, D. *Tīrītājs*. Rīga: Latvijas Mediji, 2018, 8., 55. lpp.
- Kūlis, Ē. *Vainīgais*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2016, 150. lpp.
- Linde, M. *Ne tikai pēdas sniegā...* Rīga: Sava grāmata, 2016, 13. lpp.
- MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. LU Latviešu valodas institūts, 2003–2024.
- Pieejams: <https://mlvv.tezaurs.lv/>
- Seleckis, V. *Meitenes ar enģeļa tetovējumu*. Rīga: Klio ABC, 2016, 53. lpp.
- Tjarve, E. *Spēks un smeldze: Atmiņu ainas*. Rīga: Preses nams, 2002, 7. lpp.
- Zaļā Latvija*, 2021 (laikraksts)
- seekthesimple.com (emuārs)
- mammamunteti.lv (forums)
- facebook.com (sociālās tīklošanās vietne)
- maminuklubs.lv (emuārs)
- naskoties.com (emuārs)
- pilsetuteksti.blogspot.com (emuārs)
- sieviesteklubs.lv (forums)
- tvnet.lv (ziņu portāls)
- andasstuff.lv (emuārs)

Rūta KAZLAUSKAITĖ

(Vilniaus universiteto Šiaulių akademija)

Poezijos aktualizacija

Summary

Foregrounding in Poetry

To attract the attention of the addressees and make an impression on them, the creator of the text rejects the conventional linguistic expression: transforms and reinterprets the elements of language, i.e., foregrounds them. As defined Jan Mukařovský, linguistic *foregrounding is the aesthetically intentional distortion of the linguistic components*. By arranging the accents of thought in an individual way, a new content of the utterance is created.

The aim of this article is to identify and describe typical cases of foregrounding found in the poetry of Lithuanian authors. The object of the research comprises approximately 120 examples collected from the works of various poets published over the last 50 years.

In poetry, seven types of foregrounding are identified. Poets reject linguistic signs or their combinations (and sometimes add new authorial signs), combine separate signs into a single unit, repeat signs, break up compound signs (such as words and sentences), replace conventional signs with authorial ones, or distinguish the most important signs by highlighting them, rewriting them in a different font, etc. They may also reinforce (duplicate) signs with pictures or inscriptions, or notes.

Foregrounding of usage is achieved by transforming and deforming the norms at all levels of language. In written texts, various common characters (letters) and punctuation marks are also deautomatized. A relevant text fragment may be highlighted through repetition or parallelism.

Key words: *stylistic distortion, foregrounding, deautomatization, poetry, linguistic sign*

*

Siekdamas patraukti adresato – pašnekovo, klausytojo ar skaitytojo – dėmesį, padaryti jam įspūdį, adresantas, teksto kūrėjas, atsisako įprastos kalbinėsraiškos: kalbos elementus transformuoja ir perprasmina, kitaip sakant, aktualizuoja. Kalbos aktualizacija yra tyčinis kūrybiškas kalbos elementų iškraipymas – taip kalbamąją sąvoką 1932 m. apibrėžė funkcinės stilistikos atstovas Janas Mukařovský [Mukařovský 1964 [1932]: 18; plg. Chovanec 2014: 20; Simpson 2014: 50]. Žvelgiant iš adresato pozicijos, aktualizacija yra įdomus, netikėtas, nes ekspresyvus kalbos pavartojimas tekste [Savukynas 1977: 4; Veidemanė 1977: 39–43; Verdonk 2002: 6; Župerka 2008: 75]. Aktualizacijos reiškiny prišinamas *automatizacijai* (kitas terminas – *habitualizacija*). Tai įprastinis, natūralus kalbos priemonių pavartojimas.

Aktualizacija privalo būti motyvuota, t. y. transformuotas kalbos elementas turi atlikti tam tikrą funkciją, jo būtinumas neturi kelti abejonių. Savitai sudėliojus minties akcentus, išryškinus tai, kas svarbiausia, sukuriamas naujas, neretai daugiaprasmiškas, pasakymo

turinys. Aktualizacijos buvimas leidžia svarstyti tokius klausimus kaip estetinė vertė, emocinės reakcijos, pažinimo procesai ir gyvenimo pojūčio stiprumas [Peer etc. 2021: 146; plg. Fialho 2007].

Aktualizuotų elementų yra visuose poveikiu pasižyminčiuose kreipimosi (dialogo) situacijos tekstuose, pavyzdžiui, buitiniuose artimųjų pokalbiuose, reklamoje, viešuosiuose politikų pasisakymuose. Tokiems tekstams priskiriama ir poezija, savo prigimtimi įtaigus – įkalbinėjantis ar užkalbantis ir šiais laikais griežtų rėmų nebevaržomas – atsivėrimas. Kaip teigia poetas Gytis Narvilas, savytos „eilėraščių kūno formos neretai duoda galimybę patį eilėrašį perskaityti keliais ar net daugybe būdų, kitaip tariant, neprimetant linijiskumo, vieno varianto, taip bandant išvengti diktato, baigtinumo, galų gale pretenzijos į kažin koki žinojimą..., [Narvilas 2012]. Žvelgiant plačiau, aktualizacija liudija pragmatinę komunikacijos akto aspektą, iškelia asmeninį komunikantų santykį ir kūrėjo žvilgsnį, nusistatymą, plg. fotografo Romualdo Rakausko [2002: 26] mintis: „Dabartiniam laikui jau reikalingas menininko požiūris. Vien tik objekto neužtenka. Reikia ir požiūrio į jį.,,

Šio straipsnio tikslas – nustatyti ir apibūdinti lietuvių autorių poezijoje aptinkamas tipines aktualizacijos apraiškas. Tikslas pasiekiamas kūrinių struktūroje išskyrus dominuojančius – transformuotus – elementus, išryškinus jų vaidmenį ir aptarus sąsają su kitais teksto elementais [žr. Mukafovský 1964 [1932]: 20]. Tyrimo objektas – apie 120 pavyzdžių, surinktų iš įvairių poetų knygų, pasirodžiusių per pastaruosius 50 metų: nuo XX a. 8 dešimtmečio vidurio iki šių dienų.

Mokslininkai mini dvejopą stilistinę nukrypimą nuo įprastos raiškos. Paprastai „vartosemos aktualizacijos pasiekiamas transformuojant ir deformuojant visų kalbos lygių normą, [Savukynas 1977: 4]: sakinius, žodžių junginius ir formas – šie kalbos vienetai priskiriami gramatikos (sintaksės ir morfologijos) lygmeniui; žodžius ir sustabarėjusius pasakymus – jie sudaro leksikos lygmenį; garsus ir jų derinius, taip pat kirtį, priegaides, intonaciją, ritmą – fonetikos lygmens vienetus. Rašytiniame tekste, be to, gali būti deautomatizuojami įvairūs rašmenys, skirtukai. Alternatyvus stilistinio nukrypimo būdas – kurio nors aktualaus teksto fragmento išryškinimas vartojant pakartojimus ir paralelizmus [Simpson 2014: 50]. Abi stilistinės figūros liudija kalbos vienetų derinimo idėją. Į tai sutelkus dėmesį, t. y. ekvivalentiškumo principą iš atrankos (selekcijos) ašies perkėlus į derinimo (kombinacijos) ašį, tekstas įgyja poetinę funkciją [Jakobson 1960: 358], tampa ekspresyvesnis. Siekiant apimti visas galimas raiškos priemones: žodines, ir vaizdines, sekant Ferdinandu de Sosiūru (F. de Saussure) ir Prahos lingvistinio būrelio atstovais, šiame straipsnyje kalbos lygmenų vienetais įvardyti vartojamas terminas ženklas.

Sukauptų poezijos pavyzdžiai leidžia skirti 7 aktualizacijos apraiškas. Kūrėjai:

- atsisako ženklų arba jų derinimo (ir kartais įrašo naujus autorinius ženklus);
- sujungia atskirus ženklus į vieną vienetą;
- ženklus pakartoja;
- suskaido sudėtinius ženklus;
- pakeičia sutartinius ženklus autoriniais, originaliais;
- išskiria svarbiausius ženklus;
- pastiprina (dubliuoja) ženklus kitokiu tekstu: paveikslu arba įrašu, priedašu.

Kiekviena apraiška aptartina detaliau.

Ženklu atsisakymas (ir naujų įrašymas), jų nederinimas

Aido Marčėno eilėraštyje „Alyvos prie tvenkinėlio, vėjelis,, (1) – tai trečiasis miniatiūrų ciklo „Alyviniai trieiliai iš plenero,, eilėraštis – nėra veiksmazodžių, taigi vaizduojamojo pasaulio realija alyvos nėra aktyvios. Du deminutyviniai kūrinio daiktavardžiai iš trijų: *vėjelis* ir *tvenkinėlis*, rodo silpną, švelnų oro srovės poveikį aplinkai ir vandens telkinio, prie kurio auga alyvos, mažumą. Nutylėtus vėjo dvelkimą ir lengvą žiedlapių, vandens virpėjimą įvardijančius veiksmazodžius atstoja ženklai ~~~, derinami su dalelyte *vos*. Ši dalelytė suvokiama kaip judėjimo veiksmazodžių ir kalbamųjų ženklių kontekstinis sinonimas: ji žymi žiedlapio plevėnimą (*alyvos – vos*). Taigi ženklai ~~~ eilėraštyje atstovauja ne tik neišreikštiems veiksmy žodžiams, bet ir žymi tai, kas nestabilu, virpa ir nubyra.

(1)

alyvos prie tvenkinėlio, vėjelis

alyvos?~~~~

~~~~ vos ~~~

~~~~ vos

Marcelijaus Martinaičio eilėrašcio „Jurbarko vieškelis,, trys posmai iš keturių – sintaksiškai ir semantiškai nesuderinti, be skyrybos ženklų. Pavyzdžiui, antrame posme (2) *vos* vienas pasakymas – „Tai buvo vakaras,, yra logiškas ir gramatiškai išbaigtas. Bet kūrinys, suprantama, prasingas, nes silpnus sintaksinius ir semantinius ryšius kompensuoja fonetiniai. Pasikartojantys panašių garsų deriniai: *vak* ir *Vok*, *Jur* ir *Jer*, *žvyrd* ir *žyd*, *šauk* ir *šaud*, rodo vaizduojamojo pasaulio veiksmus (sušaudymas, šauksmas), veiksmų dalyvių žmones ir jų gyvenamąją vietą (žydai, Jeruzalė ir Vokietija), veiksmo laiką (vakaras), veiksmo vietą (žvyruobės, Jurbarkas). Nepriklausomais žodžiais išreikštus vaizdinio komponentus adresatas turi susijungti ir susidėlioti į nuoseklų tekstą. Akivaizdu, kalbinė raiška liudija esminį mąstymo požymį: visos tikrovės reginio detalės mąstant išskyla simultaniškai. Raišką patvirtina ir emocijos: labai susijaudinus minčių siautulį valdyti sunku. Teksto lingvistas Skirmantas Valentas šį eilėraštį siūlo vadinti muzikos terminu *fuga* [Valentas 1997: 134–135]. Beje, psichologijos moksle *fuga* žymi prieblandinę – susiaurėjusią – sąmonės būseną.

(2)

Tai buvo vakaras į Jurbarką
tai žvyruobės į Vokietiją žydai
Jeruzalėn į Jurbarką nes buvo
dangus į Jurbarką ir šauksmas
sušaudymas Jeruzalėn į Jurbarką

Atskirų ženklių jungimas į vieną

Visose kalbos vartojimo srityse, kur gali pasireikšti kūrėjas, pasitaiko susikurtų originalią struktūrą turinčių leksikos vienetų: kontaminacijų, abreviatūrų, garsų mėgdžiojamųjų ir žaidžiamųjų žodžių, dūrinių ir vedinių. Jie yra okazionalūs – padiktuoti progos. Konkretios aplinkybės, visų pirma, neoficialus bendravimas ir buitinės temos, okazionalizmas suteikia aiškų šnekiškumo ir individualumo atspalvį [plačiau žr. Kazlauskaitė etc. 2013: 91–92]. Poezijoje pasitaikančiuose neįprastos formos žodžiuose šie požymiai irgi matomi.

Alekso Dabulskio eilėraštis, pavadintas „Daiktavardėčia,,“, sudarytas vien iš daiktavardžių. Vieni žymi viešąsias įstaigas – *aludė, kavinė, blaivykla*; ir atokvėpį lauke, poilsį ne namie – *gaiva, nakvynė*; kiti – svaigųjų gėrimą ir linksmybių pasekmes: *degtinė* ir *galvoj velniava*. Veiksmai nutylimi, bet lengvai nuspėjami. Į eilutes sudėjus kontrastingos semantikos pavyzdžius, pasiekama šmaikštumo [Mukařovský 1964 [1932]: 20]. Humoras prislopina didaktinę idėją, kuri ypač būdinga pasakėčioms. Taigi žodis *daiktavardėčia* yra eilėraštyje kartojamos kalbos dalies pavadinimo ir žodžio *pasakėčia* jungtis.

(3)

DAIKTAVARDĖČIA

Aludė. Kavinė.
Degtinė. Gaiva.
Blaivykloj nakvynė.
Galvoj velniava.

Junginius sudarantys žodžiai gali būti perteikiami kaip ištisinis srautas: tariama be pauzių, rašoma be tarpų. Tokia raiška leidžia išryškinti reiškinių ar daikto ypatybę, pavyzdžiui, intensyvią spalvą Rimvydo Stankevičiaus eilėraštyje „Anapus nemigos I.,“ (4) ir neįprastai lygų vandens paviršių Mindaugo Valiuco eilėraštyje „Štilis,, (5).

Trys pirmojo iliustracinio pavyzdžio (4) būdvardžiai *geltona*, parašyti kaip vienas žodis: *geltonageltonageltona*, tarsi suima anksčiau pavartotus įtampos reikšmę turinčius žodžius: *suvisam, užtraukei, ištikęs, baimė, beviltiškai, klykė*, ir drauge informuoja apie skausmingą lyrinio subjekto jauseną, suvokus netektį. Poetiniame pasaulėvaizdyje geltona dangos spalva yra praradimo, gedulo spalva [Kazlauskaitė 2005: 48]. Išorinio pasaulio realija užuolaida, kuri sulaiko šviesą ir užtamsina, tampa vidinio pasaulio metafora. Čia aptartinas ir neįprastas ženklas – padvejintas brūkšnys. Išskirdamas mintis (*Kokia ji geltona*), žymėdamas autoriaus žodžių ir veikėjo kalbos sandūrą (– – *Nematyk, – – prašei, – –*) jis sustiprina pauzes, t. y. rodo tarp dviejų žmonių atsiradusį nuotolį. O štai sakinio *Jūra lygi kaip ši eilutė* transformavimas į *Jūralygikaipšieilutė* (5), atvirkščiai, kalba apie visiškos ramybės akimirką: nei gamta, nei žmogaus siela nevirpa, yra stojusi pusiausvyra.

(4)

Kai suvisam užtraukei užuolaidą, – –
Kokia ji geltona, – – galvojau.
Tada dar nebuvau ištikęs savęs,
Tada dar be baimės man padavei savo rankas, – –
Nematyk, – – prašei, – – kad paukščiai
Parskrenda beviltiškai liūdni.
„Geltonageltonageltona,, – – jie klykė.
———— klausiausi.

(5)

Jūralygikaipšieilutė

Ženkļu kartojimas

Poezijē ypač linkstama kartoti mažiausius kalbos vienetus: garsus arba skirtingų garsų derinius (rašte – raides). Priebalsių sąskambiai sukuria aliteraciją, balsių – asonansą. Tai fonetinės stiliaus figūros. Pavyzdžiui, kartojant žodžius, kuriuose daug sprogstamųjų *p* – tokie yra Agnės Žagrakalytės eilėraščio „Pavasarelis“, pirmieji sakiniai (6) – aktualizuojamas naujas etapas, veiksmų pradžia. Gyvoji gamta triukšmingai atsiveria gyventi: plyšta, skyla, skleidžiasi, skečiasi, tiesiasi... Skirtukų nebuvimas kūrinyje rodo vienalaikių veiksmų gausą ir sukuria daugiau prasmių: tarkim, *pagrioviuos* pražydinamos ir purienos, ir vieversiai.

(6)

Pavasarelis
padrabstė paskubom purienų
pagrioviuos
pražydo vieversiai

Rečiau tas pats garsas ne išbarstomas po eilėraščių, o patęsimas. Rašte ilgesnę trukmę rodo kelios vienodos. Gynės Dineikaitės eilėraščio „Ant sutręšusių tvorų“, (7) centre – judesys, siekiant polėkio: šokinėjam, kūnas *atsiplėš* ir *skraidys*. Jaustukas *op*, sakomas prieš būsimą šuolį, rodo pasiryžimą įveikti oro pasipriešinimą – susikaupus ir gerai atsispyrus tikimasi skristi. Didžiulį pasiryžimą ir norą pakilti signalizuoja dešimt kartų stipresnis nei įprasta susitelkimas, plg. *oooooooooop* ir *op*.

(7)

Nuo sandėliuko šokinėjam:
Ooooooooooop –
Kūnas atsiplėš nuo drabužių,
Skraidys,
Tik reikia
Erdvę prakalbinti.

Kartojami gali būti visų kalbos lygmenų vienetai. Netgi tokie skirtukai kaip kableliai ir dvitaškiai vienoje vietoje gali būti surašyti keli. Šešis daugtaškius, žyminčius autorinės ir tiesioginės kalbos sandūrą, žr. toliau pateiktą (13) pavyzdį.

Sudėtinių ženklų skaidymas

Į dalis poezijoje skaidomi žodžiai ir sakiniai. Žodžiai visų pirma skiemenuojami, imituojant aptariamo daikto ar jo būdingosios ypatybės reiškimąsi erdve: lėtą sklidimą, tąsą arba pleišėjimą, skidimą bėgant laikui ir patį laiką – besitęsiantį, sulėtėjusį, stabdomą. Antra, jie skaidomi, atskiriant priešdėlius, priesagas, šaknis, galūnes arba dalis, kurios funkcionuoja kaip savarankiški žodžiai. Taip sudaroma galimybė segmentuotą kalbos vienetą perskaityti dvejopai. Tarp atribotų komponentų gali būti paliekami tarpai, gali būti rašomas brūkšnelis (arba jo modifikacijos).

Sukapotos į skiemenis Pauliaus Kuliešiaus eilėraščio „Senkančios valandos“, (8) eilutės ženklina tiksintį ir informuojantį apie laikinumą, bet apskritai nenutrūkstantį laiką. Taip

pastiprinama pagrindinė mintis, kad laikas, jei neteikia pasitenkinimo, – bevertis. Prasmingi, todėl prilygstantys amžinybei, tėra vidinio gėrio ir džiaugsmo (*palaimos*) momentai. Kūrinyje motyvuotai nevartojami skirtukai. Jie būtų kliuvinys vaizduojant natūralią nesusabdomo laiko tėkmę.

(8)

ši taip va lan dos iš sen ka
ir ne lie ka lai ko kai nos
nes a ki mir koj pa lai mos
am ži ny bė iš si ten ka

Dainiaus Dirgėlos eilėraščio „Natiurmortas su tarakonu“, fragmente (9) į šešis skiemenis ir tris eilutes padalytas *nusitaikydamas* informuoja, kas kūrinyje svarbiausia. Tai veiksmažodis, lemiantis tarakono žūtį. Kad *natiurmortas* (pranc. *nature morte* ‘negyvoji gamta’) ant sienos papildytų nauja detale, būtent prilipusiu tarakonu, reikia tinkamai pasiruošti: sunerti pirštus sprigtui. Besitaikančio mušti pirštų kombinaciją atliepia puslankiu suskaidyto žodžio vaizdas.

(9)

kokia graži
mirtis nuo sprigto
įamžinta rudos žymės
ant žydinčios baltos alyvų kekės
pačiame natiurmorto centre:
galvojau nu - si -
tai - ky - da -
mas

Kai žodis padalijamas ir atskirtas žodžio dalis atpažįstame kaip savarankiškas, kyla papildomų pasakymo prasmų. Pavyzdys – daiktavardis *gal* – *va*, pavartotas Eduardo Mieželaičio 270 gnojoje (10). Žodis žymi ir saulėgrąžos graižą (plg. *supergalva*), ir lyrinio subjekto santykį su aptariamu augalu. Pirmoji dalelytė *gal* rodo spėliojimą, o antrąją pabrėžiamąją *va* konstatuojama, kad svarstymai jau baigti.

(10)

nusviro į vakarus mano
saulėgrąžos supergalva –
daugiau už mane mat išmano
todėl ir grėžiojas gal – va

Sakiniai taip pat skaidomi dvejopai. Naikinama linijinė žodžių tvarka, sakiniai perrašomi arba stulpeliu, laipteliais, arba sukuriamas savita eilėraščio forma – kokia nors aktuali kūrinio idėjai suvokti figūra.

Atsisakius pagretinio dėstymo, naujų eilučių pradžioje atsiduria didžiausią prasminį krūvį turintys leksikos vienetai. Tokiuose eilėraščiuose, kaip Tomo Arūno Rudoko „Tavo ašara“, (11), visi pavartoti žodžiai, net ir prielinksniai *iš*, *į*, įgyja vienodą vertę.

tavo
ašara
iš
lėto
lipa
į
mano
lūpas

Žinoma, akį labiau traukia „tikresnės,, išraiškingesnės, lengviau atpažįstamos figūros. Pavyzdžiui, Alvydo Šlepiko eilėraštis „Prieš audrą,, (12) primena piltuvą. Vėjas, nekontroliuojama, su garsu judanti jėga, poeto valia nurimsta, t. y. tylos prikaupusi stichija *prieš audrą* apsunksta, tarytum nusėda. Rimtį žymi *pilnas, tamsiausias*. Indas funkcionuoja kaip stabilizatorius. Bet tas indas – piltuvą, jis turinį privalo išlieti. Vadinasi, vėjo ramybė yra laikinas dalykas.

vėjas pilnas
tamsiausias
tylos

Poetiniuose kūriniuose dažniausiai modifikuojamas daughtaškis – itin daug prasmų galintis generuoti **ženklas**. Jis, kaip žinome [Abaravičius 2002: 148–149], žymi nutylėjimą, kalbos spragas: **žodžiais neišreikštas mintis**, sielos kančią, emocines reakcijas. Atskiras taškas yra dinamiškas ženklas, tad slopinant jo prigimtį, teikiant daugiau laisvės vaizduotei, daughtaškio vietoje poetai neretai rašo tris brūkšnius. Jie vartojami visokie: įprastiniai – – – ar ///, taip pat transformuoti, pavyzdžiui, „virpamasis“, ~~~ (žr. (1) pavyzdį). Istriuosius brūkšnius /// dažnai vartoja **Kestutis Navakas**.

194

— — —. Jis atlieka dvi funkcijas: informuoja, kad pradžioje išvardytos reikmės antrąsyk nebebus minimos, taip pat signalizuoja perėjimą nuo kalbėtojo („aš,“) prie klausytojo („tu,“) plano. Stipresnės išraiškos ženklai: aptartasis trijų brūkšnių derinys ir šeši dvitaškiai antrąsyk pirmoje eilutėje – pabrėžia reikšmingą teksto konstrukcijos vietą, posūkį nuo vieno komunikanto prie kito, nuoseklios minties trūkį.

(13)

man reikia sidabro ir aukso
ir viso, kas žiba ne auksu
maironio, tavęs, heinrich heinės
apsvaigti, kai būni blaivas, –

siūbuodamas tarkim laivas:::~::~
„Į padėtį įsijauk – girta tu –
aš tik apsvaigęs: man reikia – — — o tau
o Tau?

Trijų brūkšnių derinį poetai gali paversti dviejų deriniu, plg. Donaldo Kajoko eilėraščio „Vienkiemis. Žiemos naktis,“ fragmentą (14). Kad tai daugtaškio modifikacija, liudija funkcija: ženklas atriboja gyvenimo ir mirties žodžius.

(14)

Vienkiemis. Žiemos naktis

Žvaigždės. Šlubio šunys
Viauksi, spengia medis.
Kluonas. Upė – —
Šūvis?

Ne. Įskilo ledas.

Pakeisto garso pavyzdys aptinkamas Aido Marčėno eilėraštyje „Rūgštūs mokykloj...,“ (15). Trumpasis-neįtemptasis *e* žodyje *poezijos* pamaitytas junginiu *Jė*. Rezultatas – dviejų apibrėžtų teritorijų pavadinimų: *poezijos* ir *Jėzijos* ‘Jėzaus buveinės’, sampyna *poJėzija*. Susikurtas žodis suima suartintų daiktavardžių reikšmes. Iškeldamas kūrybos ir tikėjimo ja aspektus, dubliuodamas perifrazę *pragaro rojus*, pasakymas *poJėzijos TSR* vaizdžiai nusako nelengvą, kupiną prieštaraimų, todėl *rūgščių* kūrėjų kasdienybę.

(15)

rūgštūs, mokyklos
sode vogti obuoliai –
kur jūs dabar? čia

čia, čia: pragaro rojų
poJėzijos TSR

Ženklių išskyrimas

Reikšmingiausias savo tekstų atkarpas poetai linksta išskirti. Dėmesiui atkreipti, atkarpas aktualumui parodyti renkamosi kitos formos, neįprasto dydžio šriftą, retinimą ar

ryškinimą, blukinimą (knygose vaikams ir spalvinimą), atidalijimą kokiais nors ženklais (pavyzdžiui, kabutėmis, brūkšneliais) ir pan. Kai kurie atvejai, sakysime, atskirų žodžių juodinimas, mažosios raidės vietoj didžiųjų sakinio pradžioje ir tikriniuose žodžiuose, dėl dažno eksplikavimo jau yra beprarandą netikėtumo žymę.

Vienas iš įdomiausių pavyzdžių – o aktualizacija poetės Gynės Dineikaitės eilėraščio „Gatvelės skamba..., fragmente (16). Raidė išskirta brūkšneliais (*Beth-o-venas*) ir kabutėmis („o,,). Savo apvalumu ji primena žiūrono vamzdžio akį, todėl gali būti tapatinama su bet koku įtaisu, kuris įjungia ir įdarbina vaizduotę. Išmoninga raidės ir žiūrono paralelė akcentuoja kūrinio idėją – kalba yra gyvenimo rodmuo ir išraiška.

(16)

Iš sutemų
iluminacijų žaibai
išplėšia
mėlyną žodį –
Beth-o-venas –
ir sviedžia vaizduotei.

Pro apvalios „o,,
žiūronus.

Ženklų pastiprinimas paveikslu, prierašu

Skelbiamos idėjos gali būti patvirtintos kitokiu tekstu: paveikslu arba prierašu, svetimos kalbos ar tarmės atkarpomis. Kitaip pasakyta informacija yra asmeniškesnė, subjektyvesnė, stimuliuoja labiau, jos poveikis trunka ilgiau. Dubliuojantys tarpai lyrinius subjektus pristato kaip atvirus, nuoširdžius, siekiančius bendrauti, dalytis patirtimi ir pojūčiais individus.

Artūro Valionio eilėraščio „Trumpai apie dujas,, (toliau pateikiama pirmasis posmas (17)) daugelis eilučių baigiamos stogelio formos ženklais ^ . Jų paskirtį autorius paaiškina puslapio išnašoje: *nurodo optimalų oro / dujų įkvėpimo intensyvumą skaitant*. Taigi kitaip nei anksčiau aptartais atvejais, prierašai išryškina ne tiek turinio ašį, kiek jais aktyvinamas, raginamas komunikuoti skaitytojas. Kvietimas laikytis siūlomų taisyklių yra adresato pripažinimas kūrinio bendraautoriu.

(17)

Nemėgstu serbentų. Serbentai yra ^*
vislūs ir isteriški, laikosi būriais,
pūva irgi vienas šalia kito, raudoni.
Dujų pilni.

* Tekste naudojama skalė nuo 1 (vieno) ^ iki 14 (keturiolikos) ^^^^^^^^^^^^^^^^^ yra rekomendacinio pobūdžio ir nurodo optimalų oro / dujų įkvėpimo intensyvumą skaitant, ypač skaitant balsu.

Apibendrinimas

Poezijos kūrėjai ieško netikėtos raiškos ir įvairiai deformuoja natūralią, dėsningą kalbą. Įprastiniai, sisteminiai visų kalbos lygmenų vienetai eilėraščiuose gali būti praleidžiami,

keičiami savais, jungiami, kartojami, skaidomi, išskiriami arba pastiprinami kitos rūšies tekstais. Pertvarkyti kalbos vienetai signalizuoja apie stipriąją teksto poziciją: čia vienu metu veriasi daug prasmų ir koncentruojami svarbiausi turinio dalykai, parodoma aptariamą daiktą ar reiškinių esminė ypatybė. Netikėta raiška skaitytoją verčia susikaupti: siūlo pagalvoti, pasvarstyti, nuspręsti.

Kūrėjai pateikia save kaip aktyvius komunikacijos proceso dialogo situacijoje dalyvius. Viena vertus, jie originaliai ir ekspresyviai išreiškia savo mintis ir požiūrį. Kita vertus, jie ragina klausytojus ar skaitytojus prisijungti prie kūrimo proceso: kviečia aiškintis slap-takalbę, siūlo laikytis skaitymo ritualų.

Aktualizuoti pavyzdžiai tekste atlieka dvi pagrindines funkcijas. Pirma, sužadina emocijas, vienaip ar kitaip nuteikia – palinksmina, šokiruoja. Antra, kelia asociacijas, susieja pasakytas mintis su žinomais kultūriniais (precedentiniais) tekstais. Abiem atvejais patvir-tinamas organiškas adresato ir adresanto ryšys.

LITERATŪRA

Abaravičius, J. *Skyrybos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

Chovanec, J. Approaching Czech linguistic functionalism. *Chapters from the history of Czech functional linguistics*, 1. Ed. J. Chovanec. Brno: Masarykova univerzita, 2014, p. 6–26. Available: <https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/131563.pdf>

Fialho, O. da Costa. Foregrounding and refamiliarization: Understanding readers' response to literary texts. *Language and Literature*, 16 (2), 2007, p. 105–23.

Jakobson, R. Linguistics and Poetics. *Style in Language*. Ed. T. A. Sebeok. Cambridge (Massachusetts): M.I.T. Press, 1960, p. 350–377.

Kazlauskaitė, R. Rudens lapų spalvų raiška lietuvių poezijoje. *Filologija. Pasaulio vaizdas kalboje*, 10, 2005, p. 42–51.

Kazlauskaitė etc. – Kazlauskaitė, R., Župerka, K., Macienė, J. Okazionalūs deminutyvai: tipai ir paskirtis kalbiniame akte. *Žmogus ir žodis*, 15 (1), 2013, p. 90–100.

Mukařovský, J. Standard Language and Poetic Language. *A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style*. Washington: Georgetown University Press, 1964, p. 17–30. [= Mukařovský, J. Jazyk spisovný a jazyk básnický. *Spisovná čeština a jazyková kultura. Pražský lingvistický kroužek*. Ed. B. Havránek, M. Weingart. Prague, 1932, p. 123–156.]

Narvilas 2012 – Gediminas Kajėnas. Pokalbis su Gyčiu Norvilu: Eilėraštis – prieglobsčio zona. *Bernardinai.lt*, 2021-02-22. Available: <https://www.bernardinai.lt/2012-02-22-gy-tis-norvilas-eilerastis-prieglobscio-zona/>

Peer etc. – van Peer, W., Sopčák, P., Castiglione, D., Fialho, O., Jacobs, A. M., Hakemulder, F. Foregrounding. *Handbook of Empirical Literary Studies*. Ed. D. Kuiken, A. M. Jacobs. De Gruyter, 2021, p. 145–175.

Rakauskas – Mindaugas Nastaravičius. Su Romualdu Rakausku. *15 valandų: specialus savaitraščio „15 min., priedas“*. 2012 m. vasaris, 7. *15 min.*, 6 (1035), 2012-02-24, p. 25–28.

Savukynas, B. Poetinės kalbos specifika. *Mūsų kalba*, 1, 1977, p. 3–6.

Simpson, P. *Stylistics*. Routledge, 2014.

Valentas, S. *Lingvistinis pasaulis poezijoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

Veidemane, R. *Izteikt neizsakāmo. Lingvistiskā poētika*. Rīga: Liesma, 1977.

Verdonk, P. *Stylistics*. Oxford University Press, 2002.

Župerka, K. *Reklamos tekstas: pragmatika, stilius, kalba*. Šiauliai: ŠU leidykla, 2008.

ŠALTINIAI

Abirutytė, N. Man reikia sidabro ir aukso... *Poezijos pavasaris '96*. Vilnius: Vaga, 1996, p. 29.

Dabulskis, A. Daiktavardėčia. *Basas Pegasas*. Vilnius: Vaga, 1977, p. 63.

Dineikaitė, G. Ant sutręšusių tvorų. Gatvelės skamba... *Vėjy skrendanti sėkla*. Vilnius: Vaga, 1987, p. 82, 22–23.

Dirgėla, D. Natiurmortas su tarakonu. *Pavojingi žaidimai*. Vilnius: LRSL, 1995, p. 51.

Kajokas, D. Vienkiemis. Žiemos naktis. *Drabužėliais baltais*. Kaunas: Nemunas, 1994, p. 95.

Kuliešius, P. Senkančios valandos. *Ant skardžio sėdintis žmogus*. Kaunas: Naujasis lankas, 2022, p. 53.

Marčėnas, A. Rūgštūs mokykloj... *Ištrupėjusios erdvės: devynių gyvenimų eilės*. Vilnius: LRSL, 2012, p. 207.

Marčėnas, A. Alyviniai trieiliai iš plenero, III. *Pasauliai*. Vilnius: LRSL, 2004, p. 47.

Martinaitis, M. Jurbarko vieškelis. *Toli nuo rugių*. Vilnius: Vaga, 1982, p. 9.

Mieželaitis, E. Nusviro į vakarus mano... *Gnomos*. Vilnius: Vaga, 1987, p. 119.

Rudokas, T. A. Tavo ašara. *Poezijos pavasaris '91*. Vilnius: Vaga, 1991, p. 276.

Šlepikas, A. Prie audrą. *Tylos artėjantis*. Vilnius: LRSL, 2003, p. 5.

Stankevičius, R. Anapus nemigos I. *Akis*. Vilnius: LRSL, 1996, p. 11.

Valionis, A. Trumpai apie dujas. *Apytikriai trys*. Vilnius: LRS leidykla, 2012, p. 60–63.

Valiukas, M. Štilis. *Mėnulio keramika*. Kaunas: Nemunas, 1998, p. 28.

Žagrakalytė, A. Pavasarėlis. *Poezijos pavasaris 2001*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 146–147.

Dite LIEPA

(LU Latviešu valodas institūts, Rīgas Stradiņa universitātē)

Evija LIPARTE

(pašnodarbināta tulkotāja, neatkarīga pētniece)

Krievijas-Ukrainas karu raksturojošie eifēmismi un disfēmismi 2022. gadā*

Summary

Euphemisms and Dysphemisms Characterizing the Russia-Ukraine War in 2022

In 2022, the COVID-19 pandemic took a backseat to a fight against a palpable aggressor – Russia, following its invasion of Ukraine. The changes in the geopolitical situation also affected the usage of language, with military vocabulary entering the lexicons of languages worldwide. In an attempt to describe the horrors of the war, the violence perpetrated by the Russian troops, and the bewilderment of the Ukrainians, language has become more aggressive and widely peppered with political dysphemisms, which had long existed on the passive tier of the lexicon.

In its own turn, Russia had to choose a different set of terms to label its justification of the offensive and demonstration of power, with euphemisms stepping in for straightforward expressions.

The goal of this article is to describe how the war in Ukraine was approached through the use of euphemisms and dysphemisms in the Latvian, Lithuanian, and Russian languages in 2022. Besides, the Russian language is to be considered the original source of military lexis, with media outlets around the world relying on it for quotes and comments. It was the official Russian media that stunned the world with its denial of the word ‘war’, using euphemisms such as *special operation*, *military operation* instead, thus proliferating the spread of disinformation in the global flow of information and adding to emotional tensions.

The empirical material for this article has been excerpted from various websites. The article features a qualitative analysis of the said categories of lexicon, while the quantity and proportions of euphemisms and dysphemisms are being discounted.

Key words: *euphemism, dysphemism, war, Russia's invasion of the Ukraine*

*

Ievads

Sociolingviste Ina Druviete Krievijas 2022. gada 24. februārī uzsāktu karu Ukrainā nosaukusi par militāru konfliktu pašā Eiropas sirdī, uzsverot, ka sabiedrības cīņa, kas iepriekšējos divos gados bija vērsta pret bezpersonisku vīrusu, tagad pārauga cīņā ar reālu agresoru, „verbalizējot gan nespēju noticēt šādam pavērsienam 21. gadsimtā, gan valstu solidaritātes nepieciešamību un arī zināmu bezspēcības izjūtu visatļautības priekšā” [Dru-

---

* Vienai no pētījuma autorēm D. Liepai raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

vieta 2022: 199]. Protams, ģeopolitiskās situācijas izmaiņas ietekmēja arī valodas lietojumu. Pasaules valodu krājumus papildināja kara leksika. Ar to – gluži kā ar pašu kara faktu – sabiedrībai nācās mācīties sadzīvot. Savukārt pašai Krievijai savs iebrukums citā valstī, varas demonstrēšana un uzspiešana, izraisītās bruņotās cīņas un slepkavības bija jāmaskē vai jānosauca citos vārdos – šādā situācijā tiešos jēdzienus aizstāj eifēmismi.

Politisko eifēmismu un disfēmismu pētnieks Andrejs Veisbergs 2022. gada rudenī norādīja, ka cilvēki savā valodas izteiksmē kļuvuši arī rupjāki – to nosaka reālā situācija. „Arī par Šveika tulkojumu 20.–30. gados sabiedrība teica, ka tas ir ārkārtīgi rupjš un ar krievu slengu, bet tā tas ir – kara laikā cilvēki lamājas, un to var saprast” [Valodnieki 2022]. Ja visi citi ieroči ir par vājiem, tad valodā ienāk sašutums, izmisums un lingvistiskā agresivitāte, un tur disfēmismiem ir ļoti nozīmīga loma.

Bieži vien emociju izteikšanai tiek meklēti ne tikai slenga vārdi, bet arī jauni vārdi. I. Druvieta uzsver, ka valoda vienkārši pielāgojas. „[...] valodas gars joprojām ir dzīvs. Valodas sistēma joprojām ir elastīga, cilvēki spēj reaģēt uz aktuāliem notikumiem, veidojot jaunus vārdus un konstrukcijas pēc jau esošiem modeļiem. Pats galvenais – nav zudis valodas spēles un jaunrades elements. Tas, ka valodā pastāv jaunrade, ir viens no rādītājiem, ka valoda ir dzīvotspējīga, ka tās runātāji valodu uztver kā sev piederīgu, kā vērtību. Tas ir apliecinājums tam, ka [...] valoda ir spējīga pielāgoties jebkādiem apstākļiem” [Druvieta 2022: 202].

Karš Ukrainā Eiropas valstīs ir aktualizējis kara leksiku tiešajā nozīmē, kas zināmu laiku abās baltu valodās bijusi pasīvajā leksikas slānī, jo Latvijā un Lietuvā kopš 2. pasaules kara beigām aktīvas kara darbības nav bijis. Pēckara gados ir bijušas neatkarības cīņas – mežabrāļu un partizānu kustības, disidentu protesti, 1991. gadā – cīņa par valsts neatkarības atjaunošanu, kas gan Lietuvā, gan Latvijā prasīja cilvēku upurus, taču Krievijas uzsāktais karš radījis jaunu 21. gadsimta kara leksiku, kurai līdz šim alternatīvas parādības nav bijis, un tajā kā aktīvas leksikas kategorijas pārstāvēti gan disfēmismi, gan eifēmismi.

Raksta mērķis, empīriskais materiāls un metodoloģija

Raksta mērķis ir raksturot, kā, izmantojot eifēmismus un disfēmismus, uz karu Ukrainā 2022. gadā raudzījās latviešu, lietuviešu un krievu valodā. Krievu valodas iekļaušana šajā pētījumā ir izvēlēta apzināti, jo tajā iekļaujama gan valdošā Kremļa politikas retorika, gan demokrātiskie opozīcijas mediju centieni raksturot Krievijā un Ukrainā notiekošo patiesi un objektīvi. Turklāt krievu valoda uzskatāma par pirmavotu kara leksikas izplatībā un lietojumā: to citē un komentē, skaidro un analizē visi pasaules mediji. Tieši Krievijas oficiālie plašsaziņas līdzekļi, Krievijai iebrūkot Ukrainā, pārsteidza pasauli ar kara noliegumu, raksturojot to ar eifēmismiem *speciāla operācija, īpaša operācija, militāra operācija* u.tml., vairojot dezinformāciju kopējā informācijas plūsmā un kāpinot emocionālo spriedzi.

Raksta empīriskais materiāls (gan rakstītais, gan runātais) ekscerpēts no dažādām interneta vietnēm: ziņu un viedokļu portālu rakstiem un to komentāriem, sociālajiem medijiem, oficiālo institūciju tīmekļvietnēm. Izmantoti arī leksikogrāfisko avotu dotumi.¹

Pētījumā pielietota deskriptīvā, komponentu analīzes un sastatāmā metode. Vairāku valodu materiāla salīdzināšana atklāj gan aplūkoto valodas parādību universālumu, gan to pārņemšanas iespējamību. Rakstā veikta tikai kvalitatīvā analīze, nevērtējot fiksēto eifēmismu un disfēmismu skaitu un proporcionālo daudzumu.

¹ Avotu sarakstu sk. raksta beigās.

Eifēmismi un disfēmismi: jēdzienu skaidrojums un definīcijas

Lietuviešu valodnieks Marijus Smetona (*Marius Smetona*) savā promocijas darbā uzsvēris, ka galvenā problēma, pētot eifēmismus, ir to noteikšana un definēšana. Pastāv daudzas šī jēdziena definīcijas, jo pētnieki eifēmismu definīcijas pakārto attiecīgā pētījuma vajadzībām [Smetona 2015: 6], t.i., pielāgo pētījuma mērķim. Latviešu valodniecībā izmantojamajās definīcijās akcentēts eifēmismu un vārdu, ko tie aizstāj, stilistiskais aspekts, norādot tikai aizvietojošo funkciju kā eifēmismu lietojuma mērķi, piemēram, eifēmisms – ‘vārds vai teiciens, ko lieto tabu vārda, vulgārisma vai cita ētisku vai citu iemeslu dēļ ierobežoti lietojama vārda vietā’ [VPSVe] *versus* ‘emocionāli neitrāli vārdi vai frāzes, ko lieto apvainojošu, pārāk tiešu vai nepatīkamu vārdu vietā’ [Veisbergs 1999: 17].

Austrālijas lingvistes Keitas Baridžas (*Kate Burridge*) ieskatā „visiem eifēmismiem zināmā mērā piemīt negodīgums. [...] Taču eifēmisko vārdu krājums, kas piemīt tādām lingvistiskajām varietātēm kā militārais, politiskais un medicīniskais žargons, aizsegam piešķir vēl papildu viltus un noslēpumainības dimensijas. Šajā gadījumā eifēmismus lieto ne tik daudz tāpēc, lai neaizskartu jūtas, bet gan lai tīši maskētu tēmu un maldinātu” [Burridge 2012].

Analizējot politiskos eifēmismus publicistikas tekstu virsrakstos, lietuviešu valodniece Irena Smetonienē (*Irena Smetonienė*) un Danute Daučiūnaite (*Danutė Daučiūnaitė*) norāda, ka eifēmismus var lietot, lai piesegtū, maskētu vai izkropļotu būtiskas lietas, kad „galvenais mērķis ir ar pēc iespējas maigākiem vārdiem un veidiem pateikt to, kas sabiedrības lielākajai daļai var būt nepieņemami, nepatīkami, izraisīt negatīvas emocijas attiecībā uz valsts pārvaldītājiem vai dažām valsts institūcijām” [Smetonienė, Daučiūnaitė 2014: 122; citēts Moskvins 2001: 63]². Krievu lingvists Vasilis Moskvins, uz kuru atsaukušās lietuviešu pētnieces, nošķir politisko eifēmizāciju no politiskās dezinformācijas – ar to saprotot melus un skaidru patiesības izkropļošanu.

Ar karu Ukrainā saistītos jautājumos gan politiķi, gan plašsaziņas līdzekļi tiecas būt diplomātiski, izvairās saukt lietas īstajos vārdos un, runādami par nepatīkamiem notikumiem, nepiemērotām citu valstu darbībām, sliecas izskaistināt, mīkstināt to īstos nosaukumus, nomaskēt notikumus, kas saistīti ar nāvi, vardarbību, citām nelaimēm [Smetonienė, Daučiūnaitė 2014: 125].

Līdzīgi kā eifēmismi, arī disfēmismi tiek definēti dažādi, uzsverot to stilistiskos aspektus (vulgaritāti) un/vai mērķus (aizskart adresātu, pārspīlēt negatīvos jēdzienus u.tml.). Latviešu valodniecībā lietotajās definīcijās akcentēts, ka disfēmisms ir ‘familiārs, vulgārs vārds vai vārdu savienojums, ar ko apzināti aizstāj stilistiski un emocionāli neitrālu tās pašas reālijas apzīmējumu’ [VPSVe] *versus* ‘aizskaroši, aizvainojoši vārdi, kas ar nolūku pastiprina negatīvos jēdzienus, pārspīlēt to, ko lietotājs grib demonstrēt negatīvā gaismā’ [Veisbergs 2002: 54]. Raksturojot nepieklājības izteiksmes noziegumu diskursā, pieejama arī šāda disfēmismu definīcija: „Vārdi vai vārdu savienojumi, kas tiek lietoti maigāku vārdu vietā, lai veidotu negatīvu viedokli, piešķirtu negatīvu nokrāsu vai kādu aizvainotu” [Jakimovienė 2017].

A. Veisbergs uzsver, ka nav atbildes uz jautājumu, kas ir apvainojošs vārds, jo vārda nozīme neslēpjas pašā vārdā, to piešķir runātājs, rakstītājs, klausītājs, lasītājs. Pētnieks šķir individuāli emocionālos disfēmismus un „īstos” – tā nosaucot publiskajā valodā paustus,

2 Te un turpmāk visi tulkojumi no lietuviešu valodas ir šī raksta autoru.

kurus lieto, runājot par saviem ienaidniekiem, pretiniekiem vai nedraugiem. Šādos gadījumos tiek izmantota vispārināšana, hiperbolas, dzīvnieku apzīmējumi, slimības, atpalcība, stulbums utt. [Veisbergs, 2002: 56–57]. Līdzīgu domu paudis arī Edinburgas Universitātes profesors lingvists Džons Džozefs (*John E. Joseph*): „Valodai nav jābūt zaimojošai, nekītrai, rasistiskai, lai tā būtu aizskaroša” [Džozefs 2008: 130].

Atbilstoši aplūkotajām definīcijām šajā pētījumā par eifēmismu uzskatīts vārds vai teiciens, ko lieto ētisku vai citu iemeslu dēļ ierobežoti lietojama vārda vietā, savukārt par disfēmismu – vārds vai vārdu savienojums, ar ko apzināti aizstāj stilistiski un emocionāli neitrālu tās pašas realitātes apzīmējumu.

Krievijas-Ukrainas kara situāciju apzīmējošie disfēmismi un eifēmismi

Aplūkojot eifēmisko un disfēmisko leksiku, ar ko raksturota situācija Ukrainā pēc Krievijas iebrukuma, īpaša uzmanība jāpievērš kara pirmajās dienās izteiktajai frāzei *Русский военный корабль, иди нахуй!*, kas kļuva slavena un zibens ātrumā aplidoja visu pasauli. Kā tika uzsvērts diskusijā Latvijas Radio raidījumā „Ģimenes studija” 2022. gada 21. aprīlī: atsevišķi lamuvārdi kļuvuši par „labo toni”, un kara traģika attaisno to lietojumu. „Tagad katrs bērns zina, kur jāsūta karakuģis, kurš nu jau vairs neapdraud Ukrainu!” [Lamuvārdi 2022].

Kreiseris „Moskva” kļuva bēdīgi slavens pašā kara sākumā, kad tas aicināja Ukrainas robežsargus Čūsku salā padoties, bet viņi atteicās to darīt un rupji ar šo frāzi pasūtīja karakuģi. Čūsku salas aizstāvja dusmās pateiktā frāze kļuva par Ukrainas aizstāvju moto: izmantojot šo frāzi, tika pārkrāsotas ceļazīmes, uzraksti, uz tiem ar bultām norādot virzienus un tādējādi demonstrējot savu attieksmi pret iebrucējiem. Kad pēc dažiem mēnešiem „Moskva” nogrima (to nogremdēja Ukrainas pretkuģu raķešu „Neptun” triecieni), ukraiņi priecājās, ka kuģis devies uz to vietu, kur tas sūtīts. Vēlāk saukli izmantoja arī žurnālisti, raksturojot karadarbību Ukrainā. Ukraiņu rakstnieks un ielu fotogrāfs Artems Čapajs: „Tādas lietas ir neizbēgamas, un jācenšas to saprast. Šā kā tā mēs visi esam sagājuši sviestā: neapbruņoti cilvēki Berdjanskā sūta nahuļ bruņotus okupantus, sievietes Romnu rajonā sūta nahuļ vecus bruņutērpos. Katrs dara, ko var. Ukraiņi ir mega forši, kā Dāvids pret Goliātu” [Čapajs 2022].

Ap šo saukli Eiropas tautas solidarizējās, piemēram, Viļņā tas ieguva grafiti veidolu zem kāda tilta. Spārnotā frāze tika izmantota arī uz plaša patēriņa precēm: šis uzraksts rotāja krūzītes, maisiņus, dažādus apģērba gabalus, atsevišķu pārtikas produktu un higiēnas piederumu iepakojumus utt.³

Lietuviešu asprāši gan šai slavenajai frāzei izdomāja eifēmiskus un pieklājīgus aizstājējus. Viens no tiem: „*EJ TU ZET!*”, – īsa, skaidra, pieklājīga noteikta tipa personāžu pasūtīšana pakaļ krievu karakuģim! (Povila Ģirdēņa (*Povilas Girdenis*) ieraksts *Facebook* 22.03.2022.). Cits eifēmisms *pasūtīt kuģa virzienā // pasūtīt pakaļ kuģim* Lietuvā 2022. gada nogalē tika piedāvāts gada teiciena nominācijai, norādot, ka tas tiek plaši lietots un ir saprotams bez jebkādiem kontekstiem [Urnēžiūtē 2022: 18].

Latvieši šo ekspresīvo, rupjo frāzi tulko tikai daļēji – *Krievu kara kuģi, ej nahuļ!* – jo latviskais *ej dirst* nav gluži tas pats, kas *ej nahuļ!* Latvijas Radio raidījuma dalībnieki (starp kuriem bija arī A. Veisbergs), komentējot šo leksiku, rupjos vārdus sauca tādos eifēmism-

3 Jāpiebilst, ka tika izmantota gan frāze ar rupjo vārdu, gan tā grafiskā eifemizācija ar zvaigznītēm, punktiņiem u.c. [par grafisko eifemizāciju plašāk sk. Kudirka 2012].

mos kā *bē-vārdi*, *hābēpē*, *en-vārdi* vai lietoja vārdkopu *tāda leksika* (ar uzsvāru uz vārdu „tāda”). Ko darīt, ja visi izteiksmes līdzekļi kļuvuši par vājiem? Kara laikā parādās vairāk rupjas leksikas: atklāta konfliktsituācija, saasinātas emocijas, ja viena puse lieto šādu leksiku, agri vai vēl arī otra puse pielāgosies.

2022. gada 24. februārī Krievijas uzsāktais karš valodu politizēja ļoti strauji. Bija tikai dažas dienas apjukuma, kad tika izmantoti tādi eifēmismi kā *pašreizējā situācija Ukrainā*, *saasinājušās kaimiņvalstu attiecības* un *konflikts*. Par to kādā feļetonā ironizēja portāla NRA žurnālists Sandris Vanzovičs: „Nu Rietumu valstīs centās labi ātri noformulēt, kā nosaukt karu Ukrainā, lai tikai to nenāktos saukt īstajā vārdā par karu – par militāru operāciju, militāru konfliktu, armijas mācībām kara apstākļos vai kara izstrādājumu” [Vanzovičs 2022].

Pēc tam – atbilstoši kara situācijai, kurā aktīvā, demokrātiskā un domājošā sabiedrībā vienaldzīgo nav, – uz āru izlauzās gan pasaules sašutums, gan nosodījums. Krievijas sāktais karš tās pašreizējā prezidenta vadībā vairs neatstāja nevienam ilūzijas par Krievijas ārpolitiku un tās mērķiem attiecībā pret suverēnu kaimiņvalsti Ukrainu. Turklāt pats Putins sevi pielīdzinājis cāram Pēterim I un iebrukumu Ukrainā – Pētera I iekarojumiem. Interneta žurnālā „Puario” analizēti Putina izteikumi, apmeklējot Pētera I 350. dzimšanas dienai veltītu izstādi: „Pēteris I 21 gadu turpināja Lielo Ziemeļu karu. Varētu domāt, ka viņš karoja ar Zviedriju, ka kaut ko tai atņēma. Bet nē, viņš neko neatņēma – viņš paņēma atpakaļ [to, kas piederēja Krievijai]. Šķiet, ka arī mūsu uzdevums ir atgriezt atpakaļ un stiprināt [Krievijas valsti],” viņš sacīja, mēģinot vilkt paralēles starp vēsturi un mūsdienām, kad starptautiskās normas respektē valstu esošās robežas un neakceptē teritoriju iekarošanu [Puario 2022]. Arī tas nav nekas jauns: „Režīms plaši izmanto eifēmismus – robežu atvēršana vai teritorijas pavlašināšana apzīmē kaimiņu iekarošanu” [Veisbergs 2014].

Karā, ko Krievija 2022. gada 24. februārī uzsāka pret savu kaimiņvalsti Ukrainu un kas, saucot lietas īstajos vārdos, tiek dēvēts par Krievijas karu Ukrainā un brutālu karu pret Ukrainu, divas pretējās nometnes veido ne tikai šīs divas valstis. Vienā pusē ir varaskārā Krievijas valdības Kremļa politika, bet otrā – arī mazākumā esošās demokrātiski noskaņotās Krievijas opozīcijas centieni līdz ar pārējām Eiropas un pasaules valstīm saukt lietas īstajos vārdos: izskaidrot kara bezjēdzību, Krievijas oficiālo mediju pausto dezinformāciju, stāvokli armijā, frontē, sabiedrībā utt. Krievijas oficiālā valdība uztur ienaidnieka tēlu, iekļaujot tajā gan tuvākās kaimiņvalstis, gan visu Eiropu un NATO. Ja visa apkārtējā pasaule ir ienaidnieks, nav grūti uzturēt tēlu, pret kuru ir jācīnās.⁴

Politologs Jevgēnijs Roščins skaidroja: „2022. gada 24. februārī Krievijas prezidents Vladimirs Putins paziņoja, ka tiek veikta „speciālā kara operācija”. Piebildīsim, ka, paziņojot par „operāciju”, teikuma beigās Putins lika punktu, nesakot, ka tā ir operācija pret citu valsti, proti, Ukrainu. Tālāk sekoja vārdi par demilitarizācijas un denacifikācijas mērķiem. Taču šajā kontekstā svarīga tieši gramatiskā struktūra, kurā trūkst papildinājuma pēc vārda *operācija*. Kādēļ izvēlēts tik savāds termins? Putins un visas Krievijas amatpersonas cītīgi izvairās no vārda *karš*, jo tiek pārkāpts valstu suverēnas vienlīdzības princips, kas nostiprināts ANO Statūtu 2. panta 1. punktā” [Roščins 2022].

Šeit minēti arī divi citi Putina leksikā papildus izmantotie svešvārdi, kas valodā līdz

4 Par disfēmiskiem abu Ukrainā karojošo pušu lietotiem ienaidnieku apzīmējumiem sk. Liepa, Līparte 2022: 221–224.

tam tikuši lietoti reti un tāpēc bija mazāk ierasti un saprotami⁵: Krievijas mērķis ir „Ukrainas demilitarizācija un denacifikācija”. Dīvainā *denacifikācija* saistīta ar vārdu *nacisms*. „Nacisma apkarošanas tēma Krievijā ir ērta visas padomju laika propagandas dēļ. Tāpēc viņi tagad turpina, sakot, ka Ukrainā Krievija realizē denacifikāciju un demilitarizāciju” [Kudors 2022]. Krievu filoloģe, rakstniece, publiciste un valdības opozicionāre J. Latīņina, reaģējot uz šiem Putina svešvārdiem, atbildējusi: „У меня теперь есть надежда, что вместо денацификации Украины наступит депутинизация России” [LatyninaTV 2022].⁶

Lai izvairītos no vārdiem *karš* un *mobilizācija*, Ukrainā kritušo karavīru raksturošanai Krievijā lietota vesela melīgu eifēmismu plejāde: *Погиб в качестве акта доброй воли в ходе выполнения заданий в рамках спецоперации*. Lasot šādu tekstu, jāvelk paralēles ar Vācijas Trešā reiha valodas pētnieka Viktora Klemperera atziņām. Raksturojot nekrologus, kas bija veltīti „Par Fīreru un Tēvzemi kritušajiem karavīriem” 1947. gadā, viņš aplūkojis vairākas teksta gradācijas izpausmes: no sajūsmas līdz kritiskai ideoloģiskās nepievienošanās izpausmei. „Augstākajā uzticības pakāpē tika rakstīts: „Viņš krita par savu fīreru” [...], turklāt Tēvzeme netiek pieminēta. [...] Savukārt, ja kāds nepavisam nav vienprātis ar nacismu, ja kāds vēlas izpaust uz āru savu noliegumu, varbūt pat savu naidu, tai pašā laikā nenokļūstot pierādāmā opozīcijā, jo tik tālu jau nu drosme nesniedzas, tad sēru sludinājums tiek noformulēts šādi: „Mūsu vienīgais bērns krita par Tēvzemi”, un fīrers netiek pieminēts. [...] Atzīstot zaudējumu, nedrīkstēja satraukt vietējos. Šajā gadījumā Trešā reiha stereotipiskā formula bija: „Traģiskā likteņa dēļ samaksāja ar savu dzīvību...”” [Klemperers 2004: 126–127].

Lai slēptu militārās neveiksmes Ukrainā, Krievijas oficiālie mediji plaši izmantoja eifemizējošas parafrāzes⁷, piemēram, Krievijas armijas atkāpšanās un bēgšana aprakstīta šādi: *проведена операция по свертыванию и переброске .. войск на территорию ДНР, проведен ряд отвлекающих и демонстрационных мероприятий с обозначением реальных действий войск*. Par šādiem ar pretējas nozīmes vārdiem izteiktiem situācijas aprakstiem ironizēja Ukrainas puse, nosaucot atkāpšanos par negatīvu uzbrukumu (*отрицательное наступление*), bet karakuģu nogrimšanu – par negatīvu uzpeldēšanu (*отрицательное всплытие*), t.i., darbību, kas pretēja zemūdenes uzpeldēšanai ūdens virspusē. Savukārt Krievijas aizsardzības ministrijas oficiālā pārstāvja lūpās *Facebook* asprāši ielika Krievijas armijas bēgšanu aprakstošu eifēmisku frāzi: *враг с позором бежит за нами*.

Tātad eifemizācija Krievijas oficiālo amatpersonu un mediju propagandas valodā būtībā bijuši meli un dezinformācija, runājot par saviem īstajiem nolūkiem un darbībām, tā arī par kara gaitu un tajā kritušajiem.

Pretstatā tam jāpiemin, ka mobilizācija šajā bezjēdzīgajā, ar lieliem zaudējumiem saīs-

5 I. Smetoniene un D. Daučiūnaite norāda, ka šī kara tematikas eifemizācija sākusies jau 2014. gadā saistībā ar Krimas okupāciju. Tās kontekstā kā eifēmus valodnieces min arī svešvārdus *sankcijas*, *subjekti*, *intervence*, kas lieliski veic eifemizācijas funkciju, jo lasītājiem ir mazāk zināmi, daļai pat nesaprotami, tāpēc izraisa ne tik negatīvu reakciju kā parādību tiešie nosaukumi [Smetoniene, Daučiūnaite 2014: 132].

6 Par J. Latīņinas pārraidēs 2022.–2023. gadā lietoto okazonālo leksiku, metaforām un alūzijām sk. Liparte 2023.

7 Parafrāze ‘aprakstoša izteiksme; vārda vai vārdu savienojuma nozīmes atspoguļojums ar citu vārdu vai vārdu savienojumu’ [tezaurs.lv].

tītājā karā neoficiāli tika asprātīgi pārdēvēta par *mogilizāciju*, arī ar šo vārdu rādot disfēmisku attieksmi, t.i., uzsverot procesa absurdumu. Okazionālais darinājums *мобилизация* (arī latīniskā rakstībā *mogilizacija*), kur, aizstājot burtu *б* (latīņu *b*) ar burtu *з* (latīņu *g*), iegūta ar kapa vietu (krievu v. *могила* ‘kaps’) saistīta leksēma, ir uzskatāms par vārda *мобилизация* (*mobilizācija*) fonētisko deformāciju [kā vienu no valodas spēles veidiem; plašāk sk. Ernstsone 1997: 87] vai fonētisko substitūciju [Vulāne 2020: 12]. Turklāt šis vārds plaši lietots arī citās valodās. Lietuviešu valodas jaunvārdu datubāzē [LKND] *mogilizacija* ‘mobilizācija (iesaucamo saukšana militārajā dienestā) kā taisns ceļš nāvē (kapā)’ iekļauta ar norādi, ka tas ir no krievu valodas jaunaizgūtas saknes vārds ar ironisku ekspre-sīvo nokrāsu: *мобилизация* < *могила* ‘kaps’ + *мобилизация* ‘mobilizācija’. Lietuviešu Facebook lietotāji, ironizēdami par *mogilizaciju*, paralēli piedāvāja okazionālus sinonī-mus: *kapizacija*⁸, *kapinizacija*, *mobilizacija ī kapus* < visi no kapu/kapsētas apzīmējuma, *grabizacija*, *karstizacija* < no zārka nosaukumiem, *LADizacija*, *MOSKVizacija* < no auto-mobiļu markām: LADA, MOSKVIČ. Automobiļu marku nosaukumu lietojumu šajā kon-tekstā izskaidro kāds Ukrainas TV pārraidīts sižets: krituša krievu karavīra vecāki saņemto kompensāciju par bojāgājušo dēlu izmantojuši dēla iemīļotā automobiļa LADA iegādei un tagad ar to lepnī braukā pie dēla uz kapiem.

Nobeigums

Krievijas uzsāktais karš Ukrainā 2022. gadā īpaši aktivizēja politisko disfēmismu lie-tojumu, kas ilgstoši bija leksikas pasīvajā slānī. „Eifēmismi un disfēmismi ir divi polāri valodas līdzekļi, ko politiski režīmi aktīvi lietoja kā iespaidīgu ieroci, dalot cilvēkus un uzskatus savējos un ienaidniekos. Totalitārās sistēmas ar saziņas līdzekļu kontroli šos pro-cesus var organizēt ļoti efektīvi, veidojot monolītu valodas lietojuma sistēmu” [Veisbergs 2002: 70]. Kā liecina šajā rakstā aplūkoti piemēri, A. Veisberga secinājums ir aktuāls arī pēc vairāk nekā 20 gadiem, raksturojot kara norišu atspoguļojumu valodā.

No otras puses, Krievijas izraisītais karš ir aktualizējis arī t.s. jutīgo vārdu lietojumu, atceļot iepriekš, sevišķi uzreiz pēc neatkarības atgūšanas 1990. gadā, plaši izplatīto valo-das eifemizāciju, kad arī Baltijas valstis ar kopīgo lielo kaimiņu ilgus gadus centās veidot cieņpilnas attiecības, nepieminot vēsturiskās pārestības. Vēsturiski šo valstu valdību at-tieksmē, īpaši uzreiz pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā, bieži tika lietoti eifēmismi, atsaucoties uz kopīgu politisko pagātni un cenšoties izvairīties no Padomju Savienības un Krievijas negatīvās lomas pieminēšanas mūsu tautu vēsturē. „Lietuvas prezidentiem pēc valsts neatkarības atjaunošanas 1991. gadā bija lielas cerības uz Krievijas jauno un plauk-stošo demokrātiju, kas ļautu valstīm sadarboties, taču gadu gaitā šīs cerības ir zudušas un to apstiprina runu salīdzinošajā analizē konstatētās izmaiņas saturiskajā, diskursīva-jā un lingvistiskajā dimensijā attiecībā uz nacionālās un robežidentitātes konstruēšanu” [Romāne-Kalniņa 2022: 33]. Turklāt šāda valodas eifemizācija notika gan valdības, gan sabiedrības līmenī, ko uzsvēris arī politologs Andis Kudors: „Eiropā esam tuvu viens otram dzīvojoši – tas nav kā kaut kur stepēs dzīvojot. Esam visi saspīesti un, lai spētu sadzīvot, centīsimies neaizskart viens otru. Diemžēl esam aizgājuši galējībā ne tikai Latvijā, bet Eiropā kopumā: cilvēki pārtrauc runāt to, ko viņi domā. Notiek izdabāšana un liekuļošana” [Kudors 2022].

Taču demokrātiskā sabiedrībā attieksmi var paust arī ļoti aktīvi. Kā atzinis A. Veis-

8 Arī šī leksēma iekļauta LKND ar to pašu nozīmi kā *mogilizacija* un skaidrojumu, ka tas ir kalks.

bergs, „mūsdienu informācijas sabiedrībā klusēt nav iespējams – cilvēkiem jāatrod veids, kā informēt un dezinformēt, attaisnot, izskaidrot vai krāpt. Totalitārajiem režīmiem šai ziņā bija vieglāk. Tiem bija daudz ko slēpt gan no apkārtējās pasaules, gan no saviem pilsoņiem, gan dažreiz no sevis. [...] Kontrolējot medijus, totalitārisms var atļauties noklusēt, cenzēt, izlaist. Demokrātijai ir jārūnā, un tāpēc eifēmismu izplatība ir daudz plašāka” [Veisbergs 1999: 17]. Papildinot valodnieka teikto, var piebilst, ka arī disfēmismu izplatība ir daudz plašāka, jo savu sašutumu, dusmas, vilšanos, neizpratni un vienkārši emocionalitāti demokrātiskā sabiedrībā noklusēt nav iespējams. Cilvēki to dara dažādi: uzspirdzina kādu leksikas „bumbu” medijos, atklāti lamājas sociālās tīklošanās vietnēs, satīriski izsmej un apsaukšanas pēcrakstu komentāros – izteiksmes iespēju tiem, kas nevēlas un nespēj klusēt, ir daudz. Tragiskais karš ir devis smagas mācībstundas un spēcīgu triecienu ne tikai leksikai, bet arī mūsu domāšanai un vērtību sistēmai.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Burridge, K. Euphemism and Language Change: The Sixth and Seventh Ages. *Lexis*, 7, 2012. Available: <https://journals.openedition.org/lexis/355>
- Čapajs, A. *Pacifista kara dienasgrāmata*. 02.03.2022. Pieejams: <https://satori.lv/article/pacifista-kara-dienasgramata>
- Druviete, I. Lingvistiskās attieksmes izpausmes ārkārtējās epidemioloģiskās situācijas apstākļos (2020–2022). *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 26. Liepāja: LiePA, 2022, 199.–210. lpp.
- Džozefš, Dž. Ē. *Valoda un politika*. Rīga: Zinātne, 2008.
- Ernstsone, V. Valodas spēle latviešu sarunvalodā funkcionālā aspektā. *Linguistica Lettica*, 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 76.–99. lpp.
- Jakimovienė, S. (Ne)mandagumo raiška nusikaltimų diskurse: įvardijimo aspektas. *Lietuvių kalba*, 11, 2017. Available: <https://www.lituanistika.lt/content/67425>
- Klemperers, V. *Trešā Reiha valoda. Filologa piezīmes*. Rīga: AGB, 2004.
- Kudirka, R. Senoji ir naujoji eufemija. Grafinė eufemija elektroniniame diskurse. *Lietuvių kalba*, 6, 2012. Available: <https://www.lituanistika.lt/content/60598>
- Kudors, A. *Latviešu taktika – klusēšana vai vētra*. 08.04.2022. Pieejams: <http://fronte.lv/2022/04/andis-kudors-latviesu-taktika-klusesana-vai-vetra-1-dala/>
- Lamuvārdi 2022 – *Skolotāja: Lamuvārdi bērna leksikā pastāv; svarīgi kad, kur un kāpēc tos lieto* (Latvijas radio pārraide ar A. Veisberga piedalīšanos). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vecaki-un-berni/skolotaja-lamuvardi-berna-leksika-pastav-svarigikad-kur-un-kapec-tos-lieto.a453315>
- LatyninaTV, 01.03.2022: Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=wEBCNt-WuRTw>
- Liepa, D., Liparte, E. Covid-19 pandēmija ir karas Ukrainoje: eufemismu ir disfemismu vartojimas viešajame diskurse latvių, lietuvių ir rusų kalbose. *Bendrinė kalba*, 95, 2022, p. 200–233. Available: <https://journals.lki.lt/bendrinekalba/article/view/2213/2326>
- Liparte, E. Kitoks kalbėjimas apie karą: Julijos Latyninos laidose vartojama leksika. *Gimtoji kalba*, 3(669). Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023, p. 27–32.
- LKND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Available: <https://ekalba.lt/naujazod->

zīai/

Puaro 2022 – *Putins pielīdzina sevi Krievijas cāram Pēterim I, iebrukumu suverēnā valstī – teritoriju „paņemšanai atpakaļ” nevis „atņemšanai”*. 10.06.2022. Pieejams: <https://puaro.lv/kars/putins-pielidzina-sevi-krievijas-caram-peterim-i-iebrukumu-suverena-vals-ti-teritoriju-panemsanai-atpakal-nevis-atnemsanai>

Romāne-Kalniņa, L. *Nacionālās identitātes veidošana un atspoguļojums Baltijas valstu prezidentu runās – korpūsā balstīta kritiskā diskursa analīze* (promocijas darba kopsavilkums latviešu valodā). Rīga: Latvijas Universitāte, 2022.

Roščins, J. *Kādēļ Putins karu nesauc par karu – speciālās operācijas un pasaules kārtības gals*. 31.05.2022. Pieejams: <https://www.delfi.lv/news/arzemes/kadel-putins-karu-nesauc-par-karu-specialas-operacijas-un-pasaules-kartibas-gals.d?id=54398056>

Smetona, M. *Lietuvių kalbos eufemizmai: raiška ir motyvacija* (daktaro disertacija). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015. Available: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:8283971>

Smetonienė, I., Daučiūnaitė, D. Politinė eufemizacija publicistinių straipsnių antraštėse. *Kalbotyra*, 66, 2014, p. 120–142.

Sociālie mediji: *Facebook, Youtube*

Urnėžiūtė, R. Kas pasiūlyta iki spalio vidurio? *Gimtoji kalba*, 10(664). Vilnius: MELC, 2022, p. 17–21.

Valodnieki 2022 – *Valodnieki: Karš ietekmējis latviešu valodas lietojumu – tā kļuvusi rupjāka* (Latvijas Radio pārraide ar A. Veisberga un D. Liepas piedalīšanos). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/ikdienai/valodnieki-kars-ietekmejis-latviesu-valodas-lietojumu--ta-kluvusi-rupjaka.a474465>

Vanzovičs, S. *Mēs zinām, par kuru jūs ar sliktiem krievu vārdiem domājat pagājušajā nedēļā*. 27.02.2022. Pieejams: <https://neatkariga.nra.lv/lasamgabili/373431-mes-zinam-par-kuru-jus-ar-sliktiem-krievu-vardiem-domajat-pagajusaja-nedela>

Vārdnīcu serveris *tezaurs.lv*

Veisbergs, A. Polītkorekcijas. *Rīgas Laiks*. 9, 1999, 17.–19. lpp.

Veisbergs, A. Naida un aizplīvurotības vārdi manipulācijas valodā. *Kentaurs XXI*, 29, 2002, 54.–71. lpp.

Veisbergs, A. *Kremļa valodiskā programmēšana*. 18.12.2014. Pieejams: <https://www.la.lv/kremla-valodiska-programmesana>

Vulāne, A. Vai ežagata ir elektroniskā žagata? *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 15. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2020, 5.–19. lpp.

VPSVe – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2007. Pieejams: <https://termini.gov.lv/kolekcijas/93>

Mājputnu nosaukumi latviešu valodas frazeolōģismos*

Summary

Names of Domestic Birds in Latvian Phraseology

The article collects 30 phraseological units (PUs) containing names of domestic birds from Latvian dictionaries, GOOGLE and the Balanced Corpus of Modern Latvian Texts.

The choice of lexemes for domestic birds in phraseology is determined by the ideas and values attributed to these birds in the language, as well as by the structures that already exist in the language. The PUs containing lexemes for domestic birds mention only a few types of poultry and their young: *vīsta* (hen), as well as *gailis* (rooster), *pīle* (duck), *zoss* (goose) (which can also be applied to wild birds), *tītars* (turkey), *cālis* (chicken), as well as their diminutive forms.

In Latvian, lexemes for domestic birds in PUs primarily serve to reveal negative qualities of a person (boastfulness, arrogance, laziness, irresponsibility, etc.).

Comparative constructions dominate in Latvian PUs with wild bird lexemes, while in PUs with lexemes for domestic birds, they are used frequently but not as prominently. Three groups of comparisons with these lexemes, which are more frequent in Latvian, should be highlighted: *adjective + kā + substantive*, *kā + (adjective) + substantive*, *verb + kā + (adjective) + substantive*.

Key words: phraseological units with a name of domestic birds, frequency of use of these phraseological units, explanatory dictionaries, explanation of the phraseological units

*

Ievads

Vairāki pētnieki [Dobrovol'skij, Piirainen 2002: 157–159] uzsver, ka dzīvnieku metaforas ieņem nozīmīgu vietu dažādu tautu valodās un attiecīgā kultūrtelpa nosaka, kādas īpašības tiek saistītas ar konkrētu dzīvnieku. Valodnieki akcentē, ka dzīvnieku simbolika plašāk atklāta sakāmvārdos nekā idiomās.

Cilvēki vēro dažādu putnu uzvedību: ligzdu veidošanu, mazuļu audzināšanu, čivināšanu. Cilvēku interesē arī putnu gaļa, olas un spalvas. Īpaši fascinējusi putnu spēja lidot.

Frazeolōģismu pētījumos analizēti savvaļas putnu nosaukumi un to loma frazeolōģismu sastāvā. Šajā rakstā tiek turpināta pētījumos iesāktā tēma. Mājputni dzīvo cilvēka tuvumā un ir atkarīgi no cilvēka. Līdzīgi kā ar savvaļas putniem, vērojot mājputnu izturēšanos un izskatu, radās salīdzinājumi, idiomās ar kādu mājputnu leksēmu.

Rakstā analizēti mājputnu nosaukumi latviešu valodas frazeolōģismos, kas ietverti vārdnīcās. Pētījuma uzdevumi: noskaidrot un raksturot frazeolōģismu komponentu sastā-

* Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projekta „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LE-TONIKA-2021/1-0006) atbalstu.

vu, lai apzinātu, kādas leksēmas ar mājputnu nosaukumiem dominē; apkopot frazeoloģismus, kas jau ir iekļauti dažādās vārdnīcās (pārsvarā skaidrojošās) un tīmekļa resursos; fiksēt šādu frazeoloģismu lietošanas biežumu, lai noskaidrotu, vai frazeoloģismu iekļaut MLVV.

Analizējot frazeoloģismus ar savvaļas putnu nosaukumiem [Migla 2023], redzams, ka tie raksturo cilvēka ārējo izskatu un rakstura īpašības. Mājputnu nosaukumi frazeoloģismos atklāj cilvēku izturēšanos un paradumus.

I Cilvēku izturēšanās un paradumi

Paradums iet agri gulēt

Novērots, ka vistas iet gulēt līdz ar saules rietu, un valodā nostiprinājies frazeoloģisms par cilvēkiem, kuri iet ļoti agri gulēt – *iet gulēt reizē ar vistām* [LaLieV_ē; LLVV_ē; LfV 2000: 1373; tezaurs.lv], *iet gulēt līdz ar vistām* [LLVV_ē; LfV 2000: 1373; tezaurs.lv]. Vairākos tīmekļa resursos ir neliels šo frazeoloģismu fiksējums (Google pārlūkprogrammā 7, Latviešu valodas tekstu korpusā 3 fiksējumi).

Paradums daudz vai maz ēd

Cilvēkus, kas ļoti maz ēd, salīdzina ar *cāli*: *ēd kā cālis* [LfV 2000: 157; tezaurs.lv; KIV I 1998: 303; LaAV_ē]; frazeoloģisms fiksēts vairākās vārdnīcās, taču nav minēts ne Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā, ne LLVV_ē, MLVV_ē un Google.

Sakāmvārdos un Sinoles izloksnē, lai izteiktu, ka kāds ēd ļoti maz, minēta leksēma *gailis*: *ēd kā gailis*, *strādā kā vērsis* [valoda.ailab.lv], (*strādā, ēd*) *kā gailis* [SISV 2001: 56]. Latviešu-lietuviešu valodas vārdnīcā fiksēts pretējs novērojums: *ēd kā zirgs*, *strādā kā gailis* [LaLieV_ē].

Pārmērīgi ēdelīgu, vienmēr izsalkušu cilvēku reizēm sauc par *rijīgu kā pīlēnu (pīli)* [LfV 2000: 918]. Biežāk tādu cilvēku salīdzina ar citiem dzīvniekiem: *vilku*, *vepri* un *velnu* [valoda.ailab.lv]; vienīgais putns, kas minēts salīdzinājumos, ir *dzeguzes bērns* [valoda.ailab.lv; LFKDA_ē].

Lai novēlētu kādam labu veselību, izsaka novēlējumu *Lai tev cāļa veselība!* [tezaurs.lv].

Dzīvot pārticībā

Lai uzsvērtu kāda pārticību, salīdzinājumos min leksēmu *gailis*: *dzīvo kā gailis pa papuvi* [LfV 2000: 327] ‘saka, ja kāds ļoti labi, pārticīgi dzīvo’. Tā kā papuve ir lauks, kas netiek apstrādāts, bet tajā iepriekšējā gadā audzēti kultūraugi, gailis, iespējams, tur atrod graudus, sēklas un kukaiņus. Valodas materiāls liecina, ka gan Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā, gan citās vārdnīcās tāds salīdzinājums vairs nav minēts. Frazeoloģijas vārdnīcā tas rādīts tikai ar vienu piemēru no Pērsieša darba.

Paradums (kaut ko) darīt nekvalitatīvi, pavisī

Leksēma *gailis* sastopama salīdzinājumos: *kā gailis ar kāju* (arī *ar gaiļa kāju*) ‘saka, ja padarītais ir neglīts, pavisī’ [NIV_ē 2017: 533]. Ja kaut kas ir rakstīts sliktā, grūti salasāmā rokrakstā, biežāk lietots salīdzinājums ar leksēmu *vista*: *skrāpēt kā ar vistas kāju* [LLVV_ē; tezaurs.lv; MLVV_ē], (rakstīt) *kā ar vistas kāju* [SISV 2001: 78], *raksta kā ar vistu kāju* [VIV II 2000: 238]. Salīdzinājums fiksēts gan izlokšņu (Vainižu, Sinole), gan skaidrojošajās vārdnīcās.

Veiksminieks, laimes putns

Ja kādam necerēti gadās kaut kas labs, tas tiek salīdzināts ar *aklu vistu*: *kā aklai vistai grauds* [SISV 2001: 64; NIV_Ķ 2017: 64; LfV 2000: 398; tezaurs.lv], *kā aklai vistai mieža grauds* [LfV 2000: 398; tezaurs.lv;], *kā aklai vistai (mieža) grauds* [LVV 2006: 1186; LaLieV_Ķ], *akla vista arī graudu atrod* [LaAV_Ķ]. Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā minēti tikai 3 piemēri ar šo salīdzinājumu, savukārt Google pārlūkprogrammā pieejamas vairāk nekā 70 lapas ar salīdzinājumu. Būtu jāpārdomā, varbūt vajadzētu iekļaut frazeoloģismu MLVV.

Nepietiekami attīstīts prāts

Mājas vistu jaunos putnus sauc par cāļiem. Ja kādam ir neattīstīts prāts, salīdzinājuma izmanto šo nelielo putnu ar mazo galvu, sakot *prāts kā cālim*; *cāļa galva* [LfV 2000: 158; LfV 2000: 352; tezaurs.lv], vai uzsver, ka kādam ir *cāļa smadzenes* [LVSIV 2006: 85]. Avoti – literārie darbi – uzrāda gan salīdzinājumu, gan vārdkopas lietošanu līdz 20. gadsimtam.

Sievieti ar neattīstītu prātu salīdzina ar zosi – *dumja kā zoss* [LaLieV_Ķ; LfV 2000: 1430; SISV 2001: 285]. Sakāmvārdos minēti salīdzinājumi, lietojot dažādas vīriešu un sieviešu kārtas dzīvnieku leksēmas: *tītars, cūka, veca aita, āzis, auns, zosu tēviņš* [valoda.ailab.lv].

Latviešu sakāmvārdu fondā iespējams atrast virkni salīdzinājumu ar komponentiem *gaļa, vista un kāja*: *Tam tik daudz gudrības kā vistas kājā gaļas*. 1798 2198; *Tam tik daudz gudrības, kā vistas kājai gaļas*. 609 5073 [valoda.ailab.lv], arī ar pastiprinātu noliegumu: *nav vai arī nav ne tik daudz, nav tik daudz: Nav gudrības tik cik vistas kājā gaļas*. 917 1952; *Nav tik daudz gudrības, kā vistai pie kājas gaļas*. 828 16741; *Ne tik gudrības kā vistas kājā gaļas*. 935 27115; *Nav ne tik daudz gudrības, kā vistas kājā gaļas*. 1730 76867 [valoda.ailab.lv]. Minēti salīdzinājumi vēlējuma formā: *Labi ja tev būtu tik daudz tās gudrības, cik vistas kājai gaļas* 464 7382 [valoda.ailab.lv]. Vārdnīcās no sakāmvārdu fonda iekļauta forma: *tik, cik vistas kājā gaļas; tik daudz kā vistas kājā (kājai) gaļas* [LfV 2000: 1375] ar nozīmi ‘tikpat kā nemaz (biežāk prāta, gudrības)’, kā arī *ne tik, cik vistas kājai (arī kājā) gaļas* ar nozīmes skaidrojumu ‘necik, it nemaz’ [LLVV_Ķ; LVV: 2006, 1186; tezaurs.lv; letonika.lv; LaLieV_Ķ], atrodams arī Google.

II Cilvēku rakstura īpašības

Mājputnu nosaukumi frazeoloģismos atklāj cilvēku rakstura īpašības.

Lielīgs, bravūrīgs, arī iedomīgs un ķildīgs

Latviešu valodā lielīgu cilvēku – parasti vīrieti – mēdz salīdzināt ar *gaili*. Iespējams, ka salīdzinājums radies, skatot gaiļa uzvedību: lai dziedātu, gailis ieņem augstāko vietu. Putns ir izteikti vīrišķīgs, to raksturo cīņas azarts, pastāvīga gatavība pāroties. Vairāku rakstnieku darbos (V. Lācis, E. Salenieks, K. Štrāls, J. Jaunsudrabiņš u. c.), dažās izlokšņu un skaidrojošajās vārdnīcās salīdzinājums *lielās kā gailis* [LfV 2000: 328; SISV 2001: 56; LLVV_Ķ; MLVV_Ķ; tezaurs.lv], *lielīgs kā gailis* [LLVV_Ķ; MLVV_Ķ; tezaurs.lv], *dziēd kā gailis* [VIV I 2000: 185] un vārdkopa bez salīdzinājuma *lielības gailis* [LfV 2000: 328; tezaurs.lv] rāda lielīgu, iedomīgu, uzpūtīgu, ķildīgu (parasti) vīrieti. Slengā par lielīgu cilvēku saka: *gailis uz sūdu čupas* [LVSIV 2006: 165]. Sinoles izlokšnes vārdnīcā fiksēts salīdzinājums *lielās kā gailis*, paplašināts salīdzinājums *lielās kā gailis ar vistas olu* un *lielās kā gailis uz māšu čupas* [SISV 2001: 56].

Rakstnieku (Zeibotu Jēkabs, A. Upīts u. c.) darbos ir salīdzinājums *lasa dusmas kā gailis* [LFV 2000: 328], kuru ‘saka, ja kāds tīšuprāt dusmojas, meklē dusmošanās iegānstus’, bet tas nav vairs fiksēts ne Google pārlūkprogrammā, ne Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā.

Jaunu cilvēku reizēm salīdzina ar *gailēnu – kā (jauns) gailēns* [LFV 2000: 327], ja viņš izturas bravūrīgi, lielīgi, it kā būtu pieaudzis. Pārlūkprogramma liecina, ka salīdzinājums sastopams 109 lapās. Ja kāds gados jaunāks un mazāk pieredzējis grib mācīt citu, gados vecāku, tad viņš ir *cālis – cālis grib vistu mācīt* [LVV 2006: 1186; tezaurs.lv.; LaLieV_{ce}; valoda.ailab.lv]; tas fiksēts sakāmvērdos, mūsdienu tekstos reti minēts.

Apnicīgs runātājs

No mājputniem skaļi uzvedas vistas, kuras kluksť un kladzina; valodā nostiprinājies salīdzinājums *klukst* (biežāk), *kladzina kā vista*, lai pateiktu, ka kāds runā par daudz, atkārtoti, apnicīgi un nesaturīgi [LFV 2000: 1373; SISV 2001: 276; LFKDA_{ce}]. Mūsdienu avotos salīdzinājums reti lietots (Google – 9 reizes, LVK 2022 – 1 reizi).

Izloksnēs un Latviešu folkloras krātuves arhīvā minēta ne tikai vista, bet arī gailis: (*dzied*) *kā gailis* [SISV 2001: 55]; *dzied kā gailis bez grāmatas*, *dzied kā gailis bez notīm* [LFKDA_{ce}], lai uzsvērtu, ka kāds ilgāku laiku, atkārtoti, apnicīgi runā, stāsta. Mūsdienu tekstos tāds nav fiksēts.

Tūlīgs, neveikls

Salīdzinājumi ar leksēmu *vista* pauž arī negatīvu attieksmi par kāda neattapību, neizdarību, tūlību, gausumu: *knosās kā vista* vai *taisās/gatavojas kā vista uz dēšanu/perēšanu* [LFV 2000: 1375; SISV 2001: 276], *kā vista uz perēšanu* [LaAV_{ce}], *taisās kā vista uz perēšanu* [LLVV_{ce}], *taisās kā vista dēt/uz dēšanu* [SISV 2001: 276], *pīties kā vistai pa pakulām* [LVV 2006: 763].

Ar adjektīvu *akls* var pastiprināt ekspresīvo salīdzinājuma nozīmi: *kā akla vista*, uzsverot cilvēka neattapību, neveiklumu [LLVV_{ce}], aizķeroties aiz kā [SISV 2001: 276]. Neveiklu cilvēku var raksturot ar leksēmu *gailis*, gan *vista: pinas kā (akls) gailis pa pakulām* [MLVV_{ce}], *pinas kā vista (gailis) pa pakulām (pakulās)* [LLVV_{ce}; LFV 2000: 1374; SISV 2001: 276; tezaurs.lv], *pinas kā vista pa pakulām* [LaLieV_{ce}].

Neuzņēmīgs

Neuzņēmīgu, neizdarīgu, glēvu cilvēku, arī cilvēku, kura āriene izraisa nožēlu, salīdzina ar slapjas vistas izskatu: *kā slapja vista* [LLVV_{ce}; LVV 2006: 1010; MLVV_{ce}; LFV 2000: 1374], *kā noplukusi vista* [MLVV_{ce}], *kā veca (noplukusi, noperējusies) vista* [SISV 2001: 276].

Laisks, slinks

Laiska cilvēka raksturošanai sastopamas dažādas leksēmas, piemēram, *gailis*. Nīcā slinku cilvēku nievājoši sauc par *stīgaru gaili* [NIV_{ce} 2017: 533]. 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma daiļliteratūrā minēts salīdzinājums ar *pīli – grozās kā pīle* [LFV 2000: 1375], par laisku, neveiklu cilvēku ar gāzelīgu gaitu. Salīdzinājums ar *vistu* rāda cilvēku, kas ir pasīvs: *sēž (tup) kā vista uz olām* [LFV 2000: 1375; SISV 2001: 276]; pārāk ilgi, pārspīlēti rūpīgi kaut kam gatavojas: *taisās (gatavojas) kā vista uz dēšanu (perēšanu)* [LFV 2000: 1375; SISV 2001: 276].

Nenopietns, patīk jokot

Nenopietns cilvēks, jokdaris tiek salīdzināts ar *gaili*: *joku gailis* [LFV 2000: 327], *jok-ugailis* [letonika.lv]. Avoti liecina, ka vārdkopa ir novecojusi – minēta tikai latviešu tautas pasākās. Ja kaut kas ir neticams un nav nopietni uztverams, saka, ka *gailim jāsmējas* [LFV 2000: 327]. Pārlūkprogramma uzrāda tikai 10 lietojumus, biežāk līdzīgas nozīmes frazeoloģismi ar citām dzīvnieku leksēmām: *pat kaķim jāsmējas* – 21 reizi, *pat sunim jāsmējas* – 29, *pat zirgam jāsmējas* – 47.

Cilvēks, stāstot kaut ko patiesībai neatbilstošu, runājot niekus, *pūš pīlītes*: fiksēts gan divvalodu vārdnīcās [LaVāV_{ce}; LaAV_{ce}; LaLieV_{ce}], gan skaidrojošajās vārdnīcās [tezaurs.lv; LLVV_{ce}; LFV 2000 : 919; MLVV_{ce}].

Reizēm par cilvēku, kas nedara nopietnu darbu, ar humoru saka, ka viņš *tamborē gailim bikses* [LFV 2000: 141], minēts tikai LFV.

Lai kādu maldinātu, izliktos, saka, ka *spēlē* (arī *ķer*) *vistiņas* [LFV 2000: 1376; KIV 2 1998: 573; LaVāV_{ce}; LaLieV_{ce}], *spēlē (aklās) vistiņas* [LLVV_{ce}; MLVV_{ce}; tezaurs.lv].

Neieinteresēts, izvairās no atbildības

Leksēma *gailis* minēta frazeoloģismā *ne gailis pakaļ nedzied* [LFV 2000: 328; LLVV_{ce}; tezaurs.lv; NIV_{ce} 2017: 533], lai uzsvērtu, ka kāds neliekas ne zinīs, neinteresējas par ko, saka arī, ja neviens neko nedabū zināt [MLVV_{ce}; NIV_{ce} 2017: 533]. Pārlūkprogrammā frazeoloģisms minēts 32 lapās.

Persona, kura, izvairoties no nepatīkšanām, sarežģījumiem, veikli nozūd, tiek salīdzināta ar *gaili*: *pazūd kā gailis kaņepēs* [LFV 2000: 329]. Šāds frazeoloģisms fiksēts tikai dažu rakstnieku darbos.

Secinājumi

Rakstā apkopoti 30 frazeoloģismi ar mājputnu nosaukumiem latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās, izloksņu vārdnīcās, pārlūkprogrammā Google un Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā.

Mājputna leksēmas izvēli frazeoloģismā nosaka tas, kādi priekšstati un vērtības valodā piedēvētas konkrētajam putnam, kādas struktūras pastāv valodā. Pētot frazeoloģismus ar savvaļas putnu nosaukumiem, secināts, ka latviešu valodas frazeoloģismos iekļauti apmēram 50 dažādu Latvijā un ārpus Latvijas dzīvojošu savvaļas putnu nosaukumi. Savukārt frazeoloģismos ar mājputnu leksēmām minēti tikai nedaudzi mājputni un to mazuļu nosaukumi: *vista*, *gailis*, *pīle*, *zoss* (kurus var attiecināt arī uz savvaļas putniem), *tītars*, *cālis*, to pamazināmās formas *vistiņa*, *cālēns*, *pīlēns*, *pīlīte*, *gailēns*.

Valodnieki, salīdzinot frazeoloģismus ar dzīvnieku leksēmām dažādās valodās, konstatējuši, ka dzīvnieku komponents frazeoloģismā izmantots, lai apzīmētu cilvēka negatīvās īpašības vai uzvedību [Dobrovol'skij, Piirainen 2002: 165]. Latviešu valodā mājputnu leksēmas frazeoloģismos palīdz atklāt cilvēka negatīvās īpašības (lielību, iedomību, slinkumu, bezatbildību utt.). Secināts, ka frazeoloģiskajiem salīdzinājumiem raksturīga noturība valodā. Jāizceļ trīs salīdzinājumu grupas ar mājputna leksēmu, kas sastopamas latviešu valodā: *adjektīvs + kā + substantīvs*, *kā + (adjektīvs) + substantīvs*, *verbs + kā + (adjektīvs) + substantīvs*.

Skatot, vai iekļaut/neiekļaut kādu frazeoloģismu MLVV, jāņem vērā tā lietojuma biežums. Piemēri liecina, ka tas tiek ievērots. Jāvērtē, vai vārdnīcā uzņemt vēl atsevišķus

salīdzinājumus (*kā jauns gailēns un cālis grib vistu mācīt*).

Jāsecina, ka mūsdienās valodā frazeoloģismi ar mājputnu nosaukumiem maz lietoti.

LITERATŪRA

Brehmer 2009 – Brehmer, B. Äquivalenzbeziehungen zwischen komparativen Phraseologismen im Serbischen und Deutschen. *Südslavistik online*. Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen, Januar, 2009, Heft 1: Südslavische Phraseologie. Hrsg. von D. Bunčić und B. Golubović, S. 141–164. Available: <http://www.suedslavistik-online.de/01/brehmer.pdf>

Dobrovol'skij, Piirainen 2002 – Dobrovol'skij/Piirainen. *Symbole in Sprache und Kultur*: Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive. Bochum: Brockmeyer, 2002.
Földes 2007 – Földes, Cs. Phraseme mit spezifischer Struktur. In: H. Burger, D. Dobrovol'skij, P. Kühn, Nr. R. Norrick (Hrsg.). *Phraseologie*. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung. Band 1, 1. Halbband. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2007, S. 424–435.

Fleischer 1982 – Fleischer, W. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982.

KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 2. sējums. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

LaAV – Veisbergs, A. *Latviešu-angļu valodas vārdnīca*. Rīga: 2021, Tilde 2021. Pieejams: <https://www.letonika.lv>

LaLieV – Butkus, A. *Latviešu-lietuviešu vārdnīca*. Aesti, 2003, Tilde 2009. Pieejams: <https://www.letonika.lv>

LaVāV – Šteinberga, A.; Burve, D.; Saliņa, I.; Kļaviņa, I. *Latviešu-vācu vārdnīca*. Rīga: 2001, Tilde, 2016. Pieejams: <https://www.letonika.lv>

LFKDA – *Latviešu folkloras krātuves digitālais arhīvs*. Pieejams: <https://www.garamantas.lv>

LFV – Laua, A.; Ezeriņa, A.; Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2000.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://llvv.tezaurs.lv>

LVK2022 – *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss*, 2019–2022. Pieejams: <https://korpuss.lv>

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. Red. D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga: Avots, 2006.

LVSIV 2006 – Bušs, O.; Ernstsone, V. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Norden AB, 2006.

Migla 2023 – Migla, I. Savvaļas putnu nosaukumi latviešu valodas frazeoloģismos. *Valoda – 2023*. Valoda dažādu kultūru kontekstā: XXXIII [33.] zinātnisko rakstu krājums. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saulē”, 2023, 148.–154. lpp.

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. LU Latviešu valodas institūts. Red. Dr. philol. Ī. Zuicena, A. Roze. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv>

NIV – Bušmane, B. *Nīcas izloksnes vārdnīca*. A–I. Atb. red. A. Timuška. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017. Pieejams: <http://www.lulavi.lv/>

NIV_Ķ 2023 – Bušmane, B. *Nīcas izloksnes vārdnīca*. P. Atb. red. A. Timuška. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2023. Pieejams: <http://lavi.lu.lv/>

SISV 2001 – Putniņa, M.; Timuška, A. *Sinoles izloksnes salīdzinājumu vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001.

tezaurs.lv – *tezaurs.lv*. Vārdnīcu sastādījis A. Spektors. LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija, 2009–2022. Pieejams: <https://www.tezaurs.lv/>

valoda.ailab.lv – *Latviešu sakāmvārdu datorfonds*. Pieejams: <http://valoda.ailab.lv/folklo-ra/sakamvardi/>

VIV I, II 2000 – Ādamsons, E.; Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca*. I– II. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.

Svetlana POLKOVNIKOVA
(Daugavpils Universitāte)

Vērtējuma funkcionāli semantiskā kategorija zinātniskajā tekstā

Summary

Functional Semantic Category of Assessment in Scientific Text

In the last decade, the research of a scientific text from the perspective of communicative function has become a focal point of linguistics. Great attention is paid both to the analysis of the text formation mechanism and to the principles and legitimacy of the creation of specific scientific text genres. Unfortunately, there are still few studies in Latvia dedicated to the structural and semantic analysis of various scientific texts.

The question of how author's individuality can be expressed in a scientific text is still. On the one hand, the stereotyping and stenciling of the main feature of a scientific text supports its impersonality and leveling of individual features. On the other hand, any text created by a person will always be an expression of subjectivity. Author's individuality is expressed in the verbal embodiment of thought and is realized in the use of evaluative, emotionally marked and expressive means of language, which in general form a special tonality of the text.

The analysis of the excerpted samples shows that one of the most frequently used means, which allows to implement the principles characteristic of the scientific style and to achieve the impression of a positive evaluation, is the adjective *successful* or the derived adverb *successfully*.

Key words: *scientific style, scientific text, evaluation, connotation, lexeme, grammar form*

*

Mūsdienās zinātnes valodas izpētei un zinātniskajai rakstīšanai tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība. I. Rozenvalde un K. Mārtinsone pauž viedokli, ka iesaistīšanās zinātniski pētnieciskajā darbībā sākas jau vidusskolā vai pat agrāk, savukārt augstskolā zinātniski pētnieciskā darba veikšanas kompetence tiek posmsecīgi padziļināta, doktorantūrā sasniedzot augstu līmeni un kļūstot par studiju procesa centrālo aspektu [Rozenvalde, Mārtinsone 2018: 17]. „Ne vienā vien zinātniskai rakstīšanai veltītā darbā autori uzsver, ka šajā jomā svarīgākais ir maksimāla domas skaidrība, kas panākta ar precīziem vārdiem un kodolīgu izteiksmi,” atzīst I. Rozenvalde [Rozenvalde 2018: 25]. Tas nozīmē, ka jebkuram zinātniekam nepieciešamas prasmes adekvāti, saistoši, loģiski un precīzi aprakstīt savu pētījumu un tā gaitā iegūtos secinājumus, jo tam ir milzīga loma zinātnes funkcionēšanā un ideju aprītē.

Saskaņā ar zinātnisko tekstu klasifikācijas līmeņiem tos grupē primāros un sekundāros (atvasinātos) tekstos. Primārie zinātniskie teksti zinātnes saziņā uzskatāmi par svarīgāko tekstu grupu, kas veicina zinātnisko progresu, nodrošinot zināšanu ģenerēšanu. Šo tekstu grupā vairums autoru ierindo monogrāfijas, promocijas darbus, zinātniskos rakstus u. tml. [Proveja 2021: 118]. Īpašu vietu zinātnes valodas tekstu vidū gan tā apjoma dēļ, gan pētīju-

ma nozīmīguma dēļ ieņem promocijas darbi – oriģināli pētījumi, kas sniedz jaunas atziņas nozarē vai apakšnozarē, paplašinot šīs nozares zināšanas par pētāmo problēmu. Izstrādāts un aizstāvēts promocijas darbs ir apliecinājums pētnieka statusam noteiktā zinātnes nozarē vai apakšnozarē, proti, zinātņu doktora akadēmiskajam grādam.

Lai īstenotu zinātniskajam stilam raksturīgos principus un panāktu atbilstīgu pragmatisku iespaidu, teksta autors lieto dažādus leksiskos un gramatiskos līdzekļus. Kā atzīst I. Rozenvalde, zinātnisko tekstu veido 80–85 procenti vispārlietojamās leksikas vārdu un 15–20 procenti terminu (dažādās zinātņu nozarēs šīs proporcijas var nedaudz atšķirties). Labu rakstītāju vispārlietojamās leksikas līmenī pirmām kārtām raksturo bagātīgs vārdu krājums, vārdu pareizrakstības pārziņāšana, apziņa, ka darbs ir ne tikai jāuzraksta, bet arī rūpīgi jāpārlasa kā korektoram (arī kā redaktoram) [Rozenvalde 2018: 25].

Teorētiskajā literatūrā joprojām diskutējams ir jautājums par to, kā zinātniskajā tekstā iespējams izpausties autora individualitātei. No vienas puses, zinātniskā teksta pamatpazīmes – stereotipiskums un šabloniskums – balsta tā bezpersoniskumu un individuālo iezīmju nivelēšanos, no otras puses, jebkurā tekstā, kuru veidojis cilvēks, vienmēr būs vērojama subjektivitātes izpausme. S. Kristapsone, citējot vācu filozofu E. Kasīreru, raksta, ka zinātniskā darbā subjektivitāte, individualitāte un universalitāte ir citāda nekā mākslinieka darbā. Tiesa gan, arī lielus zinātniskus atklājumus apzīmogo autoru individualitāte, tajos izpaužas ne tikai jauni objektīvi realitātes rakursi, bet arī individuāla attieksme un pat personisks stils, bet tam ir nevis sistēmiska, bet gan tikai psiholoģiska nozīme [Kristapsone 2008: 27].

Diemžēl Latvijā daudzi zinātnisko tekstu veidi joprojām detalizēti nav tikuši analizēti, tas arī motivējis pievērsties promocijas darbiem valodniecības jomā un sīkāk aplūkot, kādus leksiskos līdzekļus promocijas darbu autori lieto savos tekstos, lai panāktu pozitīva vērtējuma iespaidu. Vērtējums kā funkcionāli stilistiskā kategorija tiek izprasta kā dažādu valodas vienību kopums, kuru vieno vērtējoša semantika un kas pauž teksta autora pozitīvu vai negatīvu attieksmi vai nu pret runas saturu, vai arī par situācijas norisi [Polkovņikova 2019: 246]. Pētījuma empiriskais materiāls ekscerpēts no vairāk nekā 20 promocijas darbiem valodniecības jomā. Visi promocijas darbi aizstāvēti Latvijas Universitātē laikā no 2005. līdz 2024. gadam [<https://luis.lu.lv/pls/pub/wct.doktd?l=1>].

Šim pētījumam no promocijas darbiem valodniecības jomā ekscerpēti piemēri ar pozitīvu vērtējumu, un, apkopojot faktoloģisko materiālu, konstatēti vairāki standartizēti pozitīva vērtējuma aktualizēšanas līdzekļi. Ekscerpētie piemēri ļauj secināt, ka viens no bieži izmantotajiem leksiskajiem līdzekļiem, kurš promocijas darbā ļauj panākt pozitīva vērtējuma iespaidu, ir adjektīvs **veiksmīgs** vai no tā atvasināts adverbs **veiksmīgi**. Kvantitatīvi adverbs **veiksmīgs** un adverbs **veiksmīgi** lietojuma gadījumus aplūkotojos promocijas darbos var raksturot divējādi: sporādiski lietots īpašības vārds vai adverbs, konkrēti, četros promocijas darbos konstatēts tikai viens vai daži minēto leksēmu vārdlietojuma piemēri, un promocijas darbi, kuros vērojams konstants šo vārdu lietojums – aptuveni 20–30 gadījumu. Kopumā promocijas darbos leksēmas **veiksmīgs** un **veiksmīgi** konstatētas vairāk nekā 200 kontekstos. Jāpiebilst, ka tika aplūkoti 32 promocijas darbi valodniecības jomā; sešos pētījumos leksēmas **veiksmīgs** un **veiksmīgi** netika konstatētas, kā arī šajā pētījumā netiek aplūkoti tādi adjektīva **veiksmīgs** un adverbs **veiksmīgi** vārdlietojuma piemēri, kuros pausts negatīvs vērtējums.

„Latviešu valodas gramatikā” teikts, ka īpašības vārdu semantiskais pamats, to vispārī-

gā nozīme ir pazīmes jēdziens. Šīs pazīmes izpausme ir atkarīga no situācijas – saistījuma ar noteiktu priekšmetu, dzīvu būtni vai parādību [Latviešu valodas gramatika 2013: 370]. Savukārt īpašības vārda stilistiskās funkcijas ir saistītas ar deskripcijas, subjektīvā vērtējuma un klasifikācijas stratēģijām, jo autors, lietojot īpašības vārdu konkrētā kontekstā, vienlaikus izceļ un verbalizē arī priekšmeta būtiskākās pazīmes. Īpašības vārds **veiksmīgs** ir atvasinājums ar piedēkli **-īgs**, tā motivācija ir semantiski tieša, jo atvasinājums izsaka motivētājbārda nozīmei tuvu nojēgumu un norāda to, ka attiecīgajam priekšmetam kā raksturīga pazīme piemīt ar motivētājbārdu izteiktais. Īpašības vārds **veiksmīgs** ir polisēmisks vārds, kurš izsaka abstraktas, izsecinātas un vērtējošas īpašības, sal.: **veiksmīgs**: 1. Tāds, kam ir pozitīvs rezultāts, tāds, kas ir paveikts labā kvalitātē, atbilstoši noteiktām prasībām; 2. Tāds, ko nosaka ļoti labvēlīgu apstākļu kopums, kuri parasti sagādās nejausi [https://tezaurs.lv/veiksmīgs]. Kā redzams no nozīmes skaidrojuma, īpašības vārds **veiksmīgs** atspoguļo samērā vispārīgu priekšstatu par to, kāda pazīme tiek vērtēta kā veiksmīga, jo attiecīgās kvalitātes izpratne ir visai relatīva un subjektīvi nosacīta.

Lietojuma kontekstā īpašības vārds **veiksmīgs** aktualizē tādas kvalitatīvas sēmas kā ‘labs’, ‘precīzs’, ‘loģisks’, ‘pareizs’, ‘sekmīgs’, ‘atbilstošs’, ‘skrupulozs’, ‘pozitīvs’, ‘sistemātisks’ u. tml., sal.: *Kā jau augstāk uzsvērts, metafora zinātnisku tekstu padara vieglāk uztveramu, un to nodrošina veiksmīgs saturiskās skaidrības un izteiksmes tēlainības apvienojums* [Fībīga 2021: 40]; *Rakstu zīmes vismaz sabiedrības izglītotajai daļai bija pazīstamas, tāpēc arī šī avotjoma metaforiskajā terminveidē darbojas kā veiksmīga vizualizācija* [Fībīga 2021: 100]; *Tas nozīmē, ka migrācijas, integrācijas un valodas politikas atbildīgajiem ir jāstrādā kopā un vienā solī, ja mērķis ir nodrošināt veiksmīgu sabiedrības integrāciju* [Kļava 2018: 148]; *Bieži tiek izmantota sveša izteikuma, vai pat izteikuma veiksmīga nogriežņa netiešā citēšana, lai uz tā pamata veidotu savu runu* [Kopoloveca 2017: 141]; Šajā gadījumā autora stilistiskā iecere un tā **veiksmīga** realizācija noteica arī dzejoļa popularitāti [Liepa 2010: 83]; *Cilvēku apziņā frazeoloģismi un parēmiņas tiek uztverti par neapšaubāmām patiesībām, tāpēc, aizstājot vārdus, īpaši virsrakstos, visu nosaka autora iecere un tās veiksmīga realizācija* [Liepa 2010: 141]; *Tādējādi šajā gadījumā leksēmas ‘ujezd’, kas atbilst 19. gs. sociālkulturālajai situācijai, iekļaušana vārdnīcā ir veiksmīgs reālijas pārnesanas gadījums, kas drīzāk bija saprotama tā laika cilvēkam* [Miseviča-Trilīča 2016: 129–130]; *Tāpat valodu ir iespējams apzināti ietekmēt – to ir pierādījusi kaut vai politikorekto, dzimumneitrālo (gender-neutral) formu veiksmīgā izplatīšanās angļu valodā, par ko jau runāts iepriekš* [Strelēvica-Ošiņa 2010: 156] u. c.

Visiem kontekstiem ir kopīgs tas, ka denotatīvajā lietojumā īpašības vārds **veiksmīgs** norāda vispārinātu pozitīvu pazīmi, aktualizējot racionālā vērtējuma sēmas, kuras zinātniskajā tekstā iegūst īpašas vērtējošas konotācijas. Kā zināms, īpašības vārda nozīmes izpratnē svarīga loma ir kontekstam, kur atkarībā no apkaimes adjektīva semantiskais raksturojums var mainīties. Ekscerpētie piemēri rāda, ka konteksti, kuros īpašības vārds **veiksmīgs** saistās ar lietvārdiem, kas ietilpst leksiski semantiskajā laukā ‘pētījums’, acīmredzami iegūst lielāku emocionālu, resp., intelektuālu, marķējumu.

Lai kontekstā pastiprinātu ar īpašības vārdu nosauktās pazīmes izpausmi, autors var izmantot apstākļa vārdus, kuru nozīmē ietilpst kvantitatīvas sēmas, sal.: *No 1993. līdz 2001. gadam viņš vadīja Čehijas Sociāldemokrātisko partiju un bija visai veiksmīgs līderis, ieņēma republikas premjerministra amatu* [Kopoloveca 2017: 120]; *Piemēram, ļoti neērto un smagnējo blogu un blogošanu lielākā daļa sabiedrības un žurnālistu,*

šķiet, ir pieņēmuši, tāpēc **visai veiksmīgs** jaunvārds emuāri un emuāru rakstīšana ir atstāts novārtā [Liepa 2010: 69]. Apstākļa vārds **visai** nosauktās pazīmes apjomu vai intensitāti raksturo kā atbilstošu, tuvu pilnīgai, savukārt pazīmes augstāko pakāpi norāda apstākļa vārds ļoti, sal.: *Klusā revolūcija gan neatnesa Kvebekai pilnīgu politisku autonomiju, toties franču valodas statusa nostiprināšana Kvebekā ir bijusi ļoti veiksmīga, pat veiksmīgāka nekā latviešu valodas statusa un funkciju nodrošināšana atjaunotajā Latvijas Republikā (par Kvebekas un Latvijas valodas politikas salīdzinājumu skat. arī: Carol Schmid, Brigita Zepa, Arta Snipe 2004)* [Strelēvica-Ošiņa 2010: 183].

Kontekstā īpašības vārda **veiksmīgs** izteiktās pazīmes intensitāti var norādīt arī apstākļa vārds **visumā**, kurš aktualizē kvantitatīvas sēmas ‘kopumā’, ‘vispār’, sal.: *R. Valdmanes veiktajā Dž. Džozefa grāmatas „Valoda un politika” tulkojumā (2008, 51) šis jēdziens atveidots kā „valodas speci”*. Šāds latviskais ekvivalents jēdzienam ‘language mavens’ varētu būt **visumā veiksmīgs**, tikai liekas gan, ka šī sarunvalodas vārda biežāk lietotā forma ir *specs*, nevis *specis* (tātad daudzskaitlī *speci*, nevis *speci*), vai arī *spečuks* (attiecīgi daudzskaitlī *spečuki*) [Strelēvica-Ošiņa 2010: 103].

Uzmanību pievērš divi ekscerpētie piemēri, kuros īpašības vārdam **veiksmīgs** ir piesaistīta paskaidrojošā vārdu grupa, sal.: *Te vērojama iezīme, ka veiksmīgu, t. i., tiešu un viegli uztveramu, terminu veido vai nu metafora, vai darinājumi ar prefiksu un/vai izskaņu, vai arī abi faktori kopā* [Fībiga 2021: 174]; *Abos korpusos veiksmīgu, t. i., īsu un viegli uztveramu, terminu veido vai nu (1) metafora, vai (2) morfoloģiski darinājumi ar afiksiem, neizmatojot metaforu, vai arī (3) abi faktori kopā* [Fībiga 2021: 182]. Minētajos kontekstos īpašības vārds **veiksmīgs** raksturo vienu un to pašu objektu (terminu), kā arī paskaidrojošās vārdu grupas struktūra ir līdzīga – to veido vārdu savienojums **viegli uztverams** un īpašības vārdi **tiešs** un **īss**. Kontekstā paskaidrojošās vārdu grupas lietojums, no vienas puses, vēlreiz aktualizē nosaukto pazīmi, uzsverot atsevišķas semantiskas nianšes, no otras puses, pastiprina emocionālītātes un intensitātes konotācijas.

Interesants šķiet konteksts, kurā tiek izceltas atšķirīgas objekta pazīmes, sal.: *Īpaša uzmanība pievērsta frazeoloģismiem un parēmijām virsrakstos. Ja virsraksts būs veiksmīgs, intriģējošs, lasītājs rakstu izlasīs vai vismaz tajā ieskatīsies* [Liepa 2010: 134]. Minētajā piemērā īpašības vārda **veiksmīgs** un lokamā divdabja **intriģējošs** lietojums gan strukturāli, gan semantiski paplašina izteikumu, akcentējot papildu informāciju. Kontekstā leksēmas **veiksmīgs** un **intriģējošs** paskaidro lietvārdu **virsraksts** un attiecībā uz to ir kārtotas pēc izteikto pazīmju secīguma, sal.: ‘tāds, kam ir pozitīvs rezultāts, tāds, kas ir paveikts labā kvalitātē, atbilstoši noteiktām prasībām’ un ‘izraisīt un noturēt (kāda) uzmanību, interesi, patiku’. Tādējādi kontekstā vērtējošu leksēmu sablīvējums ļauj panākt gan semantisku diferenciaciju, gan īpašu emocionālītāti un ekspresivitāti.

Ekscerpētais materiāls rāda, ka aplūkotajos promocijas darbos īpašības vārds **veiksmīgs** galvenokārt lietots pamata pakāpē, taču, lai uzsvērtu kādu informāciju un pastiprinātu pozitīvas pazīmes piemītību, tiek lietota pārākās pakāpes forma. Pamata pakāpe ir īpašības vārda neitrālā pakāpe, kas nosauc pazīmi, nenorādot tās izpausmes apjomu vai intensitāti, savukārt pārākā pakāpe atklāj pazīmes spēju izpausties atšķirīgā kvantitatīvā vai kvalitatīvā veidolā [Latviešu valodas gramatika 2013: 376], sal.: *Abos citētajos piemēros norādei šķietami nav adreses, taču te jāsaprot, ka norādes adrese ir novads, kas minēts pirms bultiņas. Šajā gadījumā tehniski veiksmīgāks risinājums būtu, piem., šāds...* [Briede 2023: 124]; *Lai gan prototipu semantika atšķirībā no klasiskās komponentu semantikas nepieļauj strikti*

nodalīt jēdzienus, tā piedāvā **veiksmīgākus** vārdu polisēmijas skaidrojumus pēc to līdzības un arī atrisina jautājumu par valodas zināšanu un enciklopēdisko zināšanu nošķiršanu, tomēr, kā norāda Olafs Bērenfengers (2002), tai nav izdevies no atklātajiem prototipu fenomeniem attīstīt vienotu koncepciju [Dubova 2014: 59]. Bez šaubām, zinātniskajā diskursā īpašības vārda **veiksmīgs** pārākās pakāpes formai, nosaucot intensitātes ziņā mainīgu pazīmi, piemīt pastiprinātas ekspresijas raksturs un iedarbības spēks.

Lai panāktu gan pozitīvu vērtējumu, gan lielāku pragmatisku iesaīdu, promocijas darba autors savā tekstā lieto arī citus leksiskos līdzekļus, sal.: *Pēc amerikāņu mediju pētnieka Džona Fiskes domām (Fiske 1989, citēts Degh 1994, 206), masu mediju ietekme uzkrājas ikvienā patērētājā, tāpēc plašsaziņas līdzekļos paustie salīdzinājumi un ar tiem radītās alūzijas ir tik ļoti dzīvotspējīgas, turklāt, jo asprātīgāka un veiksmīgāka ir attiecīgā folkloras tēla vai elementu izmantošana, jo lielākas ir šī tēla elementu turpmākās izmantošanas daudzveidīgās iespējas* [Liepa 2010: 134]; *Te gan jānorāda, ka konkrētajā situācijā svešvalodas pratējiem latviešu valodas apguve bija veiksmīgāka un ātrāka, bet to sekmēja vēl citi faktori* [Kļava 2018: 61]; *Tādējādi runātājs atrodas nepārtrauktas labākas izteiksmes meklējumos, un, lai kāda arī būtu attiecīgā izteikuma jēga, katrā gadījumā tam ir savs izpausmes veids, kas liekas iedertīgs un veiksmīgs par pārējiem* [Liepa 2010: 90]. Īpašības vārdi **asprātīgs**, ātrs un **iedertīgs** saistījumā ar adjektīvu **veiksmīgs** raksturo objektu no dažādiem viedokļiem, izceļot atšķirīgas pazīmes, sal.: ‘tāds, kas prot atrast interesantus un tīrīgus, bieži humoristiskus vai satīriskus izteicienus; tāds, kas mērķtiecīgi prot atrast atrisinājumu sarežģītā situācijā’ un ‘tāds, kas strauji norisinās, ko strauji veic’, ‘tāds, kas labi iekļaujas, ir īstajā, piemērotajā vietā’. Tādējādi kontekstā minētās vērtējošās leksēmas ne tikai veic raksturojošu funkciju, bet arī uz stilistiski neitrālo līdzekļu fona veido īpašu teksta tonalitāti, padarot to gan intelektuāli, gan emocionāli iesaīdīgāku.

Lai īpaši uzsvērtu kādu informāciju un īstenotu pozitīva vērtējuma konotācijas, promocijas darba autors var lietot adverbu **veiksmīgi**, sal.: *Tāad dabas parādības, būdamas daļa no četriem elementiem, veiksmīgi funkcionē klīniskajā terminoloģijā kā avotjoma, lai nosauktu kādu stāvokli slimībā vai veselībā* [Fībīga 2021: 97]; *.. tādē], analizējot konkrētu politisko valodu, var izdarīt secinājumus par to, kas ir relevants konkrētai nācijai, kas veido tās būtību, kā arī secināt to, ar kādu tēlainās izteiksmes līdzekļu un motīvu palīdzību ir iespējams veiksmīgi ietekmēt auditoriju* [Kopoloveca 2017: 181]; *Taču ir vesela virkne ģermānismu, kas savulaik tikuši veiksmīgi izskausti, taču tagad „atgriežas” stilistiskās ekspresivitātes nolūkos..* [Liepa 2010: 69]; *Taču iespēju ir daudz – piemēram, jau minētos no ķermeņa daļu nosaukumiem radušos ģeogrāfiskos nomenklatūras vārdus varētu skaidrot ar konceptu «zeme ir cilvēks», ko horvātu toponīmijā jau veiksmīgi analizējušas Dunja Brozoviča-Rončevića (Dunja Brozović Roncević) un Milena Žika-Fuhša (Milena Žic Fuchs) (Brozović Roncević, Žic Fuchs 2004), bet japāņu vietvārdos to aplūkojis Akikacu Kagami (Akikatsu Kagami) [Rapa 2014: 20] u. c.*

Aplūkotajos promocijas darbos apstākļa vārds **veiksmīgi** galvenokārt lietots pamata pakāpē, taču kontekstā, lai aktualizētu ne tikai raksturojoši vērtējošas, bet arī intensitātes nianses, tiek izmantota pārākās vai vispārākās pakāpes forma, sal.: *Darba autore, analizējot metaforas no kognitīvās lingvistikas viedokļa, avotjomas (source domain) raksturošanai izmanto terminu apzīmējošais, bet mērķjomu (target domain) nosauc ar terminu apzīmējamaais, jo tie ir precīzāki un konkrētāk raksturo minētos jēdzienus, kā arī veiksmīgāk saskan ar terminoloģiju metonīmijas analīzē* [Kuplā 2013: 71]; *Sarežģītākos norāžu*

lietojuma gadījumus (piem., tādus, kur vienai norādei var būt vairākas funkcijas) **veiksmīgāk** būtu skaidrot ar piemēriem (resp., konkrētiem šķirkļiem) no attiecīgās vārdnīcas [Briede 2023: 170–171]; Tātad anatomijā **visveiksmīgāk** darbojas tieši šī avotjoma. Sadržīvais ir ikdienā klātesošs, tas ir kaut kas zināms un saprotams, tāpēc viegli vizuālo līdzību vai kādu citu sadržīvajam piemītošu īpašību pārnest uz anatomisko terminoloģiju [Fībiga 2021: 100]; Jāuzsver, ka gan Lietuvā, gan Latvijā reklāma joprojām ir jauna, maz pētīta no lingvistiskās jaunrades viedokļa, tai nav noteiktas stingras robežas un valodas prasības, tāpēc par primāru tiek izvirzīta ietekmēšanas funkcija, kura **visveiksmīgāk** realizējas okazionālos darinājumos un neierastos tropos [Liepa 2010: 120–121], vai saistījums ar intensifikatoru, sal.: Tomēr K. Švarcenbergs **diezgan veiksmīgi** risina savas problēmas, pirmkārt, publiski atzīstot savas nepilnības [Koploveca 2017: 160]. Tādējādi kontekstā katrs no leksiskajiem un gramatiskajiem līdzekļiem, aktualizējot atšķirīgu jēdzienisko saturu, izteikumam piešķir arī emocionālās ekspresivitātes konotācijas.

Veiktā analīze rāda, ka zinātniskajā diskursā vērtējošā leksika funkcionē kā spēcīgs subjektīvās modalitātes izteiksmes līdzeklis, kas asociatīvi saistās ar tādām zinātniskā teksta pazīmēm kā objektivitāte, precizitāte, skaidrība u. c. Aplūkotajos promocijas darbos valodniecības jomā adjektīvs **veiksmīgs** un adverbs **veiksmīgi** īsteno konotācijas, kuras norāda gan racionālu, gan emocionālu vērtējumu, savukārt gradācijas formās vai savienojumā ar leksiskajiem intensifikatoriem minētās leksēmas izteikumam piešķir arī kvantitatīvas nianšes. Zinātniskajā diskursā subjektīvās modalitātes izpausme ir atkarīga no vairākiem faktoriem, piemēram, no teksta žanra, dominējošās funkcijas īstenošanas, kā arī no autora individuālā stila iezīmēm. Apkopotais lingvistiskais materiāls ilustrē, ka aplūkotajos promocijas darbos vērojama, no vienas puses, neitrālas izteiksmes dominēšana, no otras puses, subjektīvās modalitātes izpausmes līdzekļu daudzveidība. Bez šaubām, uz stilistiski neitrālo līdzekļu fona vērtējošā leksika pievērš lasītāja uzmanību, aktualizējot pragmatiski svarīgu saturu un marķējot izteikumu ar emocionālām vai ekspresīvām konotācijām.

LITERATŪRA

- Kristapsone, S. *Zinātniskā pētniecība studiju procesā*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2008.
- Latviešu valodas gramatika*. Autori: Ilze Auziņa, Ieva Brenķe, Juris Grigorjevs, Inese Indričāne, Baiba Ivulāne, Andra Kalnača, Linda Lauze, Ilze Lokmane, Dace Markus, Daina Nītiņa, Gunta Smiltiece, Baiba Valkovska, Anna Vulāne. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- Polkovņikova, S. Valodnieku recenzijas par promocijas darbiem: lingvistiskais un pragmatiskais aspekts. *Valoda – 2019. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saulē”, 2019, 245.–251. lpp.
- Proveja, E. Zinātnisko tekstu klasifikācija. *Zinātnes valoda: stils, teksts, konteksts*. Rīga: Zinātne, 2021, 113.–119. lpp.
- Rozenvalde, I., Mārtinsone, K. *Zinātniskās rakstīšanas būtība un mērķi, tās kompleksais raksturs. Zinātniskā rakstīšana un pētījumu rezultātu izplatīšana*. Kristīnes Mārtinsones un Anitas Piperes zinātniskajā redakcijā. [Autoru kolektīvs]. Rīga: RSU, 2018, 17.–20. lpp.
- Rozenvalde, I. Zinātniskā valoda: stils, leksika un tekstveide. *Zinātniskā rakstīšana un*

Svetlana POLKOVNIKOVA. Vērtējuma funkcionāli semantiskā kategorija zinātniskajā tekstā

pētījumu rezultātu izplatīšana. Kristīnes Mārtinsones un Anitas Piperes zinātniskajā redakcijā. [Autoru kolektīvs]. Rīga: RSU, 2018, 20.–30. lpp.

Naujadarai ir jų vaidmuo Ričardo Gavelio romane *Vilniaus pokeris*

Summary

Neologisms and Their Role in Ričardas Gavelis' Novel *Vilniaus pokeris* [Vilnius Poker]

There are neologisms – derivatives not recorded in supporting dictionaries – in the works of almost every Lithuanian writer. The present article analyses the derivatives found in Ričardas Gavelis' novel *Vilniaus pokeris* [Vilnius Poker] that are not recorded in the *Dictionary of the Modern Lithuanian Language*, *Dictionary of the Lithuanian Language* and its Supplement Catalogue, *Dictionary of the Standard Lithuanian Language* (or its nomenclature), or the *Dictionary of International Words*. The research employs methods of derivational and semantic analysis, as well as interpretive and quantitative methods. To study the use of derivatives, material from the Corpus of the Contemporary Lithuanian Language and the Database of Lithuanian Neologisms was used.

After analysing the 117 neologisms found in Ričardas Gavelis' novel, the following conclusions were drawn:

1. The largest groups of neologisms consist of adjectives and nouns. Noun neologisms include compounds, derivatives formed with suffixes and prefixes, while adjective neologisms are compounds, derivatives with suffixes and prefixes, a few adjectives are parasynthetic derivatives. Among the types of noun formation, the *noun + noun* type is the most productive, whereas the most productive types of adjective formation are the *adjective + noun* type and those using the suffix *-iškas*, *-a*.
2. The majority of neologisms meet the requirements of the types of formation; however, there are also derivatives that do not comply with these requirements. These primarily include derivatives similar to the compounds of two words.
3. 91 percent of neologisms are first-order derivatives (derived from base words recorded in dictionaries). Nine percent of neologisms are second-order derivatives, formed from potential (implicit) base words, i.e., neologisms. Neologisms can be created from both base words with a simple morphemic structure, and those with a complex morphemic structure.
4. From a minimal or broader context, the meanings of all derivatives become clear, both literal and figurative; however the latter requires a larger context for full comprehension. Understanding the meaning of the neologism is also facilitated by the productivity of the type of formation (knowledge of analogous derivatives), as well as the presence of base words or other common root words near the neologism.
5. Neologisms serve as a distinct means of cohesion: in sentences connected either directly or at a distance, the same neologism is repeated, neologism and its base

word, common root words, derivatives of analogous formation (having the same formation formant) are used.

6. Some neologisms have a double stylistic charge: they themselves are derivational figures and are components of lexical or syntactic figures (such as epithets, personifications, or elements of repetition).
7. Of the 117 neologisms found in the novel, six are also used in Gavelis' other works. Examples of 32 percent of neologisms were found in *the Corpus of the Contemporary Lithuanian Language*, while two neologisms are included in the Database of Lithuanian Neologisms.

Key words: *neologism, derivative, compound, meaning, stylistic figure, cohesion, type of formation*

*

1. Įvadinės pastabos

Lietuvių kalbos morfologinės žodžių darybos išgalės yra didžiulės, ypač išplėtotą daiktavardžių ir būdvardžių daryba. Šių kalbos dalių žodžiams būdingi visi keturi pagrindiniai žodžių darybos būdai (priesaginis, priešdėlinis, galūninis, dūryba), esama ir mišriojo darybos būdo darinių [Keinys 1999: 22–23; Urbutis 2009: 333–342]. Dariniai lietuvių kalboje sudaro didžiąją žodžių dalį – jų yra žymiai daugiau negu pirminių žodžių. Nepaisant to, kone kiekvieno lietuvių rašytojo kūrinyje būna naujadarų – į žodynus neįtrauktų su morfologinėmis priemonėmis padarytų darinių. Tyrime naujadarais laikomi į atraminius žodynus: *Lietuvių kalbos žodyną* [LKŽe] ir jo papildymų kartoteką [LKŽPK], *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną* [DLKŽ], *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną* ar jo antraštiną [BLKŽ], *Tarptautinių žodžių žodyną* [TŽŽ] – neįtraukti dariniai. Jie ir yra tyrimo **objektas**. **Šaltinis** – Ričardo Gavelio romanas *Vilniaus pokeris* [Vilnius: Vaga, 1989]¹. Tyrimo **tiksliui** – išanalizuoti naujadarų darybos, semantikos ir vartosenos ypatumus – pasiekti kelti tokie **uždaviniai**: 1) iš romano išrinkti į atraminius žodynus neįtrauktus darinius, juos darybiškai išanalizuoti (sudaryti darybos opozicijas, nustatyti darybos formantą, darybos būdą, tipą, kategoriją ir kt.), 2) darinius suklasifikuoti pagal kalbos dalis ir žodžių darybos būdus, 3) aptarti naujadarų darybos polinkius, semantiką ir vartosenos ypatumus². Tyrimui taikyti darybinės, semantinės analizės, interpretacijos ir skaičiavimo **metodai**³.

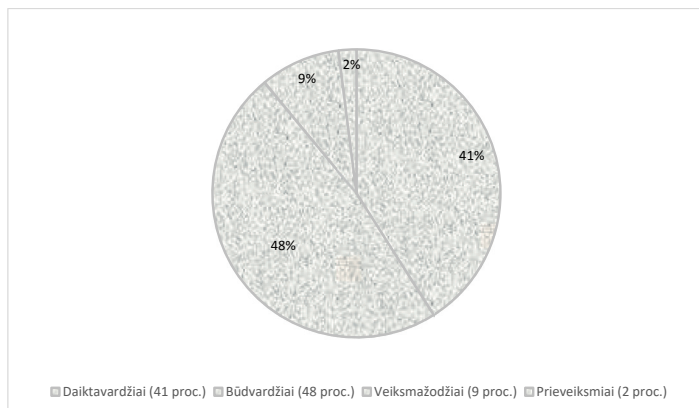
1 Šis tyrimas papildoma kitose trijose rašytojo knygose rastų naujadarų tyrimą [Vaskelienė 2012]. Straipsnyje prie naujadarų skliaustuose po dvitaškio rašomas pamatinis žodis (pamatiniai žodžiai), darybos formantai, dūrynių dėmenys ar jungiamieji balsiai dažniausiai atskiriami brūkšneliais. Pavyzdžiai rašomi kursyvu, prie jų nurodomas knygos puslapis, naujadaras paryškinamas, žodis, į kurį atkreipiamas dėmesys (pažymimasis žodis, siejimo funkciją atliekantis žodis ir kt.), pabraukiamas. Jei naujadaras pamatinis žodis nėra įtrauktas į atraminius žodynus (taip pat yra naujadaras), prie jo rašoma žvaigždutė (*). Naujadarų reikšmės rašomos tokios, kaip suprantama straipsnio autorė.

2 Naujadarų vartosenai tirti naudotasi Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno [DLKT] ir Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno [ND] medžiaga.

3 Naujadarus analizuojant darybiškai, remtasi morfologinės žodžių darybos principais, aprašytais S. Keinio [1999], V. Urbutio [2009] veikaluose, gramatikose [LKG I, 1965; II 1971; DLKG 2005].

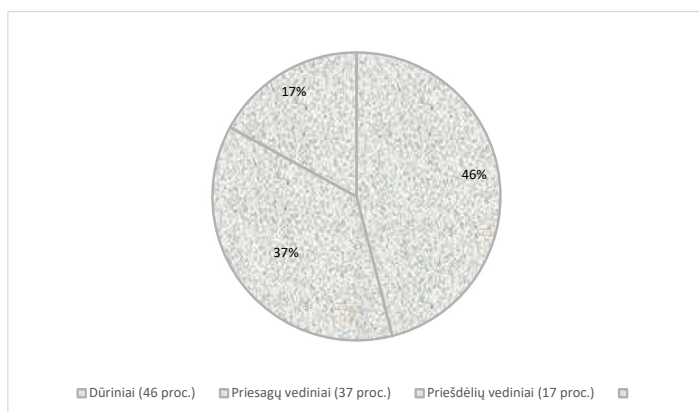
2. Naujadarų darybos ypatumai

R. Gavelio romane *Vilniaus pokeris* iš viso rasta 117 naujadarų: 48 daiktavardžiai, 56 būdvardžiai, 10 veiksmažodžių ir 3rieveksmiai (žr. 1 pav.).

1 pav. Naujadarų kalbos dalys

2.1. Daiktavardžių naujadarams būdingi trys žodžių darybos būdai (priesaginis, priešdėlinis ir dūryba). Didžiausią daiktavardžių naujadarų grupę sudaro dūriniai (22), šiek tiek mažiau yra priesagų vedinių (18), 8 naujadarai laikytini priešdėlių vediniais (žr. 2 pav.).

2 pav. Daiktavardžių naujadarų darybos būdas

2.1.1. Dūriniai. Absoliuti dūrinių dauguma (t. y. 95 proc.) yra dūriniai su antruoju daiktavardiniu dėmeniu. Pirmuoju tokių dūrinių dėmeniu dažniausiai eina daiktavardis (tokie yra 66 proc. dūrinių su antruoju daiktavardiniu dėmeniu), kartais pirmuoju dėmeniu eina veiksmažodis (14 proc.), būdvardis (5 proc.), du dūriniai (10 proc.) yra reduplikaciniai, vieno dūrinio (5 proc.) pirmasis sandas yra tarptautinis.

Daiktavardis + daiktavardis modelis lietuvių kalboje ypač gausus [Stundžia, Jarmala-

vičius 2019: 26, 53; plg. Keinys 1999: 69–70; DLKG 2005: 151–154]. Empirinės medžiagos analizė parodė, kad šiam tipui priklauso didžiausia dūrinių dalis (68 proc. dūrinių). Iš dviejų daiktavardžių padaryti dūrinių dėmenys dažniau jungiami be jungiamojo balsio (tokie yra 63 proc. *daiktavardis* + *daiktavardis* dūrinių), pvz.: *šun-dievis* (: *šuns*, *šuo*, *dievas*)⁴, *lenk-laikis* (: *lenkas*, *laikas*), *pus-jausmis* (: *pusė*, *jausmas*) ir kt. 37 proc. dūrinių iš dviejų daiktavardžių dėmenys jungiami -a- / -ia-⁵, pvz.: *vor-a-žmogis* (: *voras*, *žmogus*), *žuv-ia-žmogis* (: *žuvis*, *žmogus*). Kai kurie naujadarai yra tipiški, panašūs į realius šio tipo dūrinius. Pavyzdžiui, naujadarų *pus-jausmis*, *šun-dievis* pirmieji dėmenys *pus-* ir *šun-*, kaip rašoma gramatikose [LKG I 1965: 442; DLKG 2005: 152–153] apie analogiškus realius dūrinius, yra kiek nutolę nuo žodžių, iš kurių jie atsiradę, ir labiau primena priešdėlių ar priesagų reikšmę: dėmuo *pus-* parodo kalbamo dalyko netikrumą, nepilnumą, o *šun-* ne tik reiškia netikrumą, bet ir turi menkinimo atspalvį. Kai kurie naujadarai nėra tipiški, nepaklūsta dūrinių iš dviejų daiktavardžių tipo reikalavimams (išlaiko antrojo dėmens pagrindu einančio daiktavardžio galūnę, remiasi neįprastais pamatiniais žodžiais ir pan.), pavyzdžiui, naujadaras *seks-auklėtojas*, -a (: *seksas*, *auklėtojas*, -a) išlaiko pamatinio žodžio einančio daiktavardžio galūnę, jis iš esmės panašesnis į sąaugą (*seksu auklėtojas*)⁶. Okaziniu laikytinas dūriny *mart-raštis* (: *Martynas* / *Marčius*, *raštas*): jo pirmojo dėmens pagrindu eina asmenvardis *Martynas* (dūriny remiasi nepriesagine pamatinio žodžio dalimi) arba vardo trumpinys *Marčius* – šiuo atveju dūrinyje įvykusi šaknies priebalsių *č* : *t* kaita⁷. Keletas naujadarų remiasi žodynų nefiksuotais pamatiniais žodžiais: dūrinių *kanuk-žmogis* (: **kanukas*, *žmogus*), *kanuk-miestis* (: **kanukas*, *miestas*), *kanuk-pasaulis* (: **kanukas*, *pasaulis*) pirmuoju dėmeniu eina romane vartojamas naujadaras *kanukas* (apie jį 2.1.2), o dūriny *dvas-ia-sralinas* padarytas iš daiktavardžio *dvasia* ir romane vartojamos pravardės *Sralinas*⁸.

Du dūriniai – *šnerv-ia-šnervis*, *laik-laikis* – yra reduplikaciniai, jų abu dėmenys remiasi tuo pačiu žodžiu (*šnervė* ir *laikas*), t. y. dariniai padaryti kartojant tą patį daiktavardį.⁹

Svetimos kilmės dėmenis turi du dariniai: daiktavardžio *pseudo-vaiva* (: *pseudo-*, *Vai-va*) pirmasis dėmuo *pseudo-* TŽŽ (677) nurodytas kaip pirmoji dūrinių dalis, reiškianti netikrumą, tariamumą, dirbtinumą, o dūrinio *cita-o-manija* (: *citata*, *-manija*) antrasis dėmuo *-manija* TŽŽ (507) aiškinamas kaip sudurtinio žodžio dalis, rodanti darinio reikšmės ryšį su meile, pomėgiu ar liguistu potraukiu.

Iš veiksmazodžio ir daiktavardžio padaryti dūriniai *šik-dievis* (: *šikti*¹⁰, *dievas*), *virp-*

4 Jei dariny remiasi ne vienaskaitos vardininku arba ne veiksmazodžių bendraties forma, pirma rašoma ta forma, kuria dariny remiasi tiesiogiai, o tik po to vardininkas ar bendratis.

5 Gramatikose -a- ir -ia- nurodomi kaip atskiri jungiamieji balsiai, bet išties tai to paties balsio variantai (vieno ar kito varianto parinkimą paprastai lemia pirmojo dėmens pagrindu einantis žodis ir artikuliacinis patogumas).

6 Plg. dūrinių iš dviejų daiktavardžių aprašuose [LKG I 1965: 447–449; DLKG 2005: 154] teigiama, kad šio tipo dūriniai paprastai yra *ia* ir *ė* kamieno žodžiai, pvz.: *gandalizdis*, *šunuogė*, jų galūnė skiriasi nuo antrojo dėmens pagrindu einančio daiktavardžio galūnės.

7 Žodžių darybos procese dažnesnė kryptis *t* : *č* (*račiukas* : *ratas*), bet būna ir atvirkščiai (*bažnytinis*, *-ė* : *bažnyčia*) [plg. Barauskaitė 1985: 22].

8 Romane ši Stalino pavardė rašoma ir didžiąja (*Sralinas*), ir mažąja (*sralinas*) raidėmis.

9 Dūriny *laiklaikis* vartojamas ir kituose R. Gavelio kūrinuose [Vaskelienė 2012], ir kitų autorių tekstuose (daugiau 3.5).

10 BLKŽ, LKŽe šis veiksmazodis turi vulgarizmo pažymą.

ia-šnervis, -ē (: *virpēti*, *šnervē*) ir ī sāuga panašus dūrinys *īskil-ia-dangus* (: *īskilēs* / *īskilti*, *dangus*). Būdvardžiu ir daiktavardžiu remiasi darybos tipo reikalavimus atitinkantis naujadaras *akl-i-langis* (: *aklas*, -a, *langas*), jis veikiausiai sudarytas pagal realaus, dabartinėje kalboje įprasto dūrinio *akligatvis* modelį.

Tik vienas naujadaras – *kav-a-gėris* – yra dūrinys su antruoju veiksmazodiniu dėmeniu, jo pirmasis dėmuo remiasi daiktavardžiu *kava*, o antrasis – veiksmazodžiu *gerti* (apie jį dar žr. 3.1, 3.5).

2.1.2. Priesagų vediniai. 18 daiktavardžių padaryti su įvairiomis priesagomis. Dalis naujadarų remiasi žodynų fiksuotais pamatiniais žodžiais ir turi darias priesagas. Vieni iš jų laikytini veikėjų ir veiksmazodinės ypatybės turėtojų pavadinimais, pvz.: *smerk-ikas*, -ė (: *smerkti*), *sukump-ėlis*, -ė (: *sukumpti*), kiti – ypatybių pavadinimais, pvz.: *bukagalv-ystė* (: *bukagalvis*, -ė), *padugn-ystė* (: *padugnė*), *bespalv-ybė* (: *bespalvis*, -ė), darias priesaga turi veiksmo pavadinimas *čiaupnoj-imas* (: *čiaupnojo*, *čiaupnoti*), įrankių ir prietaisų pavadinimas *erzin-tuvas* (: *erzinti*). Vietos pavadinimas *kvap-ynas* galėtų būti padarytas tiek iš daiktavardžio *kvapas*, tiek iš veiksmazodžio *kvepėti*¹¹, o asmens pavadinimas *įtar-uolis*, -ė galėtų būti padarytas tiek iš būdvardžio *įtarus*, -i (ir tuomet būtų vardažodinės ypatybės turėtojo pavadinimas), tiek iš veiksmazodžio *įtarti* (tuomet priklausytų veikėjų ir veiksmazodinės ypatybės turėtojų darybos kategorijai), taigi iš principo naujadarus *kva-pynas* ir *įtaruolis*, -ė galima laikyti dariniais su paraleliniais pamatiniais žodžiais [apie juos Urbutis 2009: 109–110]. Asmens pavadinimas pagal kilmę *maskv-ėnas*¹² padarytas iš miesto pavadinimo *Maskva*. Asmenvardžiais remiasi naujadarai *donžun-iada* (: *Donžuanas*), *marcink-ena* (: *Marcinkevičius*), *marc-enas* (: *Marcinkevičius*) – pastarieji naujadarai yra netipiški, okaziniai, veikiausiai tik tame romane ir pavartoti¹³. Nors gramatikose, žodžių darybos veikaluose priesaga -iada nenurodoma, tarptautinių žodžių pavyzdžiu (plg. *olimpiada*, *spartakiada*) kartais pasidaroma ir naujadarų¹⁴; darybos opozicija tokį formantą leidžia išskirti, gali būti, kad ilgainiui susiformuos -iada darybos tipas.

Veiksmo pavadinimas *kanav-imas* padarytas iš LKŽe pateikto veiksmazodžio *kanuoti* / *kanoti*, turinčio reikšmę „naikinti, žudyti; kamuoti, kankinti“,¹⁵ tuo pačiu žodžiu veikiausiai remiasi ir asmens pavadinimas *kan-ukas*, iš kurio išvestas tolesnės darybos pakopos naujadaras *kanuk-ėlis* (: *kanukas)¹⁶. Tame pačiame romane vartojamu naujadaru *martraštis* (apie jį 2.1.1) remiasi asmens pavadinimas *martrašt-ininkas*, -ė: šis naujadaras priklauso vardažodinės ypatybės turėtojų darybos kategorijos dariausiam priesagos -ininkas, -ė tipui. Sąlygiškai dariniu galima laikyti ir daiktavardį *deformatorius*, kuris koreliuoja su veiksmazodžiu *deformuoti* (apie daiktavardžius su -(i)atorius, koreliuojančius su atitinkamais

11 Pastaruoju atveju darinyje įvykusi šaknies balsių *e* : *a* kaita.

12 Šis daiktavardis vartojamas ir kituose R. Gavelio kūriniuose [Vaskelienė 2012], taip pat ir kitų autorių tekstuose (daugiau 3.5).

13 Į darinius pereina tik dalis pamatinio žodžio. O kad naujadarų *marcinkena* ir *marcenas* darybos pamatas pavardė *Marcinkevičius*, paaiškėja iš konteksto (daugiau 3.4).

14 Pavyzdžiui, ND yra iš asmenvardžių padarytų naujadarų *cirkkada*, *gražuliada*, *mairioniada*, *majauskiada* ir kt.

15 Veiksmazodis *kanuoti* LKŽe nukreipiamas į *kanoti* pirmąją reikšmę.

16 Naujadaras *kanukas* eina ir dūrinių *kanukmiestis*, *kanukpasaulis*, *kanukžmogis* pamatinio žodžio (apie juos 2.1.1).

bendrašakniais svetimos kilmės veiksmažodžiais, daugiau DLKG 2005: 112)¹⁷.

2.1.3. Priešdėlių vediniai. Romane pavartota ir į atrامينius žodynus neįtrauktų priešdėlių vedinių. Potenciniais dariniais¹⁸ laikytini priešdėlio *ne-* vediniai *ne-batsiuvys*, *-ė* (: *batsiuvys*, *-ė*), *ne-pasaulis* (: *pasaulis*), *ne-širdis* (: *širdis*), *ne-gyvenimas* (: *gyvenimas*), *ne-praeitis* (: *praeitis*). Dalelytinės kilmės priešdėlis *ne-* suteikia dariniams priešingą nei pasakyta pamatiniu žodžiu reikšmę, tokių naujadarų pasidaroma, kai tik prireikia, bet į žodynus jie traukiami retai. Pasakytina, kad priešdėlį *ne-* turintys dariniai neretai turi nenusistovėjusią darybos pakopų tvarką, t. y. gali sudaryti po dvi darybos opozicijas [Urbutis 2009: 110–112]. Iš minėtų priešdėlį *ne-* turinčių naujadarų, tokie yra *negyvenimas* ir *nepraeitis*. Jie iš esmės gali sudaryti darybos opozicijas ir su priešdėlį *ne-* turinčiais veiksmažodžiais *negyventi*, *nepraieiti*, o tuomet jie būtų laikomi atitinkamai priesagų *-imas* ir *-tis* vediniais. Vis dėlto daiktavardžių *negyvenimas* ir *nepraeitis* vartoseną rodo jų tiesioginį semantinį ryšį su daiktavardžiais *gyvenimas* ir *praeitis* (daugiau 3.1, plg. 3.3).

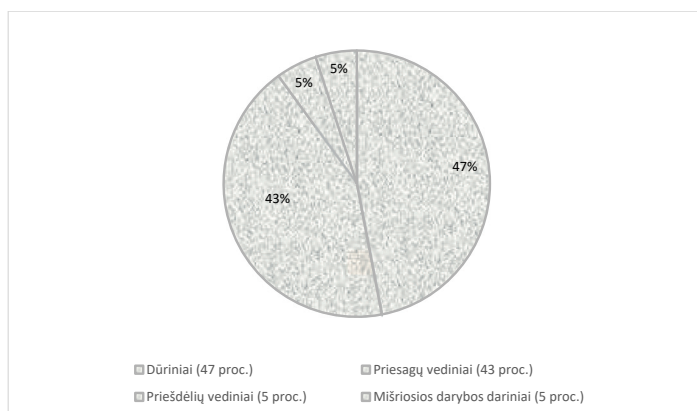
Tipiškos darybos priešdėlį *be-* turintis asmens pavadinimas *be-kaklis*, *-ė* (: *kaklas*) žymi asmenį, neturintį to, kas pasakyta pamatiniu žodžiu. Taigi šis naujadaras yra panašus į analogiškos darybos realius darinius, pavyzdžiui, į BLKŽ pateiktus *bebarzdis*, *-ė*; *bedantis*, *-ė*; *bekojis*, *-ė* ir kt. Romane pavartotas ir svetimos kilmės priešdėlį *super-*¹⁹ turintis daiktavardis *super-suknelė* (: *suknelė*). O naujadaras *eks-saugumietis*, *-ė* (: *saugumietis*, *-ė*) gali būti laikomas arba priešdėlio vediniu, arba dūriniu, mat žodžių darybos veikaluose svetimos kilmės dėmuo *eks-* traktuojamas nevienodai – vienur jis nurodomas kaip priešdėlis [DLKG 2005: 150; LKE 430; Keinys 1999: 68], kitur kaip dūrinių pirmasis dėmuo [TŽŽ 207; BLKŽ; Vladarskienė, Zemlevičiūtė 2022: 84]. Pasirinkimas nulemia žodžių, turinčių pradžią *eks-*, darybos būdą.

2.2. Būdvardžių naujadarai sudaro didžiausią darinių grupę. Jiems būdingi keturi žodžių darybos būdai (priesaginis, priešdėlinis, dūryba ir mišrusis). Didžiausią būdvardžių naujadarų grupę sudaro dūriniai (26), šiek tiek mažiau yra priesagų vedinių (24), trys naujadarai padaryti su priešdėliais ir trys yra mišriosios darybos rezultatas (žr. 3 pav.).

17 Lietuvių kalbotyroje nelietuviškus dėmenis turintys žodžiai traktuojami dvejopai: vienur jie laikomi skoliniais, teigiama, kad žodis pasiskolintas su visa struktūra ir apie darybą nekalbama [Drotvinas 1995, 2001; Jakaitienė 1973: 41], o kitur tie nelietuviškus dėmenis turintys žodžiai, greta kurių lietuvių kalboje yra ir atitinkamas semantiškai bei formaliai susijęs žodis, laikomi dariniais. Tokie žodžiai dažniausiai vadinami *koreliaciniais dariniais*, o pats procesas *koreliacine daryba* [Urbutis 2009: 292–293; Pakerys 2013–2014].

18 Apie juos žr. Urbutis 2009: 316–322.

19 Tai „priešdėlis, reiškiantis „aukščiausias,,, „didžiausias,,, „geriausias,,, „esantis viršum ko nors, virš visų,, [TŽŽ 784; plg. Keinys 1999: 68; Vladarskienė, Zemlevičiūtė 2022: 84].

3 pav. Būdvardžių naujadarų darybos būdas

2.2.1. Dūriniai. Pats dariausias būdvardžių dūrinių tipas yra *būdvardis + daiktavardis* [DLKG 2005: 229–230], lietuvių kalboje gausu tiek šio tipo realių (į žodynus įtrauktų) darinių (*baltabarzdis, -ė, baltakaktis, -ė, juodabarzdis, -ė, kietalapis, -ė, raudonmargis, -ė, raudonplaukis, -ė...*), tiek ir naujadarų, pavyzdžiui, šiam darybos tipui priklauso ND užfiksuoti dariniai *baltapadis, -ė, juodažiotis, -ė, kietagrūdis, -ė, raudonpadis, -ė, žaliapapis, -ė* ir kt. *Būdvardis + daiktavardis* tipui priklauso 50 proc. R. Gavelio romane rastų būdvardžių dūrinių: visų dūrinių dėmenys jungiami balsiais *-a- / -ia-*, visi turi galūnes *-is, -ė*, taigi naujadarai paklūsta darybos tipo reikalavimams, iš esmės nesiskiria nuo realių analogiškos darybos būdvardžių [apie šį tipą žr. DLKG 2005: 229–230]. Pirmuoju dūrinių iš būdvardžio ir daiktavardžio dėmeniu eina įvairias ypatybes pavadinantys būdvardžiai, o antruoju – konkrečius dalykus reiškiantys daiktavardžiai. Trijų dūrinių antrasis dėmuo remiasi daiktavardžiu *akis*, o pirmuoju (būdvardiniu) nusakoma kokia nors ypatybė: *blaus-ia-akis, -ė* (: *blausus, -i, akis*), *gudr-ia-akis, -ė* (: *gudrus, -i, akis*), *kvail-ia-akis, -ė* (: *kvailas, -a, akis*). Kiti dūriniai remiasi įvairios reikšmės ir morfeminės struktūros pamatiniais žodžiais, vieni turi jungiamąjį balsį *-a-*: *ilg-a-kūnis, -ė* (: *ilgas, -a, kūnas*), *keist-a-veislis, -ė* (: *keistas, -a, veislė*), *piln-a-skrustis, -ė* (: *pilnas, -a, skruostas*), *šleiv-a-pirštis, -ė* (: *šleivas, -a, pirštas*), *žem-a-lubis, -ė* (: *žemas, -a, lubos*), kitų dėmenys jungiami *-ia-*: *blyšk-ia-spalvis, -ė* (: *blyškus, -i, spalva*), *didž-ia-papis, -ė* (: *didis, -i / didelis, -ė²⁰, papas*), *dusl-ia-balsis, -ė* (: *duslus, -i, balsas*), *įmantr-ia-formis, -ė* (: *įmantrus, -i, forma*), *šveln-ia-odis, -ė* (: *švelnus, -i, oda*)²¹.

Trys dūriniai remiasi dviem daiktavardžiais: *kapl-ia-iltis, -ė* (: *kaplys, iltis*), *šiaud-a-spalvis, -ė* (: *šiaudas, spalva*), *spygl-ia-akis, -ė* (: *spyglys, akis*). Šie naujadarai labai primena realius darinius, pavyzdžiui, tokius pat pirmuosius dėmenis turinčius dūrinius *kapliadantis, -ė, šiaudadvasis, -ė, spygliakotis, spygliašakis, -ė*, taigi darybos procese veikia analogija.

20 Darinys *didžiapapis, -ė*, kuriame įvykusi šaknies priebalsių *d* : *dž* kaita, gali būti padarytas tiek iš būdvardžio *didis, -i*, turinčio reikšmę „didelis 1“, BLKŽ, tiek iš *didelis, -ė* (šiuo atveju darybos pamatu eitų trumpesnis pamatinio žodžio kamienas). Didelė tikimybė, kad remiamasi ilgesniu ir įprastesniu žodžiu *didelis, -ė* (apie semantinio ir formalaus pamatavimo nesutapimą daugiau Urbutis 2009: 101–104).

21 Būdvardis *švelniaodis, -ė* vartojamas ir kituose R. Gavelio kūriniuose [Vaskelienė 2012].

Dviejų dūrinių su antruoju daiktavardiniu dėmeniu pirmaisiais dėmenimis eina skaitvardžiai: *penk-ia-metris*, -ė (: *penki*, -ios, *metras*), *tūkstant-akis*, -ė (: *tūkstantis*, *akis*), vieno dūrinio pirmasi dėmuo remiasirieveiksmiu: *daug-ia-raukšlis*, -ė (: *daug*, *raukšlė*), vieno dūrinio pirmasis dėmuo remiasi veiksmažodžiu: *gleb-a-krūtis*, -ė (: *glebti*, *krūtis*).

Du dūriniai yra su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu. Jų pirmuoju dėmeniu eina daiktavardis ir įvardis: *šnerv-ia-drebis*, -ė (: *šnervė*, *drebtė*), *kel-ia-lypis*, -ė (: *keli*, -ios, *lipti*)²². Dūrinys *led-o-šaltis* (: *ledas*, *šaltas*, -a) padarytas iš daiktavardžio ir būdvardžio, o dūrinys *dešiniapatinis*, -ė²³ galėtų būti padarytas tiek iš daiktavardžio *dešinė* ir būdvardžio *apatinis*, -ė, tiek ir iš būdvardžių *dešinys*, -ė, *apatinis*, -ė²⁴. Naujadaras *puv-ia-dvokis*, -ė (: *puvo*, *pūti*, *dvokti*) yra netipiškas – dūrinių iš dviejų veiksmažodžių darybos tipas gramatikose neminimas. Darinys *pseudo-liaudiškas*, -a (: *pseudo-*, *liaudiškas*, -a) turi svetimos kilmės dėmenį²⁵.

2.2.2. Priesagų vediniai. Antrą pagal gausumą būdvardžių naujadarų grupę sudaro priesagų vediniai. Darumu išsiskiria priesaga -iškas, -a – ją turi 75 proc. visų priesaginių būdvardžių (plg. su -inis, -ė padaryta 13 proc. priesaginių būdvardžių, su priesagomis -ingas, -a, -uolis, -ė ir -oklis, -ė po 4 proc. priesagų vedinių).

Daugiausia naujadarų su priesaga -iškas, -a padaryta iš asmenvardžių: *boschiškas*, -a (: *Boschas*), *brežneviškas*, -a (: *Brežnevas*), *bunjueliškas*, -a (: *Bunjuelis*), *dostojevskiškas*, -a (: *Dostojevskis*), *staliniškas*, -a (: *Stalinas*), *sraliniškas*, -a (: *Sralinas*)²⁶, *volteriškas*, -a (: *Volteras*), iš romano veikėjų pavardžių padaryti *stadniukiškas*, -a (: *Stadniukas*) ir *vargališkas*, -a (: *Vargalys*). Iš vietovardžio *Pompėjai* padarytas naujadaras *pompėjiškas*, -a, iš *Siberija* išvestas *siberiškas*, -a²⁷. Kai kurie naujadarai su -iškas, -a padaryti iš bendrinių daiktavardžių: *drebutiškas*, -a (: *drebutis*), *marazmiškas*, -a (: *marazmas*), *medūziškas*, -a (: *medūza*), *monstriškas*, -a (: *monstras*, -ė), *sifilitiškas*, -a (: *sifilitikas*, -ė²⁸), būdvardis *seksapiliškas*, -a remiasi lenkišku žodžiu *seksapil*²⁹, o būdvardis *kanukiškas*, -a padarytas iš naujadarų *kanukas* (apie jį 2.1.2).

Keletas naujadarų padaryti su daria priesaga -inis, -ė: *atodūs-inis*, -ė (: *atodūsis*), *ežiuk-inis*, -ė (: *ežiukas* „pašiaušiami trumpi plaukai (vyrų šukuosena)“, BLKŽ), *naujakalb-inis*, -ė (: *naujakalbė*). Priesagų -ingas, -a, -uolis, -ė ir -oklis, -ė darybos tipams

23 Dūrinys padarytas pagal analogiją su netoli pavartotu dūriniu *dvilypis*, -ė, kurio antrasis dėmuo siejamas su veiksmažodžiu *lipti* [LKG I 1965: 602].

23 Veikiausiai naujadaras turėtų būti rašomas su dviem a, t. y. *dešin-ia-apatinis*, -ė (jungiamasis balsis -ia- ir būdvardžio *apatinis* pradžios a neturėtų susilietti).

24 Taigi ir šį naujadarą galima laikyti dariniu su paraleliniais pamatiniais žodžiais.

25 Dėmuo *pseudo-* yra pirmoji sudurtinių žodžių dalis, „reiškianti netikrumą, tariamumą, dirbtinumą“, [TŽŽ 677].

26 Tai romane vartojama Stalino pravardė, apie ją rašyta 2.1.1.

27 Šiuo atveju būdvardis remiasi nepriesaginiu pamatinio žodžio kamieniu *Siber-*.

28 Naujadaras remiasi nepriesaginiu pamatinio žodžio kamieniu, be klasifikuojamosios funkcijos morfemos -ik-, [daugiau Urbutis 2009: 151–152].

29 Dvikalbiame lenkų-lietuvių žodyne jis aiškinamas kaip „išvaizda, veikianti kitos lyties asmenį“, ([https://ekalba.lt/paieska/detalioji/?paieska=seksapil&p=1&d=50&i=2f-d4ea50-8ad5-49e1-a82a-bbdf6830613,žiūrėta 2024 04 05](https://ekalba.lt/paieska/detalioji/?paieska=seksapil&p=1&d=50&i=2f-d4ea50-8ad5-49e1-a82a-bbdf6830613,žiūrėta%2024%2004%2005)).

priklauso naujadarai *pelėsingas*, *-a* (: *pelėsis*), *niūruolis*, *-ė* (: *niūrus*, *-i*), *šaipoklis*, *-ė*³⁰ (: *šaipytis*).

2.2.3. Priešdėlių vediniai. Su dariu priešdėliu *be-* [LKG I 1965: 590] padaryti du naujadarai: *be-kaklis*, *-ė* (: *kaklas*)³¹, *be-žvilgsnis*, *-ė* (: *žvilgsnis*). O būdvardį *super-seksualus*, *-i* galima laikyti arba skoliniu, arba su būdvardžiu *seksualus*, *-i* koreliuojančiu priešdėlio *super-* vediniu.³²

2.2.4. Mišriosios darybos dariniai. Naujadarai *adom-obuol-iškas*, *-a* (: *Adomo obuolys*), *vis-a-moter-inis*, *-ė* (: *visas*, *-a*, *moteris*) ir *anti-kanuk-iškas*, *-a* (: **kanukas*) laikytini mišriosios darybos dariniais: pirmasis remiasi sustabarėjusiu dviejų žodžių junginiu ir turi priesagą *-iškas*, *-a*, antrasis padarytas iš įvardžio ir daiktavardžio ir dar turi priesagą *-inis*, *-ė*, o būdvardis *antikanukiškas*, *-a* remiasi romane vartojamu naujadaru *kanukas* (apie jį 2.1.2), prie kurio pridėtas svetimos kilmės priešdėlis *anti-* [TŽŽ 48] ir lietuviška priesaga *-iškas*, *-a*.

2.3. Veiksmažodžiai. Su priešdėliais padaryti penki naujadarai, iš jų du yra potenciniai priešdėlio *ne-* vediniai *ne-pasišmėkloti* (: *pasišmėkloti*), *ne-iškanuoti* (: *iškanuoti*).³³ Dalelytinės kilmės priešdėlį *be-* turi veiksmažodis *be-mirkėti* (: *mirkėti*). Su priešdėliu *su-* padarytas veiksmažodis *su-žydėti* (: *žydėti*). O naujadaras *atsišlykštauti* yra 2-osios pakopos darinys, su priešdėliu *at-* padarytas iš naujardo *šlykštauti(s)*, kuris savo ruožtu su priesaga *-auti* išvestas iš būdvardžio *šlykštus*, *-i* (darybos grandinę žr. lent. 2.5). Keletas naujadarų padaryti su priesagomis: su priesaga *-(i)uoti* išvesti veiksmažodžiai *šnervuoti* (: *šnervė*) ir *žvaigžd-uoti* (: *žvaigždė*), su priesaga *-čioti* padarytas veiksmažodis *dulk-čioti* (: *dulkti*). Sąlygiškai dariniu galima laikyti sietinį kamieną turintį veiksmažodį *haliucinuoti*³⁴. Okaziniu dariniu laikytinas naujadaras *švelniaglostyti* – jis panašus į žodžių *švelniai glostyti* sąaugą, dūryba veiksmažodžiams apskritai nebūdinga.³⁵

2.4. Prieveiksmiai. Romane rasti trys į atraminius žodynus neįtraukti priesagos *-ai* vediniai. Prieveiksmis *pamaiviškai* remiasi LKŽe fiksuotu būdvardžiu *pamaiviškas*, *-a*, o naujadarų *erotingai* ir *vergiliškai* darybos pamatu eina į žodynus neįtraukti būdvardžiai

30 Su priesagomis *-uolis*, *-ė* ir *-oklis*, *-ė* daromi tiek daiktavardžiai [LKG I 1965: 329, 346], tiek būdvardžiai [LKG I 1965: 577]. Kontekstas (vartoseną) rodo, kad naujadarai *niūruolis*, *-ė* ir *šaipoklis*, *-ė* yra ne daiktavardžiai, o būdvardžiai (daugiau 3.2).

31 Romane vartojamas naujadaras *bekaklis*, *-ė* yra ir būdvardis, ir daiktavardis (plg. 2.1.3).

32 Apie priešdėlį *super-* žr. 2.1.3, apie koreliacinę darybą rašyta 2.1.2.

33 Romane vartojamas veiksmažodis *kanuoti* LKŽe nukreipiamas į variantą *kanoti*; žodynuose *iškanuoti* nėra, bet LKŽe yra priešdėlinis *iškanoti*, turintis reikšmę „išnaikinti, išžudyti...“. Manoma, kad veiksmažodžio *iškanoti* variantas *iškanuoti* eina priešdėlio *ne-* vedinio darybos pamatu.

34 Apie skirtingus požūrius į tokio tipo žodžius rašyta 2.1.2 aptariant *deformatorius*. Nors lietuvių kalboje, kai pasiskolinami ir veiksmažodis, ir daiktavardis, paprastai kalbama apie daiktavardžio pamatavimą veiksmažodžiu (pvz., *likvidacija* ir *likviduoti*), šiuo atveju dažnesnis, įprastesnis daiktavardis *haliucinacija* galėtų būti laikomas pamatu veiksmažodžiui *haliucinuoti*. Apskritai *haliucinacija* ir *haliucinuoti* gali būti laikomi ir abipusiu pamatavimu susijusiais žodžiais (apie sietinius kamienus, abipusį pamatavimą žr. Urbutis 2009: 148–153). Veiksmažodis *haliucinuoti* vartojamas ir kitose R. Gavelio knygos [Vaskelienė 2012], jo nėra atraminiuose žodynuose, bet jis pateiktas dvikalbiuose lietuvių–anglų ir anglų–lietuvių kalbų žodynuose (<https://ekalba.lt/paieska/detalioji/?paieska=haliucinuoti&p=1&d=50&i=eb184a27-7106-400e-8408-577e98f8208c>).

35 Apie veiksmažodžių darybos ypatumus žr. Keinys 1999: 86–97; plg. DLKG 2005: 385–406; LKG II 1971: 247–298.

(naujadarai) *erotingas*, *-a* ir *vergiliškas*, *-a*³⁶, taigirieveiksmiai *erotingai* ir *vergiliškai* yra 2-osios darybos pakopos rezultatas (darybos grandines žr. lent. 2.5).

2.5. Darybos pakopos. Kaip minėta aptariant konkrečių kalbos dalių naujadarus, kai kurie naujadarai remiasi žodynų fiksuotais (realiais) pamatiniais žodžiais, o kai kurie padaryti iš naujadarų (į žodynus neįtrauktų) darinių. Pirmieji – iš realių į žodynus įtrauktų žodžių padaryti – naujadarai yra 1-osios pakopos dariniai, o kiti yra 2-osios pakopos dariniai. Taip apie kokią nors pirminį žodį susidaro darybos lizdai, o kiekvienas naujadaras įeina į tam tikrą darybos grandinę, kur kiekvienas darinys su gretimu nariu sudaro darybos opoziciją. Vienu atveju darybos grandinė prasideda nuo darybos pamatu einančio sugalvoto žodžio, *Stalino* pravardės *Sralinas* (darybos grandinių ir kelių pakopų darinių pavyzdžių žr. lent. 37).

Lent. Naujadarų darybos pakopos

Pamatinis (pirminis) žodis	1-osios pakopos darinys	2-osios pakopos darinys
<i>kanuoti / kanoti</i>	<i>iškanuoti / iškanoti</i> „išnaikinti, išžudyti,, LKŽe	<i>*iškanav-imas</i>
		<i>*ne-iškanuoti</i>
	<i>*kan-ukas</i>	<i>*kanuk-miestis</i>
		<i>*kanuk-pasaulis</i>
		<i>*kanuk-žmogis</i>
		<i>*kanuk-iškas, -a</i>
<i>Martynas/Marčius, raštas</i>	<i>*mart-raštis</i>	<i>*martrašt-ininkas, -ė</i>
<i>*Sralinas (Stalinas)</i>	<i>dvas-ia-sralinas (: dvasia, *Sralinas)</i>	
	<i>*sralin-iškas, -a</i>	
<i>šlykštus, -i</i>	<i>*šlykšt-auti(s)</i>	<i>*at-sišlykštauti</i>
<i>erotika</i>	<i>*erot-ingas</i>	<i>*eroting-ai</i>
<i>Vergilijus</i>	<i>*verg-il-iškas, -a</i>	<i>*vergilišk-ai</i>

3. Naujadarų reikšmės ir vartoseną

3.1. Daiktavardžiai. Naujadarai, kurie priklauso veiksmų ir ypatybių pavadinimų darybos kategorijoms, išlaiko šių kategorijų dariniams būdingą reikšmę – jais daiktiškai pavadinamas veiksmas, būseną ar ypatybę, pvz.: <...> *telefono ragelyje teisgirsta keistą garsą – lyg vėblenimą, lyg kokią čiaupnojimą*. 290; *Kanavimui paklūsta ne visi. Kai kurie žmonės turi metafizinės jėgos <...>, išsprūsta iš tankiausių tinklų*. 50; *Tokios ramybės, kuri reiškia bukagalvystę, švarų biznį, lašinius, pinigus <...>* 57; *Jis tyčia prisidengė Tamsybių kunigaikščiu, kad nukreiptų dėmesį nuo tikrosios savo spalvos – visiškos bespalvybės*. 153.

36 DLKT, paieškos sistemoje Google yra pavyzdžių su būdvardžiais *vergiliškas, -a, erotingas, -a*, bet apskritairieveiksmių naujadarai neretai remiasi numanomais (potenciniais) pamatiniais žodžiais, ypač kai daroma iš asmenvardžių.

37 Kaip rašyta įvadinėje dalyje, lentelėje prie žodynų nefiksuotų žodžių (naujadarų ir naujažodžio) rašoma žvaigždutė (*).

Deminutyvas *kanukėlis* turi ne tik mažumo reikšmę, bet ir menkinimo atspalvį: *tarpdury įstrigo storas kanukėlis, išpurtusiu veidu*. 231.

Aiškia reikšmę turi priešdėlio *ne-* vediniai – jie žymi dalyką, priešingą nei pasakyta pamatiniu žodžiu, pvz.: *Žmonių kalba nepritaikyta mūsų nepasauliui, mūsų belaikiam negyvenimui*. 374. Tipišką reikšmę turi ir asmens pavadinimas *bekaklis*, *-ė* („kas neturi kaklo, kas trumpu kaklu,“): *Tasai bekaklis buvo suaugęs su grindinio akmenimis* <...> 89. Iš minimalaus arba didesnio konteksto paaiškėja ir kitų asmenis reiškiančių naujadarų reikšmės: įtarus (įtarinėti linkęs) asmuo vadinamas *įtaruoliu* (*Kuo jį paviliojo šitas įtaruolis sutraukytais nervais ir mįslinga kankinio šypsena?* 36), sukumpęs žmogus vadinamas *sukumpėliu* (*Sukumpėlis ir negali paskubėti*. 162), o mėgstantis smerkti žmogus vadinamas *smerkiku* (*Nesu vargšų lietuvių smerkikas*. 276). Iš nedidelio konteksto paaiškėja ir darių priesagų *-ynas*, *-tuvas* vedinių *kvapynas* („vieta, kur kvepia, kur gausu kvapų,“), *erzintuvas* („erzinantis daiktas,“) reikšmės.

Tiesioginę leksinę reikšmę (iš esmės sutampančią su darybine reikšme) turi didžioji dalis įvairių darybos tipo dūrinių. Tai pasakytina tiek apie dūrinius, turinčius abu savos kilmės dėmenis (*pusjausmis*, *lenklaikis*³⁸, *aklilangis*, *kavagėris*³⁹) (1), tiek apie darinius su svetimos kilmės dėmeniu (*supersuknelė*, *pseudovaiva*, *seksauklėtojas*, *-a*, *ekssaugumietis*, *-ė*) (2), pvz.:

- (1) *Buvo skirtas tarytum emocijoms, pusjausmiams, ramiai stabiliai būčiai*. 92; *Lenklaikis*, vokietmetis, prieš juos ir po jų – rusų valdžia. 18; *Senas namas sodo gilumoje, pailgas moters veidas, spraga vientisoje aklilangių sienoje* <...> 5; *Kažkodėl vėl sėdim prie kavagėrio stalo ir kažką kalbam*. 60;
- (2) <...> *o ji* <...> *kaip niekur nieko tarškėjo apie savo naują supersuknelę* <...> 353; <...> *vienas Dievas žino, kokią informaciją pseudovaiva spėjo surinkti*. 174; *Su tuo pačiu draugeliu, mano seksauklėtoju* <...> 202; *Gerdavau klaių birzgaly su tokiu ekssaugumiečiu Mackum*. 304.

Aiškia reikšmę turi ir kituose R. Gavelio tekstuose vartojamas reduplikacinis dūrinys *laiklaikis*: *Galbūt čia patsai Ahasveras, atkeliavęs iš laiklaikių glūdumos, ar iš Šagalo paveiklo*. 111. Naujadaras *donžuniada* turi reikšmę „buvimas Donžuanu, Donžuanui būdingas elgesys,“: *Ji sekė mano donžuniadą su Vaiva sunerimusi* <...> 174.

Kai kurie naujadarai turi perkeltinę reikšmę (t. y. jų leksinė reikšmė nesutampa (iš dalies sutampa) su darybine reikšme), bet ir šių darinių reikšmė iš didesnio konteksto paaiškėja. Kartais tokie yra asmenų pavadinimai, pvz.; *kanukžmogis*, *virpiašnervis*, *-ė*, tam tikro istorinio laikotarpio diktatoriaus Stalino menkinami įvardijimai *šundievis*, *šikdievis*, *dvasiasralinas*⁴⁰: *Kanukžmogio dora virta apsimetimo menu, garbė tampa panieka*. 111; *Girdi, kaip virpiašnervis tankiai dvėsuoja, virpiašnervis sagstosi klyną, slepia savo šliužą, jis minta kitų skausmu* <...>. 11; *Tvoja atsivėdėjęs, smegenys subyra, visų šunų šikdievis nuo sienos, ūsuotas šundievis gruziniškai uodžia, šypsosi*. 8; *Šventasis dvasiasralinas gruziniškai šypsosi, iš po ūsų jam kyšo apgraužti kūdikių kauleliai*. 10.

38 Naujadaras *lenklaikis* vartojamas kaip į žodynus įtraukto dūrinio *lenkmetis* bendrašaknis sinonimas.

39 Šis darinys yra įtrauktas į ND, be to, duomenyne rašoma, kad jį 1987 m. apsakyme pirmąkart pavartojo būtent romano *Vilniaus pokeris* autorius R. Gavelis (taigi šis dabartinei kalbai gana įprastas darinys veikiausiai yra šio lietuvių rašytojo sukurtas).

40 2.1.1 minėta, kad dūrinio *dvasiasralinas* vienu iš pamatinių žodžių eina Stalino pravardė *Sralinas*.

3.2. Būdvardžiai. Būdvardžių naujadarai (nepaisant kuriam žodžių darybos būdai priklauso) paprastai eina epitetais⁴¹ – jais apibūdinami įvairius dalykus reiškiantys daiktavardžiai. Tipiškas darybines reikšmes turi darios priesagos *-iškas*, *-a* vediniai, padaryti iš asmenvardžių. Jie paprastai reiškia kaip to, kas pasakyta pamatiniu asmenvardžiu, būdingas pamatiniu asmenvardžiu įvardijamam asmeniui, panašus ar susijęs su pamatiniu asmenvardžiu įvardijamu asmeniu⁴², taigi *boschiškas*, *-a* reiškia „kaip Boscho, būdingas Boschui“, (*Ar nepabūgtų, išvydusi nors vieną iš milijardo manųjų boschiškų vidaus peizažų?* 39), *bonjueliškas*, *-a* turi reikšmę „kaip Bonjuelio, panašus į Bonjuelio“, (*Vaizdas buvo šėtoniškai tikras, bet visiškai nerealus – pritemdytas bunjueliško filmo kadras.* 18), *dostojevskiškas*, *-a* reiškia „kaip Dostojevskio, panašus į Dostojevskio“, (*Kažkas dostojevskiška yra šitam nore, o kartu siaubinga.* 286), *volteriškas*, *-a* reiškia „kaip Voltero“, (*Nori, kad jo akyse matytum vien išmintį, gudrią volterišką šypsenėlę <...> 91*), *brežneviškas*, *-a* reiškia „priklausantis, susijęs su Brežnevo valdymo laikotarpiu“, (*Šitai nutiko naujosios brežneviškos Konstitucijos svarstymo metu.* 292), *o staliniškas*, *-a* „būdingas, priklausantis Stalino valdymo laikotarpiui“, (*Jis juk buvo pirmoji mano suvokta auka – kas suskaičiuos, kiek jų buvau matęs vien staliniškam lagery <...> 50*). Tokias pat reikšmes turi ir iš veikėjų pavardžių *Vargalys*, *Stadniukas* padaryti naujadarai *vargališkas*, *-a*, *stadniukiškas*, *-a*. Iš kitokių daiktavardžių padaryti būdvardžiai su *-iškas*, *-a* turi reikšmę panašus į tai, kas pasakyta pamatiniu žodžiu, pvz.: *drebutiškas*, *-a* „panašus į drebučius“, (*Jau žinau, kad po keliais, tarp šlaunų, ant šonų iššoko minkšti drebutiški mėsos kalnai.* 225), *medūziškas*, *-a* „panašus į medūzą“, (*<...> o iš plyšių laukan ima plūsti medūziški drebučiai, šlykštūs glitėsiai, karpuoti čiuptuvai <...> 380*).

Be didesnio konteksto aiški ir su įvairiomis kitokiomis priesagomis ar priešdėliais padarytų būdvardžių reikšmė: *niūruolis*, *-ė* turi reikšmę „kuris niūrus“, (*Jeigu didingas niūruolis Vilnius gali puikiausiai apsieit be manęs – geriausia važiuot atgal į kaimą ir augint šiltnamy agurkus turgui <...> 337⁴³*), *pelėsingas*, *-a* turi reikšmę „turintis daug pelėsio“, (*Ką pražiūrėjau aš, ilgiems metams įsispraudęs tarp pelėsingų žmonos buto sienų?* 107), *šaipoklis*, *-ė* „kuris šaiposi“, *ežiukinis*, *-ė* „kurio plaukai nukirpti ežiuku“, (*<...> vėl regiu šaipoklį ežiukinį Martyną, liūdną bibliotekos pleputį.* 58)⁴⁴, *bežvilgsnis*, *-ė* „kuris be žvilgsnio, kuris nežiūri“, (*turbūt galima pramanyti net bežvilgsnį visamoterinį kūną, jo dievišką orgazmą <...> 99⁴⁵*), *bekaklis*, *-ė* („kuris beveik neturi kaklo, kurio kaklas labai trumpas“, (*Neduođa ramybės bekaklio vorąžmogio prisiminimas.* 114⁴⁶)). Bet kitu atveju būdvardžio *bekaklis*, *-ė* reikšmė perkeltinė, juo (taip pat ir naujadaru *šleivapirštis*, *-ė*) apibūdinamas ir personifikuojamas abstraktas *galia*: *<...> jaučiu savo bekaklę išverstakę šleivapirštę galią.* 225.

Dauguma dūrinių taip pat turi tiesiogines reikšmes (jų leksinė reikšmė maždaug sutampa su darybine), šiais būdvardžiais taip pat apibūdinami kokie nors daiktavardžiais įvardijami dalykai, pvz.: *Seku jai iš paskos tiesiu žemalubiu koridorium.* 9; *Blyškiaspalvis takas ant grindų ir langas <...> 18*; *Jokie kapliailčiai siberiški šunys neperkās jam dvasios*

41 Sakiniuose pažymimieji žodžiai, t. y. žodžiai, kurių epitetai yra būdvardžių naujadarai, pabraukiami.

42 Būdvardžių su *-iškas*, *-a* darybines reikšmes žr. DLKG 2005: 207–208.

43 Vartoseną parodo, kad *niūruolis*, *-ė* yra būdvardis (plg. 2.2.2).

44 Vartoseną rodo, kad *šaipoklis*, *-ė* vartojamas būdvardiškai. Naujadaras *ežiukinis*, *-ė* vartojamas ir kituose R. Gavelio kūriniuose [Vaskelienė 2012].

45 Greta būdvardžio *bežvilgsnis*, *-ė* vartojamas ir mišriosios darybos naujadaras *visamoterinis*, *-ė* – abiem būdvardžiais metonimiškai apibūdinama moteris.

46 Šiame sakinyje pavartotas ir naujadaras *voražmogis*, kuris apibūdinamas būdvardžiu *bekaklis*, *-ė*.

stuburo. 32⁴⁷; Labiausiai kankina **glebakrūtės** senamiesčio *Kirkės* prisiminimas <...> 40; <...> traukiniui pavymui beviltiškai atsilikdamas skuodžia **ilgakūnis** išsigimėlis *šuo* <...> 371; Jie ieškojo mažųjų džiaugsmų, kartais jų rasdavo: <...> pasišiaušęs kažuką <...>, **įmantriaformį** rudens *lapą* – unikalu, besiskiriantį nuo visų kitų. 293; kur galas, klausį gleivėtos **puviadvokio** *šliužo* akies, o ji ūmai spjauna tau į veidą lipniom baltom seilėm. 11; Šneka ir vis labiau muturiuojasi į savo **daugiaraukšlius rūbus** tarytum norėtų visai juose pranykti. 196. Vieni dūriniai iš skaitvardžio ir daiktavardžio turi tiesioginę reikšmę, pvz., penkiametris „kuris penkių metrų,, (Viską vainikavo lubas parėmęs **penkiametris monštras** <...> 198), o kitų, pvz., **tūkstantakis**, -ė, turi nuo darybinės reikšmės nutolusią lekstinę reikšmę (reiškia ne „kuris turi tūkstantį akių,, o „kuris su daug (tūkstančiais) akių,,): <...> Lilita tik vadovauja tai **tūkstantakei** kanukų *miniai* <...> 238. Leksinė reikšmė nutolusi nuo darybinės ir kai kurių iš būdvardžio ir daiktavardžio padarytų dūrinių, pvz.: *gudriaakis*, -ė, *kvailiaakis*, -ė (dėmenų santykis metoniminis – akims suteikiama visos gyvos būtybės ypatybė gudumas ar kvailumas): *ne bankininkas*, ne **gudriaakis** *sukčius*, o *smulkus verslininkas* ar *aminininkas* <...> 111; <...> *Vargalys* <...> **kvailiaakio** *Vilniaus balandžio* pavidalu. 398.

3.3. Veiksmazodžiai. Prieveiksmiai. Iš minimalaus ar didesnio konteksto paaiškėja **veiksmazodžių** reikšmė. Priešingą nei pasakyta pamatiniu žodžiu reikšmę turi priešdėlio *ne-* vedinys *nepasišmėkloti* (*Ne, jis nepasišmėklojo, veikiau vaidenosi tos svajingos krūtys, juodi plaukai, ilgos kojos, kreivoka šypsena.* 17). Priešdėlio *be-* vedinys *bemirkčioti* reiškia besitęsiantį pamatiniu veiksmazodžiu pasakytą veiksmą, o iš konteksto paaiškėja veiksmazodžio *žvaigžduoti* reikšmė (priminti žvaigždes, žvaigždžių formą): *Pynės lipa dangun, prie ūsočiaus, mirguliuoja, žvaigžduoja, bemirkčioja tartum akutės.* 10. Tipišką reikšmę turi veiksmazodis *dulkčioti* („nesmarkiai, po truputį dulkėti,,): *Todėl įsirėžė tas vaizdas, dar viena manosios nepraeitės vizija: liesas visų ežiuku pasikirpusiųjų dievukas Martynas stovi, liūdnei parėmęs sieną, jam po kojomis abejingai dulkčioja cigarečių pelenai, o už lango tipena kreivaakis Karosas, gildydamas mano pavargusių neširdį.* 32⁴⁸. Iš konteksto paaiškėja ir iš naujadarų *šlykštauti* („būti šlykščiam,,) padaryto 2-osios pakopos darinio *atsišlykštauti* reikšmė („būti šlykščiam iki soties,,): <...> *moterys apsimetinėja ir purena dailias plunksnes vien vyrų akivaizdų, likusios vienos atsišlykštauja trigubai* <...> 335.

Tipiškas reikšmės turi **prieveiksmių** naujadarai *pamaiviškai* „kaip pamaiva,, (**Pamaiviškai** užsirūkė ir vėl atidžiai nužvelgė mane <...> 143), *erotingai* „erotiskai,, (<...> o ponija Giedraitienė net prieš mane, paauglį, **erotingai** kraipo klubus. 9). Foninės žinios padeda suvokti ne kartą romane pavartoto naujadarų *vergiliškai* reikšmę („kaip būdinga Vergilijui,,): *Lygiai taip pat prieš akis siūbuoja Stefos klubai, visų pasaulio moterų klubai, vergiliškai* vedantys mane vis arčiau paslapties <...> 77–78.

3.4. Kartojimas. Siejimas. Kohezija, arba paviršinis teksto rišlumas, realizuojamas įvairiomis (leksinėmis, gramatinėmis) priemonėmis.⁴⁹ Romane ryškus teksto siejimo funkciją atliekantis kartojimas⁵⁰, jis padeda suprasti kai kurių naujadarų reikšmes. (Kartais naujadarų reikšmė paaiškėja tik iš didesnio konteksto, pavyzdžiui, suprasti naujadarų *mar-*

47 Sakinyje pavartoti du naujadarai – dūrinys *kapliaitis*, -ė ir priesagos -iškas, -a vedinys *siberiškas*, -a (abiem naujadarais apibūdinami šunys).

48 Šiame sakinyje pavartoti ir naujadarai *neširdis*, *nepraeitis* (apie juos 2.1.3).

49 Apie koheziją, sakinių siejimo priemones ir būdus žr. Vaskelienė 2007: 39–43, 94–105.

50 Įvairaus pobūdžio kartojimas yra ir kohezijos priemonė, ir stilistinė figūra [Zuperka 2012: 72].

cinkena, marcenas, martraštis reikšmės padeda romane vartojami naujadarų pamatiniai žodžiai (asmenvardžiai) *Martynas, Marcinkevičius*.) Romane esama kelių rūšių kartoji-mo⁵¹: kontaktiniu ir distanciniu būdu susijusiuose sakiniuose kartojamas tas pats naujadaras (*sukumpėlis*) arba vartojami bendrašakiniai naujadarai (*martraštis* ir *martraštininkas, šnerviašnervis, -ė, šnerviadrebis, -ė, virpiašnervis, -ė* ir *šnerviuoti, kanukmiestis, kanukpasaulis, kanukžmogis*) (1), vartojamas naujadaras ir jo pamatinis žodis (naujadaras *kvapynas* ir *kvapas*, naujadarai *marcinkena, marcenas* ir *Marcinkevičius*, naujadaras *naujakalbinis* ir *naujakalbė*, naujadarai *pompėjiškas, -a, vargališkas, -a, stadniukiškas, -a* ir vietovardis *Pompėjai*, pavardės *Vargalys, Stadniukas*, naujadaras *sužydžiuoti* ir *žydžiuoti*) (2), vartojamas realus darinys ir analogiškos darybos naujadaras (*metraštis* ir naujadaras *martraštis, daugialypis, -ė* ir naujadaras *kelialypis, -ė, beveidis, -ė* ir naujadaras *bežvilgnis, -ė*) (3), vartojama keletas įvairiais ryšiais susijusių bendrašaknių žodžių (naujadaras *smerkikas* ir bendrašaknis veiksmazodis *nesmerkti*, naujadarai *dvasiasralinas, sraliniškas* ir pavardė *Sralinas / sralinas*) (4):

- (1) *Pirmas svirduliuoja kažkoks sukumpėlis, vos pasivelka, iškart pasirodo ir jo palyda. Sukumpėlis ir negali paskubėti. 162; Nesutariau su savo pasąmone. Ji trukdo man rašyti martraštį. Turbūt į mano smegenis prilindo tarakonų. O gal jos tiesiog apaugo riebalais. Matyt, Lietuvoje negali gimti genialus martraštininkas. 303; –Prisivilink jam bybi, – sako šnerviašnervis. 8; – Užtvok dar biskį,– sako virpiašnervis.– Aš jau šlapias. 10; Plonakaklis stovi ties tavim, šypsosi ir šnerviuoja <...> 11; Ne, dar vanduo, ledošaltis, ir šnerviadrebis, jis dar kažko nori <...> 11 (pastarajame sakinyje vartojamas ir naujadaras ledošaltis, -ė); Tik taip galima sukurti naują atmainą: tarytum žmogų, kanukžmogi. Tik taip galima sukurti naują konglomeratą: tarytum miestą, kanukmiestį. Taip atsiranda tarytum pasaulis, kanukpasaulis <...> 111.*
- (2) *Vilniaus kvapynas pasirodė esąs nestabilus. Miesto kvapai žaidė nesuprantamą žaidimą. 392; Čia erzintuvas,– dusliai tarė Lolita.– Tedis aiškino, kad dirbtuvėje privalęs būti daiktas, kurio vienintelės paskirtis – erzinti atėjusius. 198; Vakar per televiziją mačiau Marcinkevičiaus vakarą. Labai geras poetas. <...> niekas kitas nemoka su tokiu liūdnu, ilgesingu patosu sušukti: o Sancta Lituania! Siūlau įvesti ilgesingo liūdnumo vienetą, tarkim... hm... marcinkena arba marcena. 61; O liūdnujų liūdnumas esi dvejopas: ašarinis liūdnumas, matuojamas marcenais, labiau būdingas poetams, ir atodūsiniis liūdnumas, labiau būdingas prozaikams. 62 (pastarajame pavyzdyje pavartotas ir naujadaras atodūsiniis, -ė); Niekad gyvenime <...> nesiklausiau tokios tobulos naujakalbės 279; Gaila, kad neperteikiu jo teksto su visais naujakalbinės leksikos niuansais. 279; Tai atkastas Pompėjos gyventojų kambarys. Stebuklingai išlikę baldai. Senobinės pompėjiškos knygos. 67; Tokia situacija buvo visai vargališka. 296; ėmė atmušinėti nuo manęs Vargali 352; Stadniukiškas snukis pagaliau nusigręžia, ačiū Dievui <...> 352; Stadniukas jo pavardė, ruskis šūdžius enkavėdistas. 11; Stadniukas daugiau niekad nebūtų smauges kačių 352; <...> sako, smarkiai smarkiai žydžiuodamas. <...> – Tu skaitei Apokalipsę, berniuk?– nustemba sukumpėlis ir dar smarkiau sužydžiuoja <...> 163 (pastarajame sakinyje vartojamas ir naujadaras sukumpėlis, -ė).*

51 Kartojamas tas pats žodis, ta pati šaknis, tas pats darybos formantas (darybos modelis).

- (3) *Aš net nesugebu rašyti tikro metraščio. Vadinu jį martraščiu – pagal savo vardą*⁵². 246; *Jau žinau, kuo martraštis labiausiai skiriasi nuo metraščio. Metraštis rašomas ateičiai. O jeigu ateities nėra – <...> tenka rašyti martraštį.* 248; *Bet gal svarbiausia yra daugialypiai medžiai: dalis jų vainiko vešli, dalis padžiūvus ir sumenkus, dar dalis – raudona tarsi kraujas. Jie kelialypiai, vidujai subirę, gyvena kaip žmonės, netekę darnos.* 373; *Besimainantis, beveidis, bežvilgsnis kūnas, mano giesmių giesmė, mano mirtis ir prisikėlimas.* 99.
- (4) *Aš viską suprantu. Nesu vargšų lietuvių smerkikas. Po galais, juk esu lygiai toks pat. Aš nesmerkiu, aš tik konstatuoju faktus.* 276; *Stalinas Sralinas kūdikių rijikas.* 10; *Jie gali, viską gali, dievaūsis sralinas jodo visų jūsų motinas* 10; *Šventasis dvasiasralinas gruziniškai šypsosi <...> 10; Tysai akmeninės upės dugne, matai vien ūsuoto sraliniško įskiliadangaus gabalėlį.* 10 (pastarajame sakinyje vartojamas ir žodžių junginio įskilęs dangus reikšmę turintis naujadaras įskiliadangus).

3.5. Naujadarų patikra DLKT, ND. DLKT rasta pavyzdžių su 38 R. Gavelio romane pavartotais naujadarais. Keleto naujadarų (*kanukas, lenklaikis, laiklaikis, ežiukinis, -ė, šiaudaspalvis, -ė*) vartosenos pavyzdžiai yra būtent iš R. Gavelio kūrinių, kiti naujadarai pavartoti įvairaus stiliaus ir įvairių autorių tekstuose (daugiausia grožiniuose kūriniuose ir publicistikoje). DLKT daugiausia pavyzdžių su daiktavardžiais *maskvėnas* (197), *monstriškas, -a* (59), *negyvenimas* (42), *nemažai su dostojevskiškas, -a* (24), *stalininkiškas, -a* (16), *haliucinuoti* (16), *kavagėris* (12), *pamišėliška* (12), *volteriškas, -a* (11), *boschiškas, -a* (10), *nepasaulis* (8), yra pavyzdžių su *vorazmogis* (6), *brežneviškas, -a* (6), *pseudoliaudis, -a* (5), *marazmiškas, -a* (4), *žemalubis, -ė* (4), *medūziškas, -a* (3), *smerkikas, -ė* (2), daiktavardžiu *bekaklis, -ė* (2), būdvardžiu *bekaklis, -ė* (2), *lenklaikis* (2), *pelėsingas, -a* (2), *nepraėitis* (2), *penkiametris, -ė* (2), *žuviažmogis* (2), *superseksualus, -i* (2), *švelniaodis, -ė* (2), po vieną pavyzdį rasta su žodžiais *bukagalvystė, citatomanija, deformatorius, didžiapapis, -ė, drebutiškas, -a, ežiukinis, -ė, kanukas, laiklaikis, pusjausmis, šiaudaspalvis, -ė, bemirkčioti*. DLKT nerasta pavyzdžių su 79 rašytojo romane pavartotais naujadarais. Į ND įtraukti du R. Gavelio romane rasti naujadarai – *kavagėris* ir *žuviažmogis*.

4. Išvados

1. Išanalizavus R. Gavelio romane rastus 117 naujadarų paaiškėjo, kad didžiausias naujadarų grupes sudaro būdvardžiai ir daiktavardžiai. Daiktavardžiai priklauso trimis morfologinės žodžių darybos būdams (dūrybai, priesagiam, priešdėliniam), būdvardžiai – trimis pagrindiniams (dūrybai, priesagiam, priešdėliniam) ir mišriajam žodžių darybos būdui. Iš daiktavardžių darybos tipų produktyviausias dūrinių iš dviejų daiktavardžių tipas, būdvardžių dūrinių iš būdvardžio ir daiktavardžio tipas, taip pat vedinių su priesaga *-iškas, -a* tipas.
2. Didžioji naujadarų dalis atitinka darybos tipų reikalavimus (naujadarai iš esmės nesiskiria nuo realių darinių), bet yra ir darybos tipų reikalavimams nepaklūstančių (netipiškų, okazinių) darinių: tai į dviejų žodžių sąaugas panašūs dariniai (*švelniaglostyti*), kai kurie iš amenvardžių padaryti daiktavardžiai (*martraštis, martraštininkas, marcinkena, marcenas*), pagal nesamus darybos modelius

52 Romano veikėjas Martynas Poška.

- padaryti dariniai (*donžuniada, puviadvokis, -ė*). Kai kurie naujadarai sukurti tyčia, pavartoti tik šiame romane, tik šiam kūriniiui yra reikalingi.
3. 91 proc. naujadarų yra 1-osios pakopos dariniai (jie padaryti iš žodynuose fiksuotų pamatinių žodžių). 9 proc. naujadarų yra 2-osios pakopos dariniai – jie padaryti iš potencinių (numanomų) pamatinių žodžių, t. y. naujažodžių. Naujadarai dažniau daromi iš paprastos morfeminės sudėties pamatinių žodžių, bet yra padarytų ir iš sudėtingos morfeminės struktūros žodžių (t. y. morfemiškai skaidžių, turinčių įvairių priešdėlių, priesagų, dūrinių).
  4. Iš minimalaus arba platesnio konteksto paaiškėja visų naujadarų reikšmės – tiek tiesioginės, tiek perkeltinės, tik pastarosioms suprasti reikia didesnio konteksto. Naujadarų reikšmei suprasti padeda ir darybos tipo produktyvumas (analogiškų darinių žinojimas), taip pat pamatinių ar kitokių bendrašaknių žodžių pavartojimas netoli naujadarų.
  5. Naujadarai yra ryški kohezijos priemonė: kontaktiniu arba distanciniu būdu siejamuose sakiniuose kartojamas naujadaras, vartojami naujadaras ir jo pamatinis žodis, bendrašakniai žodžiai, analogiškos darybos dariniai.
  6. Kartais naujadarai turi dvigubą stilistinę krūvį: jie patys yra darybinės figūros ir dar įeina į leksines ar sintaksines figūras (yra epitetai, vartojami metonimiškai, personifikuojant, yra kartojimo figūros dalis).
  7. Iš R. Gavelio romane *Vilniaus pokeris* rastų 117 naujadarų kituose rašytojo kūriniuose vartojami 6 dariniai. DLKT rasta pavyzdžių su 32 proc. romane pavartotų naujadarų, į ND įtraukti 2 naujadarai.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Barauskaitė, D. *Darybinė žodžių analizė*. Šiauliai: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1985.
- BLKŽ – Liutkevičienė, D. (vyr. red.). *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-zodynas/> [žiūrėta 2023 gruodžio–2024 balandžio mėn.].
- DLKG – Ambrazas, V. (red.). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/> [žiūrėta 2024 sausio–balandžio mėn.].
- DLKŽ – Keinys, S. (red.). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 8-as patais. ir papild. leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, elektroninis variantas, 2021. Prieiga internete: <https://ekalba.lt> [žiūrėta 2023 gruodžio–2024 balandžio mėn.].
- Drotvinas, V. Tarptautinių žodžių lietuvinimas (2). *Gimtas is žodis* 5. 1995, p. 1–3.
- Drotvinas, V. Tarptautinių žodžių aplietuvinimas. *Gimtas is žodis* 1, 2. 2001, p. 6, 46.
- Jakaitienė, E. *Veiksmažodžių daryba (priesagų vediniai)*. Vilnius: [LTSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, Vilniaus V. Kapsuko universiteto leidybinis skyrius], 1973.
- Keinys, S. *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 1999.

- LKG I – *Lietuvių kalbos gramatika I*. Vilnius: Mintis, 1965.
- LKG II – *Lietuvių kalbos gramatika II*. Vilnius: Mintis, 1971.
- LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2018). Prieiga internete: <https://ekalba.lt> [žiūrėta 2023 gruodžio–2024 balandžio mėn.].
- LKŽPK – *Lietuvių kalbos žodyno Papildymų kartoteka*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015. Prieiga internete: <https://ekalba.lt> [žiūrėta 2023 gruodžio–2024 balandžio mėn.].
- ND – Miliūnaitė, R., Aleksaitė, A. *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas* [Tėstinis internetinis žinynas nuo 2011 m.], Miliūnaitė, R. (sud.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/naujazodziai/naujienos> [žiūrėta 2024 sausio–balandžio mėn.].
- Pakerys, J. Naujųjų skolinių duomenų bazės veiksmažodžių morfologija. *Taikomoji kalbotyra* 3. 2013–2014, p. 1–26.
- Stundžia, B., Jarmalavičius, D. *Daiktavardžių dūryba vokiškuose XVII–XVIII a. baltų kalbų žodynuose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
- TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2013.
- Urbutis, V. Žodžių darybos teorija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
- Vaskelienė 2007 – *Trumpas teksto lingvistikos žinynas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
- Vaskelienė, J. Žodynų nefiksuotų darinių funkcionavimas Ričardo Gavelio kūrinuose. *Filologija* 17. 2012, p. 145–162.
- Vladarskienė, R., Zemlevičiūtė, P. *Lietuvių kalbos rašyba. Taisyklės, komentarai, patarimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2022.
- Župerka, K. *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2012.